

ETEL LİLİAN VOYNIÇ

OVOD

M.İ. Ağasizov a.Ş.
Azərbaycan MİT-
Kutubxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

*Bu kitab "Etel Lilian Voyniç. Ovod" (Bakı, Gənclik, 1976)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərcümə edən: **Beydulla Musayev**

Redaktoru: **Ənvər Quliyev**

823.912-dc22

AZE

Etel Lilian Voyniç. Ovod. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 288 səh.

İngilis ədibi E.L.Voyniçin öz həmvətənləri tərəfindən çox adi qarşılanan "Ovod" romanında təsvir olunan hadisələr XIX əsrin 30-40-cı illərində – italyalıların Avstriya imperiyası ağalığına qarşı qəhrəmanlıq üsyanı fonunda baş verir. Əsərin qəhrəmanı "Ovod" ləqəbi ilə tanınan gənc Artur İtaliya xalqının Avstriya zülmkarlarından qurtulması uğrunda inadlı mübarizə aparır. Azadlıq naminə vuruşlarda bərkışən və şəxsiyyət kimi yetişən bu təmizqəlblil tələbə mübarizənin gedişində sadələvh idealistdən zalımlara qarşı amansız çarpışan, yenilməz ruhlu Felice Rivaresə çevrilir. Onun ölümqabağı yazdığı məktub nikbinliyin tənənəsi, mübarizlərin qələbə inamını möhkəmləndirən himn kimi səslənir.

Əsərdə böyük inqilabi ruh var. Qorxu hissini nə olduğunu bilməyən cəsur Ovod indiyəcən, bu günün özündə də Yer kürəsinin ən müxtəlif guşələrində yeni-yeni nəsillərin həqiqi dostlarındandır.

ISBN10 9952-34-004-4

ISBN13 978-9952-34-004-4

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

REDAKTORDAN

Etel Lilian Voyniçin "Ovod" romanı yazıçının vətəni İngiltərədən çox-çox uzaqlarda şöhrət qazanmışdır. "Ovod" indiyədək milyonlarla oxucunu düşündürür və həyəcanlandırırsa, deməli, hələ XIX əsrin axırlarında nəşr edilmiş roman zamanın sınağından şərəflə çıxmışdır.

Kimdir Etel Lilian Voyniç?

Tanınmış ingilis riyaziyyatçısı Corc Bulun və Meri Bulun qızı Etel Lilian 1864-cü il mayın 11-də İrlandiyanın Kork qraflığının Kork şəhərində anadan olmuşdur. Etel altaylıq olanda atası vəfat etmiş və ailə Londona köçmüşdü.

E.L.Voyniç Berlin Konservatoriyasını bitirmiş və eyni vaxtda Berlin Universitetində slavyanşünaslığa dair mühazirələr dinləmişdi.

Cavanlığında o, Londonda özlərinə sığınacaq tapan siyasi mühacirlərlə yaxınlıq edirdi. Onların arasında polyak mühacirlərə də rast gəlmək olardı. E.L.Voyniç İtaliyadan mühacirət edən inqilabçılarla da yaxından tanış idi. Mühacirlərlə səmimi münasibətləri onun dünyagörüşünün təşəkkül tapmasına böyük təsir göstərmişdi. E.L.Voyniç özünün gələcək eri – polyak inqilabçı Vilfred Mixail Voyniç ilə məhz mühacirlərlə dostluq etdiyi çağlarda rastlaşmış və 1890-cı ildə onunla ailə qurmuşdu. Lakin onların ailə həyatı cəmi bir neçə il davam etmişdi.

Xalqın azadlığı və xoşbəxt gələcəyi uğrunda çarpışan, arzuları və əməlləri E.L.Voyniçə də yaxın və əziz olan mübarizlərin qəhrəmanlığı onu "Ovod" romanını yazmağa ruhlandırdı. Müəllifinə dünya şöhrəti qazandıran romanı inqilabi hünərə həsr olunmuş himn adlandırmaq da olardı.

"Ovod" 1897-ci ildə Nyu-Yorkda, sonradan isə Londonda kitab şəklində nəşr edildikdə Etel Lilian Voyniçin 33 yaşı var idi. Əsər çox böyük uğur qazandı. Kitab dalbadal bir neçə dəfə nəşr edilsə də, necə deyirlər, mağazaların rəflərində "yatıb qalmır", əlüstü satılırdı.

"Ovod" romanının uğur qazanmasının sirri nədədir? Birinci növbədə mövzunun aktuallığında.

Müəllif romanın mövzusunun İtaliyanın inqilabi keçmişindən – XIX əsrin 30-40-cı illərində həmin ölkədə baş verən hadisələrdən almış və cərəyan edən hadisələri şəvqlə, realistsinə, coşqun rəğbət hissi ilə təsvir etmişdir.

İtaliyada baş verən 1848-ci il inqilabı XIX əsrin ikinci yarısında digər ingilis yazıçıların da diqqətini cəlb etmişdir. Lakin nə Elizabet Barret-Brauning ("Qvidonun evinin pəncərələri" poeması, 1851), nə də Meredit ("Vittoriya" romanı, 1867) geniş xalq kütlələrinin narazılığının miqyasını Etel Lilian Voyniç

qədər təsirli şəkildə verə bilməmiş, inqilabçı mübarizin parlaq obrazını onun qədər əlvan boyalarla yaratmağa müvəffəq olmamışlar. E.L.Voyniç yaradıcılığının ingilis ədəbiyyatında inqilabi-romantik ənənə ilə əlaqəsi azadlıq seven İtaliya xalqını qızğın mübarizə ruhu ilə aşılannmış "Ovod" romanında açıq-aşkar nəzərə çarpır. Əbəs deyil ki, "Ovod" da romanın qəhrəmanı Cemma Uorrenin sevimli şairi Şellinin bu sözləri səslənir: "Keçmiş ölümə məxsusdur, gələcək isə sənin öz əlindədir". Şelli Ovodun özünün də sevimli şairidir. Çox güman ki, İtaliyanın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış böyük ingilis şairi Bayron müəyyən mənada "Ovod" romanının qəhrəmanının prototipi ola bilərdi. Məzlum xalqların milli azadlıq hərəkatını yazıçının cəsarətlə müdafiyyə qalxması bir də bu baxımdan diqqəti çəkir ki, roman imperializm və şovinizm ideyalarının tüğyan etdiyi bir dövrdə qələmə alınmışdır. İtaliya xalqının milli azadlıq hərəkatından ruhlanan E.L.Voyniç İtaliyada 30-40-cı illər inqilabi hərəkatının materiallarını diqqətlə öyrənirdi.

Yazıçı özünün başlıca vəzifəsini heç də təkə XIX əsrin 30-40-cı illər İtaliyasının həyatını incəlikləri ilə, milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizəni təfərrüatı ilə təsvir etməkdə görmürdü. Ovod obrazı, onun keşməkeşli taleyinin tarixçəsi vasitəsilə E.L.Voyniç "Gənc İtaliya" vətənpərvərlik təşkilatının yaradıcısı Cüzeppe Madzini, onun silahdaşı Cüzeppe Haribaldi kimi şəxsiyyətlər yetirən inqilabi dövrün ruhunu verməyə çalışmışdır.

E.L.Voyniçin təsvirində "Gənc İtaliya" təkə ölkədə bütün vətənpərvərləri sıx birləşdirən təşkilat deyil, həm də gəncliyin mübariz ruhunun, ümumi işə hədsiz sədaqətinin rəmzidir.

Müəllif İtaliya inqilabçılarını onların apardıqları mübarizənin iki mərhələsində – 30-cu illərin əvvəlində və 1848-ci il hadisələri ərəfəsində təsvir edir.

İlk çağlarda "Gənc İtaliya" təşkilatının üzvləri gözümüzün önündə vətənin azadlığı uğrunda çilgün, lakin təcrübəsiz mübarizlər kimi canlanırlar. Onlar sadələhdürlər, qarşıda duran vəzifələri, hansı yollar və vasitələrlə mübarizə aparmaq tələb olunduğunu kifayət qədər başa düşmürlər.

Romanın ikinci və üçüncü hissələrində hadisələr birinci hissədəki hadisələrdən 13 il sonra cərəyan edir. Mübarizənin gedişində toplanan təcrübə inqilabçılara – romanın qəhrəmanlarına təsirsiz qalmır. İndi onlar təmkinlə, ehtiyatla hərəkət edir, atacaqları addımları yüz dəfə ölçüb bir dəfə biçirlər. Onlar özlərinin neçə-neçə yoldaşlarını itirsələr də, ağır məğlubiyyətlərə uğrasalar da, qələbə çalacaqlarına dərin inam hissini itirmirlər, onlar yeni hünərlərə, fədakarlığa hazırdırlar.

Gənc vətənpərvərlər – Artur (Ovod), Bolla, Cemma, Martini apardıqları mübarizədə tək-tənha deyillər.

E.L.Voyniç uzun illər ərzində işğalçılara müqavimət göstərən İtaliya xalqının qəhrəman obrazını yaratmışdır. Kəndlilər, qaçaqmalçı dağlılar həyatlarını

təhlükə qarşısında qoyaraq, Ovoda kömək edirlər. Ələ keçən və zindana salınan Ovod hökumət üçün çox təhlükəli bir şəxsdir. Hökumət yaxşı bilir ki, xalq öz qəhrəmanını xilas etmək üçün heç nədən çəkinməyəcəkdir.

Ovod obrazında müəllif "48-ci il adamlarının" səciyyəvi xüsusiyyətlərini verməyə müvəffəq olmuşdur. Cemna və Martini kimi mübariz qəhrəmanlar da bu qəbildəndir.

Artur faciəli surətdə həlak olsa da, "Ovod" romanı oxucuya nikbinlik hissi aşılayır: canlarını haqq işi uğrunda qurban verənlər əbədi yaşayırlar.

E.L.Voyniç həm də "Oliviya Letem", "Cek Reymond", "Uzun sürməyən dostluq", "Ayaqqabılarını çıxar" romanlarının müəllifidir.

Lakin Etef Liliyan Voyniçə bir yazıçı kimi şöhrət qazandıran haqqında qısaca söhbət açdığımız "Ovod" romanıdır.


Roman dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə, eləcə də Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş, oxucuların rəğbətini qazanmış və ürəkləri doğma vətənə tükənmoz məhəbbət hissi ilə döyünən gənclərin stolüstü kitabına çevrilmişdir.

Etef Liliyan Voyniç 1960-cı il iyulun 28-də 97 yaşında vəfat etmişdir. Yazıçının vəsiyyəti yerinə yetirilərək, meyiti yandırılmış və küfə Nyu-Yorkun mərkəzi parkında havaya sovrulmuşdur.



BİRİNCİ HİSSƏ

BİRİNCİ FƏSİL

rtur Pizadakı¹ ruhani seminariyası kitabxanasında bir yığın dini moizələr əlyazmasını gözənd keçirirdi. İsti iyun axşamı idi. Pencərələr taybatay açıqdı, pərdələr salınmışdı. Seminariyanın rektoru, kanonik² Montanelli qələmi yerə qoyub, Arturun kağız vərəqləri üzərinə öyilmiş qarasaçlı başına məhəbbətlə baxdı.

– Əzizim, tapa bilmirsən? Qoy qalsın. O yeri təzədən yazaram. Yəqin, vərəq harasa düşüb, sən də nahaq yerə onu bu qədər axtardın.

Montanellinin təmkinli, ahəngdar səsi vardı; bu ahəngdarlıq onun danışığına xüsusi bir məlahət verirdi. Onun oynaq və müxtəlif çalarlı zəngin səsində anadangəlmə bir natiqlik hiss olunurdu. Hər dəfə Artura müraciət edirkən Montanellinin səsində tükənməz bir nəvaziş duyulurdu.

– Taparam, padre³. Yəqin bilirəm ki, o buradadır. Siz onu təzədən yazsanız da əvvəlki kimi çıxmayacaq.

Montanelli yenə yarımcıq qoyduğu işinə başladı. Bayırda yuxulu may böcəyi yeknesəq səslə vizıldayırdı. Bu arada: “Fragola, Fragola”⁴ – deyə çıxıran meyvə alverçisinin uzun-uzadı eşidilən həzin səsi küçənin sükutunu pozdu.

– “Cüzam xəstəliyinə tutulmuş adamın şəfa tapması haqqında”⁵. Budur, tapdım!

Artur səssizsə Montanelliyə yaxınlaşdı, – onun bu cür yerışı həmişə evdəkiləri esəbiləşdirdi. Bu balacaboylu, zərif görünüşlü gənc, otuzuncu illərdə ortabab ingilis ailəsindən çıxmış bir adamdan çox, on altıncı

¹ Piza – Toskana vilayətində bir şəhər; italyan mədəniyyətinin ən böyük mərkəzlərindən biri

² Kanonik – katolik kilsəsində rəsmi qulluqda olan keşiş

³ Padre (*ital.*) – ata; italyanlar keşişə “padre” deyə müraciət edirlər.

⁴ Fragola (*ital.*) – çiylək

⁵ İncildə İsa peyğəmbərin cüzam xəstəliyinə tutulmuş adamı sağaltması haqqında bir rəvayət var.

əsrdə yaşamış italyana oxşayırdı. Onun uzun qaşları, əsəbilik ifadə edən titrək dodaqları, əlləri, ayaqları çox zərif və qəşəngdi. Sakit oturanda onu, kişi paltarı geymiş qəşəng bir qıza oxşatmaq olardı; lakin o çevik hərəkətilərlə, – caynaqlarını gizlədən, əhliləşdirilmiş bir bəbiri xatırladırdı.

– Doğrudan tapdın? Artur, heç bilmirəm sənsiz neylərdim?! Əlimdəki şeyləri həmişə itirirəm. Daha bəsdir... Bununla qurtarırım, hələlik daha yazmayacağam. Gedək bağa, aydın olmayan şeyləri sənə izah edim. Sənin başa düşmədiyini nədir?

Onlar sakit və kölgəli monastır bağına getdilər. Seminariya qədim Dominikan¹ monastırının binasında yerləşirdi. İki yüz il bundan əvvəl onun dördbucaqlı heyəti çox səliqəli saxlanılırdı. Səliqə ilə qayçılanmış kollarda rozmarin və lavanda bitirdi. Amma indi elə deyildi... Vaxtilə bu bitkilərə qulluq eləyən ağ geyimli rahiblər çoxdan ölüb getmiş və unudulmuşdur. Doğrudur, çiçəkli otlar xoş yay günlərində, yay axşamlarında yenə də ətir saçırdı, amma daha heç kəs onların toxumunu dərman üçün toplamırdı. Yabancı otlar sal daşların yarıqlarını tutmuşdu, heyətin ortasında olan su quyusunu ayıdöşəyi otu basmışdı. Qızılgüllər yabanlaşmışdı, onların bir-birinə dolaşan nazik zoğları sürünərək cığır-lara yayılmışdı. Ləklərdə iri al lalələr qızarırdı. Hündür üskükotu bir-birinə dolaşmış otların üzərinə əyilmişdi. Cırlaşmış, daha bar verməyən tənəklər; başlı-başına buraxılmış yemişan budaqlarından sallanırdı; bu ağacın sıx yarpaqlı başı ağır-ağır, qemli-qemli yellənirdi. Bağın bir tərəfində böyük bir maqnoliya ağacı bitmişdi; onun tünd-yaşıl yarpaqları arasından süd kimi ağ çiçəkləri nəzərə çarpırdı; bu çiçəklər, rəssam əliylə çəkilmiş rəngli şəkillərə bənzəyirdi. Maqnoliya ağacı altında kobud bir taxta skamyaya vardı. Montanelli bu skamyada oturdu.

Artur universitetdə fəlsəfəni öyrənirdi. Çətinliyə rast gələndə həmişə izahat üçün Montanelliyə müraciət edirdi. O, seminariyada oxumamışdı, lakin Montanelli elmin hər sahəsində onun üçün nüfuz sahibi idi.

Rast gəldiyi çətinlik izah edildikdən sonra Artur dedi:

– İndi mən gedim. Ancaq bəlkə sizə lazımım?

– Yox. Hələlik işimi qurtarmışam, amma istərdim ki, bir az yanımda olaydın, elə-belə, iş olmasa da. Vaxtın varmı?

– Əlbəttə, var!

¹ Dominikan – rahib cəmiyyəti; XIII əsrdə ispaniyalı vaiz Dominik tərəfindən “dinsizlər” və azad fikirli adamlarla mübarizə üçün təsis edilmişdi.

Artur başını geri ataraq ağac gövdəsinə söykəndi, sıx budaqlar arasından, buludsuz göyün dərinliklərində zəif-zəif sayrısan ilk ulduzlara baxmağa başladı. Onun qara kirpikləri arasından xəyali dalğınlıqla baxan, sirt dolu mavi gözləri anasının gözlərinə oxşayırdı. Arturun anası Kornuelldən¹ idi. Montanelli bu gözlərə baxa bilmirdi.

– Əzizim, sən nə yaman yorğun görünürsən!

– Nə eləyim ki?

Arturun səsinə yorğunluq hiss olunurdu. Montanelli dərhal bunu duydu.

– Məşğuliyyətini təzədən başlamağa nahaq belə tələsirsən. Anamın xəstəliyi, yuxusuz gecələr, mələm şeydir ki, səni yorub əldən salmaya bilməzdi. Livornodan² yola düşməzdən qabaq sən uzun zaman dincəlməlisən

– Ah, padre, bunun nə əhəmiyyəti? Anamın ölümündən sonra bu evdə qalmağa daha təqətim yoxdur. Yuliya axırda məni lap dəli eləyəcək.

Yuliya onun böyük ögey qardaşının arvadı idi: Arturun həyatını zəhərləmək üçün o hər şeydən istifadə edirdi.

Montanelli nəvazişlə dedi:

– Sən qohumlarının yanında nahaq yerə qalırsan. Şübhəsiz, sənin üçün bundan pis şey ola bilməz. Amma sən dostun ingilis doktorun yanına gedə bilərsən. Orada bir ay qalarsan, sonra yenə də işləməyə gücün olar.

– Yox, padre, doğrusu, gedə bilmərəm! Uorrenlər yaxşı, səmimi adamlardır, ancaq məni başa düşmürlər. Mənim başıma gələn müsibətə ürəkdən yanırırlar, – bunu üzlərindəki ifadədən görürəm. Başlayacaqlar təsəlli verməyə – anamdan danışacaqlar... Cəmma, əlbəttə, belə deyil... o həmişə nədən danışib-danışmamağı qəlbi ilə duyur; biz balaca olanda da o belə idi. Başqaları onun kimi həssas deyil. Bir də ki, elə ancaq bu deyil...

– Daha nədir, oğlum?

Artur əyilmiş üskükotu budağından bir neçə çiçək qoparıb, əsəbi halda didməyə başladı.

Bir az susduqdan sonra dedi:

– Mən o şəhərdə yaşaya bilmərəm. Orada mağazalar var, – o mağazalardan anam həmişə mənə oyuncaq alardı; orada sahil küçəsi var,

¹ Kornuell – İngiltərədə qraflıq

² Livorno – Liquriya dənizi sahilində, Pizanın yaxınlığında böyük bir liman şəhəri

xəstələnməmişdən qabaq onunla bu sahilə gəzərdim. Hara getsəm, hər yer elə... Yenə əvvəlki kimi, bazarda gülsatan qızlar mənə yaxınlaşıb gül təklif edirlər... Elə bil ki, indi mənə gül lazımdır!.. Sonra da o qəbiristan... yox, ora gedə bilmərəm, bu şeyləri görməyə dözə bilmərəm...

Artur susdu. O dalğın halda əlindəki zəngçiçəyini xırda-xırda qoparıb töküdü. Onlar xeyli danışmadı. Bu hal o qədər üzücü idi ki, axırda Artur Montanellinin susmasına heyrət etdi. Axşam qaranlığı maqno-liyanın budaqları altında get-gedə qatılışdı. Qaranlıq hər yeri bürüyürdü. Hər şey qərribə bir şəkil alırdı; lakin hava hələ o qədər qaralmamışdı ki, Montanellinin meyit kimi ağarmış üzünü görmək mümkün olmasın. O, başını aşağı salıb, sağ əli ilə skamyanın qırağından bərk-bərk tutmuşdu. Artur bu böyük qəlbi insanın qarşısında pərəstişkarənə bir heyrətlə üzünü yana çevirdi.

Düşünərək öz-özünə dedi: "İlahi, mən nə qədər xırdaçıyam, xudbinəm! Mənim dərdim onda olsaydı, o bunu daha dərin hiss etməzdi".

Montanelli başını qaldırıb ətrafına baxdı.

Sonra mehribanca dedi:

– Yaxşı, sən ora getməyini təkid etməyəcəyəm. Sonrasını bilmirəm, hər halda indi tələb etməyəcəyəm. Ancaq mənə söz ver ki, yaxşı dincələcəksən, yay tətildən öz sağlamlığın üçün istifadə edəcəksən. Məncə, Livomodan uzaqda olsan yaxşıdır. İstəmirəm ki, sən naxoş-layasan.

– Padre, seminariya bağlananda siz hara gedəcəksiniz?

– Mən yenə də, həmişəki kimi, tələbələrə dağlara aparıb, yerbəyer eləməliyəm. Avqustun ortalarında rektorun köməkçisi məzuniyyətdən qayıdacaq. Onda mən işdən azad olacağam, havamı deyişmək üçün bir qədər Alp dağlarını gəzəcəyəm. Bəlkə sən də mənimlə getdin? Biz bir yerdə uzun bir dağ seyrinə çıxardıq, sən də əlinə Alp mamuru ilə meş-gül olmaq üçün çox gözəl fürsət düşərdi. Ancaq qorxuram ki, mənimlə darıxasan.

– Padre! – Artur, Yuliya deyon kimi, "hisslərini gizlətməyən bir əcnəbi kimi" əlini əlinə çırpdı. – Sizinlə getmək üçün dünyada nəyim varsa, hamısını verərdim. Ancaq... əmin deyiləm ki...

Sözünü qurtarmadı.

– Demək istəyirsən ki, mister Berton sənə icazə verməz?

– Əlbəttə, o buna etiraz edər, amma bu məni yolumdan saxlaya bilməz. İndi mənim on səkkiz yaşım var, istədiyim kimi hərəkət edə

bilərəm. Bir də ki, o mənim ögey qardaşımdır. Nə üçün mən gərək onun arzusuyula hesablaşam?..

– O ciddi etiraz etsə, yaxşı olar ki, sözündən çıxmıyasan. Evdə vəziyyətin daha da pisləşər, əgər...

– Qətiyyətlə! – Artur hərəkətlə onun sözünü kəsdi. – Onlar məni heç sevməyiblər, nə eləsəm, yenə də sevməyəcəklər. Bir də axı sizinlə – ruhani atamla gedirəm. Cəms buna necə razı olmaya bilər?

– Unutma ki, o protestantdır¹. Hər halda ona yazıb bildirmək lazımdır. Gözləyək, gərək nə deyir. Oğlum, səbirli ol! Bizi sevirlərimi, ya bizə nifrət edirlər, – öz hərəkətlərimizdə gərək bunu əsas tutmayaq.

Mülayimcə söylənən bu sözlər Artura təsir etdi. O azca qızardı.

Ah çəkərək dedi:

– Bəli, bunu bilirəm. Ancaq bunu yerinə yetirmək çox çətindir.

Montanelli söhbəti dəyişdi.

– Bilirsənmi, çərşənbə axşamı yanıma gələ bilmədiyinə çox təəssüf etdim. Aretso yepiskopu burada idi, mən istərdim ki, onu görəydin.

– O gün bir tələbənin yanına getməyə söz vermişdim. Onun mənzilində yığıncaq vardı, məni gözləyirdilər.

– Nə yığıncaq?

Artur bir az karıxdı.

– Bu... buna heç yığıncaq da demək olmazdı, ancaq... – Əsəbi halda kəkələyib sözünü dəyişdi. – Cenevrədən bir tələbə gəlmişdi, nitq söylədi. Bu, nitqdən daha çox bir mühazirə idi.

– Nə barədə?

Artur özünü itirdi.

– Padre, siz o tələbənin adını soruşmayacaqsınız ki? Söz vermişəm ki...

– Mən heç bir şey soruşmuram. Sən sirri saxlamağa söz vermişsən, onda gərək söyləməyəsən. Ancaq güman edirəm ki, mənə inana bilirsən.

– Əlbəttə, padre! O bizdən... bizim xalq qarşısındakı borcumuzdan... bizim öz-özümüzlə olan borcumuzdan danışdı. Ondan da danışdı ki, biz necə kömək edə bilərik...

– Kömək? Kimə?

– Xalqa... bir də....

– Bir də...

¹ Katoliklərlə protestantlar uzun zaman bir-birilə qanlı müharibələr etmişlər; hətta XIX əsrdə də onların arasında çox böyük düşmənçilik olmuşdur.

– İtaliyaya...

Onlar xeyli susdular.

Montanelli ciddi halda soruşdu:

– De görüm, Artur, sən bu barədə çoxdan düşünməyə başlamısan?

– Bu qışdan beri...

– Ananın ölümündən qabaq? O bilirdimi?

– Yox. Onda bu məsələ mənə hələ cəlb etməmişdi.

– Bəs indi?..

Artur əlini üskükotu budağına sürterek bir neçə zəngçiçəyi qopardı.

Başını aşağı əyib dedi:

– Padre, məsələ belə olub. Keçən payız mən qəbul imtahanlarına hazırlaşırıdım, onda tələbələrle tanış oldum. Onlardan bəzisi mənə həmin məsələ haqqında danışdı... Oxumaq üçün kitab da verdilər. Ancaq bu mənə çox da maraqlandırmadı. Tez anamın yanına qayıtmaq istəyirdim. Onda anam Livornoda, onların arasında, evdə dustaq kimi تنها idi. Onu məhv etmək üçün elə birçə Yuliyanın dili kifayətdir. Sonra qış girdi. Anam xəstələndi... Mən o tələbələri də unudum, o kitabları da... Sonra, yadıncıdadımı? – daha heç Pizaya gəlmədim. Bu məsələlər onda mənə həyəcana gətirseydi, bunu anama söylərdim. Necə oldusa, bu mənim fikrimdən çıxdı... Az sonra məlum oldu ki, anam son günlərini yaşayır. Axır nəfəsinə qədər onun yanından ayrılmadım. Çox vaxt bütün gecəni onun yanında oturdum. Gündüz Cemma Uorren gəlirdi, mən də gedib yatırdım... Bu uzun gecələrdə o kitabları, yoldaşlarımla etdiyim söhbətləri düşünməyə başladım. Onların haqlı olub-olmadığını aydınlaşdırmağa çalışdım. Bir şeyin üstündə də çox fikirləşdim, fikirləşdim ki, İsa peyğəmbər bu məsələlər haqqında, görəsən nə deyərdi?

– Sən ona müraciət etmişənmə? – Montanellinin səsində əvvəlki qətiyyət yox idi.

– Çox tez-tez, padre! Bəzən ondan xahiş edib soruşurdum: deyin görüm, mən nə edim? Ancaq o cavab vermirdi.

– Sən də bu barədə mənə heç bir şey deməmişən, Artur. Amma mən həmişə elə güman edirdim ki, sən mənə inanırsan.

– Padre, siz axı bilirsiniz ki, mən sizə inanıram! Ancaq elə şey var ki, onu heç kəsə demək olmaz. Mənə elə gəlirdi ki, heç kəs mənə kömək eləyə bilməz: nə siz, nə də anam. Mənə bilavasitə Allahın verəcəyi cavab lazım idi. Siz axı görürsünüz: mənim həyatım, mənim mənəviyatım məsələsi həll olunurdu.

Montanelli başını çevirib, maqnoliyanın budaqlarını bürüyən axşam qaranlığına diqqətlə baxmağa başladı.

– Yaxşı, sonra?

– Sonra?.. Anam öldü... Axırncı üç gecəni onun yanından ayrılmadım.

Artur susdu. Montanelli tərpənmirdi.

– Onun dəfnindən qabaq, iki gün heç bir şey barədə düşünə bilmədim. O dəfn olunandan sonra xəstələndim. Yadıncıdadımı, günahlarımı etiraf etməyə gələ bilmədim.

– Yadıncıdadır.

– Elə o gecə yatağımdan qalxıb anamın otağına getdim. Otaq boş idi. Ancaq divar hücrəsində İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş böyük təsviri vardı. Elə bilirdim ki, o mənə kömək edəcək... Dizi üstə düşüb gözlədim... Bütün gecəni gözlədim. Səhər çağı özümə gələndə... Padre! Bu mənasız şeydir... Mən bunu izah edə bilmərəm... Gördüklerimi söyləməyi bacarmıram... Özümün yaxşı yadıncı deyil, ancaq yadıncı olan budur ki, İsa peyğəmbər mənə cavab verdi. Mən onun iradəsinə qarşı dura bilmərəm.

Onlar qaranlıqda bir qədər susmuş halda oturdular. Sonra Montanelli əlini Arturun çiyinə qoyub dedi:

– Oğlum! Qoy Allah günahımdan keçsin, ancaq mən bunu deməliyəm ki, İsa peyğəmbər sənin ruhunla danışmışdır. Yadıncıdan çıxartma ki, bu necə bir şəraitdə olmuşdur, kədərlə dolu xəstə bir təsəvvürü İsa peyğəmbərin tənənəli çağırışı kimi qəbul etmə. Əgər, doğrudan da, o sənə cavab vermişsə, bax, elə olmasın ki, onun sözlərinə yanlış mənə verəsən. Ruhi coşğunluğun səni hara dəvət edir?

Artur yerindən qalxdı, katexizis¹ sözlərini təkrar edirmiş kimi, Montanelli belə cavab verdi:

– Həyatımı İtaliyaya fəda etməyə, onu köləlikdən və dilənçilikdən xilas etməyə, avstriyalıları qovmağa və Allahdan başqa ayrı bir ağa tanımayan azad respublika yaratmağa! Mənim könlümün çağırışı budur!

– Artur, bir fikirləş, gör bir nə danışırısan! Sən axı heç italyan da deyilsən.

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Mən öz fikrimdə qalırım.

Yenə susdular.

¹ Katexizis – xristianlarda sual-cavab şəklində olan şəriət kitabı

Montanelli ağaca söykənərək əli ilə gözlərini örtüdü və nəhayət dedi:

– Bir dəqiqəliyə otur, oğlum.

Artur skamyada oturdu; Montanelli onun əllərini əllərinin içinə alıb xeyli, həm də bərk-bərk sıxdı.

– İndi mən sənə sübut edə bilmərəm... Bu elə gözənilmədən oldu...

Bu barədə fikirləşməmişəm... Bunu aydınlaşdırmaq üçün mənə vaxt lazımdır. Sonra vaxt tapıb bu barədə müfəssəl danışarıq. İndi səndən bir şeyi yaddan çıxarmamağı xahiş edirəm: əgər sən o iğtişə qarışıb məhv olsan, buna mənim üreyim tab gətirməz – ölərəm.

– Padre!

– Dayan, qoy sözümlü qurtarım. Mən bir dəfə sənə demişəm ki, bu dünyada mənim səndən başqa heç kəsım yoxdur. Görünür bunun nə demək olduğunu lazımcı başa düşməmişəm. Bunu başa düşməyin də çətindir, çünki çox cavansan. Sən yaşda olsaydım, mən də başa düşməzdım, Artur! Sən mənım üçün mənım öz oğlum kimısən. Sən bunu başa düşürsənmi? Mən sənə baxmaqdan doymuram, sən mənım gözümün işığısan. Səni yanlış bir addım atmaqdan çəkındirmək, heyatını qorumaq üçün mən ölməyə də hazırım. Ancaq indı mən acızəm... Mən səndən tələb etmıřəm ki, söz verəsən... Səndən ancaq xahiş edirəm, dediklərimi yaddan çıxarma, ehtiyatlı ol. Qəti bir qərara gəlməmişdən əvvəl yaxşı fikirləş... Bunu mənım üçün, həm də ölən ananın xatırı üçün elə...

– Mən fikirləşərəm, siz də, padre, mənım üçün, həm də İtaliya üçün Allaha dua edin.

Artur dizi üstə çökdü, Montanelli əlini onun aşığı əyilmiş başına qoydu. Bir neçə dəqiqə keçdi. Artur ayağa qalxıb, padrenin əlini öpdü, şəh düşmüş yaş otun içi ilə yavaş-yavaş getdi. Montanelli tək qaldı...

İKİNCİ FƏSİL

Arturun Montanelli ilə bərabər İsveçrəyə səyahətə çıxması, ögey qardaşı Cems Bertonun heç xoşuna gəlmədi. Lakin onun baş ilahiyyat professoru ilə birlikdə, həm də botanika ilə məşğul olmaq kimi gözəl bir məqsədlə adi bir səyahətə çıxmasına icazə verməmək də yaxşı deyildi. Artura bu, həddindən artıq zülmkarlıq kimi görünərdi, çünki rədd etməyə də heç bir səbəb tapa bilməyəcəkdi, Artur derhal bunu ögey qardaşının dini və irqi təəssüblərlə izah edəcəkdi. Bertontar isə

dinlərə qarşı sərbəst əlaqə bəsləmələri ilə fəxr edirdilər. London gəmi sahibi olan “Berton və oğlanları” yüz ildən çox idi ki, gəlib Livornoda gəmiçilik şirkəti düzəltmişdilər və lap əvvəldən bütün ailə üzvləri öz əqidələrində qatı protestant¹ olub qalmışdılar. Bununla belə onlar hələ də bu fikirdə idilər ki, hətta ingilis centlmeni papistlərlə² mübarizədə vicdanla hərəkət etməlidir.

İş elə gətirdi ki, ailə başçısı dul qaldıqdan sonra, düşdüyü vəziyyətin ağırlığını hiss edərək, kiçik uşaqlarının tərbiyəçisi olan qəşəng katolik qadınla evləndi. Bu qadın onun Cems və Tomas adlı iki böyük oğlu ilə az qala həmyaşdı. Belə bir ögey ananın evdə yaşamasına dözmək Cemsle Tomasa nə qədər ağır gəlsə də, onlar təleyin bu hökmünə baş əyməyə məcbur oldular. Ataları öləndən sonra, böyük qardaşları Cemsin evlənməsilə ailədə olan ixtilaf daha da artdı; lakin hər iki qardaş vicdanla Qledisi Yuliyanın acı və sərt dilindən qorumağa çalışırdılar. Artura qarşı olan bərelərini də, başa düşdükleri kimi, yerinə yetirirdilər. Arturu istəmirdilər, bunu heç gizlətmək fikrində deyildilər. Onların qarışıq hissi – Artura sədəqə kimi, əliaçıqlıqla verdikləri pulda, bir də onu tamamilə sərbəst buraxmalarında ifadə olunurdu.

Artur göndərdiyi məktubuna cavab olaraq pul çeki aldı; bu çek ilə yol xərcini ödəməliydı; eyni zamanda yay tətlini ürəyi istədiyı kimi keçirməyə, soyuq bir tərdə məktubda icazə verilirdi. Aldığı pulun yarısını botanika kitablarına, bitki qurudulan kağız qovluqlara sərf etdi; bu yüklə, ruhani atası ilə birlikdə, ilk dəfə olaraq, Alp dağlarına səyahətə getdi.

İndi Montanellinin kefi əvvəlkindən çox-çox yaxşı idi. Artur çoxdan onu belə kefi kök görməmişdi. Bağcadaki söhbətin nəticəsində baş verən ilk mənəvi sarsıntıdan sonra əvvəlki ruhi müvazinəti yenə yavaş-yavaş öz yerinə qurturdu, bu məsələyə nıbu ulana skatı bir məzələ yazdı. Düşünərək öz-özünə deyirdi: “Artur hələ cavandır, təcrübəsizdir. Onun qərarı hələ qəti bir qərar ola bilməz. Onu öyüd-nəsihtlə, ağlabatan dəlillərlə, düşünmədən, birdən-birə qədəm qoyduğı bu təhlükəli yoldan qaytarmağa hələ vaxt var”.

Onlar bir neçə gün Cenevrədə qalmağı qərara almışdılar. Lakin göz-qamaşdırıcı ağ küçələri, tozlu sahilləri, bu sahillərdə, küçələrdə ara vermədən gəzişən turistləri görəndə Arturun üzündə darıxmaq ifadəsi göründü. Montanelli sakit halda gülümsəyərək onu müşahidə edirdi.

¹ Protestant – katolik dini təlimindən ayrılmış xristian

² Papist – katolik

– Əzizim, nə var? Bura xoşuma gəlmir?

– Mən hələ aldığım təəssüratı lazımınca dərk etməmişəm. Hər halda buranı belə təəvvür etməirdim. Göl çox gözəldir. Təpələrin də mənzərəsi yaxşıdır.

Onlar Russo adasında¹ idi. Artur əli ilə Alp dağlarının uzun Savoyya silsiləsini göstərdi:

– Amma şəhər... o qədər təmizdir ki, elə bil yalayıblar, nişastalayıblar... Öz-özünü bəyənən xalis protestanta oxşayır. Yox, bu şəhər heç mənim ürəyimə yətmir. Ona baxanda Yuliya yadıma düşür.

Montanelli güldü.

– Zavallı, mənim sənə yazığım gəlir!.. Yaxşı da! Biz öz kefiniz üçün səyahətə çıxmışıq, ürəyin istəmir – burada çox qalmırıq. Elə bu gün yelkənli qayıq tutub göldə gəzərik, sabah səhər dağlara qalxırıq.

– Padre, bəlkə siz burada qalmaq istəyirsiniz?

– Əzizim, mən buranı dəfələrlə görmüşəm; sən bunlardan zövq aldığını görmək – mənim üçün əsil istirahətdir. Hara getmək istəyirsən?

– Əgər sizin üçün fərqi yoxdursa, onda bu çay ilə başıyuxarı, çayın mənbəyinə sarı getmək istərdim.

– Rona ilə başıyuxarı?

– Yox, Arva ilə. O çox iti axır.

– Onda Şamoniyyə gedək.

Onlar günortadan axşama qədər yelkənli qayıqla göldə gəzdilər. Gözəl mənzərəli göl Artura boz-bulanıq Arvadan daha az təsir bağışladı. Artur Aralıq dənizi sahillərində böyümüşdü, onun gözləri mavi dalğalara öyrəşmişdi. Lakin iti axan çaylardan çox xoşu gəlirdi; buzlaqlardan sürətlə axıb gələn sular onu valeh edirdi.

– Bu sürətli axında gör nə qədər ehtiras, nə qədər coşqunluq var!.. – deyirdi.

Ertəsi gün səhər Şamoniyyə yola düşdülər. Nə qədər ki, münbit torpaqlı vadi ilə gedirdilər – Arturun kefi çox kök idi. Elə ki, gəlib yolun döngəsinə çatdılar, dərəli-təpəli hündür dağlar hər tərəfdən onları üzük qaşı kimi bürüdü. Artur ciddiləşdi, dinib-danışmadı: Sen-Martendən dərə ilə yavaş-yavaş yuxarı qalxırdılar, gecələmək üçün yol qırağındakı şalələrdə², ya kiçik dağ kəndlərində qalırdılar, sonra yenə yola düşüb

gedirdilər. Artur təbiətin gözəlliyi qarşısında valeh olduğunu həmişə coşqunluqla ifadə edirdi; yanından keçdikləri ilk şalələ onu heyrətə saldı. O sevindi, fərəhləndi, ona baxanda adamın xoşu gəldi. Lakin qarlı zirvələrə yaxınlaşdıqca Arturun bu uşaqlıq sevinci keçir, onu xəyal bürüyürdü. Montanelli təəccüblə ona baxırdı. O hər həniriyə qarşı əks-səda ilə səslənən, sirlərlə dolu bir kölgəli şam meşəsində saatlarla uzanmaq, şümal, hündür şam ağacları arasından, günəşin şüaları altında parıldayan qarlı zirvələr, çılpaq qayalar aləminə tamaşa etmək istərdi. Montanelli kədər və qibtə ilə onu müşahidə edirdi.

Onlar qaranlıq meşədən, ağacların arasından ehtiyatla aşağı enir, gecələmək üçün şaləyə sarı gəlirdilər.

Montanelli otağa girəndə, Artur axşam yeməyi qoyulmuş stolun kənarında oturub onu gözləyirdi. Qaranlığın təsiri ilə onda əmələ gələn tutqunluq ötüb keçmiş, sanki o başqa bir varlığa çevrilmişdi.

– Padre, bura gəlin, tez olun bu gülməli küçüyə baxın! Dal ayaqları üstündə oynayır.

Artur Alp dağlarının şəfqətilə maraqlandığı kimi, indi də küçüklə, onun çıxardığı oyunla maraqlanırdı.

Ev sahibi – ağdöşlüklü, qırmızıyanaq qadın onun küçüklə oynama-sına baxaraq gülümseyirdi.

Qadın yerli şivədə öz qızına dedi:

– Görünür onun dərdi-qəmi yoxdur. Gör küçüklə necə oynayır?! Özü də nə qəşəng uşaqdır!

Artur utancaq bir məktəbli kimi qızardı; qadın deyilən sözün başa düşüldüyünü görüb, Arturun utandığına güldü, sonra da çıxıb getdi.

Axşam yeməyini yeyirkən o ancaq sonrakı gezintilərindən, dağlara çıxmalarından, yığacaqları bitkilərdən danışdı.

Səhər Montanelli yuxarıdan ayılında Arturu otaqda görmədi; o, “dağ keçilərini otarmaq üçün Qaspara köməyə getmişdi”, hələ gün çıxmadan onunla yuxarı otlara qalxmışdı.

Çox keçmədi ki, başıyaq, yüyürə-yüyürə gəlib otağa girdi. Onun çiynində, quş kimi, üç yaşında balaca bir kondli qızı oturmuşdu, əlində də bir dəstə dağ çiçəyi vardı.

Montanelli gülümsəyərək ona baxdı. Bu Arturla, Pizadakı, ya Livornodakı dinib-danışmayan Artur arasında nə qədər böyük fərq vardı!

– Ay dəcəl, haradaydın? Hələ heç çörək yeməmiş, yəqin ki, dağlarda gəzirdin?

¹ Russo adası – Rona çayındadır; fransız mütəfəkkiri və yazıçısı cenevrəli Jan Jak Russonun (1712–1778) büstü burada qoyulmuşdur.

² Şalə (frans.) – İsviçrədə kənd evi

– Ah, padre, oralar nə yaxşıdır! Günəşin ilk şüaları düşəndə dağlar nə əzəmətli görünür! Yerdə də bolluca şəh olur!.. Bir baxın!

Artur əylənərək şəhədən islanmış, çirklənmiş çəkmələrinə baxdı.

– Bizim bir az çörəyimiz, pendirimiz vardı, otlaqda da keçə südü tapdıq... Çox pis idi, lap iyrendim! İndi yenə acmışam. Bu balaca adama da yeməyə bir şey vermək lazımdır. Annet, baldan xoşun gəlir?

Artur oturdu, qızı da dizi üstə qoydu, çiçəkləri yerbəyər etməkdə ona kömək etdi.

Montanelli bunu görüb dedi:

– Yox, yox! Mən istəmirəm ki, sənə soyuq dəysin! Yüüyür get corablarını dəyiş. Annet, bura gəl! Artur, bunu hardan tapmışan?

– Kənddən. O həmin kəndlinin qızıdır, yadımdadırımı, biz ona axşam rast gəlmişdik. Buradakı icmanın pinəçisidir. Bir baxın, nə qəşəng gözləri var, elə deyilmi? Cibində balaca bir tısağası da var, adını da Karolina qoyub.

Artur yaş corablarını dəyişib aşağı endi. Onlar səhər yeməyini yeyəcəkdilər. Annet padrenin dizləri üstə oturub, elə bir ucdan tısağadan danışdı. Tısağamı totuq əlində, arxası üstə tutmuşdu ki, monsieur¹ onun pəncələrinin tərptəməsinə baxıb təəccüb eləsin.

Qız, Montanellinin yaxşı anlamadığı yerli şivə ilə, həm də özünü tox tutaraq deyirdi:

– Monsieur, bir baxın! Baxın görün, Karolinanın necə ayaqqabısı var!

Montanelli tısağaya tamaşa edə-ədə qızı əyləndirir, saçlarını tumarlayır, ona qərribə nağıllar danışdı.

Ev sahibəsi süfrəni yığıdırmaq üçün içəri girdi və müqəddəs atanın ciblərini çevirən Annetə təəccüblə baxdı:

– Allah özü yaxşı adamları axtarıb tapmaqda uşaqlara kömək eləyir. Annet həmişə ecnəbilərdən qorxur, amma indi, baxıram, müqəddəs atadan heç qorxub çəkinmir. Çox qərribədir! Annet! Dur tez diz üstə çök, bu mərhəmətli ağadan xahiş elə, nə qədər ki, getməyib, sənə xeyir-dua versin. Bu sənə xoşbəxtlik gətirər.

Bir saat sonra Montanelli ilə Artur otlağın gün işığı düşən yerindən keçib gedəndə, Artur dedi:

– Padre, mənim heç xəyalıma da gəlməzdi ki, siz uşaqları belə yaxşı əyləndirə bilərsiniz. O körpə qız bir an da olsa gözlərini sizdən ayırmırdı. Bilirsiniz mən nə fikirləşirəm?

¹ Monsieur (*frans.*) – cənab, ağa

– Nə fikirləşirsən?

– Mən ancaq bunu demək istəyirəm... Mənə elə gəlir ki, kilsənin ruhanilərə evlənməyi qadağan etməsinə təəssüf etmək lazımdır. Mən bunun səbəbini qətiyyən başa düşə bilmirəm. Uşaqların tərbiyəsi məsələsi ciddi məsələdir, onlara lap doğulduğu gündən yaxşı təsir göstərməyin böyük əhəmiyyəti var. Məncə, cəmiyyətdə adamın vəzifəsi nə qədər yüksəkdirsə, həyatı nə qədər təmizsə, ata olmağa o daha artıq layiqdır. Padre, mən əminəm ki, əgər siz dinin tələbi ilə bağlı olmayıb evlənsəydiniz, sizin uşaqlarınız çox...

– Bu söhbəti burax.

Montanelli bu sözü pıçıldaya-pıçıldaya tez, həm də coşqun bir halda dedi, bu, əmələ gələn sükutu daha artıq hiss etdirdi.

Artur da Montanellinin tutulduğunu görüb, ovqatı təlx oldu, sonra yenə də sözə başladı:

– Padre, mənim dediyim doğru deyilmi? Əlbəttə, mən yanıla bilmərəm, ancaq düşündüyümü dedim.

Montanelli mülayim bir ifadə ilə dedi:

– Bəlkə də sən söylədiyin sözlərin mənasını yaxşı başa düşmürsən. Bir neçə ildən sonra bu barədə sənə fikrin dəyişəcək... Yaxşısı budur ki, gəl başqa şeydən danışaq.

Bu, tətillərin zamanı Montanelli ilə Artur arasında yaranan ahəngdarlığın ilk dəfə pozulması idi.

Onlar Şamonidən Martiniyə yola düşdülər. Hava isti, həm də bürkü olduğundan dincəlmək üçün mehmanxanada qaldılar. Nahardan sonra eyvana çıxdılar. Bura gün düşmürdü. Eyvandan baxanda çox gözəl bir mənzərə görünürdü. Artur bitki yığıdığı qutunu gətirdi, botanika haqqında Montanelli ilə uzun bir söhbət açdı.

Eyvanda iki ingilis rəssamı oturmuşdu. Onlardan biri rəsm çəkirdi, o birisi də ingilis dilində tənbel-tənbel danışdı. Ona elə gəlirdi ki, ecnəbilər ingilis dilini başa düşə bilməzlər.

– Villi, əl çəkin bu cizma-qaradan! Yaxşısı budur, bax, ayıdöşəyi otuyla böyük həvəslə məşğul olan o gözəl və gənc italyanın rəsmi çəkin. Bir onun qaşlarına baxın! Siz onun əlindəki zərrəbini İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri ilə əvəz edin, əyninə Roma toqası¹ geyindirin, bu zaman sizin qarşınızda ilk əsrlərdə yaşayan xristianların tamamlanmış bir tipi canlanacaqdır.

¹ Toqa (*latin.*) – qədim romalıların üst geyimi

– Siz nə danışsınız, nə xristian?! Nahar vaxtı mən onun yanında əyləşmişdim. O indi alağ otlarına necə həvəslə baxırsa, qızardılmış toyuğa da elə həvəslə baxırdı. Əlbəttə, qəşəng olmasına çox qəşəngdir, buna söz ola bilməz, gör üzünün nə gözəl rəngi var; lakin onda, atasının simasında olan və adamı heyran edən gözəlliyin heç yarısı da yoxdur.

– Kimin?

– Onun atasının; görürsünüz ki, sizinlə üzübüz əyləşib. Olmaya demək istəyirsiniz ki, heç onu görməmişəm? Gör nə qəşəng üzü var!

– A... binəva metodist!¹ Gözünüzün qabağında ola-ola onun katolik keşişi olduğunu ayırd edə bilmirsiniz?

– Keşiş? Hə-ə, doğrudan da elədir! Lap yadımdan çıxıb: bəkarət məsələsi və sairə... Yaxşı da, ondan əl çəkək, elə güman edək ki, bu gənc onun qardaşı oğludur.

Artur güllər üzülə Montanelliyə baxaraq yavaşca dedi:

– Onlar nə gicdir! Amma məni sizə oxşatmaları çox xoşuma gəldi. Doğrudan da, istərdim ki, sizin qardaşınız oğlu olum... Padre, sizə nə oldu? Rənginiz niyə elə ağardı?

Montanelli ayağa qalxıb əlini alınına qoydu, çox qərribə halda yavaşca dedi:

– Hərdən məndə baş gicəllənməsi olur. Görünür, bu gün gün altında çox qalmışam. İndi gedib uzanaram. Keçib gedər... istidəndir...

İki həftə Lütserin gölü sahilində qaldıqdan sonra Sen-Qotard dərəsiylə İtaliyaya qayıdıldılar. Hava çox gözəl idi. Bir neçə ürək açan gözintilər keçirdilər... Lakin indi təbiətin gözəlliyinə əvvəlki kimi valeh olmurdular.

Arturla “daha ətraflı danışmaq” fikri Montanellini həmişə məşğul edirdi. Bu söhbətə başlamaq üçün yay tətili ən münasib vaxt idi: lakin Arva dərəsiylə səyahət edərkən, Montanelli, bağda, maqnoliya ağacı altında başladıkları söhbətə qayıtmaqdan çəkinirdi. Ona elə gəlirdi ki, Arturun gözəllik sevən təbiətinə Alp dağlarının verdiyi ilk sevinci pozmaq amansız bir hərəkətdir; bu məsələ barəsində söhbət açılsaydı, mütələk belə olacaqdı. Martinyada olduqları gündən Montanelli hər səhər öz-özünə deyirdi: “Bu gün onunla danışaram”. Axşam olurdu, yenə də məsələni təxirə salırdı, “sabah danışarıq”, deyərək öz-özünə təskinlik

¹ Metodist – XVIII əsrdə İngiltərədə meydana çıxan dini təriqət

verirdi. Tətil qurtarırdı, o yenə də “sabah, sabah” deyərək təkrar edirdi. Ürək donduran, müəyyən edilməsi mümkün olmayan bir hiss, ayrı düşməyi qaranlıq bir şəkildə dərk etmək onu danışmaqdan çəkindirirdi, sanki onunla Arturun arasında bir pərdə enmişdi. Bu qayda ilə günlər gəlib keçirdi. Nəhayət, tətilin axırıncı günü gəlib çatdı. Axşam idi. Montanelli qət etdi ki, əgər danışmaq lazımsa, indi məqamdır.

Gecəni Luqanoda qaldılar. Ertəsi gün Pizaya yola düşəcəkdilər. Montanelli heç olmasa özü üçün aydınlaşdırmaq istəyirdi ki, onun sevimli Arturu doyişkon və fəlakətli italyan siyasəti ilə nə dərəcədə maraqlanır.

– Yağış kəsilmişdir. Gölü görmək istəyiriksə, tələsməliyik. Gedək, mənim sənə sözüüm var.

Gölün qırağı ilə gedib sakit, tənha bir yerdə alçaq, daş divar üstə oturdular. Onların yanında üstü tünd-qırmızı giləmeyvələrlə dolu bir gül kolu yüksəlirdi. Kolun yağış damcılarının ağırlığı altında öyilmiş ön hündür budaqlarında, vaxtında açılmamış bir neçə qönçə vardı. Gölün yaşıl səthi ilə, ağ yelkənli mülayim küləkdən qabarmış, balaca bir qayıq üzürdü. Qayıq, suya atılan bir dəstə gümüşü, zərif çiçək dəstəsinə oxşayırdı. Monte-Salvatorun təpəsində balaca bir evin pəncərəsi gün işığı altında parıldaırdı. Qızılqüllər başlarını öyərək, buludlu sentyabr səması altında mürgüləyir, gölün suları sahilin xırda daşlarına dəyərək xəfif-xəfif xışıldayırdı.

Montanelli sözbə başladı:

– İndi səninlə arxayın və ətraflı danışmaq üçün əlimdə axırıncı bir imkanım vardır, ola bilsin ki, sonralar bu imkan uzun zaman ələ düşməsin. Sən universitetə, öz dostlarının yanına qayıdıb işə başlayacaqsan, mən də bu qışı çox məşğul olacağam. İndi mən ancaq bir şeyi bilmək istəyirəm: bu da, aramızda olan əlaqəni aydınlaşdırmaq məsələsidir, əgər sən...

O bir anlığa susdu, sonra ağır-ağır danışmağa başladı:

– Əgər sən hiss edirsən ki, yenə əvvəlki kimi mənə inana bilərsən, onda seminariya bağında dediyin kimi yox, daha aydın de görüm o iş çox ciddi girişmiş?..

Artur cavab vermədi: o, Montanellinin sözlərini diqqətlə dinləyərək, gölün xəfif ləpələrinə baxırdı.

Montanelli sözünə davam etdi:

– Cavab vermək istəyirsənsə, mən bir şeyi bilmək istərdim: sən and içmişəm, ya bəlkə...

– Əziz padre, mənim sizə deyəcəyim heç bir sözüm yoxdur. Mən and içməmişəm, amma bağlıyam...

– Başa düşürəm...

– Andın nə mənası var? İnsanı bir şeye bağlayan and deyil. Əgər adam hiss edirsə, özü də dərinə hiss edirsə ki, bir fikir onun qəlbine hakim olmuşdur, – bu kifayətdir. Bundan başqa adamı heç bir şey bağlaya bilməz.

– Onda de görüm: güman edirsən ki, bu... Sənə elə gəlir ki, sənənin hissini möhkəmdir, onu heç bir şey dəyişdirə bilməz? Artur, fikirləş, sonra cavab ver.

Artur diqqətlə Montanellinin gözlərinə baxdı.

– Padre, siz soruşdunuz ki, mən sizə inanırammı? İndi siz mənə cavab verin: siz mənə inanırsınız mı? Deyiləsi söz olsaydı, sizə deyərdim, hamısını deyərdim: ancaq inanın ki, heç bir şey yoxdur, daha doğrusu, bu barədə danışmağın heç mənası yoxdur. Seminariyanın bağında olan danışığımız yadımdan çıxmayıb, heç çıxmıyacaq da; bu mənə yadımdan çıxmırsa da, mən hər halda öz yolumla getməliyəm, irəlidə gördüyüm işığa doğru hərəkət etməliyəm.

Montanelli koldan bir qızılgül dərdi, gülün ləçəklərini qoparıb suya atdı:

– Sən haqlısan, əzizim. Bədir... bu barədə daha danışmayacaq. Onsuz da danışmaqdan bir şey çıxmıyacaq... Nə etməli? Qoy belə olsun... Gedək...

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Heç bir hadisə baş vermədi: payız da gəlib keçdi, qış da. Artur çox çalışdı, boş vaxtı az olurdu. Lakin yenə də vaxt tapıb, bir neçə dəqiqəliyə Montanellinin yanına gəlirdi. Həftədə bəzən bir, bəzən də iki-üç dəfə imkan tapa bilirdi. Elə də olurdu ki, rast gəldiyi çətin bir məsələni aydınlaşdırmaq üçün onun yanına kitabla gəlirdi, – bu zaman söhbət kitabdan kənara çıxmırdı. Onların arasında güclə sezilən bir maneə əmələ gəlmişdi. İndi Arturun gəlməsi Montanellini sevindirməkdən artıq, kədərləndirirdi. Sakit görünmək, guya heç bir şeyin dəyişmədiyini bürüzə verməmək üçün həmişə gərgin bir vəziyyətdə olmaq çətindi. Artur Montanellinin rəftarında bəzi dəyişikliklər baş verdiyini duyurdu,

lakin bunun mənasını tam dərk etmirdi. Bu dəyişikliyin yeni fikirlərlə əlaqədar olduğunu dumanlı bir şəkildə hiss etdiyindən, həmişə bu fikrə aid həyəcanlandırıcı məsələlərə toxunmaqdan çəkinirdi, lakin öz fikri həmişə bu məsələlərlə məşğul idi. Eyni zamanda Montanellini həmişəkindən daha artıq sevirdi. “Gənc İtaliya”¹ ilə tanış olduğu gündən onda həyata aid ağır, iztirablı, ümitsizlik hissindən, ruhi boşluqdan əsər-ələmət qalmamışdı. Əvvəllər bu hissi, gecə-gündüz oturub ilahiyyəti öyrənməklə boğmağa çalışırdı. Lakin bu təşkilatla yaxın olduqdan sonra, təklikdən və canüstdə olan anasının yatdığı otağı həmişə müşahidə etməkdən əmələ gələn xülyaları yox olub getdi, şübhələri dağıldı; əvvəllər dua etməklə bu şübhələrdən canını qurtarmağa çalışırdı. Tələbə hərəkəti ona siyasi hərəkətdən artıq, dini bir hərəkət kimi görünürdü. Qəlbini coşqunluqla dolduran yüksək və təmiz ideal onun xarakterinə müvazinət verdi, bu onda dinclik hissi, yaxın adamlara xeyirxahlıq münasibəti yaradı. İnsanlarda, əvvəllər nifrət etdiyi, indi isə sevlməyə layiq yeni cəhətlər tapdı. Montanelli beş il idi ki, onun üçün ideal idi, lakin indi padre ona, alında yeni halə parıldayan yeni dinin qüdrətli peyğəmbəri kimi görünürdü. Artur onun moizəsinə ehtirasla qulaq asır, bu moizələrdə respublika ideali ilə daxili bir yaxınlığın izlərini tapmağa çalışırdı. İncili çox diqqətlə öyrənirdi, xristianlığın ilk dövrlərindəki demokratik ruhundan həzz alırdı.

Yanvar ayı idi. Bir gün Artur aldığı kitabı qaytarmaq üçün seminariyaya getdi. Montanellinin orada olmadığını bilib, həmişə onun oturub işlədiyini otağa girdi, kitabı rəfə qoyub geri qayıtmaq istəyirdi ki, birdən stolun üstünə qoyulmuş bir kitabın adı onun diqqətini cəlb etdi. Bu Dantenin “De Monarchia”² əsəri idi. Artur kitabı oxumağa başladı. Kitab onu elə məşğul etmişdi ki, qapının açıldığını da eşitmədi. O ancaq arxasında tanış bir səs eşitdikdə başını qaldırdı.

Montanelli gözücu kitabın adına baxaraq dedi:

– Mən sənənin bu gün gələcəyini gözləməyirdim. Elə indicə istəyirdim ki, adam göndərim, bu gün axşam sənənin gəlib-gəlməyəcəyini bilim.

¹ “Gənc İtaliya” XIX əsrin 30-cu illərində, İsveçrədə, Madziminin rəhbərlik etdiyi inqilabi təşkilatdır. Bu təşkilat İtaliyanı respublika əsasında siyasi cəhətdən birləşdirməyə çalışırdı.

² “De Monarchia” (“Mütləqiyyət haqqında”) – böyük İtaliya şairi Dante Aligyerinin (1265-1321) əsəri; əsərdə, papa tərəfindən deyil, mülki hakimiyət tərəfindən idarə edilən birləşmiş, qüvvətli İtaliya dövləti yaratmaq ideyası irəli sürülür.

– Mühüm bir iş var? Məni bu axşam çağırıblar, getməyə bilərəm, əgər...

– Yox, sabah da gələ bilərsən. Səni görmək istəyirdim: çərşənbə axşamı gedirəm. Məni Romaya çağırıblar.

– Romaya? Çox qalacaqsınız?

– Məktubda yazırlar ki, pasxanın axırına kimi. Məktub Vatikandan¹dir¹. Mən bunu elə o saat sənə bildirərdim, ancaq başım çox qarışıq idi: həm seminariyanın işləri ilə məşğuldum, həm də yeni rektorun gəlməsinə hazırlıq aparırdım.

– Padre, mən əminəm ki, siz seminariyadan getməyəcəksiniz.

– Getmək lazım gələcək. Amma yəqin ki, yenə Pizaya gələcəyəm. Hər halda müvəqqəti də olsa gələcəyəm.

– Siz seminariyada axı niyə qalmaq istəmirsiniz?

– Bilirənməmi... Bu hələ elan edilməmişdir, amma mənə yepiskop² olmağı təklif edirlər.

– Padre! Harada?

– Elə bundan ötrü də Romaya gedirəm. Mənə ya Apenmində yeparxiya³ verəcəklər, ya da burada vikari⁴ olacağam, – bu hələlik məsələ həll edilməmişdir.

– Yeni rektor təyin olunubmu?

– Bəli, təyin olunub: keşiş Kardi. O, sabah gələcək.

– Bu necə gözlənilməz bir hadisədir!

– Elədir, amma... Bəzən Vatikanın qərarı lap son dəqiqəsinə kimi elan olunmur.

– Siz yeni rektorla tanışsınız mı?

– Şəxsən tanış deyiləm. Ancaq onu çox tərifləyirlər. Monsinyor Belloni yazır ki, o çox bilikli adamdır.

– Sizin getməyinizlə seminariya çox şeydən məhrum olacaq.

– Seminariyanı bilmirəm, amma mənim burada olmamağımı sən hiss edəcəksən – mən buna əminəm. Bəlkə də bu sənə yoxluğunun mənə təsirindən az olmayacaqdır.

¹ Vatikan – Romada papa sarayı; başqa mənada, papa hakimiyyəti, Roma katolik kilsəsinin hakim dairələri deməkdir.

² Yepiskop – katolik kilsəsində yüksək dini rütbə sahibi

³ Yeparxiya – arxiyereyin (yepiskopun) idarəsində olan vilayət

⁴ Vikari – yepiskopun köməkçisi

– Bəli, padre, bu doğrudur. Amma mən sizin yeni vəzifəyə təyin olunmağınıza sevinirəm.

– Sevinirənsən? Amma mən deyə bilmərəm ki, sevinirəm.

Montanelli yorğun halda stulda öyləşdi. Bir az susduqdan sonra dedi:

– Sən nahardan sonra məşğulsanmı? Axşam gələ bilməyəcəksən, onda, əgər işin yoxsa, bir az burada qal. Nədənsə halım özümdə deyil. Getmə, qal! Romaya gedənə kimi səni mümkün qədər çox görmək istəyirəm.

– Qalaram, ancaq çox yox. Saat altıda mən orada olmalıyam...

– İclasdamı?

Artur başı ilə cavab verdi. Montanelli dərhal söhbəti dəyişdi.

– Mən sənə barəndə danışmaq istərdim. Nə qədər ki, burada olmayacağam, sənə ruhani ata olmaq üçün başqa bir keşiş lazımdır.

– Siz qayıdıb gələndə günahlarımı etiraf etmək üçün yanınıza gəlməyimə, yəqin ki, icazə verəcəksiniz?

– Mənim əzizim, sən hələ bunu soruşursan da? Əlbəttə. Məlum şeydir ki, mən ancaq üç-dörd aylıq vaxtdan danışaram, o zaman ki, mən burada olmayacağam. Santa Katarina¹ keşişlərindən birini ruhani atalığa qəbul etməyə razısanmı?

– Razıyam, padre.

Onlar başqa məsələ haqqında da danışdılar. Sonra Artur yerindən qalxdı.

– Vaxtdır, padre, mən gerek gedəm. Yoldaşlarım məni gözləyir.

Yenə də Montanellinin üzü tutuldu.

– Gedirənsən? Mənim keşim lap açılırdı. Yaxşı, salamat qal!

– Sağlıqla qalın, padre! Mən sabah yenə də gələcəyəm.

– Tez gəl ki, səni təklildə görə bilim. Sabah keşiş Kardi gəlir. Artur, səndən xahiş edirəm: nə qədər ki, mən burda yoxam, ehtiyatlı ol, yaxşı fikirləşmədən iş tutma, – heç olmasa mən qayıdıb gələnə kimi! Səni qoyub getməyimdən o qədər qorxuram ki, bunu heç təsəvvür edə bilməzsən.

– Nahaq yerə, padre. Bu saat heç bir hadisə gözlənilmir; bu vəziyyət hələ çox davam edəcək.

Montanelli qırıq səslə:

– Yaxşı, sağlıqla qal! – dedi.

¹ Santa Katarina – Pizadakı müqəddəs Yekaterina kilsəsi

Artur tələbələr iclası gedən otağa girəndə ilk gördüyü adam – onun uşaqlıq yoldaşı, doktor Uorrenin qızı idi. Qız küncdə oturub ucaboy, nimdaş kostyumlu gənc bir lombardiyalının söylədiyi sözlərə çox diqqətlə qulaq asırdı, – o hərəkətin təşəbbüskarlarından biri idi. Qız son bir neçə ayda çox dəyişmişdi, yetkinləşmişdi; indi yaşlı bir qıza oxşayırdı. Ancaq kürəklərinə düşən iki yoğun, qara hörük, onun hələ bu yaxınlara kimi məktəbli qız olduğunu xatırladırdı. O, qara paltar geymişdi, başına qara şərf örtmüşdü, çünki otaq soyuqdu, həm də rütubətli idi. Döşündə “Gənc İtaliya” təşkilatının nişanı vardı, – bu, sərv ağacının budağı idi. Lombardiyalı, Kalabriya¹ kəndlərinin yoxsul həyat keçirdiyini odlu bir dildə təsvir edirdi, qız da əlini çənəsinə alınına dayayaraq, gözlərini aşağı dikib, dinməz–söyləməz qulaq asırdı. Artura elə gəldi ki, lombardiyalı öz qarşısında, əldən çıxmış respublikaya ağılayan azadlığın qəmli xəyalını görür. Yuliya isə onun simasında – yəndəmsiz ədalət, solğun üz, ayrı burunlu, köhnə paltarlı, paltar da yaşına görə qısa olan, çox uzun bir qız görmüş olardı.

Lombardiyalı otağın o biri başına keçəndə, Artur qıza yaxınlaşıb dedi:

– Cim, siz burdasınız?

“Cim” onun uşaqlıq ləqəbi idi. Xaç suyuna çəkildəndə ona “Cenifer” deyərək qarıb bir ad vermişdilər; Cim bu addan götürülmüşdür. Məktəbli yoldaşları – italyan qızları ona Cemma deyirdilər.

Qız diksinərək başını qaldırdı:

– Artur! Sizsiniz! Mən sizin partiyaya mənsub olduğunuzu bilmirdim!

– Mən də sizə burda rast gələcəyimi heç gözləməzdim, Cim! Siz nə vaxtdan...

– Siz mənim dediyimi başa düşmədiniz. – Qız tez onun sözünü kəsdi.

– Mən hələ üzv deyiləm. Ancaq iki-üç xırda–para tapşırığı yerinə yetirə bilməmişəm. Bu belə olmuşdur. Mən Biniyə rast gəldim... Siz Karlo Binini tanıyırsınız mı?

– Əlbəttə, tanıyıram.

Bini Livorno şöbəsinin təşkilatçısı idi; bütün “Gənc İtaliya” onu tanıyırdı.

– Hə, Bini mənə bu bərədə izahat verdi. Ondan xahiş etdim ki, məni iclaslardan birinə aparsın. Sonra o, Florensiyaya², mənə məktub yazdı... Siz milad bayramında mənim Florensiyada olduğumu bilmirdiniz?

¹ Kalabriya – Neapol krallığının dağlıq vilayəti

² Florensiya – o zaman Toskananın paytaxtı idi.

– Yox, bilmirdim; indi evdən mənə çox az məktub yazırlar.

– Eləmi? Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Mən Rayt ilə qonaq getmişdim (Raytlar onun məktəb yoldaşı idi). Onda Bini mənə yazdı ki, evə qayıdanda yolumu Pizadan salım; bu gün bura gəlib çıxmışam. O deyən kimi də elədim, görürsünüz ki, indi buradayam. Hə! Bu saat başlayırlar.

Məruzədə ideal bir respublikadan, gənclərin özünü ona hazırlamağa borclu olduqlarından danışıldı. Mövzu çox da aydın işlənməmişdi, lakin Artur ona çox həvəslə qulaq asırdı. Həyatının bu dövründə o hər şeyə inanır, yeni əxlaqi idealları bütünlüklə mənimsəyirdi, daha bunun həzm olunub–olunmayacağını düşünmək üçün özünə zəhmət vermirdi. Budur, məruzə qurtardı, mübahisə kəsildi... Tələbələr dağılışmağa başladılar. Cemma hələ də küncdə oturmuşdu. Artur ona yaxınlaşdı:

– Cim, mən sizi ötürərəm! Harada olursunuz?

– Maryettanın yanında.

– Vaxtilə atanızın təsərrüfat işlərinə baxan o qarının yanında?

– Bəli. O buradan xeyli uzaqda yaşayıf.

Onlar bir qədər sakit getdilər, dinib danışmadılar. Artur birdən soruşdu:

– Sizin görə ki, indi on yeddi yaşınız var?..

– Oktyabrda on yeddi tamam oldu.

– Mən həmişə deyirdim ki, sizdən ziyafət və bər–bözək həvəskarı çıxmayacaq. Mən tez–tez öz–özümdən soruşardım: görəsən Cim bizim sıralarımızda olacaqmı?

– Mən də sizin barənizdə eynən bunu fikirləşirdim.

– Siz dediniz ki, Bini üçün bəzi şeyləri düzəltmişiniz. Mən sizin onunla tanış olduğunuzu heç bilmirdim.

– Mən elədiklərimi Bini üçün deyil, başqası üçün eləmişəm.

– Kimin üçün?

– O adam üçün ki, bu gün mənimlə danışdı: Bolla üçün.

– Siz onu yaxşı tanıyırsınız?

Artur bu sözü qışqançılıqla dedi. Onsuz da Bolladan danışmaq Artura ağır gəlirdi. Bir iş üstündə onlar bir–birinə rəqib çıxmışdılar: “Gənc İtaliya” komitəsi Arturu hələ çox cavan və təcrübəsiz hesab edərək, bu işi Bollaya tapşırmışdı.

– Mən onu çox yaxşı tanıyıram. O mənim xoşuma gəlir. O uzun zaman Livornoda yaşamışdır.

– Bilirəm... Livornoya noyabrda gəlmişdir.

– Biz o vaxt kitab yüklənmiş¹ bir gəminin gəlməsini gözləyirdik. Artur, bu iş üçün sizin eviniz daha yaxşı olmazdı? Dövlətli gəmi sahiblərinin ailəsindən şübhələnmək heç kəsin ağına gəlməzdi. Bir də ki, siz doklarda² hamını tanıyırsınız.

– Yavaş! Elə bərkdən danışmayın, عزیزim! Deməli, sizin evdə Marseldən gətirilən ədəbiyyat saxlanılırdı!

– Bircə gün... Bəlkə, mən bunu gerek sizə deməyəydim?

– Niyə? Siz axı bilirsiniz ki, mən partiyanın üzvüyəm. Cemma, عزیزim, dünyada heç bir şey məni belə xoşbəxt edə bilməzdi: bu da sizin bizə qoşulmağınızdır, bir də...

– Sizin padrenin! Yoxsa o...

– Yox, onun əqidəsi tamam başqadır. Bəzən mən düşünürdüm ki... Ümid edirdim ki...

– Artur, axı o, keşişdir!

– Nə olar ki? Bizim partiyada keşişlər də var. Onlardan ikisi qəzetə³ məqalə yazır. Axı ruhanilərin vəzifəsi dünyanı yüksək ideallara doğru aparmaqdır; bizim də məqsədimiz budur. Bu məsələ siyasətdən artıq, din və əxlaq məsələsidir. Bir təsəvvür edin: insanlar qəlben azad və məsul vətəndaş olacaqlar, – onda heç köləlik ola bilər?

Cemmanın qaşları çatıldı:

– Mən elə gəlir ki, sizin məntiqiniz bir qədər axsayır... Keşişlər dini əqidələri yayırlar. Mən bununla avstriyalıları qovmaq arzusu arasında ümumi bir şey görmürəm.

– Keşiş xristianlığı təbliğ edir. İsa peyğəmbər də ən böyük islahatçı idi.

– Bilirsinizmi, mən atamla keşişlər barəsində danışdım, o da...

– Cim, sizin atanız protestantdır?

Bir az susduqdan sonra Cemma birdən başını qaldırdı, ürək açıqlığını ifadə edən dostcasına bir nəzərlə Artura baxdı:

– Yaxşısı budur ki, gəlin bu söhbəti kəsək. Protestantlardan söz düşən kimi siz həmişə təəssübkeş olursunuz.

¹ O zaman Marseldən Livornoya “Gənc İtaliya” cəmiyyətinin gizli yükləri gətirirdi; bu da Madzininin Marseldə buraxdığı “Gənc İtaliya” qəzeti, bir də siyasi kitabçalar və başqa kitablar idi.

² Dok – gəmi təmir olunan yer

³ “Gənc İtaliya” qəzeti nəzərdə tutulur.

– Doğru deyil. Əksinə, protestantlar katoliklərdən danışanda həmişə təəssübkeş olurlar.

– Qoy belə olsun. Biz bu barədə çox mübahisə etmişik, bir də mübahisəyə başlamağın mənası yoxdur. Bugünkü məruzə haqqında nə fikirdəsiniz?

– Məruzənin xüsusilə axırını xoşuma gəldi: o, odlu-odlu deyirdi ki, hər kəs ayrılıqda və elə bu saat öz hissələrini həyata keçirməlidir, daha bu barədə xəyala dalmamalıdır, – mən bu sözlərə məmnuniyyətlə qulaq asdım.

– Amma məruzənin bu yeri mənim xoşuma gəlmədi. O ideal fikirlər, hisslər haqqında çox danışdı, lakin heç bir əməli yol göstərmədi, bizim nə edəcəyimizi söyləmədi.

– Lazım gələndə bizim qabağımızda bir yığın iş olacaq. Səbir etmək gerek. Böyük dəyişikliklər bir gündə olmur.

– İş mürəkkəb olduqca, ona elə bu saat girişməyə daha artıq əsas vardır. Siz deyirsiniz ki, adam özünü azadlığa hazırlamalıdır. Siz bu azadlığa, sizin ananız kimi, yaxşı hazırlanmış başqa bir adam tanıyırdınız mı? Məgər bu dünyada o ən mükəmməl qadın, mələk təbiətli bir qadın deyilmi? Onun yaxşılığı nə ilə nəticələndi? Ömrünün son günlərinə kimi qul olub qaldı. Sənin qardaşın Cemsdən, arvadından o nə qədər həqarətlər gördü, əziyyətlər çəkdi! Bəli, o elə yumşaq qəlblə, elə səbirlə olmasaydı, onun həyatı belə faciəli olmazdı! Cürət edib onunla elə rəftar etməzdilər! İtaliya haqqında da bunu demək olar: onun səbrə ehtiyacı yoxdur... əksinə! – İtaliya öz mənafeyini müdafiə etmək üçün üsyan qaldırmalıdır!

– Əzizim Cim, hiddət və ehtiras İtaliyanı xilas edə bilsəydi, o çoxdan azad olardı. Ona nifrət deyil, məhəbbət lazımdır.

Bu sözləri söylərkən onun üzü qızardı, sonra yenə ağardı. Cemma bunu görmədi, o, düz qabağa baxırdı. Onun qaşları çatılmış, dodaqları bərk-bərk sıxılmışdı.

Bir az sükutdan sonra dedi:

– Artur, sizə elə gəlir ki, mən haqlı deyiləm. Mən haqlıyam. Bir gün gələr, siz buna inanarsınız... Bu da bizim evimiz!.. Bəlkə içəri gələsiniz?

– Yox, gecdir. Gecəniz xeyrə qalsın, عزیزim!

Artur onun ellerini bərk-bərk sıxaraq, qapının qabağında durmuşdu.

– “Allah və xalq naminə...”

Cemmanın da yarımçıq qalmış şüarı ağır-ağır, ara verə-verə tamamladı: – "...indi və həmişə".

O, əllərini Arturun əllərindən çəkib evə yüyürdü. Qapı örtüləndən sonra Artur əyilib, Cemmanın sinəsindən yerə düşmüş sərv ağacı budağını götürdü.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Artur sanki qanadlanmışdı, o sanki uça-uça evə gəldi: özünü çox xoşbəxt hiss edirdi. İşlər yaxşı gedirdi. İclasda silahlı üsyan məsələsinə işarə edilmişdi. Cemma indi onun iş yoldaşı idi: o, Cemmanı sevirdi! Onunla bir yerdə işləyəcəyini, hətta, ola bilsin ki, azadlıq uğrunda gedən mübarizədə birgə öləcəklərini də təsəvvüründə canlandırırdı. Ümidlərinin bahar çağı çatmışdı. Padre bunu görecək və inanacaqdır. Artur ertəsi gün daha sakit bir halda yuxudan ayıldı. Cemmanın Livornoya, padrenin Romaya gedəcəyini xatırladı.

Paxsaya hələ üç ay vardı: yanvar, fevral, mart! Kim bilir, bəlkə də Cemma öz ailələrinə qayıdanda protestantların təsiri altına düşəcək... (Arturun dilində "protestant" sözü ilə "filister"¹ sözü mənə etibarlı ilə bir idi). Yox, onun Cemması heç vaxt Livornonun başqa qızları kimi olmayacaq. Lakin o, bədbəxt olacaq. O, hələ çox gəncdir, dostları da azdır, bu quru adamlar arasında o yəqin ki, özünü tənha hiss edəcək... Ah, anam sağ olsaydı!

Axşam seminariyaya gedib gördü ki, Montanelli yeni rektorla söhbət edir. Onların hər ikisi yorğun görünürdü.

Montanelli Arturu yeni rektora təqdim edərək, quru tərzdə dedi:

– Budur, özü də gəldi: həmin tələbədir ki, onun barəsində sizinlə danışmışdım. Bundan sonra da ona kitabxanadan istifadə etməyə icazə versəniz, sizə çox minnətdar olaram.

Keşiş Kardi elə o saat Sapiyentsdəki tələbələrin həyatından söhbət açdı. Onun sərrast, təmkinli danışığı göstərirdi ki, kollec həyatı ilə yaxşı bələddir. Söhbət universitetin həddindən artıq ciddi nizam-intizamına keçdi, – bu o zamanın mühüm məsələlərindən biri idi.

Yeni rektor universitetin müdiriyyəti tərəfindən qəbul edilən siyasəti, tələbələri hiddətləndirən mənasız məhdudluqları kəskin surətdə tənqid etməklə Arturun dərhal hüsn-rəğbətini qazandı.

– Gəncləri tərbiyə etməkdə mənim böyük təcrübəm var. Lazımı əsas olmadan, gənclərə heç bir işdə mane olmamalı – mənim əldə düşür etdiyim qayda budur! Elə düşünürəm ki, dünyada öz təbiətləri etibarlı ilə intizamsızlığa meyil edən gənclər çox deyil və mənə elə gəlir ki, böyükler gənclərin şəxsiyyətinə hörmət etsələr, gənclər onlara çox da başağrısı verməzlər. Məlum şeydir ki, cilovı həmişə dartsan, dinc at özü də şahə qalxar.

Artur təəccüblə ona baxdı. Yeni rektorun tələbələrin mənafeyini belə coşqunluqla müdafiə edəcəyini o heç gözləməirdi. Montanelli söhbətdə iştirak etməirdi. Onun üzündə elə bir yorğunluq, ümitsizlik, ruh düşkünlüyü ifadə olunurdu ki, Kardi bunu görüb birdən dedi:

– Kanonik ata, deyəsən, sizi yordum, axı. Mən bu məsələ ilə çox maraqlanıram və bəzən bir şeyi tamam yaddan çıxarıram; daha demirəm ki, bəlkə bu, başqalarının zəhləsini tökür.

– Əksinə, həmin məsələlər mənə çox maraqlandırır.

Montanelli həmişə təkrar edilən nəzakəti göstərə bilmirdi, buna görə də onun ifadə tərzini Artura xoş gəlmədi.

Keşiş Kardi öz otağına getdikdən sonra Montanelli Artura tərəf dönüb, düşüncəli, kədərli halda ona baxdı: bu ifadə axşamdan bəri üzündən silinməirdi.

O yavaşdan dedi:

– Artur, əzizim, sənə bir sözüm var.

Artur onun həyəcanlı üzünə baxdıqda fikrindən keçdi ki, "yəqin pis bir şey eşidib".

Xeyli susdular.

Montanelli birdən soruşdu:

– Yeni rektor xoşuna gəldimi?

Artur çəşib qaldı, bilmədi nə cavab versin.

– Mən... o mənim çox xoşuma gəlir... Ancaq hələ özüm də heç yaxşı bilmirəm. Padre, axı ilk görüşdə adamı tanımaq çətindir.

Montanelli kreslodə oturmuşdu, barmaqları ilə kreslonun qoltuğunu astadan taqqıldadırdı; bir şey onu narahat edəndə, ya həyəcanlı olanda həmişə belə edərdi.

¹ Filister – meşşan düşüncəli, riyakar adam

O yenə sözə başladı:

– Romaya getməyim haqqında bunu deyə bilərəm: etirazın varsa...
Əgər sən istəyirsənsə, Artur, mən Romaya yazaram, getməkdən imtina elərəm.

– Padre! Bəs Vatikan!..

– Vatikan, bir başqasını tapar. Mən üzr istərəm.

– Niyə axı? Mən bunu başa düşə bilmirəm.

Montanelli əlini alınə çəkdi.

– Mən səndən ötrü narahat oluram. Bir fikir mənə dinc qoymur...
Hə, bir də axı mənə getməyim zəruri deyil.

– Bəs onda yepiskopluq necə olsun?

– Ah, Artur! Səndən məhrum olandan sonra yepiskopluqdan mənə nə xeyir?!

Montanelli susdu. Artur hələ indiyə kimi onu belə həyəcanlı görməmişdi, buna görə çox narahat oldu.

– Mən heç bir şey başa düşmürəm. Padre, yalvarıram sizə, aydın deyin görüm: fikrinizdə nə var, nə istəyirsiniz...

– Heç bir şey istəmirəm. Ancaq böyük bir qorxu mənə əzab verir. Düzünü de: sənə qarşında bir təhlükə varmı?

Artur silahlı üsyan haqqında yayılan sözü xatırlayaraq düşündü: “O nəşə bir şey eşitmişdir”.

Lakin sirr təkcə onun sirri deyildi, bunu açıb deməyə onun ixtiyarı yox idi. Buna görə Montanellinin sualına sualla cavab verdi:

– Mənə qarşında axı nə təhlükə ola bilər?

– Sual vermə, cavab ver!

Montanellinin səsi həyəcandan sərtləşmişdi.

– Sən bir təhlükə qarşındasənmi? Mən sənə sirrini bilmək istəmirəm. Ancaq mənə bu sualına cavab ver.

– Padre, biz hamımız Allahın hökmündəyik. Hər şey ola bilər. Lakin siz qayıdıb gələne kimi mənə sağ-salamat olmayacağımı düşünməyə bir əsas yoxdur.

– Mən qayıdıb gələne kimi... Qulaq as, əzizim! Bunun həllini sənə həvalə edirəm. Sənə izahatın mənə lazım deyil. Sən ancaq – qal, getmə – desən, mən getməyəm. Bundan heç kəsə ziyan dəyməz, mən də sakit olaram. Mənə elə gəlir ki, sən mənə qalsan, təhlükədən çox-çox uzaq olarsan.



Artur təşvişlə Montanelliyə baxdı. Padrenin xasiyyətində görünən bu yeni cəhət onu çox təəccübləndirdi: onda hələ xəstə təsəvvürlər nəzərə çarpmamışdı.

– Padre, sizin kefiniz yoxdur, mən buna əminəm. Aydın məsələdir ki, siz Romaya gedib, yaxşıca dincəlməlisiniz, yuxusuzluqdan, baş ağrısından canınızı qurtarmalısınız.

Montanelli onun sözünü kəşdi:

– Yaxşı. – O, sanki bu barədə danışmaqdan yorulmuşdu. – Sabah mən birinci karet ilə yola düşəcəyəm.

Artur təəccüblə ona baxdı:

– Siz deyəsən mənə nə işə bir şey demək istəyirsiniz?

– Yox, yox! Ayı heç bir şey... ayı heç bir mühüm məsələ yoxdur. Üzündəki qorxu ifadəsi silinmədi.

Montanelli gedəndən bir neçə gün sonra Artur seminariya kitabxanasına kitab almağa getdi. Pillekəndə keşiş Kardiye rast gəldi. Rektor onu gören kimi ucadan dedi:

– Hə, mister Berton, sizsiniz! Lap vaxtında gəlmisiniz: siz mənə lazımsınız. Buyurun, otağa keçin, çətin bir işə düşmüşəm, kömək edin.

Rektor öz kabinetinin qapısını açdı: Artur qərribə, həm də pis bir hisslə içəri girdi. Padrenin məbədğahı olan, indi işə başqa bir adam tərəfindən tutulan bu iş otağına girmək ona ağır gəlirdi.

Rektor:

– Mən yaman kitabbazam! – dedi. – Təzə yerdə mənim ilk başladığım iş – kitabxananı gözədən keçirmək oldu. Kitabxana çox zəngindir, lakin kitabların necə yerləşdirildiyini təyin edə bilmədim.

– Kitabların bir çoxu kataloqa yazılmamışdır. Qiymətli kitabların xeyli hissəsi bu yaxında alınmışdır.

– Kitabların necə yerləşdirilməsini izah etmək üçün sizin yarım saat boş vaxtınız olarmı?

Onlar kitabxanaya keçdilər. Artur lazım olan izahatları verdi. Şlyapasını götürüb getmək istəyəndə rektor gülümsəyərək onu saxladı:

– Yox, yox! Mən sizi belə tez buraxmayacağam. Bu gün şənbədir, bazar ertəsinə kimi məşğələ olmayacaq. Qalın axşam yeməyini bir yerdə yeyək, onsuz da gecdir, sizi çox saxladım. Mən indi lap təkəm, sizinlə bir yerdə olmağıma sevinirəm.

O çox mehribandı, rəftarı xoşdu, Artur bir az sonra özünü lap sərbəst hiss etdi. Rektor söylədiyi bir neçə mənasız cümlədən sonra, Arturdan Montanellini çoxdanmı tanıdığını soruşdu.

Artur:

– Yeddi ilə yaxındır, – deyər cavab verdi. – Mənim on iki yaşım olanda o, Çindən qayıtdı.

– Hə! O, moizəçi missioner şöhrətini Çində qazanmışdır. O vaxtdan beri sizin təhsilinizə o, rəhbərlik etmişdir, eləmi?

– Bir ildən sonra mənimlə məşğul olmağa başladı; bu da təxminən o vaxtlar idi ki, mən ilk dəfə günahlarımı ona etiraf etmişdim. Sapilənsə girendən sonra o yenə də, universitetin kursuna daxil olmayan fənlərdən mənə kömək edirdi. Mənə çox can yandırır; onun mənə etdiyi yaxşılığı siz heç təsəvvür edə bilməzsiniz!..

– Bunu mən çox yaxşı təsəvvür edirəm. Hamı onu tərifləyir: nəcib və gözəl qəlbli bir adamdır. Mən Çində onunla bir yerdə olan missionerlərə rast gəlmişəm. Onun çalışqanlığını, ağır dəqiqələrdə göstərdiyi mərdliyini, sarsılmaz etiqadını lazımınca qiymətləndirməyə söz tapmırdılar! Xoşbəxtsiniz ki, gənc yaşınızda sizə belə bir adam rəhbərlik etmişdir. Mən onun sözlərindən başa düşdüm ki, siz atadan və anadan məhrum olmusunuz.

– Bəli, mən hələ lap körpə olanda atam ölmüşdür, anam da bir il bundan qabaq vəfat etdi.

– Qardaşınız, bacınız varmı?

– Yoxdur, ancaq ögey qardaşlarım var... Mən körpə olanda onlar yekə kişi idilər, ticarətlə məşğul olurdular.

– Yəqin siz təkbaşına böyümüsünüz. Ona görə Montanellinin yaxşılığını belə yüksək qiymətləndirirsiniz. Yeri gəlmişkən sizdən bir şey soruşum: Montanelli gələne kimi sizin ruhani atanız kim olacaq?

– Mən müqəddəs Katarina keşişlərinə müraciət etmək fikrindəyəm.

– Günahlarınızı mənə etiraf etmək istərsinizmi?

Artur təəccüblə ona baxdı:

– Keşiş ata, əlbəttə mən... mən buna şad olardım, ancaq...

– Ancaq ruhani seminariya rektoru, adətən, günahlar etirafını qəbul etmir, – siz bunu demək istəyirsiniz? Siz haqlısınız. Mən bilirəm ki, kanonik Montanelli sizin çox qeydinizə qahr və mənim düşündüyümə görə, sizin rifahınız barədə çox narahat olur. Bunun səbəbi məlumdur...

Mən də öz sevimli tələbəmdən ayrılışdaydım, onun haqqında narahat olardım. Lakin kanonik Montanelli bilsəydi ki, onun peşə yoldaşı sizin ruhunuzun qayğısına qalır – sakit olardı, mən buna əminəm. Oğlum, mənimlə rəftarınızda sadə olun, mənə açıq deyin: günahlarınızı etiraf etmək üçün mənim ruhani atanız olmağımıza razısınız mı? Mənim sizə hüsn-rəğbətım var, sizə xeyrim dəyərsə sevinərəm.

– Belədirsə, əlbəttə, sizə çox minnətdar olaram.

– Çox gözəl. Onda gələn ay günahlarınızı etiraf etməyə gəlin. Bir də ki, oğlum, axşamlar boş vaxtınız olanda gəlin görüşək.

Pasxaya az qalmışdı, Montanelliyə Etruss Apenninində, Brizigella mahalında yepiskopluq verildiyi rəsmi surətdə məlum oldu. Montanelli özü hələ Romada ikən, sakit, fərəhli bir ifadə ilə bunu Artura yazmışdı. Aydın görünürdü ki, onun duyduğu iztirab və məyusluq yavaş-yavaş keçib gedir. Yazırdı ki: “Sən hər yay tətilində gərək yanıma gələsən: mən də arabir Pizaya gələcəyəm. Əminəm ki, arzu etdiyim kimi tez-tez olmasa da, hər halda səninlə görüşəcəyəm”.

Doktor Uoren onu, siçovulların deşik-deşik elədiyi və indi Yuliyanın təkbaşına hökmranlıq etdiyi köhnə, tutqun palatso¹ da qalıb darıxmaqdan, pasxa bayramını bir yerdə keçirməyə dəvət edirdi. Məktubun içində əyri-üyrü uşaq xətt ilə yazılmış bir kağız da qoyulmuşdu: Cemmanın bu kağızda atasının təklifinə qoşularaq onun gəlməsini xahiş edirdi, yazırdı ki: “Sizinlə bezi məsələlər haqqında danışmaq istəyirəm...”

Tələbələrin pıçıldayaraq bir-birinə söylədiyi xəbərlər Arturu get-gedə daha çox həyəcanlandırır və sevindirirdi. Hamı pasxadan sonra böyük bir hadisə baş verəcəyini gözləyirdi.

Bunlar Arturda həyəcanlı bir intizar hissi əmələ gətirmişdi: ona elə gəlirdi ki, ən qorxulu şeylərin baş verməsi tamamilə təbii, icrası mümkündür, hətta bunlar yaxın zamanda, iki aya kimi həyata keçirilə bilər.

Artur bu qərara gəldi ki, pasxa bayramı ərəfəsində, cümə axşamı evlərinə gedib tətilin ilk günlərini orada qalsın. O bir şeydən qorxurdu: Cemmanın ilə görüşmək sevinci onu – kilsənin öz bəndələrindən tələb etdiyi təntənəli dini hissələrdən uzaqlaşdırmağa bilər. Çərşənbə günü axşam Cemmaya cavab yazıb, pasxa bayramında, bazar ertəsi onlara gələcəyini vəd etdi və sakit bir ürəklə yatmağa getdi.

¹ Palatso (ital.) – saray, imarət

Yataq otağına girib, İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri qabağında diz çökdü. Kardi ata sabah onu, günahlarını etiraf üçün, qəbul edəcəyinə söz vermişdi, buna görə indi sidq ürəklə çoxlu dua edib, özünü pasxa mərasimindən qabaq, son etirafa hazırlamalı idi. O əllərini sinəsində çarpazlayaraq, başını əyərək dizləri üstə durub, keçən ay fikrindən keçirir, müxtəlif vəziyyətlərlə əlaqədar olaraq göstərdiyi səbirsizliyi, yüngülməcəzliyi, hiddəti xatırlayır, öz xırda günahlarını bir-bir yadına salırdı. Lakin bunlar onun təmiz qəlbine zəif bir ləkə kimi düşən xırda günahlardı. O, xaç vurub ayağa qalxdı və soyunmağa başladı.

Köynəyinin yaxasını açanda bir parça kağız düşdü. Bu, Cemmanın yazdığı kağız idi: onu sinəsi üstə qoyub, bütün günü özü ilə gəzdirmişdi. Kağızı yerden götürdü, açıb öpdü. Sonra yaxşı bir iş tutmadığını tutqun şəkildə dərk edərək, kağızı yenə bükdü, bu zaman onun arxa tərəfində yazılan sözləri gördü (bunu əvvəl görməmişdi): “Mütləq bizə gəlin və mümkün qədər tez gəlin: mən sizi Bolla ilə tanış etmək istəyirəm; o buradadır, biz hər gün bir yerdə kitab oxuyuruq”.

Bu sözləri oxuyanda Arturun üzünü qıpqırmızı qızardı.

“Həra baxırsan elə bu Bolladır! O yenə də Livornoda nə edir? Cemmanın niyə axı onunla bir yerdə kitab oxuyur? Onun qaçaqmalçılıq işlərində Cemmanın xoşuna gələn nədir? Bu adam onu lap sehirleyib! Yanvar ayındakı iclasda onun Cemmaya vurulduğu aydın görünürdü. Elə buna görə də odlu-odlu danışdı! İndi də Cemmanın yanında, hər gün onunla kitab oxuyur”.

Artur sərt bir hərəkətlə kağızı kənara atıb, yenə də İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri qarşısında diz çökdü.

Gör bunları kim düşünür! O adam ki, günahlarını bağışlatmaq, pasxa mərasimində hazırlaşmaq istəyir, o adam ki, öz-özü ilə, bütün dünya ilə, Allah ilə razılığa gəlməlidir! İndi sən gör ki, belə bir adam necə alçaqcasına qısqanır, çirkin şübhələrə qapılır, həsəd aparır, özü də kimə, öz yoldaşına! Bu adam belə şeylərə qabildir! Artur öz-özünü belə əmanatsızlıqla danlarkən əllərilə üzünü örtüdü. Cəmisi beşcə dəqiqə bundan əvvəl o, əzab çəkmək haqqında düşünürdü, indi isə bir cani kimi durmuşdu, vicdanı onu ifşa edirdi.

Cümə axşamı səhər seminariyanın kilsəsinə getdi, Kardi atanı orada gördü. Etiqad simvolu duasını oxudu, elə o saat da keçən gecə ruhən alçaldığını açıb dedi:

– Keşiş ata! Mən qısqançlıq etməkdə, kin bəsləməkdə, pis-pis fikirlərə düşməkdə günahkaram, özü də elə adam haqqında ki, o mənə heç bir şey etməmişdir.

Kardi ata qarşısındakı adamın kim olduğunu çox gözəl bilirdi. O mülayim bir səslə dedi:

– Oğlum, sən üreyindəkilərin hamısını açıb demədin.

– Keşiş ata! O adama ki, mən xristiana yaraşmayan hisslər bəsləyirəm – onu daha çox sevməliyəm, ona daha artıq hörmət etməliyəm.

– Siz onunla qohumluq hissiylə bağlısınız?

– Qohumluq hissindən daha artıq, daha möhkəm bir hiss ilə!

– Oğlum, yeni necə?

– Mən onunla yoldaşlıq hissiylə bağlıyam.

– Yoldaşlıq? Hansı işdə?

– Böyük və müqəddəs bir işdə!

Bir qədər susdular.

– Bu işdə sizin yoldaşınızın müvəffəqiyyəti sizinkindən daha artıq olduğu üçün siz ona paxıllıq edirsiniz, kin bəsləyirsiniz?

– Bəli, qismən belədir. Mən onun təcrübəli olduğuna paxıllıq etdim: hamı ona, təcrübəli olduğu üçün əhəmiyyət verir. Bundan başqa... mən elə fikirləşirdim ki... Qorxurdum ki, sevdiyim bir qızın məhəbbətini əlimdən alsın.

– Sizin sevdiyiniz qız müqəddəs kilsə bəndələrindəndir?

– Xeyir, protestantdır.

– Laməzhəbdir?

Artur məyus halda əllərini sıxdı.

– Bəli, laməzhəbdir. Biz bir yerdə tərbiyə almışıq. Bizim analarımız bir-birilə dost idi. Mən o adama paxıllıq etdim, çünki gördüm ki, o da həmin qızı sevirdi. Bir də ki...

Kardi ata bir az susduqdan sonra tələsmədən, ciddi bir ifadə ilə dedi:

– Oğlum, siz yenə də hamısını açıb mənə söyləmədiniz. Sizin qəlbinizdə daha mühüm söz var.

– Ata, mən...

Arturun dili dolaşdı; o yenə də susdu. Günahların etirafını qəbul edən keşiş onun təzədən danışmasını gözlədi.

– Mən ona görə həmin yoldaşıma paxıllıq etdim ki, mənsub olduğum “Gənc İtaliya” təşkilatı...

– Hə!

– Həmin təşkilat ona bir iş tapşırırdı, amma mən düşünürdüm ki, o işi mənə tapşıracaqlar. Mən özümü o işə daha yararlı hesab edirdim.

– Bu axı, nə işdir?

– Gəmi ilə gətirilən siyasi kitabları qəbul etmək. O, kitabları gəmidən götürmək, sonra da gizlətmək üçün şəhərdə bir yer tapmaq lazımdır.

– Təşkilat da həmin işi sənə rəqibinə tapşırırdı?

– Bəli, Bollaya tapşırırdı, mən də ona paxıllıq etdim.

– O öz tərəfindən belə bir ədavətin əmələ gəlməsinə yol vermişdimi? Siz onu, üzərinə qoyulan vəzifəyə etinasız yanaşmaqda təqsirləndirirsiniz?

– Xeyr, ata. O öz vəzifəsini cəsarətlə və fədakarlıqla yerinə yetirdi. O həqiqi vətənpərvərdir: mən gərək ona hörmət və məhəbbət bəsləyərəm.

Kardi ata nə işə fikirləşdi.

– Oğlum, əgər sizin qəlbiniz yeni bir nurla işıqlanmışsa, əgər onda sizin qardaşlarınızın xeyri üçün böyük bir iş görmək arzusu oyatmışsa, əgər siz yorğun düşmüş adamların və məzlumların əzabını yüngülləşdirmək istəyirsinizsə – onda Allahın bu qiymətli hədiyyəsinə necə əlaqə bəsləyəcəyiniz haqqında fikirləşin. Bütün xeyir işlər ondandır. Sizdə yeni fikirlərin əmələ gəlməsi də ondandır. Əgər siz özünü qurban verməyə və əmin-amanlığa yol tapmışınızsa, əgər siz düşdükleri qara günlər üçün gizlin-gizlin göz yaşları tökən, kədərənən adamlara azadlıq gətirmək üçün öz sevimli yoldaşlarınızla birləşmişsinizsə, onda çalışın ki, ruhunuz paxıllıqdan və ehtirasdan azad olsun, qəlbiniz müqəddəs atəş yanan qurbangah olsun. Unutmayın ki, bu müqəddəs və böyük işdir, bunların nüfuz etdiyi qəlbə öz mənfəətini güdmək niyyətləri yabançı olmalıdır. Bu vəzifə kilsə xidmətçilərinin vəzifəsi kimi, qadına olan sevgidən, ötəri keçən əyləncələrdən asılı olmamalıdır. Bu vəzifə “indi və həmişə, Allah və xalq naminədir”.

– Ah! – Artur heyrət içində əlini əlinə vurdu. Bu tanış şüarı eşidərkən az qaldı ki, hönkür-hönkür aqlasın.

– Ata, siz bize kilsə xeyir-duası verirsiniz! İsa peyğəmbər bizimlədir.

Keşiş tənənəli bir ifadə ilə dedi:

– Oğlum, İsa peyğəmbər sərrafları məbəddən qovdu, çünki onun evi – ibadət evidir; sərraflar bu evi quldurlar yuvasına çevirmişdi¹.

¹ İncildə belə bir rəvayət var: İsa peyğəmbər bütün alverçiləri Qüds məbədindən qovur, sərrafların və göyərçin satanların skamyalarını vurub dağıdır.

- Artur xeyli susduqdan sonra səsi titrəyə–titrəyə pıçıldadı:
 – Onları qovduqdan sonra İtaliya da onun məbədi olacaq...
 Arturun sözüne cavab olaraq mülayim bir ses eşidildi:
 – Allah demişdir ki, yer və yer üzündə olan bütün dövlət mənimdir.

BEŞİNCİ FƏSİL

Artur keşişin yanından gedəndən sonra bütün günü gözmək istəyirdi. Şeylərini tələbə yoldaşına verib Livornoya piyada yola düşdü.

Hava rütubətli və buludlu idi, amma soyuq deyildi; düzənlik indi ona evvəlkindən daha gözəl görünürdü. Ayağı altındakı nəm otların yumşaqlığı, yol qırağındakı yabanı yaz çiçəklərinin zərif və ürəkə görünüşü ona böyük fərəh verirdi. Kiçik meşə kənarında, yasəmən kolunda bir quş yuva tikmişdi, Artur yaxınlaşanda quş qorxmuş halda qara qanadlarını sürətlə çırpı–çırpı, fəryad qopara–qopara havaya qalxdı.

Artur, böyük cümə bayramı ərəfəsində tələb olunduğu kimi, fikrini dini düşüncələr ətrafında toplamağa çalışırdı. Lakin Montanelli ilə Cemmanın sürəti onun niyyətinə mane olurdu; axırda o özünü dini düşüncələrə hesr etmək fikrindən əl çəkib, xəyalını başlı–başına buraxdı, gələcək üsyanın möcüzələri və şöhrəti aləminə, bir büt kimi pərəstis etdiyi iki adamın üsyanda oynayacağı rollar dünyasına sərbəst surətdə uçmasına imkan verdi. Padre onun təsəvvüründə bir rəhbər, bir həvvariyun¹, bir peyğəmbər kimi canlanırdı; elə peyğəmbər ki, onun müqəddəs hiddəti qarşısında bütün qara qüvvələr yox olurdu. Azadlığın gənc müdafiəçiləri onun qabağında diz çökərək qədim dini, qədim həqiqətləri hələ məlum olmayan yeni mənada təzədən öyrənməli idilər.

Bəs Cemma?

Cemmanın barrikada müdafiəçisi olacaq! O gələcək üsyanda qəhrəman olmaq üçün yaranmışdır. O, gözəl bir yoldaş, qorxu bilməyən, cəsarətli, ismətli bir qız, ideal bir insan olacaq, elə bir insan ki, şairlər ondan ilham alacaq. Cemmanın onunla yan–yana, çiyin–çiyinə irəliləyəcək, ölüm saçıq qanadlı fırtınaya gülümsəyər–gülümsəyər baxacaq. Onlar bir yerdə öləcək, bu da, bəlkə: qalibiyyət əldə edilərkən baş verəcəkdir, çünki qalibiyyət olmaya bilməz! O öz sevgisindən Cemmaya heç bir şey söyləməyəcək, qəlbinin sakitliyini pozan, səmimi yoldaşlıq hisslərinə kölgə

¹ Həvvariyun – İsa peyğəmbərin şagirdi

salan heç bir söz deməyəcək! Cemmanın onun təsəvvüründə xalq azadlığı yolunda özünü fəda edən müqəddəs bir insan kimi canlanırdı: onun nəsibi bu idi. Artur kim idi ki, müqəddəs qəlblərin ən müqəddəsi olan belə bir qəlbə daxil ola bilsin; elə bir qəlbə ki, orada Allah və İtaliya sevgisindən başqa ayrı heç bir sevgi yoxdur!

Allah və İtaliya... Artur, üzün saraylar küçəsinə baxan böyük və tutqun görünüşlü evə girəndə bir darıncı yağış düşdü. Pillekəndə, Yuliyanın qəşəng geyimli, sakit, həmişə nəzakətli olan, həmişə də Artura düşməncəsinə əlaqə bəsləyən nökrinə rast gəldi.

– Axşamın xeyir, Cibbons! Qardaşların evdədirmi!

– Mister Tomas evdədir. Missis Berton da. Qonaq otağında oturublar.

Artur ağır, kədərli bir hisslə içəri keçdi. Belə də cansıxıcı ev olar! Həyatın axınları ona toxunmamış, həmişə onun yanından ötüb keçmişdir. Onda hər şey olduğu kimi qalmışdır, heç bir şey dəyişməmişdir: adamlar da, ailə üzvlərinin şəkilləri də, bahalı, lakin zövqsüz mebellər də, divarlardan asılan biçimsiz boşqablar da, öz dövlətindən meşşancasına lovğalanmaq hissi də, hər şeydə nəzərə çarpan ölgünlük də! Hətta, tunc dayaqlar üstə qoyulmuş çiçəklər də süni görünürdü, sanki onlar metaldan qayrılmışdı. Elə bil ki, çiçəklər isti yaz günəşinin şüaları altında bitkilərin damarında qaynayan şirədən də məhrumdur. Yuliya özü isə nahara hazırlaşaraq bəzənib–düzənmiş, varlığının mərkəzi olan qonaq otağında oturub qonaqlarını gözləyirdi: o, bəzək–düzəyi, üzündə donub qalmış təbəssümü, gicgahlarındakı sarışın burma saçları, dizi üstə qoyduğu sandıqtulası ilə bir gəlinciye bənzəyirdi.

O soyuq bir tərzde:

– Artur, necəsən? – deyərək barmaqlarının ucunu bir anlığa ona sarı uzatdı, elə o saat da sandıqtulasının ipək kimi tükləri arasına soxdu: bu tükləri sığallamaq onun üçün daha xoş idi. – Əminəm ki, sağ–salamat–san, universitetdə də yaxşı oxuyursan.

Artur ona cavab olaraq fikrinə gələn ilk cümləni söylədi. Sonra yenə də ortaliqə üzüntülü bir sükut çökdü. Özünü tox tutan təkəbbürlü Cemmanın gəlməsi də bir canlanma əmələ gətirmədi. Onun ardınca həddindən artıq ciddi görünən ahu bir adam gəlirdi: o, gəmi şirkətlərindən birinin agenti idi.

Qulluqçu naharın hazır olduğunu xəbər verəndə Artur bir yüngüllük hissilə köksünü ötürüb ayağa qalxdı:

– Yuliya, mən bu gün nahar eləməyəcəyəm. Xahiş edirəm mənə bağışlayasınız, öz otağıma gedirəm.

Tomas:

– Sən çox yaman pəhriz saxlayırsan, – dedi. – Mən yəqin bilirəm ki, azarlayacaqsan.

– Yox, yox, azarlamaram. Gecəniz xeyrə qalsın.

Artur dəhlizdə qulluqçuya rast gəldi, xahiş etdi ki, onu saat altıda yuxudan oyatsın.

– Sinyorino¹ kilsəyəmi gedəcək?

– Bəli! Gecən xeyrə qalsın, Tereza.

Artur öz otağına girdi. Bu onun anasının otağı idi. Anası xəstə ikən pəncərə ilə üzbeüz divar hücrəsi kiçik bir kilsəyə çevrilmişdi. İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş və qara pyedestal üstə qoyulmuş iri təsviri minbərin orta hissəsini tuturdu. Onun da qabağundan bir qendil asılmışdı. Arturun anası bu otaqda ölmüşdü. Divarda, yatağı üstə onun şekli asılmışdı. Stol üstündə, ona məxsus Çin vazasında bir dəstə bənövşə vardı – bu onun sevdiyi çiçəkdi. Anasının ölümündən düz bir il keçirdi. İtalyan qulluqçuları onu yaddan çıxarmamışdılar.

Artur çamadandan səliqə ilə kağıza bükülmüş və çərçivəyə alınmış bir şəkil çıxartdı... Bu, Montanellinin karandaşla çəkilmiş rəsmi idi. Artur böyük bir məhəbbətlə, onun üçün çox əziz olan rəsmi kağızını açmağa başladı. Bu zaman bir uşaq, əlində podnos içəri girdi. O, Yuliyanın xidmətçisi idi. Sərt təbiətli Yuliya hələ bu evə gəlməmişdən, Qledisə xidmət edən italyan aşpaz qarı podnosa cürbəcür dadlı yeməklər qoymuşdu: bilirdi ki, onun əziz sinyorinosu kilsə qayda-qanununu pozmadan bunları yeyə bilər. Artur bir parça çörək götürdü, qalanını qayıtdı. Divar hücrəsinə girib, İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş təsviri qarşısında diz çökdü, var qüvvəsini toplayaraq, özündə dua etmək, dini düşüncələrə dalmaq ehvali-ruhiyyəsi əmələ gətirməyə çalışdı. Lakin xeyli vaxt buna müvəffəq ola bilmədi. Doğrudan da o, böyük pəhrizin tələblərini yerinə yetirməkdə, Tomas dediyi kimi, həddindən artıq canfəşanlıq edirdi. Özünü çox şeydən məhrum etmək, ona tünd şərab kimi təsir etmişdi. Arturun kürəyi gizildədi. İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş təsviri sanki ona duman içində görünürdü. Düşünmədən bir neçə uzun dua oxudu, ancaq bu yolla dağınıq fikrini, günahlarını bağışlatmaq sirri ətrafında toplaya bildi. Nəhayət, bədən yorğunluğu səbəbi coşğunluğa üstün gəldi, o, həyəcanlı və ağır düşüncələrdən azad olaraq yerinə girdi.

Şirin yatmışdı. Birdən qapı bərk döyüldü.

¹ Sinyorino (ital.) – cavan sinyor

Artur tənbel-tənbel o biri böyrü üstə çevrilərək düşündü: “Hə, Terezadır”.

Qapı yenə döyüldü. Artur qorxmuş halda gözlərini açdı.

Kim isə çıxıraraq italyanca dedi:

– Sinyorino! Sinyorino!

Artur çarpayıdan yerə atıldı:

– Nə olub? Kimdir?

– Mənəm, Cian Battistayam. Siz Allah, tez durun!

Artur tələsə-tələsə geyinib qapını açdı. Özünü itirmiş halda, rəngi qaçmış, dəhşətdən sifəti dəyişilmiş faytonçunun üzünə baxdı. Dəhlizdə ayaq səsləri, metal cingiltisi eşidildi. Artur bunun nə demək olduğunu dərhal başa düşdü.

Sakitcə soruşdu:

– Məndən ötrü gəlirlər?

– Sizdən ötrü! Ah, sinyorino, tələsin! Bir şey gizlətmək istəyirsinizmi? Mən gizlədərəm...

– Gizlətməli bir şeyim yoxdur. Qardaşlarım bilir?

Dəhlizin döngəsində mundirli bir adam görüldü.

– Sinyoru oyatdılar. Bütün ev yuxudan ayılıb! Ah, heç belə dərd olar, belə müsibət olar! Özü də belə əziz gündə... Ey övliyalar, bizə rəhmimiz gəlsin!

Cian Battista hönkür-hönkür ağladı.

Artur bir neçə addım qabağa keçib jandarmları gözləməyə başladı. Jandarmlar gelib otağa girdilər. Onların ardınca bir dostu ev qulluqçusu gəlirdi; qulluqçular əllərinə keçəni əyinlərinə geyinmişdilər. Soldatlar Arturu dövrəyə aldı. Hamıdan sonra ev sahibi ilə arvadı gəldi. Ev sahibi ayaqqabı və xalat, arvadı isə uzun bir penüar¹ geymişdi, saçında papilot² vardı.

“Elə bil ki, ikinci dəfədir Nuhun tufanı qopmuşdur, bunlar da canlarını xilas etmək üçün Nuhun gəmisinə doğru irəliləyirlər! Budur, məsələn, bu bir cüt çox qərribə heyvan!”

Artur, qarşısında duran bu gülünc görkəmli adamlara baxanda, fikrindən belə bir müqayisə gəlib keçdi.

Belə ciddi bir vaxtda bu müqayisənin tamamilə yersiz olduğunu dərk etsə də, özünü gülməkdən güclə saxladı.

¹ Penüar – yüngül ev paltarı

² Papilot – saç burmaq üçün işlədilən kağız

Artur pıçıldaya-pıçıldaya dedi:

– Ave, Maria, Regina Coeli¹ – Yuliyanın saçından sallanan və onu gülməyə vadar edən papilotları görməmək üçün üzünü yana çevirdi.

Mister Berton jandarm zabitinə yaxınlaşaraq dedi:

– Rica edərim, mənə izah edin görüm, başqasının evinə zorla girmək nə deməkdir? Mən sizə xəbərdarlıq edib deməliyəm ki, əgər siz mənə təminədici bir izahat verməyəniz mən İngiltərə səfirinə müraciət etməli olacağam.

Zabit vüqarını pozmadan dedi:

– Güman edərim ki, izahatımız sizin üçün, həm də İngiltərə səfiri üçün kifayət edər.

O, fəlsəfə fakültəsinin tələbəsi Artur Bertonu həbs etmək haqqında əmri açıb Cemse verdi və soyuq bir tərzdə əlavə etdi:

– Əgər sizə əlavə izahat lazım olarsa, onda polis rəisinə müraciət etməyinizi məsləhət görürəm.

Yuliya kağızı örinin əlindən dartıb aldı, tez gözədən keçirib, Artura hücum edərək ələ kobud sözlər dedi ki, bunu ancaq özündən çıxmış tərbiyəli bir xanım söyləyə bilərdi.

Bağıra-bağıra dedi:

– Bizim ailəni siz biabır elədiniz! Sizin ucbatınızdan şəhərin qara camaatı bura yığılıb, ələ bil ki, bazardır, dişlərini ağardıb bizə gülürlər! Əcəb iş tutursunuz! Öz möminliyinizlə, özizim, həbsxanaya yol açdınız! Bu belə də olmalı idi: bir katolik arvadın oğlundan bundan artıq nə gözləmək olardı?

Zabit:

– Xanım, dustaqla əcnəbi dildə danışmağa icazə verilmir, – deyərək onun sözünü kəsdi, lakin zabitin sözü, Yuliyanın ağızından tökülən ingilis söyüşləri axınında itib batdı.

Bu dəfə doktor Uorren Yuliyanı, aşpaz tərəfindən üstünə bir dolu şüşə sirkə tökülmüş salatla müqayisə etmişdi. Artur onun qulaqlarını qıdıqlayan cır səsini eşitdikdə dişlərini bir-birinə sıxdı və birdən doktorun müqayisəsi yadına düşdü.

– Bu barədə danışmağın nə mənası var, – dedi – Siz nəhaq yerə qorxuya düşürsünüz. Hamı bilir ki, sizin heç bir taqsırınız yoxdur. – Sonra

¹ Ave, Maria, Regina Coeli (lat.) – “Sevin, Məryəm ana, ey göylər ilahəsi...” müqəddəs Məryəmə müraciətlə oxunan duanın sözləri

jandarlara sarı dönərək əlavə etdi: – Elə güman edərim ki, siz mənim şeylərimi gözədən keçirmək istəyirsiniz?

Jandarmlar otağı axtarır, Arturun məktublarını oxuyur, universitet kağızlarını nəzərdən keçirir, stolun siyirtmələrinə baxırdılar, Artur da çarpayının qırağında oturub gözləyirdi. Axtarış onu narahat etməirdi: o həmişə, bezi adamları jandarmların nəzərində ləkələyə bilən məktubları yandırdı. Jandarmlar çəkdikləri zəhmətin nəticəsində, əllə yazılmış bir neçə yarı inqilabi, yarı mistik şeirdən, iki-üç nömrə də “Gənc İtaliya” qəzetindən başqa bir şey tapa bilmədilər. Yuliya xeyli müqavimətdən sonra, nəhayət, qaynının təkidlə söylədiyi sözə qulaq asaraq, yatmağa getdi və gedərkən Arturu nifrətlə süzdü. Cems də müti bir halda onun ardınca getdi.

Onlar otaqdan çıxdıqdan sonra, bu vaxta qədər var-gəl edən və laqeyd görünməyə çalışan Tomas zabite yaxınlaşıb dustaqla danışmağa icazə istədi. Zabit razılıq verdikdən sonra Arturu tələsə-tələsə dedi:

– Çox pis hadisədir! Mən yaman dilxoram!

Artur aydın bir nəzərlə ona baxdı:

– Siz həmişə mənə mehriban olmusunuz. Heç narahat olmayın. Qorxulu heç bir şey yoxdur.

– Qulaq as, Artur! – Tomas əsəbi halda bıqlarını dardır, ona pis bir sual vermək istemirdi. Nəhayət soruşdu: – Olmaya bu hadisə pul məsələsi ilə əlaqədardır? Elə isə, onda mən...

– Pul məsələsi? Əlbəttə yox... Bunun pul ilə nə əlaqəsi ola bilər?..

– Onda bu siyasi cəfəngiyatdır? Mən əvvəllər də bezi şeydən şübhələnirdim. Nə etmək olar... Siz Yuliyanın o axmaq hərəkətlərinə fikir verməyin, qanınızı qaraltmayın: siz ki onun acidi olduğunu bilir-siniz... Mənim köməyim lazım gəlsə, pula, ya başqa şeyə ehtiyacınız olsa, xəbər göndərin.

Artur dinməz-söyləməz əlini ona uzatdı, Tomas onun əlini sıxaraq otaqdan çıxdı: bu zaman o öz sifətinə laqeyd bir ifadə verməyə çalışırdı.

Nəhayət, jandarmlar axtarışı qurtardı, zabit Arturdan paltosunu geyməyi xahiş etdi. Artur dərhal paltosunu geyib otaqdan çıxmaq istədi, lakin tərəddüd içində dayanıb durdu: polislerin yanında otaqla vidalaşmaq ona ağır gəldi.

Jandarmların birinə dönüb dedi:

– Siz... siz otaqdan bir anlığa çıxıb bilərsinizmi? Onsuz da mən qaça bilməyəcəyəm, gizlətməyə də bir şey yoxdur.

– Mən çox təəssüf edirəm ki, biz bunu edə bilmərik: dustağı tək buraxmaq qadağan edilmişdir.

– Yaxşı, nə etmək olar, qoy elə olsun.
Zabit stolun yanında durub Montanellinin rəsminə baxırdı.

– Bu sizin qohumunuzdur?

– Yox, mənim ruhani atamdır, Brizigellanın təzə yepiskopudur.

İtalyan xidmətçilər həyəcanlı və dərddli-dərddli pilləkəndə durub Arturu gözləyirdilər. Bütün qulluqçular əvvəllər onun anasını sevdikləri kimi, onun özünü də sevdilər, indi onlar məyus halda Arturun ətrafında toplaşmışdılar. Cian Battista Arturun lap yanında dayanmışdı, onun göz yaşı ağ bıqları üstə süzülürdü. Bertongildən heç biri dustağı yola salmağa çıxmadı. Onların bu soyuqluğu, – xidmətçilərin göstərdiyi sədəqət və məhəbbətə daha artıq hiss etdirirdi. Artur qulluqçuların ona sarı uzadılmış əllərini sıxaraq doluxsundu:

– Sağlıqla qal, Cian Battista, uşaqları mənim əvəzimdə öp! Sağlıqla qalın, Tereza! Sağlıqla qalın, sağlıqla qalın...

Pilləkəndən yüyürə-yüyürə qapıya sarı endi.

Bir azdan qapı ağzında duran bir neçə adam yola düşən karetin ardınca baxırdı: kişilər dinib danışmırdı, qadınlar hönkür-hönkür ağlayırdılar.

ALTINCI FƏSİL

Arturu limanın lap kənarında, orta əsrlərdən qalmış nəhəng bir qalaya saldılar. Həbsxana həyatı ona çox da ağır görünmədi. Lakin kameranın qaranlığı və rütubəti pis təsir bağışlayırdı; Artur köhnə bir palatssoda böyüdüyündən, nə ağır hava, nə siçovullar, nə də pis qoxu onun üçün yeni bir şey deyildi. Həbsxana yeməyi həm pis, həm də az olurdu. Çox çəkmədi ki, qardaşı Cemsə lazım olan şeyləri gətirməyə icazə verdilər. Arturu bir adamlıq kameraya salmışdılar; nəzarət, onun gözlədiyini kimi, çox ciddi olmasa da, həbs olunmasının səbəbini öyrənmə bilmədi! Amma o, ruhi sakitliyini itirmirdi. Kitab oxumağa icazə vermirdilər; onun bütün vaxtı dua və dini düşüncələr içərisində keçirdi.

O səbir və təmkinlə işin axırını gözləyirdi.

Bir gün səhər bir soldat kameranın qapısını açıb dedi: “Buyurun!” Artur verdiyi iki-üç suala ancaq: “Danışmaq qadağandır” cavabını

aldıqdan sonra, bu zəruri vəziyyətə tabe oldu, soldatın dalına düşərək, dolanbac yollarla bir neçə həyətdən, dəhlizdən keçdi, pilləkənləri düşüb çıxdı, axırda gəlib böyük və işıqlı bir otağa çatdı. Otaqda, üstünə yaşıl mahud salınmış, çoxlu kağız qoyulmuş uzun bir stolun arxasında üç nəfər hərbi adam oturmuşdu; üzlərində sıxıntılı ifadə vardı, qırıq cümlələrlə bir-birilə danışdılar. Artur içəri girəndə, dərhal özlərini tox tutub işlə məşğul adam kimi göstərdilər. Onlardan biri ağ bakenbardlı, qəşəng geyimli bir polkovnik idi; bu adam o birilərindən yaşlı idi. Polkovnik Artura stolun o biri tərəfində qoyulmuş stulu göstərdi, ilk sorğu-sual başladı.

Artur onlardan hədə-qorxu, təhqir və söyüş gözləyirdi, buna da təmkinlə, ləyaqətlə cavab verməyə hazırlanmışdı. Lakin onun gözlədiyini kimi olmadı. Polkovnik həddindən artıq ciddi, rəsmi adamlar kimi laqeyd, amma çox nəzakətli idi. Artura adı, yaşı, milliyyəti, ictimai vəziyyəti haqqında adi suallar verildi. Artur suallara cavab verir, onlar da yek-nəsəq, darıxdırıcı bir qayda ilə yazırdılar.

Artur darıxmağa, səbirsizlik göstərməyə başlayırdı ki, birdən polkovnik dedi:

– İndi, mister Berton, deyin görək, sizə “Gənc İtaliya” haqqında nə məlumdur?

– Mənə məlumdur ki, bu siyasi bir cəmiyyətdir. Marseldə qəzet çıxarır və İtaliyada yayır, məqsədi də budur ki, xalq üsyana hazırlasın, Avstriya ordusunu ölkədən qovsun.

– Siz bu qəzeti oxuyurdunuzmu?

– Oxuyurdum. Mən onun məzmunuyla maraqlanırdım.

– Siz onu oxuyanda heç ağlınıza gəlmirdi ki, qanuna zidd hərəkət edirsiniz?

– Əlbəttə gəlirdi.

– Evinizdən tapılan nüsxələri siz haradan almısınız?

– Bunu deyə bilmərəm.

– Mister Berton, siz burada: “Deyə bilmərəm” sözünü söyləməməlisiniz. Siz mənim bütün suallarına cavab verməyə borclusunuz.

– Əgər “deyə bilmərəm” sözü sizin xoşunuza gəlmirsə, onda “istəmirəm” deyəyəm.

Polkovnik dedi:

– Əgər siz mənimlə bu cür danışsanız, sonradan təəssüf etməli olacaqsınız.

Artur dinmədi; polkovnik sözüne davam etdi:

– Bunu da əlavə edə bilərəm ki, bizim əlimizə çox əsaslı sənədlər keçmişdir; sənədlər göstərir ki, sizin cəmiyyətlə olan əlaqəniz – qadağan olunmuş ədəbiyyatı təkcə oxumaqdan meydana çıxan əlaqələrdən daha yaxındır. Əgər bunların hamısını açıb desəniz, sizin üçün yaxşı olar! Hər necə olsa, həqiqət meydana çıxacaqdır, siz də göreceksiniz ki, inad, inkar etməklə məsələdən boyun qaçırmaqla özünüzü müdafiə etməyə çalışmanız nahaq imiş.

– Mən heç də özümü müdafiə etmək fikrində deyiləm. Siz nəyi bilmək istəyirsiniz?

– Hər şeydən əvvəl deyin görək: necə olub ki, siz əcnəbi olduğunuz halda, belə bir işə qarışmışsınız?

– Mən bu iş haqqında çox düşünmüşəm, burada əldə edə bildiyim kitabları oxumuşam, müəyyən bir qənaətə gəlmişəm.

– Bu təşkilata qoşulmağı kim sizə başa salıb?

– Heç kim... Bu mənim öz arzum idi.

Polkovnik sərt tərzde dedi:

– Siz məni azdırmayın! – Görünür, onun səbri tükenməyə başlayırdı. – Heç kəs başqalarının köməyi olmadan bir cəmiyyətə qoşula bilməz. Siz təşkilatın üzvü olmaq istədiyinizi kimə söyləmişsiniz?

Artur dinmədi.

– Lütfən cavab verin.

– Mən belə suallara cavab vermərəm.

Artur acıqla danışdı. Qərribə bir hiddət və əsəbilik get-gedə onu bürüyürdü. O Livornoda, Pizada olan həbslərdən xəbərdardı. Hələ nə qədər adam tutulduğunu bilmirdi, lakin eşitdikləri də – Cemmanın və başqa yoldaşlarının taleyi haqqında dəhşətli bir nigarançılıq hissi keçirməyə kifayət idi.

Cənab zabitlərin bu riyakarcasına nəzakətləri onu lap darıxdırmışdı; bu söz güləşdirməsi, hiyləgərliklə verilən suallar, başdansıvdu cavablar – cansıxıcı sual-cavab oyunu onun zəhləsini tökmüşdü. Onu yormuşdu. Hələ bu az imiş kimi, qapı dalında var-gəl edən keşikçilərin ağır addım səsləri onu əsəbiləşdirirdi.

Polkovnik etinasızlıqla bir neçə söz söylədikdən sonra belə bir sual verdi:

– Siz Covanni Bolla ilə axırıncı dəfə nə vaxt görüşmüşünüz? Pizadan yola düşməmişdən qabaq?

– Belə bir ad mənə məlum deyil.

– Necə? Covanni Bolla! Mən sizi əmin edə bilərəm ki, siz onu tanıyırsınız. Ucaboğlu, cavan oğlandır. Həmişə də üzü tərtemiz qırxılmış olur. O ki sizin universitet yoldaşınızdır.

– Mən universitet tələbələrini hamısı ilə tanış deyiləm.

– Bollanı tanımamış olmaırsınız. Baxın: bu onun xəttidir. Görürsünüz mü, o sizi çox gözəl tanıyır.

Polkovnik bunu deyib saymazyanə ona bir kağız verdi; kağızın yuxarısında – “Protokol” sözü, aşağısında isə “Covanni Bolla”nın imzası vardı. Artur kağızı tələsik gözədən keçirərək öz adına rast gəldi. Təəcübə başını qaldırıb, polkovnikdən soruşdu:

– Oxumağa icazə olarmı?

– Əlbəttə, olar. Bu sizə aiddir.

Artur oxumağa başladı; zabitlər də sakitcə oturub, onun üzündəki ifadəni müşahidə edirdilər. Protokol bir çox suallara verilən cavabla dolu idi. Aydın görünürdü ki, Bolla da həbs edilmişdi. Bu ilk ifadədə yeni heç bir şey yox idi. Bunlar istintaq zamanı həmişə təkrar edilən adi cavabları. Sonra Bollanın təşkilatla olan əlaqəsi, qadağan edilmiş ədəbiyyatın Livornoda yayılması, tələbə iclasları haqqında qısa məlumatlar verilirdi. Daha sonra bu sözlər yazılmışdı: “Bizə qoşulanlar içərisində dövlətli Livorno gəmi sahibləri ailəsindən olan Artur Berton adlı cavan bir ingilis də vardı”.

Artur qıpqırmızı qızardı. Bolla onu ələ vermişdir! O Bolla ki, müqəddəs rəhbərlik vəzifəsini öz üzərinə götürmüşdü! O Bolla ki, Cemmanı sevirdi, onu təşkilata cəlb etmişdi! Kağızı stolun üstünə qoyub, mənasız bir nəzərlə yerə baxdı.

Polkovnik istehza ilə dedi:

– Əminəm ki, bu kağız parçası sizin hafizənizi təzələ.

Artur başını tərpətdi, qaşqabağını tökərək bayaqkı sözünü təkrar etdi:

– Mən bu adda adam tanımıram. Yəqin burada bir anlaşılmaqlıq var.

– Anlaşılmaqlıq? Boş sözdür! Bilirsinizmi, mister Berton, cəngavərlik və don-kixotluq yaxşı şeydir, ancaq onları ifrat dərəcəsinə gətirib çıxarmaq lazım deyil. Amma bu, cavanların həmişə etdiyi bir səhvdir. Bir fikirləşin: sizi ələ verən bir adama aman verib, boş bir rəsmiyyət üzündən özünüzü rüsvay etməyin, mövqeyinizi ləkələməyin heç mənası varmı? Siz özünüz görürsünüz ki, o, sizin barənizdə məlumat verəndə çox da vasvasıqlıq etməmişdir.

Polkovnikin səsində istehzaya bənzər bir şey eşidildi. Arturun bədənini əsəbi halda titrədi. Birdən onun ağlına bir şey gəldi:

– Bu yalandır! Siz saxta bir kağız düzəltmişiniz! Mən buna sizin üzünüzdən görəyəm! Siz alçaqsınız! Mən sizin hiylənizi başa düşdüm: istəyirsiniz ki, ya onu, ya da mənə ləkələyəsini, ya da ki, mənə tələyə salmaq istəyirsiniz! Siz riyakarsınız, yalançısınız, əclafsiniz!

Polkovnik dəlicəsinə stuldan qalxaraq çığırıldı:

– Sus!

Onun yanındakı zabitlər də ayağa qalxdılar.

Polkovnik onlardan birinə tərəf dönerək dedi:

– Kapitan Tommazi, nəzarətçini çağırın, əmr edin, bu cavan oğlanı bir neçə gün karsərə salsın. Mən görəyəm: buna ibrət dərsi vermək lazımdır ki, ağı başına gəlsin!

Karsər siçovul yuvasına oxşayırdı. Bura qaranlıq idi, rütubətli idi, yaman da çirkli idi. Polkovnikin fikrincə, karsər Arturun ağlına başına yağmalı idi, ancaq onu son dərəcə hiddətləndirdi. Doğulub böyüdüyi dövlətli ailə onda təmizliyə aid məsələlərdə çox böyük tələbkarlıq hissi tərbiyə etmişdi.

İndi o, kif basmış, yapışqan kimi divarlara toxunmalı, yığın-yığın zibil və başqa murdar şeylər tökülən döşəmə üstündə durmalı, çirkab borularından, çürümüş ağaclardan gələn üfunətli hava ilə nəfəs almalı idi. İlk təəssüratı o qədər qüvvətli idi ki, təhqir olunmuş zabit verdiyi cəza ilə tamamilə kifayətlənə bilərdi. Arturu bu zağaya itələyib salandan və qapını örtəndən sonra o, əlləri ilə yan-yörəsini yoxlaya-yoxlaya, ehtiyatla irəliləməyə başladı; irəlilədikcə də hər dəfə barmaqları divarın yapışqanlı çirkinə toxunanda iyrenərək sarsılırdı. Sonra da qaranlıqda əllərilə döşəməni yoxlaya-yoxlaya az zibillə bir yer tapıb oturdu.

Bütün günü zil qaranlıq, dərin sükut içində keçirdi. Axşam oldu, lakin heç bir dəyişiklik görünmədi. Yəne də əvvəlki boşluq onu əhatə edirdi. Xarici aləmlə əlaqəsi kəsildiyindən, yavaş-yavaş zaman haqqında təsəvvürünü itirdi. Ertəsi gün qapının qıfılına açar salındı. Hürkmüş siçovullar onun ayaqları yanından sivişib qaçdılar. Arturu birdən dehşət bürüdü. Tez yerindən qalxdı. Onun ürəyi bərk-bərk döyünürdü, qulaqları uğuldayırdı. Onda elə bir hiss əmələ gəlmişdi ki, sanki aylarla nə işiq görmüş, nə də səs eşitmişdi.

Qapı açıldı, zəif fənər işığı karsərin qatı qaranlığını yarıdı. İşiq onun gözlərini qamaşdırdı. Baş nəzarətçi içəri girdi. O bir parça çörək, bir qab da su gətirmişdi. Artur qapıya sarı getdi, arxayındı ki, onun dalınca

gəliblər, nəzarətçi onu buradan çıxaracaqdır. Lakin bir söz deməyə macal tapmamışdı ki, nəzarətçi çöreyi və suyu onun əlinə verib döndü, dinməz-söyləməz karsərdən çıxdı. Qapı yəne örtüldü.

Artur ayaqlarını yerə vurdu. Ömründə birinci dəfə idi ki, özünü saxlaya bilmirdi. Vaxt gedirdi. O get-gedə zaman və məkan məfhumunu itirirdi. Qaranlıq onun təsəvvüründə, başlanğıcı və sonu olmayan, ucsuz-bucaqsız bir şey kimi canlanırdı. Sanki həyat onun üçün yox olmuşdu.

Üçüncü gün axşam nəzarətçi yəne də karsərə gəldi. İndi onunla bir soldat da gəlmişdi. Artur dalgın halda ətrafına baxırdı, gözlərini işıqdan qoruyaraq, ayağıstə durmuşdu; bu qəbirdə neçə həftə, neçə gün, neçə saat qaldığını hesablamğa çalışdı, lakin söyi heç bir nəticə vermədi.

Nəzarətçi soyuq və işgüzar bir ifadə ilə dedi:

– Buyurun!

Artur sərxoş kimi bürəyə-bürəyə, səndələyə-səndələyə, zəif addımlarla, düşünmədən onun ardınca getdi. Həyəte çıxan dik və darısqal pilləkəndən qalxanda nəzarətçi ona kömək etmək istədi, Artur onun köməyini rədd etdi. Pilləkənin son pilləsinə çatanda başı gicəlləndi. Nəzarətçi onun çiyindən tutmasaydı yıxılacaqdı.

Mehriban bir səs eşidildi:

– İndi daha yaxşısiniz. Buradan havaya çıxanda həmişə belə olur.

Artur, üzünə yəne də su çilənəndə, nəfəs almaq üçün var-qüvvəsini topladı. Qaranlıq sanki gurultu ilə parçalanaraq, ondan uzaqlaşdı.

Nəhayət, özünə gəldi; nəzarətçinin əlini itələyərək, möhkəm addımlarla dəhlizdən keçib getdi; pilləkənlə yuxarı qalxdı. Onlar bir anlığa qapının qabağında dayandılar. Sonra qapı açıldı, Artur hələ də hara aparıldığını təsəvvür etməyə macal tapmamışdı ki, işıqlı bir otağa girdi. Çoxlu kağız tökülmüş stola, adi yerlərində oturmış zabitlərə təəccüblə baxdı.

Polkovnik dilləndi:

– Hə, mister Berton, sizsiniz? Əminəm ki, indi söhbət edə bilərik. Yaxşı, karsər xoşunuza gəldimi? Əlbəttə, o, sizin qardaşınızın qonaq otağı kimi bərbəzəkli deyil, doğru deyirəmmi?

Artur polkovnikin gülümsəyən üzünə baxdı və onun qəlbində dəli-cəsinə bir arzu oyandı: bu ağ bakenbardlı, qəşəng geyimli adamın üstünə atılmaq, onu boğub məhv etmək! Görünür, onun üzündə buna bənzər bir şey oxunurdu, çünki polkovnik dərhal başqa bir ifadə ilə əlavə etdi:

– Əyləşin, mister Berton, su için.

Artur təklif edilən su stəkanını geri itələdi. Stola dirsəklənərək, əlini alına qoyub, fikrini bir yerə toplamağa çalışdı. Polkovnik diqqətlə onu müşahidə edirdi. O, təcrübəli adamdı: Arturun əllərinin əsməsi, dodaqlarının titrəməsi, rütubətdən islanmış saç, donuq baxışları onun nəzərindən yayınmadı: bunlar Arturun bədən zəifliyini, əsəbi yorğunluğunu göstərirdi.

Polkovnik bir neçə dəqiqə susduqdan sonra yenə sözə başladı:

– Mister Berton, indi biz keçən dəfə yarımçıq qalan söhbətimizin üstünə qayıdırıq. Onda bizim aramızda balaca bir uyğunsuzluq əmələ gəlmişdi. Güman edirəm ki, o, bir daha təkrar olunmayacaq, hər halda mən söhbəti belə bir izahatla başlayıram: indi mənim yeganə arzum mərhəmətli olmaqdır. Sizi əmin edirəm ki, özünüzi yaxşı aparsanız, lazımı qədər ağıllı hərəkət etsəniz, sizinlə çox da ciddi rəftar edilməyəcək.

– Siz məndən nə istəyirsiniz?

Artur bu sözü sərt və acıqlı bir səslə dedi, bu heç də onun öz səsinə bənzəmirdi.

– Mənə ancaq – təşkilat və onun üzvləri haqqında sizə məlum olan şeyləri vicdanla açıb söyləməyiniz lazımdır. Hər şeydən əvvəl deyin görüm: Bolla ilə siz çoxdanmı tanışsınız?

– Mən ona heç rast gəlməmişəm. O adam barəsində mənə heç bir şey məlum deyil...

– Eləmi? Yaxşı, biz tezliklə yenə bu məsələyə qayıdırıq. Bəlkə siz Karlo Bini adlı cavan bir oğlanı tanıyırsınız?

– Tanımıram.

– Bu lap qoribədir. Yaxşı, siz Françesko Keri haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Bu adı birinci dəfədir eşidirəm,

– Bax, bu məktubu siz özünüzi ona yazmışsınız.

Artur, məktuba laqeydcəsinə baxıb kənara qoydu.

– Hə, necə? Siz yazmamırsınız?

– Yox.

– Bu xəttin sizin olduğunu inkar edirsiniz?

– Mən heç bir şeyi inkar etmiyəm. Bu məktubu yazmağım mənim yadımda deyil.

– Bəlkə bu, yadınızda ola?

Ona ikinci bir məktub verdilər. Artur məktubu tanıdı: payızda bunu bir tələbə yoldaşına yazmışdı.

– Yox, – deyə cavab verdi.

– Bu məktubun yazıldığı adamı da tanımırırsınız?

– Tanımıram.

– Sizin nə zəif hafizəniz var!

– Bu, mənim çoxdankı nöqsanımdır.

– Gör ha! Amma mən bir nəfər universitet professorundan ayrı şey eşitmişəm: onlar sizi heç də qabiliyyətsiz bir adam hesab etmir. Əksinə, sizin çox ağıllı cavan olmanız haqqında rəy yaranmışdır.

– Siz yəqin ki, ağıl haqqında polis nöqtəyi-nəzərincə mühakimə yürüdürsünüz. Universitet professorları bu sözü bir az başqa mənada işlədirlər.

Arturun səsinə get-gedə əsəbiləşdiyi aydınca duyulurdu. Açıq, pis hava, yuxusuz gecələr onu əldən salmışdı. O, bütün bədəninin ağrıdığı hiss edirdi: sümükleri sızıldayırdı. Polkovnikin səsi Arturun onsuz da taqətdən düşmüş əsəblərini daha da sarsıdırdı. Bu onun əsəblərinə – qrifelin yazı taxtasını cızması kimi təsir edir, dişlərini bir-birinə sıxmağa onu məcbur edirdi.

Polkovnik öz ləyaqətini dərk edən bir adam kimi, kreslodə yayxanaraq dedi:

– Mister Berton, siz yenə də özünüzi unudursunuz. Yenə də sizə xəbərdarlıq edib deyirəm ki, bu cür danışmaq sizin üçün yaxşı nəticə verməz. Siz karsərə lazımcına bələd olmusunuz və mən güman edirəm ki, bir də onun gözəlliklərini duymaq arzusunda deyilsiniz. Açıq deyirəm: əgər siz tərəfdən lazımı qədər güzəştə gedilməyə, çox ciddi tədbir görməli olacağam. Unutmayın ki, adlarını çəkdiyim cavanlardan bəzilərinin buradakı limana qadağan edilmiş ədəbiyyatı gizlin surətdə gətirmələri haqqında əlimdə çox əsaslı sənədlər var. Bundan əlavə, sizin onlarla əlaqədə olduğunuz da mənə məlumdur. İndi siz bu məsələ haqqında bildiklərinizi məcbur edilmədən demək fikrindəsinizmi?

Artur başını daha da aşağı dikdi. Heç bir şüura tabe olmaq istəməyən çılğın bir qəzəb, canlı məxluq kimi, onun daxilində tüğyan edirdi. Onu polkovnikin təhdidindən artıq, özünə hakim olmaq iqtidarını itirməyə başlaması qorxudurdu. Artur üzdən mədəni, dinc bir xristian olduğu halda, daxilində nələr gizləndiyini ilk dəfə hiss edərək, dəhşətdən sarsıldı.

Polkovnik:

– Mən cavab gözləyirəm, – dedi.

- Mənim sizə deyiləsi heç bir sözüüm yoxdur.
- Deməli, cavab verməkdən qəti surətdə imtina edirsiniz?
- Mən sizə heç bir şey deməyəcəyəm.

- Belə olan surətdə sərəncam verməliyəm ki, sizi yenə də aparıb karsərə salsınlar və qərarınızı dəyişənə kimi orada saxlasınlar. Dəliləlik eləsəniz, əmr edərim, ayaqlarınıza dəmir buxov vururlar.

Artur başını qaldırdı. Onun bədəni gizildədi, o yavaşca dedi:

- Necə istəyirsiniz elə də edin. Lakin İngiltərə səfiri razı olarmı ki, Britaniya təbəəsi ilə onun müqəssir olduğunu sübuta yetirmədən, belə rəftar etsinlər?

Arturu kameraya apardılar. O, çarpayuya yığılıb səhərə kimi yatdı. Ayaqlarına dəmir buxov vurmədilər; o bir daha dəhşətli karsəri görmədi: ancaq hər dəfə sorğu-sualdan sonra onunla polkovnik arasındakı düşmənçilik artırdı.

Artur nəhaq yerə Allaha dua edir, daxilində olan kinli ehtirasları məğlub etmək üçün ondan qüvvət diləyirdi. Lakin onu mahudlu stol qoyulmuş uzun, boş otağa getirəndə, orada polkovniki, onun fabra¹ ilə boyanmış biğlarını görəndə kin və nifrət hissi yenə də onu bürüyürdü. Arturun qəlbində dikbaşlıq etmək, bu cənabın verdiyi lap elə ilk sualın cavabını həqarətlə onun üzünə çırpmaq arzusu oyanırdı. Onun tutulduğu hələ heç bir ay deyildi, lakin onların bir-birinə olan nifrəti o dərəcəyə gəlib çatmışdı ki, nə Artur, nə də polkovnik qəzəblənmədən bir-birinə baxa bilmirdi.

Bu gərgin mübarizənin uzanması onun əsəblərinə daha pis təsir etməyə başlayırdı. Günü-gündən o bərk yatmağa, ya gətirilən şeyləri yeməkdən daha artıq qorxurdu; o həmişə ciddi nəzarət altında olduğunu çox gözəl bilirdi və bir şey onun başından çıxmırdı: deyirdilər ki, həbsxanada dustaqlardan söz almaq üçün onlara gizli surətdə belladonna² verib sayıqladırlar, sırr almağa çalışırlar. Gecə onun yanından siçan qaçanda o, dəhşətdən titrəyərək, tər içində cəld ayağa qalxırdı. Artura elə gəlirdi ki, kamerada kim isə gizləniş, ona qulaq asır, gözləyir ki, bəlkə yuxuda bir şey dedi. O, görürdü ki, jandarmlar Bollanın müqəssir olduğunu sübut etmək üçün müxtəlif kələklər qurur, ondan söz almağa çalışırlar. Arturun əsəbləri o dərəcədə pozulmuşdu ki, onun tələyə

¹ Fabra - biğ-saqal boyamaq üçün işlədilən qara rəng

² Belladonna - zəhərli bitki

düşmək qorxusu vardı. Bollanın adı gecə-gündüz onun qulaqlarında səslənirdi. Dini düşüncələr coşqunluğu vaxtında da bu ad dilindən düşmürdü: təsbəhi çevirə-çevirə yavaşca dua oxuyarkən, yenə bu ad qeyri-ixtiyari olaraq "Məryəm" adı əvəzinə onun ağzından çıxırdı. Hər şeydən də pis burası idi ki, dini əhvali-ruhiyyə onda günü-gündən zəifləyirdi. O var qüvvəsini toplayaraq, böyük bir inadla bu axırncı köməkdən bərk-bərk yapışır, hər gün saatlarla dua edirdi. Lakin fikri daha tez-tez Bolla ilə məşğul olurdu, soyuq və qeyri-təbii halda dua edirdi.

Ancaq həbsxananın baş nəzarətçisi ona böyük bir fərəh gətirirdi. O, dazbaşı, girdə, balacaboy bir qoca idi. Əvvəl var-qüvvəsi ilə özünü ciddi göstərməyə çalışırdı. Lakin dolğun üzünün hər xəttində ifadə olunan fitri yaxşılıq rəsmi surətdə yerinə yetirdiyi işinə üstün gəldi: çox çəkmədi ki, yazılan kağızları aparıb bir kameradan o biri kameraya verməyə başladı.

May günlərindən birində həmin nəzarətçi nəhərdən sonra kameraya girib, Artura elə qaşqabaqlı bir nəzər saldı ki, Artur təəccüblə ona baxıb soruşdu:

- Nə var, Enriko? Bu gün sizə nə olub?

Enriko kobud halda:

- Heç bir şey, - deyib çarpayuya yaxınlaşdı, Arturun pal-paltarını yığışdırmağa başladı.

- Mənim şeylərimi niyə götürürsünüz? Yoxsa mənə başqa kameraya köçürürlər?

- Yox, sizi buraxırlar.

- Buraxırlar? Bu gün buraxırlar?

Artur həyəcanla nəzarətçinin əlindən tutdu, lakin o acıqlı-acıqlı əlini geri çəkdi.

- Enriko sizə nə olub? Deyin görüm: bu saat hamımız çıxırıq, ya yox?

Sualının cavabında ancaq nifrət ifadə olunan bir mızılta eşidildi.

Artur gülümseyərək qocanın qolundan tutdu:

- Mənə baxın, sizin mənə nəhaq yerə acığınız tutur, onsuz da mən incimirəm. Yaxşısı budur ki, siz mənə o birilərinin də buraxılıb-buraxılmadığını söyləyin.

Enriko mızıldadı:

- O birilərinin? Yoxsa siz Bollanı soruşmaq istəyirsiniz?

- Bollanı da, o birilərini də. Enriko, sizə nə olub?

-26- Ne olacaq: bir halda ki, yoldaşı onu ələ verib, yaqin hələ buraxmazlar... Belə də alçaqlıq olar?! – Enriko yenə nifrətlə paltarları yığışdırmağa başladı.

Artur təəccüblə soruşdu:

– Yoldaşı onu ələ verib? Bu nə dəhşətdir?!

Enriko tez ona sarı döndü:

– Bəs siz onu ələ verməmişiniz?

– Mən? Siz deli olmusunuz! Mən?!

– Onu dindirəndə belə deyiblər. Mən istərdim ki, satın siz olma-
yasınız – bu mənim üçün daha xoşdur. Mən sizi həmişə ləyaqətli bir
cavan hesab edirdim. Keçin! – Enriko bu sözü ucadan deyərək dəhlizə
çıxdı. Artur da onun ardınca getdi. Birdən hər şey ona aydınladı, məsələ-
nin nə yerdə olduğunu dərhal başa düşdü.

– Bəli, məsələ aydındır. Bollaya deyiblər ki, onu mən ələ vermişəm,
amma mənə də, Enriko, deyiblər ki, səni Bolla ələ verib. Axtı, Bolla ələ
axmaq deyil ki, buna inansın.

– Bu, doğrudan da yalandır? – Enriko pilləkəndə ayaq saxlayıb
Arturu sınaqçı bir nəzərlə gözədən keçirdi. Artur təəccüblə çiyinlərini
çəkdi.

– Əlbəttə, yalandır!

– Gör ha! Bunu eşitdiyimə çox sevindim. Sizin söylədiyinizi gedib
Bollaya deyəcəyəm. Bilirsinizmi, bir də onu deyiblər ki, siz onu bir
şey üstündə ələ vermişiniz... Bunu onlar necə dedilər? Hə, qısqanclıq
üstündə... Guya siz ikiniz də bir qızı sevirmişsiniz.

– Bu yalandır! – Artur bu sözü boğula-boğula, həm də pıçıldayaraq
tez dedi. Birdən onu, bütün bədənini sarsıdan bir qorxu hissi bürüdü.
– Bir qıza?! Qısqanclıq?! Bunu onlar haradan bilib? Bunu onlar hara-
dan bilib?

– Bir azca dayanın! – Enriko dustaqların istintaq olunduğu otağın
qapısı qabağında ayaq saxlayıb, mülayim səsle dedi: – Mən sizə inanı-
ram. Ancaq mənə bir şey də deyin. Bilirəm ki, siz katoliksınız. Günah-
larınızı etiraf edəndə bir şey deyib-ələməmişiniz ki?

– Bu yalandır! – Arturun səsi bu dəfə çox yüksəkədən çıxdı.

Enriko çiyinlərini çəkərək qabağa getdi.

– Əlbəttə, siz bunu daha yaxşı bilirsiniz. Ancaq çoxları öz sadələvhlü-
lüyü ucbatından bu təloyə düşmüşdür, tək siz deyilsiniz. İndi bu saat
Pizadakı bir keşişdən çox danışılar. Sizin dostlarınız onu ifşa etmişlər.
Onlar vərəqələr çap eləyib xəbərdarlıq edirlər ki, o, casusdur.



Nəzəretçi istintaq otağının qapısını açdı. Arturun tərpenmədiyini, dalğın halda durduğunu görüb, onu yavaşca itələyərək qapıdan içəri saldı.

Polkovnik nəzakətlə dişlərini ağardaraq dedi:

– Xoş gördük, mister Berton! Sizi təbrik etmək mənim üçün çox xoşdur. Sizin azad edilməyiniz haqqında Florensiyadan əmr gəlmişdir. Lütfən bu kağıza qol çəkin.

Artur ona yaxınlaşıb zəif səsle dedi:

– Deyin görüm: mən kim ələ vermişdir?

Polkovnik gülümseyərək qaşlarını qaldırdı.

– Başa düşürsünüz? Bir az fikirləşin.

Artur başını yırğaladı. Polkovnik təəccübləndiyini nəzakətli bir hərəkətlə bildirdi.

– Başa düşürsünüz? Ola bilməz! Mister Berton, siz özünüz özünüzü ələ vermişiniz! Yoxsa sizin sevginizdən kimin xəbəri vardı?

Artur dinməz-söyləməz üzünü yana çevirdi. Divardan İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş böyük bir təsviri asılmışdı. Təsvir ağacdan düzəldilmişdi. Artur İsa peyğəmbərin təsvirinə xeyli baxdı. Lakin onun baxışında – kömək üçün Allaha müraciət edən bir adamın duaları deyil, mənasız bir təəccüb görünürdü: bu baxışda – Allahın hədsiz dərəcədə səbirli olmasına, etiraf sirrini başqalarına açıb deyən bir keşişi nə üçün ıldırım zərbəsilə məhv etmədiyinə təəccüb ifadə olunurdu.

Polkovnik mülayim səsle dedi:

– Lütfən, kağızlarınızı aldığınız baredə qol çəkin, mən daha sizi saxlamayacağam. Əminəm ki, siz də evə tez getmək istəyirsiniz. Bir də ki, bu saat mənim bütün vaxtım o sərsəm gənc Bollanın işinə sərf olunur. Gör o, sizin xristian məsumluğunuzu necə amansız bir sınaqdan keçirdi! Qorxuram ona çox ağır cəza verilsin. Xoş gəldiniz!

Artur qol çəkib kağızlarını götürdü və dərin sükut içində otaqdan çıxdı. Ağır həbsxana darvazasına qədər Enrikonun ardınca getdi. Ayırlarken ona heç bir söz demədi, darvazadan çıxıb təkbaşına sahilə endi: orada onu, kanaldan keçirmək üçün qayıqçı gözləyirdi. Artur daş pillələrlə küçəyə qalxanda, sadə yun paltar geymiş, həsir şlyapalı bir qız qollarını açaraq ona sarı yüyürürdü:

– Artur! Mən ələ xoşbəxtəm, ələ xoşbəxtəm!

Artur gözləmədiyi təsadüfdən diksinib əlini geri çəkdi.

Nəhayət o, boğuş səsle dedi:

– Cim! Cim!

– Mən yarım saatdır burada sizi gözləyirəm. Deyirdilər ki, sizi saat dördde buraxacaqlar. Artur, nə üçün mənə belə baxırsınız? Yoxsa bir hadisə baş verib? Sizə nə olub? Dayanın görüm!

Artur döndü və sanki onu unudaraq, küçə ilə ağır-ağır getməyə başladı. Onun qaribə hərəkəti qızı qorxutdu. Qız onun ardınca gedərək qolundan tutdu.

– Artur!

Artur dayanıb dalğın-dalğın ona baxdı. Cemmanın qoluna girdi. Onlar bir neçə dəqiqə dinib-danışmadılar, yan-yanı getdilər.

Cemmanın mehribanlıqla:

– Qulaq as, əzizim! – dedi. – O, ağır hadisədən siz gərək məyus olmayasınız, bu, bir anlaşılmazlıq nəticəsində baş vermişdir. Mən bilirəm ki, bu, sizin barənizdə böyük bir haqsızlıqdır. Hamı başa düşür ki...

Artur yenə bayaqki kimi boğuş səsle soruşdu:

– Hansı anlaşılmazlıq!

– Mən Bollanın məktubunu deyirəm.

Bu adı eşidəndə Arturun üzündə iztirablı bir ifadə göründü.

Cemmanın sözüne davam etdi:

– Mən ələ güman edirəm ki, siz bunu eşitmişiniz. Bolla ki belə boş sözə inanır, yəqin o, lap dəlidir.

– Hansı boş sözə!

– Demək, siz heç bir şey bilmirsiniz? O dəhşətli bir məktub yazmışdır. Məktubda göstərir ki, siz gəmi məsələsini açıb demisiniz, buna görə də onu tutmuşlar. Bu, başdan-başına mənasız, boş sözdür! Kim sizi tanıyrsa, o bunu çox yaxşı başa düşür. Ancaq sizi qətiyyətlə tanımayanlar bunun üçün narahat ola bilərlər. Ələ buna görə də mən bura gəldim: istəyirdim tez sizə bildirəm ki, bizim adamlardan heç biri məktubda yazılan sözlərə qətiyyətlə inanmır.

– Cemmanın! Bu... həqiqətdir!

Cemmanın yavaş-yavaş geri çəkilib dayandı və sanki daşa döndü. Onun iri qara gözlərinə dəhşət çökdü. Üzü, boynuna sarıdığı şərflər kimi ağappaq ağardı.

Artur pıçıldaya-pıçıldaya dedi:

– Bəli. Gəmi... onu mən dedim, Bollanın da adını mən söylədim. İlahi! İlahi! Mən nə edim?!

Birdən Artur özünə gəldi. İndi o, Cemmanın yanında olduğunu lap aydın dərk edirdi, onun üzündəki dəhşəti görürdü. Cemma yaqin elə güman edir ki...

Artur nəhayət dilə gəldi:

– Cemma, siz mənə başa düşmədiniz!

Artur ona sarı getdi. Cemma çıxıraraq tez geri çəkildi.

– Mənə toxunmayın!

Artur həyəcanla onun sağ əlindən tutdu:

– Siz Allah, qulaq asın! Bu, mənim təqsirim deyil... mən...

– Rədd olun gözümdən! Əlimi buraxın! Rədd olun!

Bunu deyərək barmaqlarını Arturun əlindən dartıb çıxartdı, onun üzünə bir şillə vurdu.

Arturun gözlərinə duman çökdü. Bir anlığa o, Cemmanın rəngi qaçmış, böyük bir ümitsizlik ifadə edən üzündən, əllərindən başqa heç bir şey görmədi; Cemma əlini paltarının etəyinə silirdi. Sonra duman dağıldı... Artur ətrafına baxdı, özünü tək gördü.

YEDDİNCİ FƏSİL

Artur Via Borradakı evin bayır qapısının zəngini başanda hava qaralmışdı. Küçələrdə veyl-veyl dolaşdığı onun yadında idi, lakin harada, nə üçün, niyə bu qədər veylləndiyini qətiyyənlə xatırlaya bilmirdi. Pillekənlə yuxarı qalxdı. Birinci mərtəbədə Cibbonsa rast gəldi. O, pilləkənlə aşağı enərək, Artura sarı gəlirdi, üzündə lovğa, məzəmmətli bir ifadə vardı. Artur adəti üzrə “axşamınız xeyir” deyərək mızıldanaraq onun yanından keçib getmək istədi. Lakin Cibbons istəməsəydi, onun yanından keçib getmək çətindi.

Cibbons Arturun çirkli paltarına, qarışıq saçına etinasız bir nəzər salıb dedi:

– Ağalar evdə deyil, ser. Onlar qonaq gediblər, saat on ikidən tez qayıtmayacaqlar.

Artur saata baxdı. Hələ saat on idi. Bəli! Onun vaxtı istədiyindən də çox idi.

– Xanım mənə əmr etmişdir ki, sizdən soruşum: Yemək istəyirsinizmi? ser, bir də sizə deyim: xanım əmindir ki, o gəlib sizi yatmış görməyəcək. O istəyirdi ki, elə bu gün sizinlə mühüm bir məsələ barəsində danışıq.

– Təşəkkür edirəm, Cibbons! Yemək istəmirəm. Xanıma da deyərsiniz ki, o gələnə kimi yatmayacağam – Artur öz otağına sarı getdi. Otaqda hər şey, Artur tutulduğu gün necə idisə, elə də qalmışdı. Montanellinin şəkli yenə də stolun üstündə, onun qoyduğu yerdə idi. İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş təsviri də, əvvəlki kimi, divar hücrəsində dururdu. Artur bir anlığa astanada dayanıb ətrafı dinlədi, sanki başqa bir adamın ona mane olub-olmayacağını yaqin etmək istəyirdi. Sonra ehtiyatla bir neçə addım atıb otağa girdi, qapını örtüdü.

Bəli, hər şeyə son qoymaq lazımdı. Çox düşünməyin mənası yox idi. Bircə bu gərəksiz, xoşa gəlməyən fikirdən yaxa qurtara bilsəydi, onda... hər şey bitərdi. Amma bu özü-özlüyündə çox mənasız, məntiqsiz bir hərəkətdi.

Arturun özünü öldürməsi haqqında müəyyən qərarı yox idi. O, hətta, bu barədə çox düşünmürdü, lakin belə bir nəticə ona labüd bir şey kimi görünürdü. Özünü necə öldürəcəyi haqqında da aydın bir təsəvvürü yox idi. Ancaq bunu tez eləmək istəyirdi – özünü tez öldürsün, canını bu qılı-qaldan qurtarsın. Onun heç bir silahı, hətta, cib bıçağı da yox idi. Bunun nə əhəmiyyəti vardı; özünü öldürmək üçün dəsmal, ya döşəkağı da kifayətli.

Pəncərənin yuxarisına yekə bir mismar vurulmuşdu. Artur öz-özünə dedi: “Bu yaxşıdır”. Mismar onun bədənini saxlayacaq dərəcədə möhkəm olmalı idi. Artur stulun üstünə çıxıb mismarı yoxladı: mismar möhkəmdi. Stuldan düşüb, qutudan bir çəki çıxartdı, bir neçə dəfə çəkiyə mismarı vurdu, yatağından döşəkağını götürmək istəyirdi ki, birdən dua etməyi yadına düşdü.

Divar hücrəsinə girib, İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş təsviri qabağında diz çökdü.

Ucadan:

– Ey qadir və mərhəmətli Allah, – deyib dayandı, daha bircə kəlmə də əlavə etmədi. Həyat indi ona qaranlıq və kədərli görünürdü, onda duaya layiq heç bir şey qalmamışdı.

Artur ayağa qalxıb, köhnə adəti üzrə xaç vurdu. Sonra stola yaxınlaşdı, orada Montanellinin əli ilə ona yazılmış bir məktub gördü. Məktub karandaşla yazılmışdı:

“Əzizim! Azad edildiyin gün səninlə görüşə bilmədiyimdən çox məyusam. Məni yas yerinə çağırıldı. Gecədən xeyli keçəndən sonra qayıdacağam. Sabah səhər tezdən yanıma gəl.

İmza: L.M.”

Artur ah çəkərək məktubu stolun üstünə qoyub düşündü: “Zavallı padre!”

Adamlar küçədə gülür, danışdırlar. O zaman ki Artur hələ diri idi, o vaxtdan bəri dünyada heç bir şey dəyişməmişdi. Onun ətrafında olan gündəlik xırda-xuruş şeylərdən heç biri – insan qəlbinin, canlı bir insan qəlbinin şikəst olması ilə – başqa bir şəkllə düşməmişdi. Hər şey əvvəlki kimi idi. Fəvvarələrin suyu parıldayırdı, sərcələr taxtapuşların talvarı altında civildəşirdi: dünən də civildəşirdilər, sabah da civildəşəcəklər... Amma o... ölmüşdür.

Artur çarpayının qabağında oturub, əllərini onun söykənəcəyi üstündə çarpazladı, başını əlləri üstünə qoydu.

...Bayır qapının zəngi bərkədən çalındı. Artur qorxu içində cəld yerindən qalxıb əllərilə boğazını tutdu. Budur, onlar gəldilər, amma o oturub mürgülənmiş, ən qiymətli vaxtı əldən vermişdir. Özünü öldürməmişdir. İndi bu adamların üzünü, heqarətli təbəssümlərini görəcek, onların ədavətli səsini, cansıxıcı məzəmmətlərini eşidəcək. Ah, elə buradaca bıçaq olsaydı!..

Artur ümitsiz halda otağı gözəndən keçirdi. Şifonerin üstündə anasının tikiş səbəti vardı. “Orada qayçı olar, – deyər düşündü. – Şah damarı kəsmək üçün bu kifayətli. Yox, döşəkağı və mismar yaxşıdır, ancaq buna vaxt olacaqmı?”

Döşəkağını yataqdan dartıb götürdü. Pillekəndən ayaq səsləri eşidi. Artur tələsirdi. Ayaq səsləri yaxınlaşırdı. Qan gicgahlarında vururdu, qulaqlarında səslənirdi. Tələsmək lazımdır! Ah, ilahi! Beşcə dəqiqə vaxt olsaydı!

Qapını döydülər. Döşəkağı əlindən yerə düşdü. O yerindən tərpənmirdi, nəfəsini qısaraq diqqətlə qulaq asırdı. Qapının dəstəyi buruldu. Sonra Yuliyanın səsi eşidildi:

– Artur!

O yerindən qalxdı. Az qalırdı boğulsun.

– Artur, xahiş edirəm qapını açın. Biz gözləyirik.

Artur döşəkağını qutuya atdı, tez yatağını düzəltdi.

– Artur! – Bu Cemsin səsi idi; o, səbirsizliklə qapının dəstəyindən tutub dartırdı. – Yatmısınız?

Artur otağı gözəndən keçirib, qapını açdı.

Yuliya yayxana-yayxana, qəzəblə içəri girib acı-acı dedi:

– Artur, mənə elə gəlir ki, siz mənim xahişimi yerinə yetirib, bizim gəlməyimizi gözləyə də bilərdiniz. Sizcə, görünür, elə-bele də lazımdır ki, biz gərək yarım saat qapının dalında durub rəqs edək, gözləyək ki, siz haçan qapını açacaqsınız...

Cems Yuliyanın uzun, çəhrayı, atlas ətəyinin ardınca içəri girib, qorxa-qorxa arvadına dedi:

– Mənim əzizim, cəməsi dördcə dəqiqədir gözləyirik. Artur, mən elə güman edirəm ki, daha ədəbli düşərdi ki, siz...

Artur onun sözünü kəsdi:

– Sizə nə lazımdır?

Mister Berton stul qoyub arvadını oturtdu, sonra özü də oturub, təzə şalvarının dizlərini üsulluca yuxarı çəkdi.

– Biz Yuliya ilə bərabər özümüze borc bilirəm ki, sizinlə ciddi danışaq...

– Bu saat sizə qulaq asa bilməyəcəyəm. Mənim... halım yaxşı deyil. Başım ağrıyır... Sonra danışarsınız.

Artur bu sözləri dili dolşa-dolşa, qərribə, həm də boğuc bir səslə dedi.

Cems təəccüblə ona baxdı.

Birdən o, Arturun yoluxucu xəstəlik mənbəyindən gəldiyini xatırlayıb, həyəcanla dedi:

– Bəlkə sizə bir şey olub? Bəlkə xəstələnmisiniz? Üzünüzdən elə görünür ki, elə bil qızdırmanız var.

Yuliya sərt onun sözünü kəsdi:

– Nə qızdırma! Boş söhbətdir! Bu, adi bir komediya: o, bizim özümüze baxmağa xəcalət çəkir. Bura gəlin, Artur, əyləşin.

Artur yavaş-yavaş çarpayının qırağında oturdu, sonra yorğun səslə soruşdu:

– Yaxşı, nə deyirsiniz?

Mister Berton boğazını artılayıb, onsuz da hamar olan saqqalını tumarladı, çox diqqətlə hazırladığı nitqinə başladı:

– Mən sizin bu fəvqəladə hərəkətiniz və sizin... qanun pozanlarla... ara qarışıqlıqlarla və ...bu kimi şəxslərlə əlaqəniz haqqında sizinlə danışmağı özümə borc, ən ağır bir borc bilirəm. Mən qəti surətdə inanıram ki, sizi bu işə sövq edən pozğunluq deyil, bəlkə ağılsızlıq olmuşdur... – Cems dayandı.

Artur dedi:

– Sonra?

Cems Arturun üzündə yorğunluq və məyusluq ifadəsini görüb istəməz yumşaldı:

– Bəli, mən amansız olmaq istəmirəm. Mən inanmaq istəyirəm ki, sizi yoldan çıxaran pis yoldaşlar olmuşlar və sizin cavanlığınızı, təcrübəsizliyinizi... bir də... bir də... görünür ananızdan irsən sizə keçən ağılsızlığınızı, çox tez mütəəssir olmağınızı nəzərə almağa hazırım.

Artur qeyri-ixtiyari olaraq anasının divardan asılmış şəklinə baxdı, lakin dinmədi.

Cems yenə də sözə başladı:

– Siz bir şeyi, əlbəttə, başa düşürsünüz ki, mən bundan sonra öz evimdə, – bizim böyük bir hörmətlə yad edilən adımızı cəmiyyət qarşısında ləkələyən bir adamın yaşamasına daha dözə bilmərəm.

Artur təkrar etdi:

– Yaxşı, sonra.

Yuliya əlindəki yelpiyi şaqqıltı ilə yığaraq dizləri üstə atıb çığırdı:

– Necə?! Artur, siz bu “yaxşı, sonra?!” sözündən başqa ayrı bir söz demək fikrindəsiniz, ya yox?

Artur qımıldanmadan ağır-ağır dedi:

– Əlbəttə, siz necə istəyirsiniz elə də hərəkət edə bilərsiniz. Bunun əhəmiyyəti yoxdur.

Cems belə bir cavaba heyrət edərək uzada-uzada dedi:

– Əhəmiyyəti yoxdur?

Onun arvadı qəhqəhə ilə gülərək stuldan qalxdı:

– Bir sözə bax? Bunun əhəmiyyəti yoxdur, əhəmiyyəti yoxdur! Cems, əminəm ki, indi siz bunun tərəfindən necə təşəkkür ediləcəyinizi başa düşərsiniz. Mən sizə demişdim ki, papist fitnəkarlara və onların törəmələrinə güzəştə getmək hara gətirib çıxaracaqdır!..

– Sakit ol, sakit ol! Bundan ötrü, mənim əzizim...

– Boş sözdür, Cems! Biz həddindən artıq bunun nazı ilə oynamışıq. Anadan bic doğulanın birisi gəlib özünü soxub bizim ailəyə, olub onun tam hüquqlu üzvlərindən biri... Daha vaxtdır, qoy o, anasının kim olduğunu bilsin! Bir katolik keşişinin oğlunun nazı ilə oynadığımız bəsdir! Budur, alın, oxuyun!

Yuliya cibindən bir verəq əzilmiş kağız çıxarıb stolun bir tərəfindən Arturun üstünə atdı. Artur kağızı açdı, anasının xəttini tanıdı.

Oradakı tarix göstərirdi ki, məktub Artur anadan olandan dörd ay əvvəl yazılmışdır. Arturun anasının ərinə yazdığı bu məktubda məsələnin nə yerdə olduğunu etiraf edirdi. Məktubun altında iki imza vardı.

Artur məktubu yavaş-yavaş, sətir-sətir gözədən keçirdi. Məktubun sonunda anasının əli ilə, müterəddid bir xətlə yazılmış hərfərdən sonra, qətiyyətlə qoyulmuş bir imza vardı: “Lorenzo Montanelli”. Artur bir neçə dəqiqə, mənasız bir nəzərlə kağıza baxdı. Sonra, bircə kəlmə də söz demədi, kağızı yenə büküb stolun üstünə qoydu.

Cems yenidən qalxıb arvadının qolundan yapışdı.

– Yuliya, daha bəsdir. Gedin aşağı, gecdir. Mən görək Arturla bəzi məsələlər haqqında danışam.

Yuliya ətəyini əli ilə yığışdıraraq otaqdan çıxdı. O çıxan kimi Cems qapını örtüdü, gəlib stolun yanındakı stulda əyləşdi.

Artur əvvəlki kimi oturmuşdu, tərənəmirdi, bircə kəlmə də danışmırdı.

Cems mülayim səsle sözə başladı (Yuliya indi onun səsini eşidə bilməzdi):

– Artur, çox təəssüf ki, iş bu yərə gəlib çatdı. Siz görək bunu biləydiniz. Özünüzü belə təmkinli aparmağınız xoşuma gəldi. Yuliya bir az həyəcanlı idi. Qadınlar ümumiyyətlə tez-tez... Yaxşı, bunu qoyaq bir kənara. Mən sizinlə amansız olmaq istəmirəm...

Cems güzəştə getdiyini ifadə edən bu sözün necə təsir bağışladığını yoxlamaq üçün dayandı.

Cems bir qədər susduqdan sonra sözüne davam etdi.

Artur yenə də sakit əyləşmişdi.

– Əlbəttə, əzizim, bu, pis hadisədir. Yaxşısı budur ki, bu barədə heç danışmayaq. Mənim atam o qədər alicənab bir adamdı ki, sizin ananız ona xəyanət etdiyini açıb deyəndə onu boşamadı. O ancaq tələb etdi ki, ananızı yoldan çıxaran adam dərhal İtaliyadan çıxıb getsin. O da bir missioner kimi Çinə getdi, – bunu siz də bilirsiniz. Çindən qayıdıandan sonra mən şəxsən sizin onunla görüşməyinizin əleyhinə idim. Amma mənim atam son gününə kimi, sizin tərbiyənlə məşğul olmağa ona imkan verdi, ancaq şərt qoydu ki, o sizin ananızla bir daha görüşməsin. Düzünü demək lazımdır ki, onlar axıra kimi bu şərti pozmadılar. Bunlar hamısı təəssüfə layiq şeylərdir, ancaq...

Artur başını qaldırdı. İndi onun üzündə qətiyyətlə həyat əlaməti yox idi. O meyit kimi saralmışdı.

Artur qərribə bir şəkildə kəkələyərək, mülayim səslə dedi:

– Bunlar ham-mısı sizə çox gül-lünc gö-rün-mürmü?

– Gülünc? – Cems stulunu stoldan geri itələyərək şaşqın hialda

Artura baxdı: onun şaşqınlığı hirs-lənməsinə mane oldu. – Artur, gülünc? Siz dəli olmusunuz!

Artur birdən başını geri atıb, qəhqəhə ilə güldü.

Hörmətli gəmi sahibi ləyaqətlə stuldan qalxıb ucadan dedi:

– Artur! Sizin ağılsızlığınız məni heyrətə salır.

Cemsin sözlünə cavab verən olmadı, ancaq bir-birinin ardınca şiddətli qəhqəhələr qopdu; bu qəhqəhələr o qədər sürəkli idi ki, Cems şübhələnməyə başladı: belə şiddətli gülüş yalnız ağılsızlıq noticəsi idi, ya bəlkə burada ağılsızlıqdan daha artıq bir şey vardı...

Cems mızıldandı:

– Bu lap ruhi xəstəliyə tutulmuş arvadların hərəkətinə oxşadı ki!

– Heqarətlə çiyini çəkib geri döndü, otaqda tez-tez var-gəl eləməyə başladı. – Artur, doğrusu, siz Yuliyadan da pissiniz! Güldüyünüz bəsdir. Mən bütün gecəni burada qala bilmərəm!

Belə bir müvəffəqiyyətlə o, İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsvirinə də müraciət edib, onun pyedestaldan düşməsinə xahiş edə bilərdi. Artur heç bir şey eşitmirdi. O elə güldürdü, elə hey güldürdü.

Cems dayandı.

– Bu lap ağılsızlıq oldu! Görünür, sizin əsəbləriniz həddindən artıq gərginləşib, buna görə də bu saat ağıllı hərəkət edə bilməzsiniz. Siz özünüzü belə aparsanız, mən daha sizinlə istədiyim məsələ haqqında danışa bilmərəm. Sabah səhər yeməyindən sonra yanıma gəlin. İndi yaxşısı budur yatın, gecəniz xeyrə qalsın.

Cems otaqdan çıxıb, qapını şaqqıltı ilə örtüdü.

Pilləkəndən ağır-ağır düşərkən mızıldandı:

– İndi həngamə aşağıda başlayacaq, – orada yəqin göz yaş da olacaq.

Çılğın qəhqəhələr Arturun dodaqlarında söndü. Çəkici stolun üstündən qapıb, İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsvirinə sarı cumdu.

Bir şey gurultu ilə uçub töküldü. Artur sanki yuxudan ayıldı. Onun qarşısında boş pyedestal dururdu. Çəkilmiş hətə də onun əlində idi.

İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri parça-parça olub, onun ayaqları altına tökülmüşdü.

Artur çəkici tulladı.

– Bu nə asan şeymiş! – deyərək üzünü yana çevirdi. – Amma mən ona... Mən ne axmaqmışam! – Tövşüyə-tövşüyə stulda oturub, əllərilə başını sıxdı. Sonra ayağa qalxıb əlüzyuyana yaxınlaşdı, bir dolça soyuq suyu başına tökdü. Sakitləşərək, əvvəlki yerinə qayıdıb fikrə getdi.

Bu yalançı, bu rəzil adamlardan ötrü o gör nə qədər əzab çəkdi, xəcalət çəkdi, qəzəbləndi, məyus oldu!.. Kəndir hazırladı, özünü asmaq istədi; ona görə asmaq istədi ki, kilsə xadimlərindən biri yalançı çıxdı... Guya onların hamısı yalançı deyilmiş! Daha bəsdir! Bunlar keçib getdi. İndi o ağillanmışdır. Ancaq silkinərək bu zir-zibili öz üstündən tökmək, yeni həyata qədəm qoymaq lazımdır!

Doklarda dəniz gəmiləri çoxdur. Onlardan birində gizlənmək, buradan çıxıb getmək çətin deyil. Haraya – Kanadaya, Avstraliyaya, Cənubi Afrikaya – hara olsa, bunun nə əhəmiyyəti var?! Hansı ölkəyə gedib çıxacaq – bunun mənası yoxdur, tək buradan uzaq olsun! Gedib oradakı həyatla tanış olar, xoşuna gəlməz, bir başqa yerə gedib məskən salar.

Pul kisəsini cibindən çıxartdı. Kisədə otuz üç paoli¹ vardır. Eybi yoxdur, onun qiymətli bir saati da var. Ümumiyyətlə, bu əhəmiyyətsiz şeydir; bir təhər işin içindən çıxar. Həmin adamlar onu axtarmağa başlayacaq, gəlib doklardan soruşacaqlar. Onları azdırmaq lazımdır: inan-dırmaq lazımdır ki, Artur ölmüşdür. Onda Artur sərbəst olar, lap quş kimi sərbəst olar. Bertongilin onun meyitini axtardığını təsəvvür edərək yavaşca güldü. Belə də komediya olar?!

Bir vərəq kağız götürüb, ağıluna gələn ilk sözləri yazdı: “*Mən sizə Allaha inanana kimi inanırdım, amma siz bütün ömrüm boyu mənə yalan demisiniz*”.

Kağızı büküb, üstünə Montanelliyə çatacağını qeyd etdi. Başqa bir vərəqdə isə: “*Mənim meyitimi Darsendə axtarın*” sözlərini yazdı. Sonra şlyapasını başına qoyub otaqdan çıxdı. Anasının şəkli yanından ötəndə şəkllə baxıb gülümsədi, çiyinlərini çəkdi. Axı o da Artura yalan demişdi!..

Yavaş-yavaş yeriyərək dəhlizdən keçdi, qapının çəftəsini açıb, hər hənirtini əks etdirən böyük, qaranlıq bir mərmər pilləkənə çıxdı.

Pilləkəndən endikcə ona elə gəlirdi ki, ayaqları altında qaranlıq bir quyu var.

¹ Paoli (ital.) – gümüş pul

Höyətdən keçəndə, aşağı mərtəbədə yatan Cian Battistanı oyatmaq üçün mümkün qədər səssiz yeriməyə çalışırdı. Taxta anbarın dal divarında dəmir barmaqlıqlı balaca bir pəncərə vardı. Pəncərə kanala baxırdı, hündürlüyü də dörd futdan artıq deyildi. Onun yadına düşdü ki, bu pas atmış dəmir barmaqlıq bir yerindən sınımışdır. Sınıq yeri böyüdü oradan keçmək olardı. Lakin dəmir barmaqlıq çox möhkəmdi. Arturun əlləri yaralandı, pəncərinin də qolu cırıldı. Nəhayət barmaqlıqdan keçib küçəyə düşdü, ətrafına baxdı. Küçədə heç kəs yox idi. Kanal – yapışqanlı, düz divarlar arasından iyrenc, həm də sakit, qaranlıq bir yarıq kimi uzanıb gedirdi. Bu anlaşılmaz, məchul dünyanı qaranlıq bir quyuya bənzətmək olardı, lakin Arturun öz arxasında qoyub getdiyi qədər onda rəzələt və çirkab tapmaq çətindir! Elə bir şey yox idi ki, ona təəssüf edəsən, onun həsrətilə dönüb geriye baxasan. Arxada çirkin yalanlar, kobud hiylələr, üfünət dolu durğun həyat bataqlığı qalırdı, elə bir dayaz bataqlıq ki, onun içində heç boğulmaq da mümkün deyildi.

Artur bu cür düşüncə-düşüncə kanalın kənarı ilə gedirdi; nəhayət gəlib Medici¹ sarayının yanındakı kiçik meydançaya çatdı. Cəmma burada qollarını açaraq ona sarı cummuşdu. Budur, kanala enən işləq daş pillələr... Bu da, qaşqabağını təkərək çirklə su zolağına baxan qala!

Artur dərindən küçələrə gəlib Darsenə çatdı, şlyapasını çıxarıb suya atdı. Onun meyitini axtaranda, əlbəttə, şlyapasını tapacaqlar. Sonra daha nələr edəcəyini düşüncə-düşüncə, kanalın kənarı ilə getdi. Gəmilərdən birində gizlənmək yolunu tapmaq lazımdır. Bu da asan deyildi; hələ ki, o ancaq çox böyük, həm də köhnə Medici dalğa qıranağına tərəf, sonra da onun üstü ilə irəli gedə bilərdi. Orada balaca bir meyxana var. Bəlkə xoşbəxtlik üz verdi, orada bir matrosa rast gəlib onu pul ilə ələ ala bildi.

Dokların darvazası bağlı idi. Bu darvazadan necə keçmək, gömrük memurlarının gözündən necə yayınmaq olardı? Az pulla gecə vaxtı, özü də pasportsuz doka keçməyi heç xəyala da götürmək olmazdı; bunun üçün çoxlu pul lazımdır ki, memurlara rüşvət verəsən. Həm də, bilmək olmaz, birdən onu tanıdılar.

Artur tuncdan qayrılmış Dörd mavr abidəsi² yanından keçəndə, qarşı tərəfdən, köhnə bir evdən bir adam çıxdı. O körpüyə yaxınlaşırdı. Artur

¹ Medici – Florensiya başçılarının qədim nesli

² Dörd mavr abidəsi – Livornoda Toskana hersoqu Fernand I Medici'nin abidəsi. Abidənin pyedestalinə dörd mavrın tunc heykəli zəncirlənmişdir.

dərhal özünü abidənin dalına verib, qaranlıqda çöməltmə oturdu, pyedestalin tinindən ehtiyatla baxmağa başladı.

Göyde ulduzlar sayırırdı; göy üzünə inci kimi buludlardan nazik tül çəkilmişdi; uzaqdan gəmilərin silueti görünürdü, sanki onlar zəncirlərini qırmağa çalışan buxovlanmış kölələrin gövdəsi idi. Evdən çıxan adam səndələyə-səndələyə kanalın kənarı ilə gedir, səsi yetdikcə küçə mahnısı oxuyurdu – bu, ingilis mahnısı idi. Görünür o, içki məclisindən gələn bir matros idi. Artur yolun ortasına çıxdı. Ətrafda heç kəs yox idi. Matrosa yaxınlaşanda matros söyə-söyə nəğməsini kəsib dayandı.

Artur italyanca dedi:

– Mən sizinlə danışmaq istəyirəm. Başa düşürsünüzmü nə deyirəm?

Matros başını yırğalayıb ingiliscə dedi:

– Mənimlə bu çərən-pərən dildə danışmağın mənası yoxdur.

– Sonra da pozuq fransız dilində danışaraq, acıqlı-acıqlı soruşdu: – Nə istəyirsiniz? Niyə yolu kəsmisiniz?

– Bir dəqiqəliyə bura gəlin, sizinlə danışmaq istəyirəm.

– Eləmi! Hə! Bıçağımız varmı?

– Yox, yox, siz nə danışsınız! Mənə sizin köməyiniz lazımdır, yoxsa bunu görmürsünüz? Sizə pul verəcəyəm.

– Hə? Nə-ə? Siz qəşəng də geyinmişsiniz.

Matros yenə də ingiliscə danışdı. Sonra kölgəyə çəkilib, abidənin hasarına söykəndi.

Yenə pozuq fransız dilində dedi:

– Yaxşı, axı siz nə istəyirsiniz?

– Mən buradan getmək istəyirəm.

– Belə de! Gizlənmək istəyirsiniz? İstəyirsiniz ki, mən sizi gizlədim? Yəqin bir iş tutmusunuz. Yoxsa adam öldürmüşsünüz? Belə şey buranın camaatından çıxar! Siz axı hara qaçmaq istəyirsiniz? Hər halda polis məntəqəsinə getmək fikrində deyilsiniz!

O sərxoş-sərxoş gülərək göz vurdu:

– Siz hansı gəmidəsiniz?

– “Karlotta” gəmisindənəm. Livornodan Buenos-Ayresə gedir. Bir tərəfə yağ aparır, o biri tərəfə gön. Odur ey, ordadır. – Matros barmağı ilə dalğa qıran tərəfi göstərdi. – Çox pis, köhnə bir gəmidir.

– Buenos-Ayresə deyirsiniz? Geminizin bir yerində məni gizlədin.

– Nə qəder verərsiniz?

– Çox verə bilməyəcəyəm. Cəmisi bir neçə paolim var...

– Yox, əllidən az almaram. Sənin kimi şıq geyimli adam üçün bu da azdır.

– Mənim paltarım xoşuna gəlsə, dəyişə bilərik. Olan pulum budur, artıq haradan verə bilərəm.

– Saatiniz var? Onu verin.

Artur zərif minalı, qızıl, qadın saatını cibindən çıxartdı. Onun dal qapağına “Q.B.” hərfləri neqş edilmişdi. Saat anasının idi. Anasının olsa da, indi Artur üçün bunun bir əhəmiyyəti varmı?

Matros acgözlüklə saata baxaraq:

– Hə-ə! – dedi. – Yəqin ki, oğurluqdur! Verin baxım!

Artur əlini geri çəkdi:

– Saati sizə gəmidə verəcəyəm.

– Siz axmaq adama oxşamırsınız. Hər halda lap mərc gələrəm ki, bu, birinci kələyinizdir. Elə deyilmi?

– O mənim işimdir. Bax! Keşikçi gəlir.

Onlar çömələrkə abidənin arxasında oturdular. Keşikçi gedəndən sonra matros ayağa qalxdı, axmaq-axmaq gülümsəyərək yola düzəldi. Artura da dedi ki, dalımca gəl. Artur dinməz-söyləməz onun ardınca getdi. Matros yenə də onu Mediçi sarayının qabağına, əyri meydançaya gətirdi. Qaranlıq tində dayanıb, sirlə bir pıçılıyla dedi:

– Burada gözləyin!

Görünür o, həmişə gizli xəbərləri bu yolla bildirirdi.

– Hara gedirsiniz?

– Gərək sizə paltardan-zaddan bir şey tapam. Sizi bu cür hara apara bilərəm: pencəyinizin qolu qanlıdır.

Artur pencərənin dəmir barmaqlığından keçəndə pencəyinin qolu cırılmışdı. Cızılmış əllərindən bir neçə damcı qan pencəyinin qoluna düşmüşdü. Yəqin buna görə də matros onu qatil hesab etmişdi. Nə olsun ki, qoy qatil hesab eləsin! Onun barəsində nə düşünürlər qoy düşünsünlər, – bunun nə əhəmiyyəti var...

Bir az sonra matros qayıtdı. Onun simasında bir sevinc ifadəsi vardı. Qoltuğunda bir düyünçə getirmişdi.

Pıçılı ilə dedi:

– Dəyişin, tez olun. Mən gərək gəmiyə qayıdam.

Artur paltarını dəyişməyə başladı. Matrosun gətirdiyi köhnə paltara toxunanda iyrendi, əti ürpeşdi. Xoşbəxtlikdən paltar biçimsiz və kobud olsa da təmizdi. Artur paltarı geyib işığa çıxanda, matros sərxoşluq

sevinci ilə ona baxdı, bu işdən razı qaldığını bildirərək başını lovğa-lovğa tərpetdi:

– Yaxşıdır, gedək. Ancaq səs salmayın.

Artur paltarı qolunun üstündə, qaranlıq dalanlarla, əyri-üyrü kanallar üstündən keçərək matrosun dalınca gəldi.

Matros körpünün yanında dayandı. Onları bir başqasının görüb-görmədiyini bilmək üçün ətrafına boylandı, sonra daş pillələrlə dənizə qalın bir körpüyə endi. Körpünün altında çirkli bir qayıq suda yırğalanırdı. Matros kobud dil ilə Artura əmr etdi ki, qayıqın içində uzansın, özü oturub avar çəkməyə başladı. Artur qımıldanmadan, qayıqın yaş, sürüşkən taxtaları üstə uzanmışdı, gözləri önündən ötüb keçən tanış tikintilərə və küçələrə baxırdı. Matros onu gizlətmək üçün üstünə pal-paltar atmışdı.

Qayıq sıra ilə düzülüb, bir-birinə zəncirlənmiş dor ağacları qabağında dayandı: ağaclar kanala köndələninə uzadılmış, gömrükxana ilə qala arasında olan ensiz su yolunu başdan-başa kəsmişdi. Gömrükxana məmuru əlində fənər əsnəyə-əsnəyə bayıra çıxıb suya tərəf əyildi:

– Sənədinizi göstərin!

Matros öz sənədinə ona verdi. Artur üstünə atılmış pal-paltar altında nəfəs almamağa çalışırdı, eyni zamanda onların danışığına diqqətlə qulaq asırdı.

Məmur mızıldandı:

– Gəmiyə qayıtmağa əcəb vaxt tapmışınız! Yəqin kefdən gəlinirsiniz.

Qayıqdakı nədir?

– Köhnə pal-paltardır. Ucuz qiymətə almışam.

Bunu deyərək qayıqdan bir jilet götürüb məmura verdi ki, baxsın. Məmur əlindəki fənəri aşağı endirdi, özü də diqqətlə baxa-baxa aşağı əyildi:

– Yaxşı. Gedə bilərsiniz.

Şlaqbaumu qaldırdı. Qayıq qaranlıq sulara yırğalana-yırğalana yavaşca üzüb getdi. Artur bir az gözlədikdən sonra yerindən qalxıb üstündəki cır-cındırı atdı.

Matros xeyli vaxt, həm də dinməz-söyləməz avar çəkdikdən sonra yavaşca dedi:

– Budur mənim gədim! Ardımca gəlin, özü də danışmayın.

Matros, qaranlıqda nəhəng bir əjdahaya oxşayan gəminin göyertəsinə dırmaşa-dırmaşa ürəyində Arturu – cəld tərpenmədiyinə görə söyürdü. Artur təbiətən cəld adamdı, onun yerində başqası olsaydı, heç belə cəld tərpenə bilməzdi.

Onlar gəmiyə qalxdıqdan sonra, qaralmış iplərin arasından ehtiyatla keçərək, gəmi anbarına çatdılar. Matros anbarın qapağını üsulluca qaldırıb pıçıldadı:

– İçəri girin! Mən bir azdan qayıdıb gələcəyəm.

Quyuya oxşayan bu anbar həm rütubətli və qaranlıqdı, həm də yaman bürkü idi. Artur çürümüş dəri, qaxsımsı yağ iyindən boğularaq geri çəkildi. Lakin birdən karsər onun yadına düşdü, o çimçişə-çimçişə aşağı endi.

Bir neçə dəqiqədən sonra matros qayıtdı.

O, əllərində nə isə tutmuşdu; bunun nə olduğunu Artur qaranlıqda görə bilmədi.

– İndi pulları da, saati da verin! Tez olun!

Artur qaranlıqdan istifadə edərək pulun hamısını vermədi.

– Yeməyə bir şey gətirin. Çox acmışam.

– Gətirmişəm. Budur.

Matros ona bir səhəng su, daş kimi bir neçə suxarı, bir parça da duzlu donuz əti verdi.


– İndi qulaq asın, görün nə deyirəm. Sabah səhər gömrükhana məmurları gəmini yoxlamağa gələcək. Siz gərək boş çəlləkdə gizlənəsiniz. Gəmi dənizə çıxana qədər çəlləkdə siçan kimi kirimişcə otursanız. Nə vaxt oradan çıxmağı mən sizə özüm deyərəm. Bir də ki, bax, çalışın kapitanın gözüne görünməyin. Mənim deyəcəyim budur! Səhəngi yaxşı yerə qoymusan? Gecəniz xeyrə qalsın!

Anbarın qapağı örtüldü. Artur, çox qiymətli suyu olan səhəngi yaxşı bir yerə qoydu, sonra boş bir çəlləyə girib, donuz ətini, suxarını yeməyə başladı. Sonra da yumaq kimi büzüdü, ilk dəfə olaraq dua oxumadan yadı. Qaranlıqda onun yan-yörəsindən siçovullar qaçırdı. Lakin nə onların susmaq bilməyən ciyiltisi, nə gəminin yırgalanması, nə yağın ürək bulandıran qoxusu, nə də sabah baş verəcək dəniz xəstəliyi onun yuxusunu poza bilmədi. Bunlar, hələ dünənə qədər səcdə etdiyi, lakin sonra qırıb tökdüyü bütələri kimi, onu az narahat edirdi.

İKİNCİ HİSSƏ

ON ÜÇ İL SONRA

BİRİNCİ FƏSİL

lorensiyada, 1846-cı ilin iyul axşamlarının birində, professor Fabritsinin evində, qarşdakı siyasi iş¹ planını müzakirə etmək üçün bir neçə adam yığılmışdı. Onlardan bəzisi Madzininin² partiyasında idi. Həmin adamların istəyi demokratik respublika və birləşmiş İtaliya idi, ayrı heç bir şeyə razı olmurdular.

O birilər konstitusiyalı mütləqiyyət tərəfdarları və müxtəlif cərəyanlara meyil edən liberallar idi. Hamı Toskana senzurasından narazılıq məsələsində eyni fikirdə idilər. Məşhur professor Fabritsi iclası o ümidlə çağırmışdı ki, bəlkə mətbuatın düşdüyü ağır şərait müxtəlif siyasi qrupların nümayəndələrini birləşdirə bildi, onları, yersiz çəkişmələrə yol vermədən, müəyyən bir nəticəyə gəlməyə məcbur etdi.

Papa IX Piy³ taxta çıxarkən Papa vilayətinin siyasi məbuslarına bəxş etdiyi və böyük gurultu qoparan amnistiyanın verilməsindən ancaq iki həftə keçirdi, lakin liberalların bu hadisə ilə əlaqədar olaraq qaldırdığı sevinc hay-küyü bütün İtaliyaya yayılmışdı. Toskanada bu hadisə hotta, hökumətə də təsir göstərdi. Professor Fabritsiyə və siyasi partiyaların

¹ O zaman Toskanada nisbətən liberal bir rejim yaranmışdı. Florensiya İtaliyanın başqa dövlətlərində təqib edilən siyasi xadimlərin sığınacaq yeri olmuşdu.

² Madzini (1805-1872) – italyan inqilabçısıdır. İtaliyadan qovulmuşdu. Ölkəsində demokratik respublika yaranması üçün Marseldə “Gənc İtaliya” adlı gizli cəmiyyət təşkil etmişdi. Bundan ötrü də qiyabi olaraq ölüm cəzasına məhkum edilmişdi. 1842-ci ildən sonra Londonda yaşamışdı. Bir publisist kimi, yorulmaq bilmədən İtaliya inqilabı naminə çalışmışdır.

³ Papa IX Piy 1846-cı ildə papa taxtında XVI Qriqorini evəz edərək, bir sıra liberalcasına tədbirlərlə inqilab təhlükəsini dəf etmək, ziyahların rəğbətini qazanmaq istəyirdi. Bu tədbirlər içərisində siyasi məbuslara və mühacirlərə də amnistiya verilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin sonradan Papa IX Piy 1848-ci ilin inqilabi hadisələrindən qorxaraq öz sələflərinin mürtəce siyasətini davam etdirməyə başladı.

bəzi liderlərinə bu dövr bütün qüvvələri mətbuat qanunlarının islahına sərf etmək üçün çox əlverişli göründü.

İclas Fabritsinin kitabxanasında çağırılmışdı: onlar liberalların bu dövrdə nə kimi mövqe tutacaqlarını aydınlaşdırmaq istəyirdilər.

İclasda iştirak edən ağsaçlı, qoca bir vəkil ahəngdar səslə dedi:

– Aydındır ki, biz gərək vəziyyətdən istifadə edək. Başqa bir vaxtda belə bir əlverişli siyasi vəziyyət bizim əlimizə düşməyəcək və biz ciddi islahat tələblərini irəli sürə bilməyəcəyik. Pamfletlərin¹ də əlverişli təsir bağışlayacağını gözləmək olmaz. Onlar ancaq hökuməti acıqlandıracaq və hürküdəcek, onu heç vaxt bizə tərəf yönəltməyəcəkdir. Amma bizim çalışdığımız budur ki, onu özümüzə tərəf yönəldək. Bir şeyi yadda saxlamaq lazımdır: hökumətin bizim haqqımızda, təhlükəli bir təşviqatçı kimi təsəvvürü olsa, onda biz onun tərəfindən heç bir kömək gözləyə bilmərik.

– Belə olan surətdə bəs siz nə təklif edirsiniz?

– Bizim sərəncamımıza petitsiya² var.

– Böyük hersoqa?³

– Bəli. Mətbuat azadlığını genişləndirmək petitsiyası.

Pəncərə qabağında oturan, gözlərində zirəklik və ağıl ifadə olunan qarayanız bir adam gülərək ona sarı döndü:

– Petitsiya ilə siz nə əldə edə bilərsiniz? Əslində Rentsinin⁴ başına gələn hadisə gərək hamını belə xəyallardan uzaqlaşdıraydı!

– Sinyor Rentsin papaya təslim edilməsinin qabağını almağa müvəffəq ola bilmədiyimə mən də sizin kimi təəssüf edirəm. Mən başqalarının xoşuna gəlməyən bir söz demək istəmirəm, amma hər halda, bizim müvəffəqiyyətsizliyimizin üzvlərimizdən bəzisinin səbirsizliyindən, coşqunluğundan irəli gəldiyini fikirləşməyə bilmərəm. Əlbəttə, mən cürət edib...

Qarayanız adam sərt halda onun sözünü kəsdi:

– Bütün pyemontlular heç vaxt, heç bir şeyə cürət etmirlər. Mən bilmirəm, siz nəyə səbirsizlik və coşqunluq deyirsiniz. Olmaya siz bununla, ehtiyatla yazılıb göndərilmiş bir neçə petitsiyayı nəzərdə tutursunuz?

¹ Pamflet – çox vaxt siyasi bir xadimi kəskin surətdə tənqid edən siyasi ədəbiyyatın geniş yayılmış bir növü

² Petitsiya – rəsmi surətdə verilən kollektiv ərizə

³ Böyük hersoq – II Leopold, Toskana hersoqu

⁴ Rentsi – Rimmində (Papa vilayəti) 1846-cı ildə təşkil edilən üsyanın rəhbəri Toskana hökuməti tərəfindən tutulub papaya təslim edilmişdi.

Bəlkə də bu, Toskana və Pyemont üçün coşqunluqdur, lakin Neapolda biz belə düşünmürük.

Pyemontlu dedi:

– Xoşbəxtlikdən, neapollular ancaq Neapolda iş görə bilirlər.

– Bəsdir, cənablar! Qrassini petitsiya göndərməyə razıdır, Qalli əleyhinədir. Doktor Rikkardo, siz nə fikirdəsiniz?

– Petitsiya göndərməkdə mən pis bir cəhət görmürəm. Əgər Qrassini petitsiyayı tərtib etsə, mən məmnuniyyətlə ona qol çəkərəm. Lakin bu yol ilə çox şey əldə ediləcəyini güman etmirəm. Niyə biz həm petitsiyadan, həm də pamfletdən istifadə etməyək?

Qrassini dedi:

– Ona görə ki, pamflet hökuməti bizim əleyhimizə silahlandırır, o bizim petitsiyaya əhəmiyyət vermez.

– Onsuz da hökumət petitsiyaya əhəmiyyət verməyəcək. – Neapollu bu sözü deyərək yerindən qalxıb stola yaxınlaşdı. – Cənablar, siz doğru yolda deyilsiniz! Hökumətlə sazişə gəlmək sizə heç bir şey verməz. Xalqı ayağa qaldırmaq lazımdır.

– Demək asandır, iş görmək çətin. Siz bu işə necə başlaya bilərsiniz?

– Qalli, bunu soruşmaq gülüncüdür. Əlbəttə, iş o, sensorun təpəsinə zərbə endirməklə başlayacaq.

Qalli dedi:

– Qətiyyətlə yox. Sizə elə gəlir ki, əgər qarşınızda neapollu durubsa, onda onun bıçaqdan başqa ayrı bir dəlili olmaz.

– Bu söhbəti buraxaq. Siz nə təklif etmək istəyirsiniz? Sakit! Cənablar, diqqət! Qalli təklif vermək istəyir.

İclasda iştirak edənlər iki-üç nəfərdən ibarət kiçik dəstələrə bölünür, mübahisə edirdilər; bu sözdən sonra stolun ətrafına yığışdılar ki, Qalliyə qulaq assınlar.

– Cənablar, bu təklif deyil, ağılma bir fikir gəlib, onu söyləmək istəyirəm. Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, yeni papanın hərəkətləri haqqında bütün bu şadyanılıqda təhlükəli bir şey var. Onun öz siyasətində yeni bir istiqamət tutmasından, amnistiya bəxş etməsindən bir çoxları belə nəticə çıxarırlar ki, guya indi bizə ancaq özümüzü, bizim hamımızı, bütün İtaliyanı müqəddəs atanın himayəsinə vermək, bizi də, yəhudilər kimi, həsrətini çəkdiyimiz torpağa aparmağı onun ixtiyarına buraxmaq qalır. Şəxsən mən, başqaları kimi, yeni papanın bu hərəkətinə təəccüb etməyə bilmirəm. Amnistiya çox gözəl hərəkətdi.

Qrassini həqarətlə dedi:

– Mən əminəm ki, müqəddəs ata bu sözləri eşitsə çox razı...

Rikkardo onun sözünü kəsdı:

– Qrassini, bəsdır! Qoyun natiq danışsın! Çox qərıbedır: heç vaxt siz Qallı ilə deyişməkdən özünüzü saxlaya bilmırsınız. Lap itlə pişik kimi! Qallı, davam edin!

Neapolu yenə sözə başladı:

– Mən demək istəyirəm ki, müqəddəs ata, heç şübhəsiz yaxşı bir niyyətlə belə hərəkət edir. Lakin islahat aparmağa o nə dərəcədə müvəffəq ola biləcək, – bu ayrı məsələdir. İndi hər şey asan başa gəlir. Əlbəttə, irticaçılar bütün İtaliyada bir-iki ay, amnistiya ilə əlaqədar olaraq qaixan həyəcan dağaları yatana kimi, sakit oturacaqlar. Lakin heç ağılın kəsmir ki, onlar hakimiyyəti mübarizəsiz əldən versinlər. Mən şəxsən bu fikirdəyəm: qışın ortalarına kimi yezuitlər¹, qreqorianlar², sanfedistlər³ və bütün başqa qaragürüçülər yeni fitnə-fəsad düzəltməyə, pul ilə ələ ala bilmədikləri adamlara böhtan atıb məhv etməyə çalışacaqlar.

– Bu söz həqiqətə çox oxşayır.

– Bəli. Biz Lambruçininin⁴, onun köpək sürüsünün bizi yezuitlərə tabe etmək üçün böyük hersoqu inandırmasını, bəlkə də qayda-qanuna nəzarət etməkdən ötrü Avstriya qusarlarını çağırmasını sakitcə oturub gözləyəcəyikmi, ya onları qabaqlayıb, dıçar olduqları qısamüddətli şəşqınlıqdan istifadə edib ilk zərbəni bizmi endirəcəyik?

– Övvəl bizə deyın görək: bu ilk zərbə nədən ibarət olmalıdır?

– Mən təklif edirəm ki, yezuitlər əleyhinə mütəşəkkil surətdə təbliğata və təşviqata başlayaq.

– Əslində bu müharibə elan etmək olacaq.

¹ Yezuit (İsa peyğəmbər cəmiyyəti) – dini katolik cəmiyyəti; katolitsizmi yaymaq üçün 1539-cu ildə İqnati Loyol tərəfindən təsis edilmiş, feodal-katolik irticanın istıadgahı və silahı olmuşdur.

² Qreqorianlar – Papa XVI Qriqori siyasətinin tərəfdarları Papa IX Piyin liberalcasına islahatının əleyhdarları

³ Sanfedistlər – “Müqəddəs din tərəfdarları cəmiyyəti”nin üzvləri; azadlıq hərəkatı ilə mübarizə aparmaq üçün, 1799-cu ildə italyan cəhalətpərəstləri tərəfindən təsis edilmişdi. Sanfedistlər xalqa nifrət etdiklərindən, bir neçə dəfə avstriyalıları müdafiə etmişlər.

⁴ Lambruçini – kardinal, Papa XVI Qriqorinin vaxtında Papa vilayətinin dövlət katibi olmuş; avstriyalılara kömək edib, italyan xalqı ilə mübarizədə onlara arxalanmışdı.

– Bəli, biz onların hiylələrinin, törədikləri fitnə-fəsadın üstünü açıraq, yezuitlərə qarşı mübarizədə birləşmək üçün xalqa müraciət edirik.

– Amma burada heç bir yezuitin səs-sorağı eşidilmir. Onlar niyə ifşa edilsin?

– Eşidilmir? Üçcə ay gözləyin, görərsiniz nə qədər yezuit meydana çıxacaq. Onda daha onların qarşısını almaq gec olacaq.

– Belə! Lakin şəhər əhalisini yezuitlərin əleyhinə qaldırmaq üçün açıq danışmaq lazımdır, – siz bunu bilirsinizmi? İş belə olanda siz senzurdan necə yayınacaqsınız?

– Yayınmaq nədir, mən onlarla hesablaşmayacağam.

– Deməli, siz yazıları imzasız çap edəcəksiniz. Çox yaxşı, amma biz hamımız gizli çap işinə yaxşı bələdik, buna görə bu işlə bir də tanış olmağı heç kəs arzu etməyəcək.

– Mən bunu demək istəmirəm. Mən təklif edirdim ki, pamfletlərin altında ad yazmaq, ünvanımızı göstərməklə açıq çap ələyək. Onların cəsəreti çatarsa, qoy bizi təqib etsinlər.

Qrassini ucadan dedi:

– Lap ağılsız təklifdir! Bu o deməkdir ki, özünü qoçaq göstərmək üçün gedib başını aslanın ağına soxasan.

Qallı onun sözünü kəsdı:

– Siz heç bir şeydən qorxmayın! Bizim təşirimizə görə həbsxanaya girməyi sizdən xahiş etməyəcəyik.

Rikkardo dedi:

– Acı söz deməkdən çəkinin, Qallı! Burada söhbət qorxub-qorxmamaqdan getmir. Lazım gəlsə, biz də sizin kimi həbsxanada yatmağa hazırıq. Amma boş şey üstündə özünü təhlükəyə atmaq uşaqlıqdır. Mən şəxsən bu təklifə düzəliş vermək istərdim.

– Nə düzəliş?

– Mənə ələ gəlir ki, yezuitlərlə mübarizə məsələsində incə bir üsul seçmək olar, bu, bizi senzura ilə üz-üzə gəlib toqquşmadan xilas edər.

– Mən başa düşmürəm: siz bunu necə edərsiniz?

– Yazanlar, mən əminəm ki, öz fikrini dolaşlıq eyhamla ifadə etməyi bacarsalar, onda...

– Sensor başa düşməz – demək istəyirsiniz? Belə olsa, siz kasıb bir əsnafın, cahil bir kəndlinin əsil mənəni anlaya biləcəyinə necə arxayın ola bilərsiniz? Bu heç ağılasıqan şey deyil.

Professor, yanında əyləşən enlikürekli, qarasaqqallı bir cənaba sarı dönüb soruşdu:

– Martini, siz nə deyirsiniz?

– Mən gözləyirəm, çoxlu fakt yığılsın, sonra danışacağam. Bir təcürübə eləyib baxmaq lazımdır: görək bunun axırı nə olacaq.

– Sakkoni, bəs siz?

– Mən sinyora Bollanın nə deyəcəyini eşitmək istərdim. Onun fikirləri həmişə çox əsaslı olur.

Həm əlini çənəsinə dayayaraq divanda oturub mübahisəyə kirmişcə qulaq asan qadına sarı döndü; otaqda ondan başqa qadın yox idi. Onun dalğın, qara gözləri vardı. Başını qaldıranda bu gözlərdə istehzalı bir qılgıncım parıldadı.

Sinyora Bolla sözə başladı:

– Fikrimin heç kəsin fikrile düz gəlməməsi məni bir qədər kaxırdır.

Rikkardo onun sözünü tamamladı:

– Siz həmişə belesiniz. Ancaq iş burasındadır ki, həmişə də haqlı olursunuz.

– Mən sizinlə tamamilə razıyam: yezuitlərlə hər necə olsa, mübarizə aparmaq lazımdır. Lakin bu mübarizədə ancaq silahla qalib gəlmək mümkün deyil, başqa bir silaha da əl atmaq lazımdır. Sözlə meydan oxumaq – zəif silahdır, qeyri-müəyyənlik taktikası çətinlik törədir. O ki qaldı petitsiya – bu lap uşaq oyuncağıdır.

Qrassini özünü tox tutaraq dedi:

– Əminəm ki, sinyora, siz bu mübarizənin adam öldürmək kimi bir üsulunu təklif etməyəcəksiniz?!

Martini bıqlarını dartdı, Qallı çəkinmədən güldü. Hətta özünü ciddi tutan sinyora Bolla da gülümsəməkdən özünü saxlaya bilmədi.

– Mən belə fikirlərə düşəcək qədər amansız olsaydım, onda bunu, uşaq deyiləm ki, açıb sizə söyləyim. Mənim bildiyim ən öldürücü bir silah varsa, o da gülüşdür. Biz yezuitləri gülüşə tuta bilsək, camaatı onlara, onların iddialarına gülməyə məcbur edə bilsək, belə bir xoşbəxtlik bizə üz versə, onda qan tökmədən qalib gələ bilərik.

Fabritsi:

– İnanıram ki, bu belədir, – dedi.

– Ancaq mən bir şeyi başa düşürəm: siz öz planınızı necə yerinə yetirmək istəyirsiniz?

Martini soruşdu:

– Niyə siz elə güman edirsiniz ki, biz bunu yerinə yetirməyə müvəffəq ola bilmərik? Satira, başqa ciddi şeylərdən daha tez, daha asanlıqla senzuradan keçə bilər. Eyhamlarla yazmaq lazım gələrsə, onda orta səviyyəli oxucu bu gülməli şeylərin ikibaşlı mənasını, elmi-iqtisadi bir məqalənin məzmunundan daha az çətinlik çəkərək başa düşər. Deməli, sinyora, siz bu fikirdəsiniz ki, biz gerək satirik pamfletlər nəşr edək, ya da satirik qəzet çıxaraq, eləmi? Mən indidən cəsərlə deyirəm: belə bir qəzeti senzura buraxmayacaq.

– Mənim nəzərdə tutduğum bu deyil. Mən belə düşünürəm: şeirlə, nəsr ilə yazılmış kiçik satirik vərəqələr nəşr etdirmək, onları ucuz qiymətə satmaq, ya da lap pulsuz camaata paylamaq çox xeyirli olardı. Məqsədimizi başa düşən yaxşı bir rəssam tapa bilsəydik, bu vərəqələri şəkili də buraxmaq olardı.

– Çox gözəl fikirdir! Ancaq yerinə yetirmək mümkün olsa! Məsələ burasındadır ki, belə bir işə başlamalı olsaq, bizə əla bir satirik lazım olacaq. Onu haradan tapaq?

Leqa əlavə etdi:

– Siz yaxşı bilirsiniz ki, bizim çoxumuz ciddi yazıçılarq. Mən bizim cəmiyyətə böyük hörmət bəsləsəm də, qorxuram ki, bizim dönüb yumoristik yazıçı olmaq təşəbbüsümüz tarantella¹ oynayan bir fili xatırlatsın.

– Mən demirəm ki, bacarmadığımız işə girişək. Mənim sözlərimin mənası budur: biz gerək istedadlı bir satirik tapmağa çalışsaq, onu lazımi vəsaitlə təchiz edək. Belə bir satirik də, yəqin İtaliyada tapılar. Bir şey də öz-özlüyündə aydındır: onun bizimlə bir istiqamətdə işləyəcəyinə bizdə arxayınlıq olmalıdır.

– Belə bir adamı haradan tapaq? Mən az-çox istedadlı satiriklərin hamısını tanıyıram, ancaq onlardan heç biri bizim işimizə yaramaz.

– Custi² onsuz da çox məşğuldur. Lombardiyada bu işə yarayan iki yazıçı vardır, ancaq onlar Milan şivəsində³ yazırlar.

Qrassini dedi:

– Bir də ki, Toskana camaatına ancaq daha yüksək vasitələrlə təsir etmək olar. Mən yəqin bilirəm ki, dini və qeyri-dini azadlıq məsələsi

¹ Tarantella – çox sürətlə ifa edilən xalq rəqsi

² Custi Cuzeppe (1809–1850) – məşhur italyan şairi; istedadlı satirik

³ Milan şivəsi – italyan dili şivələrindən biri; italyan ədəbi dilindən çox fərqlənir.

kimi ciddi bir məsələni zarafata salmamaq, – siyasi hərəkət tərzinin olmamasıdır. Florensiya nə London kimi fabrik və ticarət müəssisələri olan bir şəhərdir, nə də Paris kimi boş dəbdəbələr yeridir. Bu, böyük keçmiş olan bir şəhərdir.

Sinyora Bolla gülümseyərək, onun sözünü kəsd:

– Afina da belə idi; lakin Afinanın camaatı həddindən artıq ölgündü, onu hərəkətə gətirmək üçün Ovod lazım oldu.

Rikkardo əlini stola vurdu:

– Hə, Ovod! O heç yadımıza düşmür? O elə bizə lazım olan adamdır!

– Kimdir o?

– Ovod – Felice Rivares. Yadınızdən çıxıb? Muratorinin dəstəsinəndir. İndi neçə ildir ki, Apennindən¹ getmişdir.

– Pah, siz o qoçaq adamları tanıyırsınız? Yadımdadır, onlar Parisə gedəndə siz yola salırdınız.

– Bəli, elədir. Mən Rivaresi Livornoya kimi ötürüb, Marsel gəminə mindirdim. O, Toskanada qalmaq istəmirdi. Üsyan müvəffəqiyyətsizliyə uğradıqdan sonra deyirdi ki, Toskanada daha görülesi bir iş yoxdur, (buna ancaq gülmək olar!) yaxşısı budur Parisə gedim. İtaliyada az-çox iş görməyə imkan var, əminəm ki, onu çağırısaq, qayıdıb gələr.

– Onun adı nədir?

– Rivares. O deyəsən braziliyalıdır. Hər halda Braziliyada yaşadığı mənə məlumdur. O, mənim gördüyüm ən acıqlı, hazırcavab adamlardan biridir. Üzündə böyük bir qılınç yarasının yeri var... Qərribə adamdır. Amma bilirəm ki, o zaman onun zarafatları o bədbəxt adamlardan bir çoxunu tamam ümidsizliyə düşməkdən xilas etdi.

– Fransız jurnallarında Le Taon² təxəllüsü ilə siyasi felyetonlar yazan o deyilmə?

– Odur. Ən kiçik məqalələr, gülməli felyetonlar yazır. Apennin qaçaqmalçıları ona dilinə görə, Ovod³ ləqəbi veriblər; o zamandan bəri yazılarında bu imzanı işlədir.

¹ 1843-cü ilin yayında Bolonya və Ravenada (Papa vilayətində) üsyana olan hazırlığın üstü açılır, üsyanın başçıları Muratori qardaşları kiçik bir dəstədən ibarət dostları ilə Apenninə gedərək orada partizan müharibəsi təşkil etmək istəyirlərsə də, məğlub olurlar. Üsyanda iştirak edənlərdən bəziləri hökumət qoşunları tərəfindən tutulub Bolonyada edam edilir.

² Le Taon (frans.) – rusca ovod, azərbaycanca mozalan (ya bütölek) deməkdir.

³ Mozalan

Qrassini söhbətə qarışaraq mənəli-mənəli dedi:

– Bu cənab haqqında mənə bəzi şeylər məlumdur, deyə bilmərəm ki, bu eşitdiklərim onun xeyrinə olsun. Heç şübhəsiz, zahirən gözə çarpan ağı var, amma mənə gənc istedadı həddindən artıq şişirdilmişdir. Çox ola bilsin ki, mərdliyində nöqsanı yoxdur. Lakin Parisdə, Vyanada qazandığı ad-san heç də qüsursuz deyil. Bu adam şübhəli keçmiş olan, tam mənası ilə bir fırlıdaqçıdır. Deyirlər ki, Düprenin ekspedisiyası onu, mərhəmət göstərüb, tropik Cənubi Amerika cəngəlliklərindən tapıb gətirmişdir. Mənə məlum olan budur ki, o hələ İndiyə qədər bu vəziyyətə düşməsinin səbəbini kifayət qədər izah edə bilməmişdir. O ki qaldı Apennindəki üsyan, heç kes üçün gizli deyil ki, bu müvəffəqiyyətsizliyə uğrayan hadisədə cəmiyyətin hər cürə tör-töküntüsü iştirak etmişdir. Hamı bilir: Bolonyada edam olunanlar adi canilərdən başqa bir şey deyildi. Qaçıb gizlənənlərdən də çoxunun mənəvi siması heç təsvirə gəlməz. Şübhəsiz, üsyanda iştirak edənlərdən bəziləri nəcib ürəkli adamlardır.

Rikkardo Qrassinin sözünü kəsd; onun səsinə hiddət və narazılıq duyulurdu:

– Onlardan bəzisi bu otaqda olanların çoxusu ilə yaxın dostdur, Qrassini, başqaları haqqında hökm vermək asandır, lakin unutmamaq lazımdır ki, bu “adi canilər” öz əqidələri uğrunda canlarını verdilər, bu, bizim sizinlə verdiyimizdən çox-çoxdur...

Qallı əlavə etdi:

– Bir də ki, birisi sizə Parisdən gələn dedi-qoduları təkrar etsə, mənim adımdan ona deyin: Düprenin ekspedisiyası haqqında o yanılır. Mən Düprenin adyutantı Martelle şəxsən tanışam, o, başlarına gələn bu hadisədən mənə danışib. Doğrudur, Rivaresi o yerlərdə tapmışlar. Rivares Argentina Respublikası¹ uğrunda vuruşmuş, əsir düşmüş, sonra da əsirlikdən qaçmışdır. O cürbəcür paltar geyərək, o yerlərdə dolaşadolaşa Buenos-Ayresə qayıdarmış. Lakin ekspedisiyanın mərhəmət göstərərək onu tapıb gətirməsi rəvayəti tamam uydurmadır. Ekspedisiyada tərcüməçi xəstələnir, geri qayıtmalı olur. Yerli şivədə heç kəs danışa bilmirmiş. Tərcüməçiliyi Rivaresə təklif edirlər, o da təklifi qəbul edir, Amazonka çayının qollarını tədqiq edən ekspedisiyada üç ilə qədər qalır.

¹ XIX əsrin otuzuncu-qırxıncı illəri Cənubi Amerikada milli azadlıq mübarizəsi dövrü idi. Avropadan qaçmış bir çox siyasi mühacirlər bu mübarizədə iştirak etmişdir.

Martel mənə öz qəti rəyini söyləyərək deyirdi ki, Rivares olmasaydı, biz öz vəzifəmizi yerinə yetirə bilməzdik.

Fabritsi sözə qarışdı:

– O kim olur olsun, hər halda Martel və Düpre kimi iki qocaman səyyahı özünə valeh edən adamda mütləq yüksək bir cəhət olmalıdır, bu yüksək cəhət də onda var. Sinyora, bu barədə sizin fikriniz nədir?

– Bu adam haqqında mənəm heç bir məlumatım yoxdur. qaçqınlar Toskanadan keçəndə mən İngiltərədə idim. Lakin üç il onunla bir yerdə səyahət edən, onunla birlikdə üsyanda iştirak edən adamlar onun haqqında çox yaxşı rəy söyləyirlərsə, bu özü tamamilə kifayətdir.

Rikkardo dedi:

– Yoldaşları bir yana qalsın, Muratoriden tutmuş vəhşi dağlılara kimi, hamı Rivaresin xatirini çox istərdi! Bir də ki, o, Orsininin¹ ən yaxın dostu idi. Doğrudur, Parisdə onun haqqında cürbəcür uydurmalar söyləyirlər, lakin aydındır ki, əgər adam özünə düşmən qazanmaq istəmişsə, o, siyasi satirik olmamalıdır.

Leqa bu barədə öz bildiyini söylədi:

– Mən buna tamamilə əmin deyiləm, amma mənə elə gəlir ki, o vaxt qaçqınlar gəlib bura düşəndə, deyəsən, bir dəfə ona rast gəlmişəm. O donqardır, ya da axsayır, ya da buna oxşar bir vəziyyətdədir.

Professor yazı stolunun siyirtməsinə çəkdi, oradan bir dəstə kağız çıxarıb vərəqləməyə başladı.

– Mənim yadımdadır, burada onun polis idarəsi tərəfindən yazılmış zabiri əlamətlərinin təsviri var. Sizin xatirinizdə olar: onlar qaçıb dağlarda gizləndə, hər tərəfə onların zahiri əlamətləri yazılmış polis vərəqləri göndərilmişdi, kardinal isə, – əclafın adı da yadımdan çıxıb, – hə, kardinal Spinola² hətta, onun başını gətirənə mükafat da verəcəyini vəd etmişdi. Rivareslə bu polis vərəqi haqqında qərribə bir əhvalat danışirlar. O rəsmi soldat paltarını geyinərək, vəzifəsini yerinə yetirərək yaralanmış, dəstəsini axtaran bir karabincə kimi ölkəni dolaşmış. Doğrudan da, bir dəstə adama rast gəlir, ancaq bu Spinolanın göndərdiyi casus dəstəsi imiş. Bütün günü onlarla bir arabada gedir, onlara

¹ Orsini Felice (1819–1859) – İtaliyanın azadlığı uğrunda mübarizə etmişdi, fransız imperatoru III Napoleonu etdiyi sui-qəsdən sonra Parisdə edam edilmişdir.

² Kardinal Spinola – papa canişinlərindən biri; XIX əsrin otuzuncu–qırxıncı illərində baş verən üsyanlarda və sui-qəsdlərdə iştirak edənlərə amansız divan tutmuşdur.

üsyancılar tərəfindən əsir alındığından, dağlara quldurlar məskəninə aparıldığından ürək parçalayan dəhşətli şeylər söyləyir, ona ağır əzab verildiyindən danışır. Casuslar onun zahiri əlamətləri yazılmış kağızı ona göstərirlər. Rivares onlara ləqəbi “Ovod” olan “quldurdan” cürbəcür hədyanlar nəql edir. Gecə casuslar yığılıb yatır. Rivares onların barıtına bir vedrə su tökür, ciblərini ərzaqla, döyüş sursatı ilə doldurub ekilir... Bax, bu da həmin polis kağızı. – Fabritsi sözünü kəsib kağızı oxudu. – “Feliçe Rivares, ləqəbi Ovod. Yaşı – otuza yaxın olar. Doğulduğu yer – məlum deyil. Lakin bəzi məlumatlara görə Cənubi Amerikadır. İxtisası – jurnalist. Boyu balaca. Saçı qara. Saqqalı qara. Dərisinin rəngi – qarabuğdayı. Gözləri mavi. Alnı geniş, dördkünc. Burnu, ağız, çənəsi...” Bir də: “Xüsusi əlamətləri: sağ ayağı axsayır. Sol əli şikəstdir, iki barmağı çatışmır. Üzündə çapıq yeri var. Kəkələyir.” Sonra da əlavə edilmişdir: “Çox mahir atıcıdır, tutanda ehtiyatlı olmaq lazımdır”.

– Çox qərribədir, belə bir kağız ola-ola, onu axtaran adamları aldada bilmişdir!

– Şübhəsiz, onu ancaq cəsarətli olması xilas etmişdir. Şübhələnsəydilər – məhv olardı. O nə vaxt istəsə özünə adamı inandıran məsum bir sima verə bilir, bununla da düşdüyü ən çətin vəziyyətdən çıxmağa müvəffəq olur... Yaxşı, cənablar, təklif haqqında nə fikirdəsiniz? Rivaresi, deyəsən, bəzilərimiz lazımınca tanıyır. İndi nə buyurursunuz: ona deyək ki, burada bizə kömək eləsə şad olarıq, ya deməyək?

Fabritsi dedi:

– Məncə əvvəl gerek biz onu öz planımızla tanış eləyək, sonra da soruşaq görək bizimlə razıdır, ya yox.

– Söhbət yezuitlərlə mübarizədən gedir, onun razı olacağına əmin ola bilərsiniz. O, qatı antiklerikaldir¹, beləsinə mən heç rast gəlməmişəm. Hətta, bu məsələdə həddindən artıq səy göstərir.

– Deməli, Rikkardo, siz ona məktub yazırsınız?

– Əlbəttə. Qoy yadıma salım, görün, indi o haradadır. Deyəsən İsveçrədədir. Çox qərribə məxluqdur: bir yerdə qərar tutmaqla heç arası yoxdur: həmişə köç üstədir. O ki qaldı pamflet məsələsi...

Çox qızgın mübahisəyə girişdilər. Nəhayət, dağlışanda Martini sinyora Bollaya dedi:

– Cemma, mən sizi evinizə ötürüm.

¹ Antiklerikal – kilsənin əleyhinə olan adam

- Sağ olun. Mən sizinlə bezi işlər haqqında danışmaq istəyirəm.

Martini astadan soruşdu:

- Yəne ünvanlarla əlaqədar məsələdir?

- Elə ciddi bir şey deyil. Hər necə olsa, mənə biz gerek bezi tədbirlər görək. Bu həftə poçtda iki məktubumuzu saxlayıblar. Bunlar tamamilə əhəmiyyətsiz məktubdur, bəlkə də təsadüfi olaraq poçtda ilişib qalmışdır; hər halda ehtiyatlı olmalıyıq. Polis idarəsi bizim ünvanlardan lap birəsinin yerini duysa, biz gerek onları dərhal dəyişək.

- Mən sabah səhər sizə gələm. Bu gün yorğun görünürsünüz.

- Mən yorulmamışam.

- Görünür, yəne nə işə bir şey vaxtınızı təlx eləyib?

- Yox, elə bir şey deyil.

İKİNCİ FƏSİL

- Ketti, sinyora Bolla evdədirmi?

- Bəli, cənab, evdədir, geyinir. Buyurun keçin qonaq otağına, bir neçə dəqiqədən sonra gələr.

Ketti gələn adamı qonaq otağına apardı. Ketti Martininin xatirini çox istəyirdi. Martini ingilis dilini bir cənəbi kimi danışdı, heç pis də danışmırdı. O qonaq gəldiyi adamın evində saat birə kimi oturub qalmazdı, çox vaxt da başqaları kimi, ev sahibinin yorğunluğunu nəzərə almadan çox səs yetdikcə siyasətdən dәм vurmazdı. Bir də ki, Devonşir¹ xanımı Bollanın düşdüyü ən ağır, ən müsibətli günlərində ona ürək-dirək verməyə gəlirdi: onun uşağı ölmüşdü, əri də ölüm halında idi. O gündən bəri bu ucaboy, yəndəmsiz, az danışan adam Ketti üçün otaqdakı tənbel, qara pişik kimi ailə üzvlərindən biri olmuşdu. Martini oturan kimi pişik də gəlib onun dizi üstə yerləşdi. Pişik də ona ev əşyası kimi baxırdı. Pişikle Martini çoxdandı dost idilər. Pişik lap balaca olanda onun sahibsi berk xəstələnmişdi, pişik onun heç yadına düşmürdü; bu zaman Martini onu öz himayəsi altına aldı, səbətə qoyub İngiltərədən bura gətirdi. O vaxtdan bəri pişiyi qəti surətdə inanmışdı ki, bu ayıya oxşayan yəndəmsiz adam yaxşı dostdur, ona bel bağlamaq olar.

Cemma içəri girib dedi:

- Hər ikiniz özünü nə rahat yer düzəltmişiniz!

¹ Devonşir - İngiltərənin cənub-qərbində qraflıq

Martini pişiyi üsulluca dizi üstündən götürüb yerə qoydu.

- Mən bu ümidlə tez gəldim ki, yola düşməzdən qabaq siz mənə bir fincan çay verəsiniz. Yəqin ki, orada çox adam olacaq, Qrassini də bizə qaydasınca axşam yeməyi verməyəcək. O aristokrat evlərində adamı heç əməlli-başlı yedirməyi bacarmırlar.

Cemma güldü:

- Siz də Qallı kimi acıdınız. Onsuz da yazıq Qrassinin öz dərdi özünə bəsdir, arvadın da pis evdar qadın olmasının təqsirini onun boy-nuna qoyursumuz. Yaxşı, çay bu saat hazır olacaq.

- Siz, hər necə olsa, bu qəşəng paltarınızı geymişiniz. Qorxurdum ki, onu yaddan çıxarasınız.

- Hərçənd belə bir axşam üçün bu çox isti olacaq, ancaq neyləyim, sizə söz vermişdim ki, bunu geyəcəyəm.

- Fyezoledə¹ hava çox sərin olacaq. Sizə ağ kəşmiri paltar kimi heç bir paltar yaraşmır. Bu paltarınıza sancmaq üçün gül də gətirmişəm.

- Ah, nə gözəl qızılgülür! Qızılgülden çox xoşum gəlir! Ancaq bunları suya qoymaq daha yaxşıdır. Düşümə gül sancmağı xoşlamıram.

- Söz danışdınız da! Bu sizin mövhumu uydurmalarınızdan biridir.

- Vallah yox! Mən elə düşünürəm ki, o gül bu axşam mənim kimi cansız bir adamın döşünə sancılıb qalmaqdan çox qəmgin olacaq.

- Qorxuram biz orada darıxaq. Söhbətlər çox maraqsız olacaq.

- Belə niyə?

- Qismən ona görə ki, Qrassini nəyə toxunsa, o da onun özü kimi sönük və maraqsız olur.

- Yaxşı, özgənin qeybetini eləməyin. Evinə getdiyimiz adam haqqında belə danışmaq heç yaxşı deyil.

- Sinyora, siz yəne də haqlısınız. Ancaq bir də deyirəm: orada darıxacaq, çünki maraqlı adamların yarısı gəlməyəcək.

- Bunu nə ilə izah etmək olar?

- Heç özüm də bilmirəm: bəziləri şəhərdən gedib, bəziləri naxoşlayıb; ya da ayrı bir səbəb var. Əlbəttə, orada iki-üç səfir, bir neçə alman alimi, adətən kim olduqları bilinməyən bir yığın turist və rus knyazı, ədəbiyyat aləmindən də bir-iki adam, beş-altı fransız zabiti olacaq; başqa heç kəs; bir də, mənə məlum olduğu kimi, yeni bir satirik gələcək. O, diqqəti cəlb edən təzə bir adam olacaq.

¹ Fyezole - Florensiyanın yaxınlığında şəhər

– Yeni satirik? Necə? Rivares? Mən elə bilirdim ki, Qrassininin ondan xoşu gəlmir.

– Bu doğrudur, lakin bir adam haqqında çox danışılrsa, həmin adamın özü səhərdə olsa, əlbəttə, Qrassini istər ki, cəmiyyətdə ad çıxarmış bu yeni adam hamudan qabaq onun evinə gəlsin. Bir də ki, əmin olub bilərsiniz, Rivares Qrassininin ona necə münasibət bəslədiyini eşitməmişdir. Bəlkə də bunu duymuş ola, – o arif adamdır.

– Onun gəldiyini bilmirdim.

– Dünən gəlib... Bu da çay! Narahat olmayın, durmayın, mən çayniki sizə verərəm.

Heç bir yerdə Martini özünü, bu balaca qonaq otağındakı kimi, yaxşı hiss eləməirdi. Cemmanın dostcasına rəftarı, sadə, səmimi dostluğu Martininin fərəhsiz heyatını işıqlandırır, eyni zamanda Martinini tamamilə öz təsiri altına aldığı heç ağına da gətirmirdi. Hər dəfə Martini həddindən artıq qəmgin olanda, işini qurtarandan sonra, Cemmanın yanına gəlib, dinməz-söyləməz oturardı, onun tikiş tikdiyinə, çay tökdüyünə baxmaqla kifayətlənərdi. Cemma nə üçün kədərləndiyini soruşmazdı, ürək-dirək verməzdi. Bununla belə Martini onunla görüşdən daxilən möhkəmlənmiş və sakitləşmiş halda gedərdi. Özü dediyi kimi, hiss edərdi ki, “yənə bir-iki həftə yaşaya bilər”. Cemma heç özü də bilmədən, başqalarına təsəlli vermək məsələsində, çox nadir təsadüf edilən bir qabiliyyətə malikdi: iki il bundan əvvəl Kalabriyada¹ Martininin ən yaxşı yoldaşları xaincəsinə ələ verilib güllələndikdə, bəlkə də Cemmanın sarsılmaz etiqadı onu tamamilə ümitsizliyə düşməkdən xilas etmişdi.

Martini bəzən bazar günlərində, səhərçağı, Cemmanın görüşünə “iş üçün”, yəni Madzini partiyasının əməli işlərindən danışmaq üçün gələrdi; onlar bu partiyanın fəal üzvlərindəndi. Bu vaxt Cemma tamam dəyişərdi: açıq danışardı, soyuqqanlı və çox dəqiq olardı, sözü ciddi bir məntiqlə və tam obyektiv söylərdi. Kim Cemmanı ancaq partiya işindən tanıyırdısa, onu çox təcrübəli, intizamlı bir işçi, cəsarətli, hər cəhətdən qiymətli, çox etibarlı bir partiya üzvü, lakin fərdi xüsusiyyətlərdən məhrum, şəxsi marağı olmayan bir şəxs hesab edərdi. Qallı Cemma haqqında belə deyirdi: “O bizim kimi bir dəstə adama deyən anadangəlmə qiyam-

¹ Görünür bu, donanma zabiti Bandiyer qardaşlarının başına gələn hadisəyə işarədir: Bandiyer qardaşları 1844-cü ildə bir dəstə inqilabçı ilə hərbi gəmidən çıxıb Kalabriyada üsyan qaldırmaq istəyirlər, lakin onları xaincəsinə ələ verirlər, elə oradaca güllələyirlər.

çıdır”. Cemmanın simasında Martininin çox yaxşı tanıdığı “Madonna Cemma”nı görmək çox çətindi.

Cemma bufeti açdığından, çiyini üstündən Martiniyə baxaraq soruşdu:

– Yaxşı, sizin bu yeni satirikiniz necə adamdır? Çezare, bu arpa qəndi, bu da qəndə tutulmuş meyvə! Görəsən inqilabçılar nə üçün şirin şeyi çox xoşlayırlar?

– İnkilabçı olmayanlar da şirin şeyi xoşlayırlar, ancaq onlar bunu boyunlarına almağı öz şənələrinə sığdırmırlar... O yeni satirik haqqında sizə məlumat verimmi?.. Bilirsiniz, o elə adamdır ki, adi qadınlar ondan ötrü dəli-divanə olacaq, amma sizin xoşunuza gəlməyəcək. O hazırcavab adamdır, bu sahədə bir növ mütəxəssisdir, özü də çox acıdır. Dünyanı gəzib dolaşır, özü ilə də qəşəng bir balet rəqqasəsi gəzdirir.

– Siz nə demək istəyirsiniz? Bəlkə də bu rəqqasə məsələsi əfsanədir? Bəlkə də bu saat sizin ovqatınız təlxdir, acıdıllıqda onu təqlid etməyə ehtiyac duyursunuz?

– Allah eləməsin! Qetiyən! Balet rəqqasəsi lap həqiqətdir, bir də ki, gözəllik həvəskarları üçün kifayət qədər gözəldir. Şəxsən mənim zövqüm bir başqadır. O rəqqasə macar qaraçısıdır, ya da buna bənzər bir şeydir, – hər halda Rikkardo belə deyir. Özü də Qalitsiyanın əyalət teatrındandır. Belə görünür ki, bu cənab heç bir şeydən çəkinmir: onu elə arxayınlıqla məclislərə aparır ki, elə bil qadın onun ərə getməmiş bir qohumudur.

– Nə olar ki, çox yaxşı ələyib ki, onu o mühitdən ayırıb.

– Əziz madonna, sizin, əlbəttə, bu məsələ haqqında fikriniz başqa cür ola bilər, cəmiyyət buna belə baxmır. Məncə, o öz məşuqəsini kübar cəmiyyətinin adamları ilə tanış edəndə, onlar bu tanışlıqdan məmnun olmayacaqlar.

– O özü bir şey danışmırsa, camaat bunu haradan biləcək?

– Bu, dərhal nəzərə çarpır, ona rast gəlsəniz, siz özünüz də bunu görəcəksiniz. Mənə elə gəlir ki, rəqqasəni Qrassininin evinə gətirməyə onun özünün də cəsarəti çatmaz.

– Orada o rəqqasəni qəbul etməzlər də. Sinyora Qrassini elə qadınlardan deyil ki, ədəb-ərkanın bu şəkildə pozulmasına yol versin! Mən satirik Rivares haqqında məlumat almaq istərdim, onun şəxsi heyatı haqqında yox. Fabritsi mənə demişdi ki, ona yazıblar, o da gəlib burada yezuitlər əleyhinə mübarizə aparmağa razılıq vermişdir. Rivares haqqında

mənim eşitdiyim son məlumat budur. Bu həftə içerisinde o qədər işim olub ki...

– Sizin Rivares haqqında bildiyinizə mən az şey əlavə edə bilərəm. Pul məsələsində, əvvəl bizim qorxduğumuz kimi, heç bir çətinlik olmamışdır. Rivaresin, deyəsən, pula ehtiyacı yoxdur, havayı işləyəcək.

– Deməli, onun pulu var?

– Belə görünür. Ancaq bir məsələ Fabritsinin dediyi ilə düz gəlir. Yadıңызdadırsa, onda danışdırlar ki, Düprenin ekspedisiyası onu acınacaqlı bir vəziyyətdə tapmışdır. Amma deyirlər ki, Braziliya filiz mədənlərində onun payı vardır, bir də ki, o, bir felyetonçu kimi, Parisdə və Vyanada böyük şöhrət qazanmışdır. Deyəsən altı dili çox mükəmməl bilir, burada qalsa, yenə də xarici qəzetlərdə iştirak edə biləcək, yezuitlərin ünvanına söyüş yağdırmaq onun bütün vaxtını almayacaq.

– Bu doğrudur... Cezare, vaxtdır, getmək lazımdır. Ancaq qoy güli sancım gəlim. Birçə deqiqə gözləyin.

Cemma cəld yuxarı qalxdı və bir azdan sonra qayıdıb gəldi: döşünə bir neçə qızılgül sancmışdı, başına da qara ispan krujevasından uzun şerf ötmüşdü. Martini bir rəssam nəzərlə onu süzərək dedi:

– Siz lap böyük və ağıllı Bilqeyis padşaha¹ oxşayırsınız.

Cemma gülərək etiraz etdi:

– Belə bir bənzətmə ilə siz heç də məni sevindirmirsiniz. Heç bilirsiniz mən özümü xalis kübar xanıma oxşatmaq üçün nə qədər zəhmət çəkmişəm!.. Mən necə qıyamçıyam ki, Bilqeyis padşaha oxşayıram?! Bu ancaq casusların diqqətini cəlb edə bilər.

– Fərqi yoxdur, siz nə qədər çalışsanız da, yelbeyin kübar xanıma oxşaya bilməyəcəksiniz.

Martini bu tənənəli məclisin cansıxtıcı və izdihamlı olacağını söyləməkdə haqlı imiş. Ədəbiyyatçılar salon dili ilə danışdırlar və görünür, yaman da darıxırdılar. Təsvirə gəlməyən turistlər, rus knyazları otaqdan-otağa keçir, məclisdəki məşhur adamların kim olduğunu bir-bir soruşur, ağıllı söhbətlər etməyə çalışırdılar. Qrassini qonaqları çox nəzakətlə qəbul edirdi.

Cemmanın görəndə, soyuqluq ifadə edən üzü canlandı. Əslində Qrassini onu sevmirdi, hətta, üreyində ondan qorxurdu da, lakin başa düşürdü

¹ Bilqeyis padşah – Tövrətdəki rəvayətə görə, qədim Şərq dövlətlərindən birinin gözəl və ağıllı hökmdarı olmuşdur.

ki, Cemmasız məclis öz cazibədarlığını xeyli itirə bilər. Qrassininin işləri yaxşı gedirdi, o öz ixtisası üzrə irəliləməyə müvəffəq olmuşdu, indi isə, dövlətli və məşhur olduğdan sonra, onun ideali – öz evini ziyalı və liberal məclislərin mərkəzi etmək idi. O bilirdi ki, cavanlığında düşünmədən, tələm-tələsik evləndiyi bu qəşəng geyimli qadın boş söhbətləri, solub getmiş xoş siması ilə böyük ədəbiyyat məclisinin xanımı ola bilməz, – bunu ürək ağrısı ilə dərk edirdi. Buna görə Cemmanın mütləq gələcəyi vədini aldıqdan sonra, məclisin yaxşı keçəcəyinə arxayın ola bilirdi. Cemmanın sakit, zərif hərəkətləri məclisə sərbəstlik və sadəlik verirdi. Qrassiniyə elə gəlirdi ki, yalnız Cemmanın məclisdə olması – evindəki bayağılığı silib təmizləyəcəkdir, belə bayağılıq həmişə onun gözüne görünürdü.

Sinyora Qrassini Cemmanın çox mehribanlıqla qarşıladı.

Onun ağ, kəşmiri paltarına düşməncəsinə – tənqidi bir nəzər salıb, astadan dedi:

– Siz bu gün nə qədər gözəlsiniz! – Sinyora Qrassini Cemmaya – Martininin ona pərəstiş etdiyinə, bir də ki, xarakterinin möhkəmliyinə, sakitliyinə, ciddiliyinə, sözü səmimi və açıq deməsinə, təmkinli, ağıllı olmasına, hətta üzündəki ifadəyə görə bütün varlığı ilə nifrət edirdi. Sinyora Qrassini bir qadına nifrət bəsləyəndə həmin qadına son dərəcə nəzakət göstərirdi. Cemma onun komplimentlərinin, göstərdiyi mehribanlığın qiymətini çox gözəl bilirdi. Buna görə onlara heç əhəmiyyət vermirdi. “Kübar cəmiyyətinə getmək” deyilən şey Cemma üçün həm yorucu, həm də xoşuna gəlməyən bir işdi, lakin casusları aldatmaq istəyən hər bir qıyamçı istər-istəməz bunu yerinə yetirməli idi. Bunu o, bir məsələni şifr ilə yazmaqdan asan şey hesab etmirdi. Bilirdi ki, şübhədən yayınmaq üçün – yaxşı geyinən bir qadın şöhrətini qazanmaq çox vacibdir, buna görə də moda jurnallarını, bir şifr sistemi kimi, çox diqqətlə öyrənirdi.

Cemmanın gəldiyini xəbər verən kimi darıxan ədəbiyyatçılar canlandı. Cemma onların arasında hörmət qazanmışdı. Dərhal radikal jurnalistlər bir-birinin ardınca zəlin o biri başına keçməyə başladılar: Cemma orada oturmuşdu; lakin o konspirasiya¹ məsələsində çox təcürübəli olduğundan, radikal jurnalistlərin onu söhbətə tutmasına imkan vermədi. Radikallarla o hər gün görüşə bilirdi; buna görə Cemmanın

¹ Konspirasiya – gizli fəaliyyət

başına yığışanda, Cemma mülayim bir ifadə ilə onlara görəcəkləri işi başa saldı, gülümşəyərək dedi ki, burada bu qədər turist olduğu halda mənə vaxt sərf etməyin mənası yoxdur. Özü isə çox diqqətlə İngiltərə parlamentinin üzvü ilə məşğul olmağa başladı; ona hüsn-rəğbət göstərməsi Respublikaçılar partiyası üçün çox lazım idi, o maliyyə işləri mütəxəssisi idi! Cemma Avstriya pul sisteminin texniki bir bəndi haqqında bu adamın rəyini soruşmaqla, onu ümumiyyətlə maraqlandırdı; sonra çox məhəmətlə söhbəti Lombardiya-Venesiya müqavilələri şərtləri üstünə gətirdi. İngilis ondan yüngül söhbətlər eşidəcəyini gözləyirdi, lakin iş bu yerə gəlib çatanda heyrətlə ona baxdı, qorxdu ki, yəqin "göy corabın"¹ caynağına düşmüşdür. Lakin Cemmanın gözəl, cazibədar bir qadın olduğunu görüb, daha müqavimət göstərmədi, italyan maliyyə məsələlərini dərinədən müzakirə etməyə başladı, sanki onun qarşısındakı adam Metternix² idi. Qrassini Cemmanın yanına bir nəfər fransız gətirdi: o, sinyora Bolladan "Gənc İtaliya" təşkilatının yaranması tarixini öyrənmək istəyirdi. Fransız gələndə parlament üzvü çox qərribə bir düşüncə ilə yerindən qalxdı ki, bəlkə də İtaliyanın mənim güman etdiyimdən daha artıq narazı olmağa əsası vardır.

Bürküdən, adamların ara vermədən o yan-bu yana gedib gəlməsindən Cemmanın başı ağrıdı. Başqalarına hiss etdirmədən eyvana çıxdı ki, hündür kameliya və oleandr ağaclarının sıx yaşıllığı altında tənha oturub dincəlsin.

Eyvandan aşağı tərəfində, palma və ayıdöşəyi əkilmiş böyük çölləklər sıra ilə düzülürdü; çölləklər qabaq tərəfdən zənbaq və başqa çiçəklərlə örtülmüşdü. Hamısı da bir yerdə yaşıl pərdəyə oxşayırdı. Lakin bu yaşıl pərdə dalında, eyvandan sürəhisində açıq bir yerdən vadiyə gözəl bir mənzərə açılırdı. Son çiçəklərini açan və bitkilər arasındakı açıqlığı örtən nar ağacı budaqlarını aralayaraq bu yerə keçmək olardı.

Cemma ora keçdi ki, heç kəs onun harada olduğunu bilməsin. Fikirleşdi ki, bir qədər dincələ bilsə, bəlkə başının ağrısı kəsildi.

Yorğunluqdan yuxu onu aparırdı, birdən yaxınlaşmaqda olan ayaq tappılısı, adam səsi eşidib gözlərini açdı, özünü sıx yarpaqlar arasına

verdi. O istəyirdi ki, gözə görünməsin, söhbət üçün yeni mövzular axtarmaqdan ötrü yorğun beyninə hələlik əzab verməsin, sükutun bir neçə qiymətli dəqiqələrindən istifadə eləsin. Lakin gələn adamlar tərs kimi lap onun qabağında, bitkilərin bir tərəfində dayandılar. Sinyora Qrassini elə hey danışır, onun civildəyən cır səsi eşidilirdi. Budur o, susdu. Bu dəfə çox mülayim ahəngdar kişi səsi eşidildi; lakin kəlmələri uzada-uzada söyləmək kimi qərribə bir ifadə tərzində bu səsin xoş ahəngini pozur, ona xoşagəlməz bir ahəng verirdi. Bəlkə də o, diqqəti cəlb etmək üçün belə danışdı, yəqin ki, danışığında olan bir nöqsanı gizlətmək istəyirdi.

Kişi soruşdu:

– Deyirsiniz ingilisdür? Amma fəmiliası italyan fəmiliasıdır. Siz necə dediniz: Bolla?

– Bəli. O bədbəxt Covanni Bollanın dul qalmış arvadıdır; əri dörd il bundan qabaq İngiltərədə ölüb. Bəlkə də o, sizin yadınızda ola? Hər şey mənim yadımdan çıxır. Siz axı həmişə köçəri bir həyat keçirirsiniz, buna görə bizim bədbəxt vətənimizin yolunda əzab çəkən adamların hamısını tanıya bilməzsiniz, bunu sizdən gözləmək də olmaz. Bunlar o qədər çoxdur ki!

Sinyora Qrassini ah çəkdi. O, həmişə əcnəbilərlə bu cür danışdı. Onun simasında, – İtaliyanın başına gələn müsibətlərin dərini çəkən vətənpərvər bir qadın rolu, institut qızlarının hərəkətləri, üzündəki uşaq sadələvhlüyü çox qərribə şəkildə birləşirdi.

Yenə kişi səsi eşidildi:

– İngiltərədə ölmüşdür... Deməli, mühacir imiş?... Deyəsən mən bu adı eşitmişəm. O "Gənc İtaliya" təşkilatının ilk illərində bu təşkilatın işi ilə əlaqədar olaraq təqsirləndirilmişdi?

– Bəli, bəli. O, otuzuncu illərdə həbs edilən bədbəxt cavanlardan biri idi. Bu hadisə yadınızdadırmı? Bir neçə aydan sonra onu azad etdilər. İki ildən sonra həbs edilməsi üçün yenidən əmr verildi, o da İngiltərəyə qaçdı. Sonra bizə xəbər çatdı ki, orada evlənmişdir. Bu çox romantik bir hadisədir, Bolla özü də romantik bir adamdı.

– Deyirsiniz, İngiltərədə ölmüşdür?

– Bəli. Vərəmdən ölmüşdür. Ağır İngiltərə iqliminə dözə bilmədi. Cemma erinin ölümündən bir az əvvəl yeganə oğlundan da məhrum oldu: uşaq skarlatindən öldü. Böyük müsibətdir, elə deyilmi? Biz hamımız əziz, məhriban Cemmanı çox sevirik! O zavallı bir qədər soyuq

¹ "Göy corab" – həmişə kitabla, elmi işlə məşğul olan, qadınlıq hissələrindən məhrum, quru, vasvası qadın

² Metternix (1773-1859) – knyaz; I Napoleon dövründə Avstriyanın baş naziri; 1815-1848-ci illərdə Avropa irticasının nümayəndəsi. İtaliyada Metternixin göstərişi ilə tüğyan edən amansız terror və təqiblərə görə italyanlar ona nifrət edirdilər.

təbiətli bir adamdır, ancaq bilirsiniz də, bu ingilis qadınların ümumi xüsusiyyətidir. Bir də ki, çəkdiyi müsibətdən onun xasiyyəti...

Cemma yerindən qalxıb budaqları araladı: qonağı əyləndirmək xatirə, onun başına gələn müsibətləri açıb danışmaq dözülsəsi hal deyildi. Cemma işığa çıxanda üzündə acıqlı bir ifadə vardı.

Sinyora Qrassini özünü itirməyib ucadan dedi:

– Budur, özü də gəldi! Əzizim, deyirdim görəsən hara getmişiniz. Sinyor Felice Rivares sizinlə tanış olmaq istəyir.

Cemma maraqla ona baxaraq düşündü: “Hə, Ovod bu imiş!”

Rivares nəzakətlə baş əydi, nüfuzedici, cəld bir nəzərlə Cemmaya baxdı: bu baxış Cemmaya həddindən artıq cəsarətli göründü.

Rivares Cemmanın çıxdığı sıx yaşıllığa baxaraq dedi:

– Siz özünü çox gözəl yer seçmişiniz!

– Bəli, yaxşı yerdir. Mən bura təmiz hava almaq üçün gəldim.

Sinyora Qrassini başını qaldırıb göyə baxdı (onun qəşəng kirpikləri vardı, o kirpiklərini başqalarına göstərməyi xoşlardı).

– Belə havada otaqda oturmaq günahdır. Bir baxın, sinyor: tayı-bərabəri olmayan bizim İtaliya cənnət deyilmi – ancaq o, azad olsaydı! Həç ağlasığan şeydir: belə çiçəkləri, mavi səması olan gözəl bir ölkə qul olsun!

Ovod kəlmələri uzada-uzada mülayim bir səslə dedi:

– Belə vətənpərvər qadınları ilə!

Cemma heyrətlə Ovoda baxdı: onun sözlərində çox aydın bir istehzanı duymadı, ah çəkərək gözlərini aşağı dikdi.

– Ah, sinyor, qadına çox əhəmiyyətsiz rol verilmişdir! Amma bil-mək olmaz, bəlkə də bir gün gələr, mən də sübut edərem ki, özümü italyan qadını adlandırmağa haqqım var... İndi mən ictimai vəzifələrimi yerinə yetirməyə getməliyəm. Fransız səfiri xahiş etmişdir ki, onun tərbiyə etdiyi qızı bütün adlı-sanlı adamlarla tanış edim, siz də gəlib onunla tanış olmalısınız. O, çox gözəl qızıdır. Cemma, əzizim, mən sinyor Rivaresi gətirdim ki, buradan açılan gözəl mənzərəni ona göstərim. İndi mən onu sizin himayənizdə qoyub gedirəm. Əminəm ki, siz onun qeydinə qalarsınız, onu hamı ilə tanış edərsiniz. Bu da füsunkar rus knyazı! Siz hələ ona rast gəlməmişsiniz ki? Deyirlər, imperator Nikolay onun xatirini çox istəyir. O bir polyak qalasının komendantıdır, bu qalanın da elə çətin adı var ki, heç demək olmur.

Sinyora Qrassini döşündə bir neçə orden parıldayan, mundirli, öküz boyunlu, iri alt çənəli knyaza yaxınlaşdı, yenə də cür səslə danışa-danışa onunla bərabər getdi: çox keçmədi ki, sinyoranın “bizim bədbəxt vətənimiz” haqqındakı qəmli şikayətləri, tez-tez təkrar etdiyi “charmante” və “mon prince”¹ sözləri artıq eşidilməz oldu.

Cemma hələ də nar ağacının altında durmuşdu. Bu balaca boylu, dayaz fikirli yazıq qadının lağa qoyulması ona bərk toxunmuşdu. Ovod uzaqlaşmaqda olan sinyora Qrassini ilə knyazın ardınca baxırdı; onun baxışındakı istehza Cemmanı özündən çıxartdı: belə miskin adamlara istehza etmək ona nanəcib bir hərəkət kimi görünürdü.

Sonra Ovod Cemmaya sarı dönüb gülümsədi:

– Budur, italyan vətənpərvərliyi ilə rus vətənpərvərliyi əl-ələ verib gedir. Hər ikisi də bir-birindən çox razıdır. Onlardan hansı sizin daha çox xoşunuza gəlir?

Cemma qaşqabağını tökərək cavab vermədi.

Ovod sözüne davam etdi:

– Əl-əlbəttə, bu z-zövq məsələsidir. Məncə, bu iki cür vətənpərvərlikdən rus vətənpərvərliyi daha yaxşıdır: rus vətənpərvərliyi işi axıra çatdırır. Əgər Rusiya toplara deyil, güllərə, göylərə bel bağlasaydı, sizcə, bu knyaz polyak q-qalasında belə çox qala bilərdimi?

Cemma soyuq bir tərzde dedi:

– Mənə elə gəlir ki, adam ev xanımını ələ salmadan da öz fikrini söyləyə bilər.

– Bəli, doğrudur, mən İtaliyada qonaqpərvərliyin çox yüksək qiymətləndirildiyini unuttum. Bu italyanlar çox qonaqpərvər adamdır. Mən əminəm ki, avstriyalılar da bu fikirdədir...

Ovod axsaya-axsaya gedib Cemmaya stul gətirdi, özü isə sürəhiyə söykənərək onun qabağında dayandı. İşıq pəncərədən düz onun üzünə düşürdü. Cemma da indi onun üzünü çox aydın görə bilirdi.

Cemma onu qəşəng olmasa da, hər halda başqalarını özünə tabe edə bilən – zəhmli, amirənə baxışlı, qəşəng üzlü bir adam kimi təsvir edirdi. Lakin bunu görə bilmədiyi üçün məyus oldu. Hər şeydən əvvəl, bu adamın geyimində bir növ modabazlıq, üzünün ifadəsində, hərəkətlərində açıq bir lovğalıq nəzərə çarpırdı. O melez kimi qarayanız idi, axsasa da, pişik kimi çevik idi.

¹ Charmante – çox gözəl; mon prince – knyaz deməkdir (frans.)

Bütün vücudu ilə qara qapları xatırladırdı. Uzun çapıq yeri alını və sol yanağını eybəcər bir şəkllə salmışdı, görünür, bu qılınc yarasının yeri idi; Cemmanın gördü ki, o hər dəfə kəkələyəndə üzünün bir tərəfi əsəbi halda dartılır. Üzündəki bu nöqsanlar olmasaydı ona qəşəng demək olardı. Ümumiyyətlə, onun sifəti adamı cəzb etməirdi.

O, yenə də mülayim, ahəngdar bir səslə danışırdı, sanki pişik kimi xırıldaırdı. Cemmanın get-gədə daha artıq əsəbiləşərək düşünürdü: "Xalis qaplandır! Bu qapları xoş xasiyyətlilə olsaydı və danışa bilsəydi o eynən belə danışardı".

Rivares dedi:

– Eşitmişəm ki, siz radikal mətbuatla maraqlanırsınız, hətta, özünüz də qəzetlərdə iştirak edirsiniz.

– Hər dən yazıram. Bundan ötrü mənim boş vaxtım azdır.

– Bəli, aydındır: sinyora Qrassini deyirdi ki, siz daha mühüm işlərlə məşğulsunuz.

Cemmanın təəccüblə qaşlarını qaldırdı. Görünür, sinyora Qrassini öz səfehliyi üzündən, bu hiyləgər adama çox danışmışdır. Bu adam get-gədə Cemmanın xoşuna gəlmirdi.

Cemmanın soyuq bir ifadə ilə:

– Bəli, – dedi, – bu doğrudur, mən çox məşğulam, ancaq sinyora Qrassini mənim gördüyüm işin əhəmiyyətini çox şişirtmişdir. Mənim gördüklərimin çoxusu lap sadə işdir.

– Bir də ki, bizim hamımızın işi-peşəsi İtaliyanın gününə aqlamaq olsaydı, bunun yaxşı bir nəticəsi də olmazdı. Mənə elə gəlir ki, ev yiyəsi və onun arvadının məclisi hər kəsdə, heç olmasa özünümüdafiə hissindən doğan yüngül bir əhvali-ruhiyyə yarada bilər... Mən bilərəm siz nə etmək istəyirsiniz, – siz tamamilə haqlısınız, lakin onlar inildəyən vətənpərvərlikləri ilə çox gülməlidirlər... Siz otağa qayıtmaq istəyirsiniz? Bura çox yaxşıdır.

– Getmək lazımdır. Ah, şərfin düşdü... Təşəkkür edirəm.

Rivares əyilib şərfini götürdü, məsum və aydın bir nəzərlə Cemmaya baxdı. Onun geniş açılmış iri mavi gözləri yaddaş çiçəyini xatırladırdı. Rivares peşmançılıqla dedi:

– Bilərəm, bu bərlilə-bəzəkli kuklaya güldüyüm üçün mənə acığınız tutur. Axı, ona gülməmək olarmı?

– İndi ki, bunu məndən soruşursunuz, mən də sizə deyirəm: mənə, adamın eqli yoxsulluğuna gülmək alicənablıqdan kənardır, həm də ayıbdır. Bu ona bənzəyir ki, şikəst bir adama güləsən, ya da...

Rivaresin nəfəsi tutuldu, ağrı duymuş kimi sifəti dəyişdi. Birdən kənara çəkilib axsayan ayağına, şikəst əlinə baxdı, lakin elə o saat özünü ələ alıb qəhqəhə ilə güldü.

– Sinyora, bu çox da elə uğurlu müqayisə deyil. Bu qadın öz səfehliyi ilə hər yerə baş soxur, amma biz şikəstlər öz eybəcərliyimizlə belə etmərik. Hər halda siz bir şeydə bizə haqq verməlisiniz: biz həmişə başa düşürük ki, belin əyri olması heç də doğru danışmamaqdan yaxşı deyil... Burada pillekən var, mənim qoluma söykənin.

Cemmanın kərimişcə gedirdi; Ovod tərəfindən birdən-birə göstərilən bu nəzakət onu tamam çaşdırdı.

Rivares böyük zəlin qapısını açıb Cemmanın qabaqca içəri buraxanda, Cemmanın burada çox mühüm bir hadisə baş verdiyini hiss etdi. Kişilərin çoxunun üzündə hiddətli bir ifadə vardı; həyəcandan üzləri qızarmış xanımlar zəlin o biri başına yığılmışdı, görünür, özlərini sakit göstərməyə çalışırdılar. Ev yiyəsi qəzəbini boğaraq eynəyini düzəldirdi, lakin onun qəzəbləndiyini hiss etmək olurdu. Bir dəstə turist küncdə durub, gülümsəyə-gülümsəyə zəlin o biri başına baxırdı. Görünür, onları əyləndirən, başqalarını isə təhqir edən hadisə orada baş vermişdi.

Yalnız sinyora Qrassini, elə bil ki, heç bir şey duymurdu. İşvəli bir əda ilə yelpincini oynada-oynada Hollandiya səfiri ilə söhbət edirdi, səfir də ona qulaq asa-asa gülməşeyirdi.

Cemmanın bir anlığa qapıda dayanaraq, dönüb Ovoda baxdı: onun da bu ümumi şaşqınlığı duyub-duymadığını bilmək istəyirdi. Ovod əvvəlcə, heç bir şeydən xəbəri olmayan, böyük bir nəşə ilə Hollandiya səfiri ilə söhbət edən ev xanımına, sonra da zəlin o biri başına baxdı, bu zaman üzündə hiyləgərcəsinə bir sevinc göründü. Məsələ Cemmaya aydın oldu: Ovod qaraçı qadınını bura gətirmişdi.

Qaraçı qadın özünü divanın söykənəcəyinə verib oturmuşdu: bir dəstə şıq geyimli adam, nəzakət və istehza ilə gülməşeyən bir neçə süvari zabiti onun ətrafına yığılmışdı. Qadının əynində sarı-qırmızı gözəl ipək paltar vardı. Paltarının Şərqi zövqünə xas olan parlaq rəngləri, qiymətli zinətlərin çoxluğu bu Florensiya ədəbi salonuna heç cür uyğun gəlmirdi. O, sanki sərçə, ya da sığırcın dəstəsi içərisinə düşmüş tropik quş idi. Görünür, qaraçı qadın da özünü yaxşı hiss etməirdi: onun gəlişi ilə təhqir olunan qadınlara düşməncəsinə bir nifrətlə baxırdı.

Rivaresin Cemmanın ilə zaldan keçdiyini görüb, cəld yerindən qalxdı, Rivaresə tərəf gəldi.

Çox pozuq fransız dilində tez-tez dedi:

– Müsyo Rivares, mən sizi hər yerdə axtardım. Qraf Saltikov soruşurdu ki, siz sabah axşam onun villasına gedəcəksiniz, ya yox? Rəqs olacaq.

– Çox təəssüf ki, gedə bilməyəcəyəm. Lap elə getsem də bunun nə əhəmiyyəti var; mən ki oynaya bilmirəm... Sinyora Bolla, icazə verin, sizi madam Zitta Renni ilə tanış eləyim.

Qaraçı qadın meydan oxuyan bir nəzərlə Cemmayaya baxdı, soyuq bir əda ilə baş əydi. Martini düz deyirmiş; o, doğrudan da gözəldi, ancaq bu gözəllik kobud, heyvani bir gözəllikdi. Onun sərbəst, ahəngdar hərəkətlərini görüb valeh olmamaq mümkün deyildi; lakin alını ensizdi, nazik burun perəkələrində amansızcasına bir sərtlik, adamda nifrət oyadan bir xüsusiyyət vardı. Cemma Ovodla bir yerdə olmaqdan çox sıxılırdı, qaraçı qadının məclisə gəlməsi onun bu sıxıntısını daha da artırırdı. Az sonra sinyor Qrassini Cemmayaya yaxınlaşıb, o biri otaqdakı qonaqları məşğul etmək üçün ona kömək etməsini xahiş etdikdə, Cemma rahat nəfəs aldı.

Gecədən xeyli keçmişdi, Cemma ilə Martini Florensiyaya qayıdanda, Martini ondan soruşdu:

– Yaxşı, Ovod haqqında sizin fikriniz nədir, madonna?¹ Qrassininin zavallı arvadını belə pis vəziyyətdə qoymaq onun tərəfindən həyasızlıq deyilmi?

– Siz o rəqqaseni nəzərdə tutursunuz?

– Bəli, Ovod sinyora Qrassinini əmin etmişdi ki, bu qız indiki mövsümün məşhur rəqqasəsi olacaqdır, o da şöhrət qazanmaq üçün əlindən gələni hər şeyi edəcəkdir.

– O, heç yaxşı iş tutmayıb! Qrassinini pis vəziyyətdə qoyub: qız üçün də bu çox amansız bir hərəkətdir. Əminəm ki, o, özünü pis hiss edirdi.

– Siz deyəsən onunla danışdırdınız? O, sizə necə təsir bağışladı?

– Ah, Çezare, mən elə onu fikirləşirdim ki, bu adamdan yaxamı necə qurtarım! Hələ indiyə kimi öz söhbətilə adamın canını boğazına yığan belə bir şəxsə rast gəlməmişəm. On dəqiqənin içində başımdan ağrı tutdu. O, narahatlıq iblisinin mücəssəməsidir!

– Mən bilirdim ki, o sizin xoşunuza gəlməyəcək. Düzünü desəm, o mənim də xoşuma gəlmir. O adam ilanbalığı kimi sürüşkəndir – mən ona inanmıram.

¹ Madonna (ital.) – xanım

Ovod şəhərin kənarında, Roma darvazalarına yaxın bir yerdə özünə otaq tutmuşdu. Zitta da köçüb o ətrafda yaşayırdı. Ovod naz-nemət sevən bir adamdı. Onun mənzili çox da elə dəbdəbəli deyildi, lakin hər xırda şeydə bir zəriflik, nəfis, incə bir zövq nəzərə çarpırdı; bu, Qallini və Rikkardonu çox təəccübləndirirdi: illərlə Amazonka çayı sahilində, vəhşi təbiət qoynunda yaşamış bir adamda daha çox sadə vərdişlər görəcəklərini zənn edirdilər. Onlar Ovodla yola gedirdilər. O hamını, xüsusilə Madzini partiyasının yerli üzvlərini mehribanlıq və dostcasına qəbul edirdi. Ancaq Cemma, bu ümumi qaydadan kənar qalırdı: sanki onun lap ilk görüşdən Cemmadan xoşu gəlməmişdi, həmişə də müxtəlif bəhanələrlə o olan yerdən uzaqlaşmağa çalışırdı. Hətta iki-üç dəfə onunla sört rəftar da etmişdi. Martininin də bunun üstündə ona çox bərk acığı tutmuşdu. Lap ilk gündən Ovodla Martinin bir-birindən xoşu gəlməmişdi; onların məcazi və xasiyyətləri başqa-başqa idi: bu iki adam arasında nifrətdən başqa heç bir şey ola bilməzdi. Çox çəkmədi ki, Martininin bu hissi açıqca ədavətə çevrildi.

Bir gün o, acıqlı-acıqlı Cemmayaya dedi:

– Onun məndən xoşu gəlib-gəlməməsi məni çox az maraqlandırır. Mənim özümün ondan xoşum gəlmir, bu bərdə biz bir-birimizdən inciyə bilmərik. Amma sizinlə rəftarına dözo bilmərəm. Mən ondan tələb edərdim ki, bunun səbəbini izah eləsin, ancaq bu, partiya üçün rüsvayçılıq olardı: biz özümüz onu çağırıb gətirmişik, indi də durub dalaşacağıq.

– Çezare, onunla işiniz olmasın. Onun mənimlə rəftarının işə heç bir dəxli yoxdur. Bir də ki, bu məsələdə mənim də təqsirim az deyil.

– Sizin təqsiriniz nədir?

– Qrassininin məclisində ilk dəfə ona rast gələndə, ağızımdan kobud bir söz qaçırdım.

– Siz kobud söz dediniz? Bağışlayın, madonna, mən buna inana bilmərəm.

– Əlbəttə, mən bunu qəsdən demədim, sonra özüm də peşman oldum. Mən şikəst adamların ələ salınması bərsində nəşə dedim, o da elə bildi ki, mən onun şikəstliyinə işarə edirəm. Mənim heç ağılma da gəlmirdi ki, onu şikəst hesab eləyim: o çox da elə şikəst deyil.

– Doğrudur. Ancaq bir çiyini o birisindən alçaqdır, sol əli də əməllicə şikəstdir; birçə qozbel deyil, qıçları da əyri deyil... O ki qaldı axşamı – bu barədə heç danışmaq lazım deyil...

– Sözümlə ona toxundu, sifəti də dəyişdi. Əlbəttə, mənim bu hərəkətim çox yersiz hərəkətdi; hər halda onun həddindən artıq həssas olması çox qərİbdir. Mən bir şeyi bilmək istərdim: görsən o bu istehzalarından tez-tezmi iztirab çəkmişdir?

– Onun özünün başqalarına tez-tez istehza etdiyini asanlıqla təsəvvür etmək olar. O öz hərəkətlərində nə qədər zəif olsa da, təbiətçə kobud adamdır. Məndə o, nifrət oyadır.

– Çezare, bu, lap haqsızlıq oldu. Mənim də ondan xoşum gəlmir. Ancaq onun nöqsanlarını şişirtmək nəyə lazım? Doğrudur, onun ədəsi qeyri-təbiidir, bu, adamı əsəbiləşdirir. Bu da doğrudur ki, həmişə hazır-cavab olmağa çalışır. Həmişə hazır-cavab olmaq da adamı yorur. Ancaq mən ağıma sığışdırı bilmirəm ki, bunları pis bir məqsədlə edir.

– Bilmirəm, axı onun nə məqsədi ola bilər?! Əgər birisi həmişə belə şeyi ələ salırsa, burada pis bir niyyət var. Fabritsigildəki bir iclasda o Roma islahatlarını¹ yaman ələ saldı, – adam heç qulaq asmaq istəmirdi.

Cemma ah çəkdi:

– Qorxuram bu məsələdə mən sizinlə yox, onunla razılaşam. Sizin kimi üroyuyuşaq adamlar çox asanlıqla ümidlərə, arzulara qapılır. Siz həmişə elə zənn edirsiniz ki, hərgah xoşniyyətli, çox da qoca olmayan bir adam papa seçilmiş olsa, onda hər şey yoluna düşəcək; o, həbsxanaların qapılarını açdı, xeyir-duasını sağa-sola payladı – iki-üç aydan sonra altın dövrü başlanacaq. Görünür, siz bir şeyi heç başa düşməyəcəksiniz: papa özü istəsə də yer üzündə ədalət qura bilməyəcək. Bu işin beləsi ayı-ayrı adamların hərəkətində deyil, məsələnin əsasını təşkil edən prinsiplədir.

– Hansı prinsip? Papanın kübar hakimiyyətini?

– Təkcə bu deyil. Bu, bütün bəlanın ancaq bir hissəsidir. İşin pis cəhəti burasındadır ki, bir adama başqalarının üzərində hakim olmaq ixtiyarı verilir. Bu, insanlar arasındakı əlaqələrdə riyakarlıq törədir.

Martini cibindən bir əlyazması çıxartdı.

– Yeni pamfletdir?

– Yeni cəfəngiyatdır! Bunu o məlun Rivares komitənin dünənki iclasına vermişdir. Ah, hiss edərəm ki, mənim işim onunla bu yaxında davalaya gəlib çıxacaq!

– Nə olub axı? Çezare, siz həddindən artıq onun əleyhinə qalxmısınız. Belkə də Rivares pis adamdır, amma axmaq adam deyil.

– Pamflet pis yazılmışdır, – mən bunu inkar etmirəm.

Pamflet müəllifi İtaliyada yeni papanın həddindən artıq tərİflənməsini və bununla əlaqədar olaraq, qaldırılan hay-küyü ələ salırdı. Bu da, Ovodon qələmindən çıxan başqa pamfletlər kimi, acı və kəskin bir dillə yazılmışdı. Lakin pamfletin kəskinliyi Cemmaya pis təsir bağışlasa da, qəlbinin dərinliklərində bunun haqlı bir tənqid olduğunu etiraf etməyə bilmirdi.

Cemma əlyazmasını stolun üstünə qoyub dedi:

– Pamflet kəskin yazılmışdır, – mən bu barədə sizinlə tamamilə razıyam. Ancaq burada yazılanların hamısı həqiqətdir!

– Cemma!

– Bəli, bu belədir! İstəyirsiniz, bu adamı soyuqqanlı, sürüşkən bir ifanbalığı adlandırın, – o haqlıdır. Pamfletin hədəfə dəyməyəcəyini sübut etməyə çalışmaq mənasız bir işdir: o hədəfə vurur.

– Belkə siz hələ bir deyirsiniz ki, bunu çap etmək lazımdır?

– Bax, bu ayrı məsələ. Əlbəttə, mən demirəm ki, biz gərək bu şəkildə çap ələyək. Pamflet hamını tənqid edər, hamını bizdən qəti surətdə uzaqlaşdırar, bizə heç bir xeyir gətirməz. Rivares orada olan şəxsi hücumları atıb, onu bir az düzəltsə, mən ələ bilirəm ki, doğrudan da çox qiymətli bir yazı meydana çıxar. Siyasi tənqid çox gözəldir. Mən heç gözləməirdim ki, Rivares belə yaxşı yaza bilər. O şeyi ki demək lazımdır – Rivares onu deyir; bunu bizim heç birimiz deməyə cürət etmirik. Məsələn, pamfletin bir yerində Rivares İtaliyanı əyyaşla müqayisə edir: əyyaş öz başını onun cibini soyan oğrunun çiyinə qoyub göz yaş tökür. Bu hissə gözəl yazılıb!

– Cemma! Pamfletin ələ ən pis yeri buradadır! Mən hər şeyi və hamını ağına-bozuna baxmadan, söyüb biabır etməyin qəti surətdə əleyhinəyəm!

– Mən də bunun əleyhinəyəm! Məsələ bunda deyil. Rivaresin ifadə tərzi çox pisdir, ələ o özü də xoşa gələn adam deyil. Lakin o deyəndə ki, biz tənənəli nümayişlərlə, bir-birimizi qardaşcasına qucaqlayıb öpməklə, bir-birimizə məhəbbət yetirməklə, bir-birimizlə barışub yola

¹ IX Piynin islahatı nəzərdə tutulur.

getmək çağırışları ilə ancaq öz-özümüzü aldadıırıq, yezuitlər, sande-fistlər də bundan öz xeyirləri üçün istifadə edirlər – o, min dəfə haqlıdır... Təəssüf ki, mən komitenin dünənki iclasında olmamışam. Siz axı, nə qərara gəldiniz?

– Elə bundan ötrü də mən sizin yanınıza gəlmişəm; sizdən xahiş edirəm, onun yanına gedəsiniz, çalışıb onu inandırarsınız ki, pamfleti bir qədər yumşaltsın.

– Onun yanına gedim? Mən axı onu az tanıyıram. Həm də onun məndən zəhləsi gedir. Niyə axı onun yanına mən gedim, başqası yox?

– Ona görə ki, bu gün heç kəsin vaxtı yoxdur. Bir də ki, siz bizim hamımızdan tədbirlisiniz: siz getsəniz, onunla nə deyişməzsəniz, nə də dalaşmazsınız.

– Əlbəttə, mən elə şey eləməyəm. Yaxşı, əgər istəyirsinizsə, mən onun yanına gedərəm; ancaq bu başdan sizə xəbərdarlıq edirəm: müvəffəqiyyət qazanacağıma ümidim azdır.

– Mən əminəm ki, siz istəsəniz onu yola gətirə bilərsiniz. Bir də ona deyiniz ki, bütün komitə sizin pamfletinizə valehdir, – əlbəttə, mən pamfletin ədəbi cəhətini nəzərdə tuturam. Bu, ona yaxşı təsir bağışlar, onun kefini açar; bir də ki bu, doğrudan da, belədir.

Ovod çoxlu çiçək qoyulmuş yazı stolunun dalında oturub dalgın halda yerə baxırdı, dizi üstündə açıq bir məktub tutmuşdu. Cemma aralı qoyulmuş qapını döyəndə, Ovodun ayaqları altında, xalça üstündə uzanmış qıllı, qara köpək başını qaldırıb mırıldadı. Ovod cəld yerindən qalxıb Cemmaya soyuq halda, lakin çox ədəblə baş əydi. Birdən onun üzündəki ifadə silindi, sifəti donuqlaşdı.

Çox rəsmi bir ifadə ilə dedi:

– Siz həddindən artıq nəzakətlisiniz. Xəbər göndərsəydiniz ki, mənə görmək istəyirsiniz, dərhal gələrdim.

Cemma hiss etdi ki, Ovod ürəyində onun rədd olub getməsinə istəyir, buna görə, o saat iş üçün gəldiyini söylədi. Ovod yenə də baş əyib, kreslonu ona tərəf çəkdi.

Cemma sözə başladı:

– Mən komitenin tapşırığı ilə sizin yanınıza gəlmişəm. Üzvlərin çoxu sizin pamfletin bəzi yerləri ilə razı deyil.

– Bilirdim ki, belə də olacaq. – Ovod gülümseyərək onunla üzbəüz əyləşdi, stolun üstündəki iri, xrizantem çiçəyi vazasını elə qoydu ki, üzünə işıq düşməsin.

– Üzvlərin çoxu pamfletə, bədii bir əsər kimi valeh olmuşlar. Ancaq belə hesab edirlər ki, onu bu şəkildə çap eləmək yaxşı deyil. Qorxurlar ki, pamfletin ifadə kəskinliyi bəzi adamları təhqir edə bilər, – lakin bu adamların köməyi partiya üçün çox vacibdir.

Ovod vazadan bir çiçək götürüb, onun ağ loçəklərini yavaş-yavaş qoparmağa başladı. Cemma təsadüfi olaraq onun sağ əlinin nazik barmaqlarına baxdı. Onu qərribə, həm də həyəcanlı bir hiss bürüdü: ona elə gəldi ki, haradasa bir adamın çiçəyin loçəklərini bu qayda ilə qoparıb atdığını görmüşdür.

Ovod mülayim səsle, lakin soyuq halda dedi:

– Mənim pamfletim bədii əsər kimi bir şeyə dəyməz; bu baxımdan da ona ancaq ədəbiyyatdan başı çıxmayan adamlar valeh ola bilər. O ki qaldı pamfletin təhqir etməsi, – mənim istəyim də elə budur.

– Mən bunu başa düşürəm. Məsələ burasındadır ki, sizin zərbəniz lazım olan adamlara dəymir.

– Mənə elə gəlir ki, siz yanırsınız. Məsələ belədir: sizin komitə məni nə üçün bura çağırmışdır? Mənim başa düşdüyüm budur ki, məni onlar yezuitlərin cinayətlərini açıb göstərmək, onlara istehza etmək üçün çağırmışdır. Mən də bu işi yerinə yetirirəm, – əlbəttə, bacardığım qədər.

– Sizi əmin edə bilərəm ki, heç kəs nə sizin qabiliyyətinizə, nə də xoş bir niyyətlə bu işə girişdiyinizə şübhə etmir. Ancaq komitə qorxur ki, sizin pamflet Liberallar partiyasını təhqir edə bilər, bizi şəhər fəhlələrinin mənəvi köməyindən məhrum edə. Sizin atduğunuz oxlar sanfedilərə qarşı yönəldilmişdir, lakin oxucuların çoxu elə başa düşür ki, siz kilsəni və yeni papanı nəzərdə tutursunuz, bunu komitə, taktiki səbəblərə görə məsləhət bilmir.

– İndi mən məsələni başa düşməyə başlayıram. Nə qədər ki, mən partiyanın pis münasibətdə olduğu ruhanilərə hücum edirəm, onda istəsəm, bütün həqiqəti deyə bilərəm, amma partiyanın xoşladığı keşişlərə toxunanda, o saat aydın olur ki: “Həqiqət – zəncirdə saxlanmalı köpəkdir”. Bəli, təlxək doğru deyirmiş... Mən hər şey olmağa razıyam, ancaq təlxək olmağa yox! Əlbəttə, mən komitenin qərarına tabe olmalıyam, lakin belə hesab edirəm ki, komitə öz diqqətini xırda-xuruş şeylərə sərf edir, əsas məsələni – m-monsinyor¹ M-m-Montanellini yaddan çıxarır...

¹ Monsinyor – katolik kilsəsinin yüksək dini nümayəndələrinə, xüsusilə kardinallara verilən rütbə

Cemma təkrar etdi:

– Montanellini? Mən sizi başa düşmürəm. Siz Brizigella yepisko-
punu deyirsiniz?

– Bəli. Məlumdur ki, yeni papa onu təzəcə kardinal təyin etmişdir.
Mənə də elə bu barədə yazıblar. İstəyirsiniz məktubu oxuyum? S rh din
o tayındakı dostlarınızdan biri yazır.

– Hansı sərhədin? Papa vilayətinin?

– Bəli. G r n n  yazır.

– “S-siz bu yaxında, b-bizim  n qəddar d  m nl rimizd n biri olan,
Brizigella yepiskopu k-k-kardinal Lorenzo M.Montanelli ile görüşmək
 r f n  nail olacaqsınız. O-o-o-o-...”

Ovod dayanıb nəfəsini dərdi. Sonra yavaş-yavaş, kəlmələri uzada-
uzada oxumağa başladı, ancaq daha k k l m di.

– “O g l n ay Toskanaya getmək fikrindədir. Ona “barı d rıcılıq”
məsələsi kimi çox mühüm bir iş tap ırılımdır, bunun  c n də oraya
gedir.  vv l Florensiyada, sonra Siyenada v  Pizada moizə edəcək,
sonra da Pistoyadan¹ Romanyaya² qayıdacaq. Florensiyada  c həftə qala-
caq. O, açıq surətdə kilsənin Liberallar partiyasına qoşulmuşdur; bir də
ki, papanın v  kardinal Ferettinin³  n yaxın dostudur. Papa Qriqori vax-
tında o, etibardan d  m sd , ona Apenninin ucqar bir yerində i  verib,
uzaqda saxlayırdılar. İndi çox tez ir lil mi dir. Əslində o, bütün sande-
fistl r kimi, yezuitlərin s z  ilə oturub durur. Ona tapşırılan vəzifə yezuit
ruhanil rinin tədbiridir. O, katolik kilsəsinin  n məşhur vaizl rindən
biridir,  z  də Lambru ini kimi zərərlə adamdır. Onun indiki vəzifəsi –
yeni papanın seçilməsi münasibətilə xalq arasında əmələ gələn ruh yük-
s kliyini mümkün qədər daha çox davam etdirmək, bu qayda ilə yezuit
agentlərinin hazırladıqları layihəni böyük h rs q imzalayana kimi hamı-
nın diqqətini m   l  etməkdir. Bu layihənin nədən ibarət olduğunu mən
 yr n  bilmədim”. Sonra da yazır “Montanelli Toskanaya n   c n gün-
d rildiyini başa d   rm , ya o yezuitlərin əlində ancaq bir oyuncaqmı-
dır – mən bunu aydınla dır  bilmirəm. O ya son dərəcə ağıllı, hiyləgər
adamdır, ya da e  k dir. Bir şey də çox qəribədir: mənim öyrənə bildi-
yim məlumatdan aydın olur ki, o rüşvət almır, m  uq si də yoxdur, bunu
mən birinci dəfədir görürəm”.

¹ Siyena v  Pistoya – Toskanadakı  h rl r

² Romanya – Papa vilayətində bir  yalet

³ Kardinal Feretti – Papa IX Piyin tərəfdarlarından biri

Ovod məktubu stolun  st n  qoyub oturdu, yarı qapalı gözləri ilə
Cemmaye baxaraq, onun nə edəcəyini gözləməyə başladı.

Cemma bir az susduqdan sonra dedi:

– Siz m xbirinizin faktları düzgün verdiyinə arxayınısınızmı?

– Monsinyor Montanellinin  xsi həyatı haqqında yazılanlarımı?
Yox, heç o  z  də verdiyi məlumatın tamamilə düzgün olduğuna arxa-
yın deyil. Siz gördünüz ki, o bir yerdə belə qeyd edir: “Mənim öyrənə
bildiyim...”

Cemma soyuq bir əda ilə onun s z n  k sd :

– Mən bunu soru muram, onun i  haqqında yazdıqlarımı soruşuram.

– Bəli, doğrudur. Bu barədə ona lap arxayın ola bilərəm. O mənim
köhnə dostumdur, qır   c nc  ildəki yolda larımdan biridir. İndi o, başqa
bir mövqə tutur: bu mövqə ona belə-belə  yl ri öyrənməyə imkan verir.

Cemmanın xəyalından belə bir şey keçdi: “Yəqin Vatikanda işlə-
y n m murlardandır”.

– Sizin belə adamlarımız da varmış! Mən belə də güman edirdim.

– Bu, elb tt , ancaq mənə aid olan bir m ktubdur, siz də başa düşür-
sınız ki, onun məzmunu sizin komitənin üzvlərindən başqa, heç kəsə
məlum olmamalıdır.

– Aydın məsələdir. İndi yenə pamflet  qayıdaq: mən komitəyə deyə
bilərəmmi ki, siz bəzi dəyişikliklər etməyə, pamflet  ifadə tərzini bir
qədər yum altma a razısınızmı, ya da...

– Sinyora, bu dəyişiklik satiranın g c n  azaltmazmı, həm də “bədii
es rin” g z llyini pozmazmı, – buna siz necə baxırsınızmı?

– Siz  xss n mənim fikrimi bilmək istəyirsiniz, amma mən komi-
t nin adından danışmağa g lm  m.

– Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olarmı ki, siz  xss n komitənin
fikri ilə razı deyilsiniz?

–  g r sizi  xss n mənim n  d  nd y m maraqlandırırsa, onda
icazə verin, deyim: mən bu iki məsələdə komitə üzvlərinin çoxunun
royil  razı deyiləm: heç də pamflet  bədii bir es r kimi t rifl mir m,
lakin onu faktları izah etməkdə düzgün, taktiki cəhətdən də məqsədə-
uy n hesab edirəm.

– Yəni?

– Mən sizinlə tamam razıyam: İtaliya mənasız  yl rl  maraqla-
nır, bütün bu hay-k y v  şadyanalıq onu dərin bir bataqlığa aparıb
 ıxaracaqdır. Bu məsələ açıq və cəsarətlə s yl nm   olsaydı, məni

sevindirərdi – qoy bu lap bizim müttəfiqlərdən bəzilərini təhqir etsin, bizdən uzaqlaşdırmaq qorxusu yaratsın! Lakin təşkilat üzvlərindən çoxu bu fikrin əksinədir: mən də o təşkilatın üzvü olduğumdan öz rəyimin üstündə inad edib dura bilmərəm. Buna görə də mən bu fikirdəyəm: əgər demək lazımsa, bunu sizin yazdığınız kimi deyil, sakit və qərəzsiz demək lazımdır.

– Siz azca gözləyin, mən əlyazmasını gözdən keçirəm.

Ovod əlyazmasını götürüb, tez gözdən keçirdi, özü də pamfletindən razı qalmadı, – bunu onun üzündəki ifadədən bilmək olardı.

– Bəli, siz haqlısınız. Məqalə, siyasi satira kimi deyil, kafesəntan hazırcavablığı səpgisində yazılmışdır. Bəs axı nə edək? Ayrı cür yazılsa, camaat başa düşməz. Hazırcavablıq olmasa, – adamı darıxdırar.

– Burası da var ki, hazırcavablıq həddindən artıq olanda da adamı darıxdırır.

Ovod ona nüfuzedicisi, iti bir nəzər salıb qəhqəhə ilə güldü.

– Sinyora, elə dəhşətli adamlar var ki, onlar həmişə haqlı olurlar, görünür siz də onlardansınız. Əgər mən pamfletdən ayrı-ayrı şəxslərə olan hücumları çıxartsam, onun ən əsas hissəsini olduğu kimi saxlasam, komitə təəssüflə söyləyəcək ki, onu çap etmək məsuliyyətini öz üzərinə götürə bilməz. Əgər mən siyasi həqiqəti atsam, bütün zərbələri partiyanın ayrı-ayrı düşmənlərinə endirəmsə, – komitə mənim əsərimi tərifləyib göylərə qaldıracaq, lakin biz ikimiz də yəqin biləcəyik ki, pamfleti bu şəkildə çap etməyin mənası yoxdur. Gör qarşıda nə qərribə metafizik məsələ durur! Çap üçün dəyərli olmadığı halda çap etdirməkmi yaxşıdır, ya tamamilə çap olunmağa layiq olduğu halda çap etdirməməkmi? Bunun hansı yaxşıdır? Sinyora, bu barədə sizin fikriniz nədir?

– Mən sizin bu iki məsələdən birincini qəbul etmək məcburiyyətində qaldığınızı güman etmərəm. Mən əminəm ki, əgər siz şəxsiyyətləri kənara atsanız, komitə pamfletin çap olunmasına razılıq verər, hərçənd bir çoxları yenə də bunun əleyhinə olacaq. Mənə elə gəlir ki, pamfletin çap olunması işimizə xeyir gətirər. Ancaq siz görək öz ifadə tərzinizi yumşaldasınız.

Ovod çiyinlərini ataraq, ah çekdi:

– Sinyora, mən sizə tabe oluram, ancaq bir şərtlə. Siz ki indi məni gülməkdən məhrum edirsiniz, bu yaxınlarda bu haqqı görək mənə qaytarasınız. Müqəddəs ata, o pak kardinal Florensiyaya gələndə nə siz,

nə də sizin komitə mənə istədiyim qədər kəskin hücumlar etməyə görə mane olmayasınız. Bu barədə siz görək mənə güzəştə gedəsiniz.

Ovod etinasız, həm də soyuq bir tərzdə danışdı; danışdıqca da xrizantem çiçəklərini bir-bir vazdan götürür, onların şəffaf ləçəklərini işığa tutub baxırdı. Cemma onun əlindəki çiçəklərin titrədiyini görüb düşüncəyə düşürdü: “Gör əli necə əsir!” O ki içən deyil?!”

Cemma yerindən qalxaraq dedi:

– Yaxşısı budur ki, siz bu barədə komitənin o biri üzvlərinə də danışın. Mən onların nə qərara gələcəyini qabaqcadan deyə bilmərəm.

Ovod da yerindən qalxdı.

– Siz özünüz nə qərara gələ bilərdiniz? – İndi Ovod stola söykənərək və əlindəki çiçəkləri üzünə sıxaraq durmuşdu.

Cemma tərəddüd edirdi. Ovodun sualı bir çox köhnə və üzücü xatirələri onun yadına saldı.

– Bunu həll etməyə çətinlik çəkirəm. Bir çox illər bundan əvvəl mən monsinyor Montanelli haqqında bəzi şeylər eşitmişəm. O zaman Montanelli, mənim uşaqlıq illərimdə yaşadığım əyalətdə katolik keşişi və ruhani seminariyasının rektoru idi... Bir adam... mənə onun barəsində çox şeylər danışmışdı... Bu adam ona çox yaxındı, onun haqqında ancaq yaxşı şeylər danışdı. Mənə elə gəlir ki, onda Montanelli, doğrudan da, çox yaxşı insanmış. Ancaq bu, çoxdankı əhvalatdır, o zamandan dəyişə bilər. Nezarətsiz hakimiyyət adamı çox pozur!

Ovod başını qaldırıb iti bir nəzərlə Cemmaya baxdı:

– Hər halda, monsinyor Montanelli özü alçaq bir adam olmasa da, alçaqlar əlində bir alətdir. Bunun mənim üçün, həm də mənim xaricdə olan dostlarım üçün əhəmiyyəti yoxdur. Yolun ortasında atılıb qalmış bir daşın çox yaxşı niyyətləri ola bilər, lakin onu yoldan kənar etmək lazımdır... İcazə verin, sinyora. – O axsaya-axsaya gedib qapını açdı. – Mənim yanıma gəlməklə, sinyora, çox zəhmət çəkmişiniz... Karet çağırmaq üçün adam göndərimmi? Yox? Xoş gəldiniz!

Cemma həyəcanlı düşüncələr içində küçəyə çıxdı.

“Mənim xaricdəki dostlarım... Onlar kimdir? O hansı vasitələrlə daşı yoldan kənar etmək istəyir? Əgər satira ilə kənar etmək istəyirsə, onda niyə bunu elə zəhmətli bir ifadə ilə dedi?”

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Monsinyor Montanelli Florensiyaya oktyabrın əvvəlində gəldi. Onun gəlişi şəhərdə həyəcan əmələ gətirdi, bu hər yerdə duyulurdu. O, yaxşı bir vaiz kimi şöhrət qazanmışdı, həm də islah olunmuş papa hakimiyyətinin nümayəndəsi idi. Xalq səbirsizliklə ondan incilin yeni təlimini gözləyirdi: bu, məhəbbət və barışdırma təlimi idi, bu təlim İtaliyanın bütün yaralarını sağaltmalı idi. Kardinal Qitsinin, hamının nifrət etdiyi Lambruçininin yerinə Roma dövlət katibi təyin edilməsi ümumi bir ruh yüksəkliyi əmələ gətirmişdi. Montanelli bu əhvali-ruhiyyəyə kömək etməyi bacaran bir adamdı. Montanellinin ciddi və qüsursuz həyatı Roma kilsəsinin ali mənşəb sahibləri arasında az təsədüf edilən bir şeydi, elə bircə bununla da xalqın rəğbətini qazanmışdı, çünki xalq kilsə xadimlərinin yüksək mövqe tutması üçün rüşvəti, satqınlığı, zorakılığı, alçaqcasına fitnə-fəsadı başlıca şert hesab edirdi və buna adət etmişdi. Bir də ki, Montanelli həqiqətən çox istedadlı bir vaizdi, həm də cazibədar bir səsə, məlahətli simaya malikdi.

Belə xüsusiyyətləri ilə o, həmişə yüksək mövqe qazana bilərdi.

Qrassini həmişəki kimi, bu məşhur adamın da öz qonaqları arasında olmasına var qüvvəsi ilə çalışırdı. Sonra məlum oldu ki, Montanellinin razılığını almaq çox da asan deyil: o, bütün dövətləri eyni nəzakətlə, lakin qəti surətdə rədd edirdi.

Bazar günü idi, hava soyuqdu, Cemmanın ilə Martini səhərçağı Sin-yorına meydanından keçirdilər. Martini Cemmaya dedi:

– Bu ər-arvad Qrassinilər hər şeyi yeyən heyvanlardır. Gördünüzmü, kardinalın kareti yaxınlaşanda necə baş əydilər? Onlar üçün fərqi yoxdur – baş əydikləri adam kimdir – tək onun haqqında hay-küy qopsun! Heç ömrümdə belə cəsarətli aslan ovcuları görməmişəm! Lap bu yaxınlarda, avqust ayında – Ovod, indi də – Montanelli! Yəqin ki, müqəddəs ata onların göstərdiyi bu diqqətdən çox razıdır. Başqa fırladaçılar sürüsü də, onun kimi, bu diqqətdən çox razıdırlar.

Martini ilə Cemmanın kilsədən gəlirdilər: bu gün Montanelli orada moizə eləyirdi. Böyük kilsə binası, məşhur vaizə qulaq asmaq istəyən adamlarla ağzına kimi dolu idi. Martini camaatın çoxluğundan Cemmanın başı ağrayacağından qorxaraq, moizə qurtarmamış onu bayıra çıxartdı. Bir həftə davam edən yağışdan sonra gün çıxmışdı; hava yaxşı olduğu

üçün Martini Cemmaya San-Nikolonu əhatə edən təpələrin ətəyindəki bağlarda gəzməyi təklif etdi:

Cemmanın:

– Yox, – dedi, – vaxtımız varsa, mən məmnuniyyətlə gəzərəm, ancaq o tərəfə getməyək. Yaxşısı budur ki, Lunq-Arnoda gezişək. Montanelli kilsədən qayıdanda buradan keçəcək, mən də Qrassini kimi bu məşhur adamı görmək istəyirəm.

– Siz indicə onu gördünüzmü ki!

– Lap yaxından görmədim. Kilsədə elə basırıq idi ki... göləndə də biz ancaq onu arxadan gördük. Körpüyə yaxın bir yerdə dursaq, yəqin onu yaxşı görürük, – axı o, Lunq-Arnoda yaşayır.

– Montanellini görməyə siz niyə bu qədər can atırsınız? Əvvəllər heç məşhur vaizlərlə maraqlanmazdınız?

– İndi mənə maraqlandıran vaiz deyil, adamdır. Bilmək istəyirəm, görüm onu axırıncı dəfə görəndən sonra çoxmu dəyişmişdir.

– Siz onu axırıncı dəfə nə vaxt görmüsünüzmü?

– Artur öləndən iki gün sonra.

Martini təşvişlə Cemmaya baxdı. İndi onlar gəlib Lunq-Arnoda çatmışdılar. Cemmanın dalğın halda suya baxır, lakin heç bir şey görmürdü: onun bu baxışı həmişə Martinini qorxudurdu.

Az sonra Martini dedi:

– Cemmanın, əzizim, yoxsa bu qəmli xatirələr bütün ömrünüzdə boyu sizi təqib edəcək? Axı bizim hansımız on yeddi yaşında yanılmamışıq?

Cemmanın yorğun halda cavab verdi:

– Bizim heç birimiz on yeddi yaşında ən yaxın dostunu öldürməmişdir. – O, körpünün daş sürəhisinə dirəklənərək suya baxırdı. Martini susurdu. Cemmanın belə dərdli halında Martini onunla danışmağa qorxurdu.

Onlar dinib-danışmadan körpünü keçdilər, sahilə getməyə başladılar. Bir neçə dəqiqədən sonra Cemmanın yenə də sözə başladı.

– Bu adamın nə gözəl səsi var! Onun səsinə nə işə qeribə bir məlahət var ki, mən bunu heç bir insanın səsinə duymamışam. Onun bu qədər cazibədar olmasının sirri də, mənə elə bundadır.

Martini çayı görürkən Cemmanın əmələ gələn qorxunc xatirələri dağıtmaq üçün bu mövzudan istifadə edərək dedi:

– Bəli, çox gözəl səsi var! Səsinə başqa, bir də o, moizəsinə qulaq asdıgım vaizlərin ən yaxşısıdır. Amma zənn edirəm ki, onun cazibədar

olmasının sirri heç bunda da deyil, bunun səbəbi daha dərinidir: onun cazibədar olmasının sirri qüsursuz həyatındadır, bu onu – ali mənşəb sahibi olan bütün kilşə əyanlarından fərqləndirir. Siz bütün İtaliyada, olsa-olsa ancaq papanın özündən başqa, yüksək mövqə tutan ruhanilər arasında onun kimi tamamilə ləkəsiz bir şöhrətə malik olan başqa bir adama çox çətin rast gələ bilərsiniz. Yadımdadır, keçən il Romanyaya gedəndə yolun onun yeparxiyasından¹ düşdü, onda gördüm ki, sert təbiətli dağlılar yağış altında durub onun gəlməsini gözləyirlər, onu öteri də olsa görmək, ya da əllərini paltarına toxundurmaq istəyirlər. Onlar az qala Montanellini müqəddəs hesab edirlər. Bunun əhəmiyyəti çox böyükdür: axı Romanyada kim əba geyirsə, ona nifrət edirlər. Bir dəfə mən ən tipik qaçaqmalçı qoca bir kəndliyə dedim ki, görünür, xalq öz yepiskopuna çox sədaqətlidir. O da mənə belə cavab verdi: “Bizim keşişlərdən xoşumuz gəlmir, – onlar hamısı yalançıdır. Amma monsinyor Montanellidən xoşumuz gəlir. Hələ heç kəs eşitməyib ki, o doğru danışmasın, ya da haqsız bir iş görsün”.

Cemma Martiniyə müraciət etməkdən daha çox, sanki düşünərək öz-özünə dedi:

– Görəsən, xalqın onun barəsində nə fikirdə olduğunu o bilir mi? – Bu çox maraqlıdır.

– Bunu o, haradan bilər? Onun haqqında nə düşünürsə, bu, doğrudur.

– Yox, doğru deyil.

– Siz bunu haradan bilirsiniz?

– Özü mənə deyib.

– Özü? Montanelli? Cemma, siz nə demək istəyirsiniz?

Cemma saçını alından geri ataraq, Martiniyə sarı döndü.

Onlar yenə də çayın qırağında dayandılar. Martini sürəhiyə dirsəkləndi. Cemma əlindəki çetirle yavaş-yavaş daşın üstünü cızmağa başladı.

– Çezare, biz sizinlə çoxdan dostuq, amma mən hələ də Arturun başına gələn müsibətlərin hamısını sizə danışmamışam.

Martini tez onun sözünü kəsdi:

– Heç danışmaq da lazım deyil, əzizim. Bunun hamısını mən bilirəm.

– Bunu sizə Covanni danışdı?

– Bəli, ölümündən qabaq dedi, – onun yanında olduğum gecələrdən birində... O bir də mənə dedi ki... Cemma, əzizim, indi ki, bundan söhbət

düşdü, yaxşısı budur, bütün həqiqətləri açıb sizə deyim... O xahiş etdi ki, sizə yoldaşlıq edim, sizi o ağır fikirlərdən uzaqlaşdırmağa çalışım. Mən də əlimdən gələni elədim, hərçənd, deyəsən bunun bir nəticəsi olmadı, – hər halda əlimdən gələni elədim.

Cemma başını qaldırıb ona baxdı:

– Bilirəm. Sizin dostluğunuz olmasaydı, mənim halım pis olardı. Onda monsinyor Montanelli barədə o sizə bir söz demədi?

– Yox. Montanellinin bu hadisə ilə əlaqədar olduğu heç ağılıma da gəlməzdi. O ancaq mənə xəyanət haqqında danışdı, bir də ki...

– Mənim Arturu vurmağımdan, onun da gedib özünü suya atıb boğmasından? Yaxşı, indi sizə Montanellidən danışım.

Onlar körpüyə sarı döndü; kardinal bir azdan sonra buradan gəlib keçəcəkdi. Cemma gözlerini sudan ayırmayaraq danışmağa başladı.

– Montanelli onda Pizada kanonik idi, həm də ruhani seminariyasının rektoru idi. Artura fəlsəfədən dərs deyirdi. Artur universitetə qəbul edildikdən sonra onlar tez-tez bir yerdə oturub kitab oxuyurdular. Arturla Montanelli bir-birini çox istəyirdilər: onlar müəllimlə tələbədən artıq bir-birini sevən iki dosta oxşayırdılar. Artur Montanellinin ayağını basdığı yerə səcdə edirdi. Yadımdadır, bir gün o mənə dedi ki: “Mən öz padremdən məhrum olsam, özümü suya atıb boğaram”. Montanelliyə həmişə padre deyirdi. Sonra özünüz bilirsiniz ki, casusun çuğulluğundan sonra nələr oldu... Ertəsi gün atam, bir də ki, Arturun ögey qardaşları – çox murdar adam olan Bertonlar – bütün günü çay qırağında oldular. Arturun cəsədini axtardılar; mən öz otağımda oturub tutduğum işin əzabını çəkirdim.

Cemma bir neçə saniyə dayandı, sonra yenə də sözünə davam etdi:

– Axşamdan xeyli keçəndən sonra atam yanıma gəlib dedi: “Cemma əzizim, aşağı en, bir adam gəlib, səni görmək istəyir”. Biz qəbul otağına getdik. Orada bir tələbə oturmuşdu, – bizim qrupun üzvlərindən. Onun rəngi ağappaq ağarmışdı, – bütün bədənini əsirdi; o mənə dedi ki, Covanni həbsxanadan ikinci məktub göndərmişdir, məktubda yazır ki, orada nəzarətçidən belə bir məlumat alınmışlar: Artur günahlarını etiraf edəndə tələyə düşmüşdür: keşiş Kardi ona xəyanət etmiş, gedib onu ölə vermişdir. Yadımdadır, tələbə mənə dedi ki: “Bizim indi birçə təsəlimimiz var: biz bilirik ki, Artur müqəssir deyil”. Atam əllərimdən tutdu, mənə sakit etməyə çalışdı. Onda hələ atam tutduğum işdən xəbərdar deyildi. Mən otağıma qayıtdım, bütün gecəni yatmadım. Səhər atam,

¹ Yeparxiya – yepiskop tərəfindən idarə olunan vilayət

bir də ki, Bertonlar yenə çaya tərəf getdilər. Onlar hələ də meyiti tapmaq ümidində idilər.

– Meyiti ki, tapmadılar?

– Yox, tapmadılar. Yəqin çayın suyu onu axıdıb dənizə aparmışdı. Mən tək qaldım. Qulluqçu qız gəlib mənə dedi ki, indicə bir keşiş gəlmişdi, atanızın evdə olmadığını bilib getdi. Başa düşdüm ki, bu yəqin Montanellidir, tez dal qapıdan çıxıb yüyürdüm, bağın qapısında ona çatdım. Mən ona deyəndə ki: “Montanelli ata, sizinlə danışmaq istəyirəm”, o, dərhal dayandı, sakitcə durub nə deyəcəyimi gözlədi! Ah, Çezare, onda siz onun bənizindəki ifadəni görmüş olsaydınız! Sonra aylarla onun üzü gözümün qabağından getmədi! Ona dedim ki: “Mən doktor Uorrenin qızıyam... Arturu mən öldürdüm”. Nə olmuşdusa, hamısını açıb danışdım. O, daşdan yonulmuş bir heykəl kimi durmuşdu, mənə qulaq asırdı. Sözümlü qurtarandan sonra o belə dedi: “Sakit olun qızım: onun qatili siz deyilsiniz, mənəm. Mən onu aldatmışdım, o da bunu bildi”. Montanelli tez çevrilib bağ qapısından çıxdı, daha birce kəlmə də danışmadı.

– Sonra?

– Sonra daha bilmədim onun başına nə gəldi. Ancaq bunu eşitdim ki, elə həmin gün axşamüstü, küçədə, limana yaxın bir yerdə, onun ürəyi gedib yığılır, götürüb yaxındakı evlərdən birinə aparırlar. Bundan artıq heç bir şey bilmirəm. Atam mənə təsəlli vermək üçün əlindən gələni elədi. Mən bütün əhvalatı açıb ona danışanda, o dərhal həkimliyi buraxıb, mənə İngiltərəyə apardı: orada heç bir şey mənə keçmişə xatırlada bilməzdi. O qorxurdu ki, birdən mən də özümü öldürərəm, elə, doğrudan da, mən bu fikrə yaxın idim. Sonra atam xəstələndi, məlum oldu ki, onun xəstəliyi xərcəng xəstəliyidir. Bunu biləndən sonra özümü ələ almalı oldum, çünki məndən başqa onun baxan yox idi. Atam öləndən sonra böyük qardaşımın imkanı olana kimi, uşaqlar yanımda qaldılar. Sonra böyük qardaşım onları öz evinə apardı. Daha sonra Covanni gəldi. İlk vaxtlar biz bir-birimizlə görüşməyə qorxurduq: o dəhşətli xatirələr bizi bir-birimizdən ayırırdı. O da həbsxanadan yazdığı o mənhus məktubun peşmançılığını çəkirdi, deyirdi ki, bu işdə mənəm də əlim olmuşdur. Mənə elə gəlir ki, bizi bir-birimizə yaxınlaşdıran da bu dərd oldu.

Martini gülümsəyərək başını yellədi:

– Bəlkə də sizin tərəfinizdən belə olmuşdur, lakin Covanni üçün bütün məsələ ilk görüşdən həll olmuşdu. Onun ilk dəfə Livornoya

gedib, Milana qayıtdığı yadımdadır. O sizdən ötrü deli-divanə idi: o qədər “İngilis qızı Cemmadan” danışır ki, az qalmışdı ki, mənə lap əldən salsın. Deyirdim, bu, mənə o yerə gətirib çıxaracaq ki, axırda sizdən zəhləm gedəcək. Bu da kardinal!

Karet körpüdən keçib, sahil küçəsindəki böyük bir evə yaxınlaşdı. Montanelli karetdə oturub balısa söykənmişdi. Yəqin çox yorulmuşdu, evinin qabağına yığılmış camaatı görmürdü. Camaat həyəcan içində idi, uzaqdan da olsa onu görmək istəyirdi. Kilsədə onun üzündə görünən şövq tamam sönmüşdü, bunun əvəzində qayğı və yorğunluq ifadəsi vardı. Montanelli karetdən düşüb, qoca olduğundan ağır-ağır yeriyərək evə girdi, Cemma da geri dönüb yavaş-yavaş körpüyə sarı getdi.

O yenə sözə başladı:

– Tez-tez mənə bir fikir məşğul edirdi: deyirdim, görsən, o, Arturu nədə aldada bilər? Hərdən ağıma belə bir şey gəlirdi... bəlkə bu sizə qərribə göründü... onlar bir-birinə çox oxşayırdı...

– Kim axı?

– Arturla Montanelli. Bunu ancaq mən duymurdum. Bir də ki, Arturun ailə üzvləri arasında qərribə bir əlaqə vardı. Arturun anası – missis Berton mənəmə gördüyüm ən füsunkar qadınlardan biri idi. Onun da üzündə, Arturun üzü kimi, necib arzularla yaşayan bir qəlbin ifadəsi vardı; xasiyyətcə də bir-birinə oxşayırdılar. Ancaq missis Berton həmişə ürəkə görünürdü, sanki işlədiyi bir cinayətin üstü açılmışdı. Ögcy oğlunun arvadı da onunla çox kobud rəftar edirdi. Artur özü də o qaba Bertonların heç birinə oxşamırdı... Əlbəttə, adam uşaq vaxtı gördüklərinin çoxunu başa düşmür. Sonralar keçmişə yada salanda ağıma belə bir şey gəlirdi: Artur – Bertonlardan deyil. Yəqin o, anası barəsində bir şey eşitmişdi...

Martini bu məsələ ilə Cemmanın dərđini, az da olsa, yüngülləşdirmək məqsədilə dedi:

– Əgər belə isə, onda Arturun ölümünə bu səbəb olmuşdur. Daha onda Kardi xəyanətinin buna dəxli yoxdur.

Cemma başını yırğaladı:

– Çezare, mən onu vuranda onun üzü elə bir hala düşdü ki, siz bunu görmüş olsaydınız, belə deməzdiniz. Montanelli haqqında güman edilən məsələ bəlkə də doğrudur – burada qərribə bir şey yoxdur... Amma o şeyi ki, mən eləmişəm, bu ayrı məsələdir.

Onlar bir neçə dəqiqə dinib-danışmadılar.

Nəhayət, Martini dilləndi:

– Əzizim Cemma, görülən işləri dəyişmək üçün yer üzündə bir üsul mümkün olsaydı, onda keçmiş səhvlər haqqında düşünməyin bir mənası olardı, amma onları ki, düzəltmək mümkün deyil, – qoy onda ölümlər ölümlərin dərdinə aqlasın. Doğrudur, bu, dəhşətli hadisədir. Lakin o yazıq gənc, hər halda, indi sağ qalanların çoxundan xoşbəxttir, bunlar sağ qalsalar da həbsxanalarda yatır, ya da sürgündədirlər. Biz bu adamlar haqqında düşünməliyik. Bütün fikrimizi ölümlərə verməyə haqqımız yoxdur. Yadıma salın, görün sizin sevdiyiniz Şelli¹ nə deyir?! O deyir ki: “Keçmiş – ölümdür, gələcək – sənin!” Nə qədər ki, gələcək sizindir – ondan istifadə edin: keçmişdə tutduğunuz pis bir iş haqqında deyil, gələcəkdə görə biləcəyiniz yaxşı işlər haqqında düşünün.

Martini çox istəyirdi ki, Cemmaya təsəlli versin, bu məqsədlə də onun əlini əlinə aldı, lakin arxa tərəfdən həzin, mülayim bir səs eşidib, dərhal onun əlini buraxaraq yana çəkildi.

– Möhtərəm doktor, heç şübhəsiz ki, sizin söylədiyiniz, yaxşı cəhətlərin hamısı monsinyor Montanellidə var. O hətta bizim bu günahkar dünyamıza heç yaraşmır, onu çox nəzakətlə o dünyaya yola salmaq pis olmazdı. Mən əminəm ki, monsinyor Montanelli orada da belə hay-küy qoparırdı. Orada yəqin, çoxdan yaşayan və hələ indiyə kimi vicdanlı kardinal kimi əcaib bir şeyi görməyən ruhlar az deyil. Ruhlar təzəliyin yaman həvəskarıdır...

Rikkardonun səsi eşidildi:

– Bunu siz haradan bilirsiniz? – Onun səsindən hirsələndiyi, lakin özünü saxladığı hiss olunurdu.

– Mənim əzizim, müqəddəs kitabda yazılmışdır. Bu yazılana inansa, onda məlum olur ki, hətta, hörmətli ruhlar da xəyali birləşməyə meyil göstərirlər. Məncə, vicdan və kardinal, xərçənglə balın birləşməsi kimi, çox qərribə bir şeydir: hər ikisinin çox pis tənəsi var... Ba! Sinyor Martini ilə sinyora Bolla da burada imiş! Yağışdan sonra hava çox gözəl olub, elə deyilmi? Siz də yeni Savonarollanın² vəzinə qulaq asdınız mı?

Martin tez geri döndü.

¹ Şelli Persi Bişi (1792–1822) – ingilis şairi

² Savonarolla Cirolamo (1452–1498) – ruhanilərin və hökumətin əxlaqsızlığının ifşa edən məşhur Florensiya vaizi. Hökumət tərəfindən təqib edilmiş; 1498-ci ildə mürtdəlikdə təqsirləndirilərək edam edilmişdir.

Ovodun ağızında siqar, döşündə çiçək vardı. O, zərif əlcək taxılmış incə əlini Martiniyə uzatdı. Günəş onun qəşəng lak çəkmələrinə düşüb parıldayırdı, güllər üzünü işıqlandırır; indi o, Martiniyə əvvəlki kimi eybəcər olmasa da, əvvəlkindən daha artıq təkəbbürlü görünürdü. Onlar – biri güllər üzle, o birisi qaşqabaqla – bir-birinin əlini sıxdı.

Birdən Rikkardo dedi:

– Sinyora Bolla, siz özünüzü pis hiss edirsiniz?

Cemmanın başındakı şlyapanın kənarı üzünə kölgə salmışdı: onun üzünü meyit kimi ağarmışdı; döşündəki lentin qalxıb-ənməsindən ürəyinin bərk-bərk döyündüyü hiss olunurdu.

O zəif səsle dedi:

– Mən evə gedirəm.

Karet çağırdılar. Martini də onu evlərinə ötürmək üçün karetə əyləşdi. Ovod yüyürüb Cemmanın təkərə dolaşmış paltarını düzəltdi və birdən onun üzünə baxdı, bu zaman Martini Cemmanın dəhşətlə geri çəkildiyini gördü.

Karet yola düşən kimi Martini ingiliscə soruşdu?

– Cemma, sizə nə olub? O haramzadə sizə nə dedi?

– Heç bir şey, Çezare. Onun heç bir təqsiri yoxdur. Mən... qorxdum.

– Qorxdunuz?

– Bəli... Mənə elə gəldi ki...

Cemma əli ilə gözlərini örtüdü. O, özünə gələne kimi Martini dinləmədi... Sonra yavaş-yavaş Cemmanın üzünü canlandı. Martiniyə sarı dönüb öz adı, qəti səsle dedi.

– Siz tamamilə haqlı imişsiniz: keçmişin dəhşətli xatirələrinə qapılmaq zərərli imiş... bu, səbəbləri elə sarsıdır ki, heç mümkün olmayan şeyləri təsəvvür etməyə başlayırsan. Çezare, bu barədə daha heç nə danışmayaq, belə olsa, mən hər rast gəldiyim adamı xəyalımda Artura oxşadacağam. Sanki günün günorta çağında mənə qara basır. Bir təsəvvür edin: indicə o adam bizə yaxınlaşanda mənə elə gəldi ki, o, Arturdur.

BEŞİNCİ FƏSİL

Ovod özünə düşmən qazanmaqda xüsusi bir qabiliyyətə malikdi. Florensiyaya avqust ayında gəlmişdi, amma oktyabrın axırında onu dəvət edən komitə üzvlərinin dördü üçü ondan, Martini kimi, narazı idi. Ovodun Montanelliyə olan şiddətli hücumları hətta, onun ən qızgın pərəstişkarlarını da darıxdırırdı. Qallı əvvəllər bu hazırcavab satirik nə

dese, ona tərəfdar çıxar, onu müdafiə edərdi, indi o, canını dişinə tutub deyirdi ki, kardinal Montanelliye toxunmamaq daha yaxşıdır.

Ovodun qələmindən dolu kimi yağan bütün bu həcvlərə, karikaturlara birçə adam laqeyd baxırdı – o da Montanellinin özü idi. Martin bu barədə belə deyirdi: o adam ki, bu istehzaları sakitliklə qəbul edir – onu ələ salmaq üçün zəhmət çəkməyin heç mənası yoxdur. Deyirlər ki, Florensiya arxiyepiskopu Montanellinin evində nahar edirkən, Montanelli öz otağında Ovodun ən kəskin həcvlərindən birini tapır; həcvi başdan-ayağa oxuduqdan sonra arxiyepiskopa verib deyir: “Amma pis yazılmayıb, elə deyilmi?”

Çox çəkmədi ki, şəhərdə: “Xristian bayramının sirri” sərlovhəli bir vərəqə peyda oldu. Onun üstündə qanadları açılmış mozalan şəkli çəkil-məsə də (Rivares öz pamfletlərində imzasını bu şəkillə əvəz edirdi), yazının birçə elə sərt və kəskin üslubundan onun kim tərəfindən yazıldığı oxucuların çoxuna aydın olardı. Pamflet Toskana ilə Montanelli arasında gedən dialoq şəklində tərtib edilmişdi: Toskana – madonna surətində, Montanelli isə, başında zeytun budağından çələng (barışıq rəmzi), əlində zanbaq çiçəyi (paklıq rəmzi) yezuitlərin zühurunu xəbər verən bir mələk surətində verilmişdi. Pamflet başdan-başa təhqiredici şəxsi kinayələrlə, həddindən artıq cəsəretli eyhamlarla dolu idi. Bütün Florensiya hiss edirdi ki, satira həm amansızdır, həm də haqsız yerə yazılmışdır, – bununla belə hamı gülürdü. Pamflet ağlasığmayan şeylərlə dolu idi, lakin bu ağlasığmayan şeylər ciddi bir ifadə ilə yazılmışdı, burada o qədər yumor var idi ki, Ovodun ən qəddar düşmənləri də, onun tərəfdarları kimi, lap ürəkdən gülürdü. Satiranın haqsız yerə yazıldığı göz önündə idi, lakin o, şəhər əhalisinə öz təsirini göstərdi. Montanelli sarsılmaz şöhrətə malikdi, heç bir həcv onun şöhrətini ciddi surətdə sarsıda bilməzdi, amma bəzən ictimai rəy onun əleyhinə olurdu. Ovod bilirdi ki, hansı yeri sanmaq lazımdır. Yəne də kardinal Montanelli kərətə əyləşib gedəndə, ya da geri qayıdanda, evinin qabağı adamlarla dolu olurdu: lakin indi xeyir-dua və təbrik sədaları arasından çox tez-tez “Yezuit!”, “Sanfedist casusu!” bağırtıları da ucalırdı.

Montanellini müdafiə edənlər də az deyildi. Ovodun həcvi meydana çıxandan iki gün sonra klerikalların “Mömin” adlı orqanında – “Xristian bayramının sirri”nə cavab olaraq, “Kilsə oğlu” imzası ilə gözəl bir məqalə dərc olundu. Bu məqalədə Ovodun böhtan dolu hücumlarına qarşı Montanelli çox ciddi bir şəkildə müdafiə edilirdi. Adını gizləyən

müəllif, öz məqaləsini – yeni papanın elan etdiyi “barışıq və xeyirxahlıq” təlimini odlu və gözəl ifadələrlə izah etməklə başlayır, sonra Ovoda meydan oxuyaraq, dediklərinin heç olmasa bircəciyinin də haqlı olduğunu isbat etməyə çağırırdı, ən axırda tənənəli surətdə camaata müra-ciət edərək deyirdi ki, nifrətə layiq böhtançının yazdıqlarına inanmayın. Cavab, həm müdafiənin inandırıcı olması ilə, həm də bədii məziyyətlərlə adi qəzet məqalələrindən o qədər yüksəkdə idi ki, bütün şəhər onunla maraqlanmağa başladı; burası da var ki, qəzeti nəşr edən adam özü də “Kilsə oğlu” imzası arxasında kimin gizləndiyini təyin edə bilmirdi. Az sonra məqalə kitabça şəklində çap edildi və Florensiyanın bütün qəhvəxanalarında Montanellinin “adını gizlədən müdafiəçisindən” söhbət getdi.

Ovod “Kilsə oğlu”na cavab olaraq, yeni papaya, onun havadarlarına, xüsusilə Montanelliye daha kəskin bir şəkildə hücum etdi, eyni zamanda ehtiyatla işarə etdi ki, Montanelliye yazılan mədhiyyə onun öz razılığı ilə yazılmışdır. Buna da Montanellinin, öz adını gizlədən müdafiəçisi yenə “Mömin” qəzetində qəzəbli bir etirazla cavab verdi. Nə qədər ki, Montanelli Florensiyada idi, bu münaqişənin arası kəsilmədi, az vaxtda camaatın diqqətini elə cəlb etdi ki, az qala, vaizin özü yaddan çıxsın.

Liberallar partiyasının üzvlərindən bəziləri Ovoda sübut etmək istəyirdi ki, Montanelliye edilən hücumun son dərəcə kəskin və qəzəbli olması yersizdir, lakin onlar Ovodu yola getirə bilmədilər. O, ancaq nəzakətlə gülümsəyir, kəkələyə-kəkələyə deyirdi:

– D-doğrudan da, cənablar, siz insafsızlıq edirsiniz. Mən sinyora Bollaya güzəştə gedəndə onunla qəsdən danışmışdım ki, Montanelli gələndə mənə kefim istədiyi qədər gülməyə ixtiyar verilsin. Bizim şərtimiz belə idi.

Oktyabrın axırında Montanelli Romanyaya öz yeparxiyasına getdi. Yola düşməzdən əvvəl, axırncı dəfə kilsədə yenə vəz etdi və bu vəzində məşhur ədəbi münaqişəyə də toxundu. O, yumşaq bir ifadə ilə, hər iki müəllifin hədsiz dərəcədə ehtirasa qapıldığına təəssüf etdi, tanımadığı, lakin onu müdafiə edən adamdan xahiş etdi ki, təmkinlə hərəkət etmək məsələsində başqalarına nümunə olsun, bu mənasız və ləyaqətsiz söz davasını kəssin. Ertəsi gün “Mömin” qəzetində bir məlumat dərc olundu: məlumatda deyilirdi ki, monsinyor Montanelli camaat qarşısında öz arzusunu bildirdiyindən, “Kilsə oğlu” münaqişəni davam etdirməyəcəkdir.

Noyabrın axırında Ovod iki həftəliyə dəniz sahilinə gedəcəyini komitəyə bildirdi. Deyirdilər ki, o, Livornoya getmişdir. Bundan az sonra doktor Rikkardo Livornoya gedib, onunla görüşmək istədi; ancaq nə qədər axtarırsa onu tapa bilmədi. Dekabrın beşində Papa vilayətində və bütün Apennin dağları silsiləsi boyunca böyük siyasi hərəkət başlandı; bu zaman, qışın ortasında, Ovodun birdən-birə özünə tətillə düzəlmək fikrinə düşməsinin səbəbi bir çoxlarına aydın oldu. Üsyan yatırıldıqdan sonra Ovod Florensiyaya qayıtdı. Küçədə Rikkardoya rast gələrək, gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

– Eşitdim ki, siz mənə Livornoda axtarırmışsınız. Mən Pizada ilişib qalmışdım. Piza nə gözəl şəhərdir, özü də qədim şəhərdir! Burada adam özünü elə hiss edir ki, elə bil xoşbəxt Arkadiyadadır!¹

Ovod Milad bayramında, doktor Rikkardonun mənzilində ədəbiyyat komitəsinin təşkil etdiyi iclasda iştirak edirdi. İclasda çox adam vardı. Ovod bir az gecikmişdi. İçəri girəndə gülümsəyə-gülümsəyə təzim etdi: onun bu təbəssümündə və təzimində – gecikdiyi üçün üzr istədiyini bildirən bir ifadə vardı. Otaqda boş yer yox idi. Rikkardo yerindən qalxıb, o biri otaqdan stul götürmək istədi, lakin Ovod onu saxlayaraq dedi:

– Narahat olmayın. Mən özümə yer düzəldərəm.

Otağın içindən keçib pəncərəyə sarı getdi və pəncərənin qırağında oturdu. Cemma pəncərənin qabağında oturmuşdu.

Cemma Ovodun qərribə bir ifadə ilə ona baxdığını hiss etdi və onun bu adama qarşı şübhəsi o saat əsassız bir qorxuya çevrildi. Bu baxışlar Ovodu Leonardo da Vinçinin² çəkdiyi bir rəsme oxşatdı.

İclasda Toskananı qorxu altına alan aclıq barəsində intihabname nəşr etmək məsələsi müzakirə edildi: intihabnamədə, aclığın qabağını almaq üçün nə kimi tədbir görülməsi haqqında komitənin fikri izah edilməli idi. Müəyyən qərara gəlmək çox çətindi, çünki başqa məsələlərdə olduğu kimi, bu məsələdə də fikirlər bir-birindən fərqlənirdi. Komitənin Cemma, Martini və Rikkardonun mənsub olduğu radikal hissəsi bu fikirdə idi: əhaliyə vaxtında kömək etmək üçün tezliklə tədbir görmək

¹ Arkadiya – qədim Yunanıstanda bir ölkə; qədim Yunan şairləri bu yeri dinc çoban həyatı keçirən bir ölkə kimi tərənnüm etmişlər. Sonrakı ədəbiyyatda bura gündəlik həy-küyden uzaq, xoşbəxt, əfsanəvi bir ölkə kimi təsvir edilmişdir.

² Leonardo da Vinçi (1452-1519) – böyük İtalyan rəssamı. Burada onun bir rəsm əsəri nəzərdə tutulur: həmin rəsmdə dodaqlarında qərribə, bir az da istehzalı təbəssüm duyulan bir gənc təsvir edilmişdir.

barəsində hökumət və cəmiyyətə çox ciddi şəkildə müraciət edilsin. Lakin komitənin daha mötədil hissəsi, o cümlədən, əlbəttə, Qrassini də qorxurdu ki, müraciətnamənin çox ciddi yazılması hökuməti inandırmaq əvəzinə, acıqlandıra bilər.

Qrassini həyəcan keçirən radikalara təəssüflə baxaraq sakitcə dedi:

– Cənablar, bu söylədikləriniz çox yaxşıdır, əlbəttə, köməyin tez olması çox arzu edilən bir şeydir. Biz hamımız, hamımız olmasa da çoxumuz elə şeylər arzu edirik ki, bunu əldə etmək çox çətin məsələdir. Əgər biz hökumətlə sizin təklif etdiyiniz dilde danışsaq, çox ola bilsin ki, hökumət, aclıq başlanmayınca heç bir tədbir görməsin. Amma biz məhsulun nə vəziyyətdə olduğunu öyrənməyə hökuməti məcbur edə bilsək, bu, irəliyə doğru atılmış bir addım olar.

Qallı buxarının yanında, küncdə oturmuşdu; etiraz etmək üçün cəld ayağa qalxdı:

– İrəliyə doğru atılmış bir addım? Əlbəttə, möhtərəm cənab! Lakin aclıq bizi durub gözləməyəcək. Əgər biz belə bir addımla irəliyə getsək, camaat kömək alana kimi qırılıb qurtarar.

Sakkoni sözə başladı:

– Maraqlıdır, adam biləydi ki... – lakin bu vaxt ayrı-ayrı yerlərdən:

– Bərkəndən danışın, eşitmək olmur! – səsləri ucaldı.

Qallı acıqlı-acıqlı:

– Küçədə ki belə həy-küy qopub, burada bir şey eşitmək olar? – dedi.

– Rikkardo, orda pəncərə bağlıdır?

Cemma pəncərəyə baxaraq:

– Bəli, bağlıdır, – dedi. – Görünür, küçədən köçəri sirk keçir, ya da buna oxşar bir şey var.

Bayırdan ayaq tappılması, çığırtı, gülüş, zəng səsləri gəlirdi: bu səsə – pis çalınan bir orkestr gurultuları, qulaq batıran təbil gumbultuları da qarışmışdı.

Rikkardo dedi:

– İndi elə günlərdir ki, gərək belə həy-küyə dözsən. Bayram günlərində həmişə belə olur... Sakkoni, siz nə demək istəyirdiniz?

– Mən onu demək istəyirdim ki, görsən bu barədə Pizada, Livornoda nə düşünürlər, bunu bilmək çox maraqlıdır: sinyor Rivares oradan gəlir, bu barədə bizə məlumat verə bilərmə?

Ovod dinmədi. Diqqətlə pəncərəyə baxır, elə bil ki, iclasda gedən danışıqları eşitmirdi.

Cemna onu çağırdı:

– Sinyor Rivares! – Cemna ona hamıdan yaxın oturmuşdu. Rivares çağırışa yenə də cavab verməyəndə Cemna əyilərək onun əlinə toxundu. Rivares ağır-ağır ona tərəf döndü: Cemna onun baxışlarında adamı dəhşətə gətirən bir durğunluq görüb diksindi. Cemmaya bir anlığa elə gəldi ki, onun qarşısındakı meyit sifətidir; sonra Rivaresin dodaqları qorxunc bir halda tərpendi. O pıçıldayaraq dedi:

– Bəli, bu köçəri sirk truppasıdır.

Cemmanın ilk instinktiv hərəkəti – Rivaresin qarşısını kəsib, onu başqalarının gözündən yayındırmaq oldu. O hələ də Rivaresə nə olduğunu bilmirdi. Cemna cəld yerindən qalxıb, küçəyə baxmaq bəhanəsilə, pəncərəni taybatay açdı, bununla da Rivaresin qarşısını kəsdi. İndi başqaları onu daha görə bilməzdi.

Küçədən sirk truppası keçirdi: klounlar uzunqulağın belində əyləmiş, ala-bözək paltar geymişdi.

Oraya yığılan avara camaat gülə-gülə, bir-birini itələyə-itələyə zarafatlaşır, məzhəkəçilərin üstünə, məzhəkəçilər də onların üstünə kağız lentləri atırdılar; arabada oturan lələkli, qoyma birçəkli, süni təbəssümlü, boyama dodaqlı, başdan-ayağa işildayan ulduzlarla bəzədilmiş kolombinaya¹ konfet kisələri tullayırdılar. Arabanın dalınca dilənçilər, cürbəcür oyun çıxaran akrobatlar, xırda-xuruş şeylər və şirniyyat satan alverçilər gedirdi. Onlar hamısı gülə-gülə, çığır-çığır kimi işə itələyir və döyürdülər; bu adam kim idi – Cemna əvvəl onu izdihamın içində görə bilmədi. Lakin bir az sonra gördü ki, o, gülünc təkək paltar geymiş, başına zınqırovlu kağız papaq qoymuş, eybəcər, qozbel bir cırdandır; görünür sirk truppasındandır; çirkin bir şəkildə ağız-burnunu əyə-əyə, üz-gözünü turşuda-turşuda, özilə-büzülə camaatı əyləndirirdi.

Rikkardo pəncərəyə yaxınlaşaraq soruşdu:

– Orada nə olub?

Cemna ilə Rivaresin köçəri aktyorlardan ötrü, bütün komitəni gözleməyə məcbur etmələri onu bir qədər təəccübləndirmişdi.

Cemna ona sarı döndü:

– Elə bir şey yoxdur. Köçəri sirk truppasıdır. Ancaq onlar elə sösküy qoparıb ki, dedim bəlkə bir şey olub.

Cemna pəncərəyə söykənərək durmuşdu, birdən o hiss etdi ki, Ovod soyuq barmaqlarıyla onun əlini sıxıb mülayim bir səsle pıçıldadı:

– Təşəkkür edirəm!

Sonra yenə də pəncərəni örtüb, pəncərə qırağında oturdu.

Zarafatla dedi:

– Cenablar, əfv edin, işinizi ləngitdim. Tamaşaya baxıb özümü unutmuşam. Çox maraqlı idi.

Martin çox sert dedi:

– Sakkoni sizə sual vermişdi. – Ovodun hərəkəti Martiniyə mənasız bir nazsatma kimi görünmüşdü; Cemmanın da Ovoda baxıb onun kimi yersiz hərəkət etməsi Martinini acıqlandırmışdı: ondan heç belə şey gözləmək olmazdı.

Ovod bildirdi ki, mən Pizadakı vəziyyət haqqında heç bir şey deyə bilmərəm, çünki ora “dincəlmək” üçün getmişdim. Elə o saat da gözlənilən aclıq haqqında danışmağa başladı; öz uzun nitqilə və kəkələməsilə iclasdakıları yordu. O sanki öz səsindən həzz alırdı. İclas qurtarıb, komitənin üzvləri dağılışmağa başlayanda Rikkardo Martiniyə yaxınlaşdı:

– Qalın bizdə nahar eləyin! Fabritsi ilə Sakkoni də söz verdilər ki, qalsınlar.

– Təşəkkür edirəm. Mən sinyora Bollanı ötürmək istəyirəm. Cemna yerindən qalxdı, plaşı çiyinə ataraq dedi:

– Siz, deyəsən, doğrudan da, elə zənn edirsiniz ki, mən təkə evedə bilmərəm? Əlbəttə, doktor, Martini sizdə qalacaq, adam içində olmaq onun xeyrinədir. Evdə çox oturur.

Ovod:

– İcazə versəniz, – dedi, – mən sizi ötürərəm. Mən də o tərəfə gedirəm.

– Əgər doğrudan da, yolumuz birdirsə...

Rikkardo qapını aç-aça soruşdu:

– Rivares, axşam bizə gəlməyə vaxtınız olarmı?

Ovod gülə-gülə geriye döndü:

– Əzizim, mənimmi? Mən sirkə getmək istəyirəm.

Rikkardo qonaqların yanına qayıdaraq dedi:

– Qərribə adamdır! Bilmirəm, bu tamaşalarda nə görüb?

Martini söhbətə qoşuldu:

– Burada təəccüblü heç bir şey yoxdur. Onların ruhən həmcins olması özünü hiss etdirir: o özü xalis sirk məzhəkəçisidir.

¹ Kolombina – İtaliya xalq tamaşalarında qadın, məzhəkəçinin sevgilisi

Fabritsi ciddi halda əlavə etdi:

– Yalnız məzhəkəçi olsa yaxşıdır. Mən bir şeydən ehtiyat edirəm: o məzhəkəçi də olsa, qorxulu məzhəkəçidir.

– Qorxulu? Nə barədə?

– Onun çox xoşladığı o sirli səyahətlər mənim heç xoşuma gəlmir. O, üç dəfə belə səyahətə çıxmışdır. Axıncı səyahətində Pizaya gəldiyinə mən inanmıram.

Sakkoni dedi:

– Hamı bilir ki, o dağlara gedir – bu gizli deyil, o, hətta qaçaqmalçılarla əlaqə saxladığını da gizlətməyə çalışmır. Qaçaqmalçılarla Savinyo üsyanında tanış olmuşdur; çox təbiidir ki, o öz pamfletini Papa vilayəti sərhədlərindən keçirmək üçün onlardan istifadə edir.

Rikkardo:

– Bax, elə bu barədə sizinlə danışmaq istərdim, – dedi. – Mənim ağıma belə bir şey gəlib: ən yaxşısı budur ki, Rivaresdən xahiş edək, qoy o bizim də qaçaqmalçılıq işimizə başçılıq eləsin. Bizim ədəbiyyatı Pistoyaya göndərmək işi, mənə, çox pis təşkil edilmişdir. Pamfletləri həmişə eyni qayda ilə siqar içində göndərmək çox ibtidai bir üsuldür.

Martini ona qəti etiraz etdi:

– Bu vaxta kimi həmin üsul yaxşı nəticə verib.

Qallinin də, Rikkardonun da həmişə Ovodu təqlid üçün bir örnək kimi göstərmələri Martininin zəhləsini tökmüşdü. O belə hesab edirdi ki, bu “riyakar quldur” gəlib hamıya ağıl öyrədənə kimi işlər çox yaxşı gəldirdi.

– Bəli, indiyə kimi bu qaçaqmalçılıq üsulu bizi təmin edirdi, çünki bundan yaxşı yol yox idi. Lakin son vaxtlara, özünüz bilirsiniz ki, xeyli adam tutulmuş, xeyli ədəbiyyat ələ keçmişdir. Mənə Rivares bu işi öz üzərinə götürsə, belə hadisələr baş verməz.

– Siz niyə belə güman edirsiniz?

– Birincisi, ona görə ki, qaçaqmalçılar bizə yad bir adam, bəlkə lap sağmal inək kimi baxırlar; amma Rivares onların başçısı da olmasa, hər halda dostudur. Qaçaqmalçılar onun sözüne baxır, ona inanırlar. Siz lap yəqin bilin ki, hər bir qaçaqmalçı bizdən çox, Savinyo üsyanında iştirak edənlərə kömək göstərir. İkincisi isə budur ki, bizim aramızda dağları Rivares qədər yaxşı tanıyan adam çox çətin tapılar. Unutmayın ki, o qaçıb dağlarda gizlənmişdi, qaçaqmalçıların bütün yollarına çox yaxşı bələd-

dir. Heç bir qaçaqmalçı onu aldatmağa cürət etməz, aldatmaq fikrinə düşsə də, aldada bilməz:

– Yaxşı, indi sizin təklifiniz nədir? Bizim ədəbiyyatı Papa vilayətinə keçirməyi, bununla əlaqədar olan bütün işi – ədəbiyyatın paylanması, ünvanları, kitab qoyulan yerləri, ümumiyyətlə, hər şeyi ona tapşırıq, ya da ondan xahiş edək, bunları sərhəddən keçirməyi öz üzərinə götürsün.

– Bizim bildiyimiz ünvanları, kitab qoyulan yerləri, yəqin ki, o da bilir. Bir də, yəqin o elələrini də bilir ki, bizim onlardan xəbərimiz yoxdur. Bu barədə biz yeni bir şey göstərə bilmərik. O ki qaldı ədəbiyyatın paylanması məsələsi – bunu görə ümumilikdə həll olaydıq. Mənə işin ən mühüm cəhəti – ədəbiyyatı sərhəddən keçirtməkdir. Kitablara sağ-salamat gedib Bolonyaya çatsa, onları adamlara paylamaq nisbətən asan işdir.

Martini dedi:

– Əgər mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, mən bu planın əleyhinəyəm. Axı Rivaresin bu iş üçün yararlı olması məsələsi ancaq bir fərziyyədir. Əslində biz onu bu işdə görməmişik, çətinə düşəndə onun özünü itirməyəcəyinə arxayın ola bilmərik.

Rikkardo onun sözünü kəsdi:

– Bu barədə şübhə etməyə bilərsiniz! Savinyo üsyanı sübut etdi ki, o, heç vaxt özünü itirmir!

Martini sözüne davam etdi:

– Bundan başqa, mən onu az tanısam da, zənnimcə, partiyanın bütün sirlərini açıb ona demək olmaz, – bunun üçün mənim əlimdə kifayət qədər əsasım var. Mənə elə gəlir ki, o, dəmdəməki adamdır, həm də lovgalanmağı xoşlayır. Partiyanın qaçaqmalçılıq işinə başçılıq etməyi bir adama tapşırmaq çox ciddi məsələdir. Fabritsi, sizin bu barədə fikriniz nədir?

– Mən onun cəsarətli, namuslu olmasına, özünü ələ ala bilməsinə şübhə etmirəm. Burasına da şübhə ola bilməz ki, dağlara o, dağlıların özü kimi yaxşı bələddir. Lakin mənim başqa bir şübhəm var. Mən əmin deyiləm ki, o, dağlara ancaq öz pamfletlərin qaçaqmalçılarla yola salmaq üçün gedir. Mənim zənnimcə, onun dağlara getməkdə başqa məqsədi var. Əlbəttə, bu söhbət bizim aramızda qalmalıdır, çünki bu ancaq mənim fikrimdir. Mənə o, quldur dəstəsilə, bəlkə də çox təhlükəli bir dəstə ilə lap yaxın əlaqədədir.

- Sizin fikrinizcə bu hansı dəstədir? "Qırmızı qurşaqlılar?"
- Yox, "Xəncərlilər" dəstəsidir.
- "Xəncərlilər" dəstəsi? Bu ki heç təhsili, siyasi təcrübəsi olmayan bir yığın sərsəridən ibarətdir, çoxusu da kəndlidir.

- Savinyo üsyançıları da belə adamlardı. Lakin onların arasında təhsil görmüş bir neçə adam vardı, onlara başçılıq eləyən də bu adamlardı. Olsun ki, bu dəstədə də elədir. Bir cəhətə də diqqət yetirin, bu bir haqiqətdir: Romanyadakılar gördülər ki, üsyan vasitəsilə klerikalları məğlub edə bilməyəcəklər, gizli yollarla adam öldürməyə girişdilər. Tüfənglə müvəffəqiyyət qazanmadıqlarından xəncərə əl atdılar.

- Siz nədən bilirsiniz ki, Rivares onlarla əlaqə saxlayır?

- Mən ancaq güman edirəm. Hər halda bizim ədəbiyyatın qaçaq-malçılıq yolu ilə çatdırılması işini ona tapşırımdan əvvəl bunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Əgər o, hər iki işi birdən aparmaq fikrinə düşübsə, bizim partiyağa çox zərər yetirə bilər: onun adını ləkələr. Bu barədə gələn dəfə də danışırıq; indi mən sizinlə Romadan alınan məlumat haqqında danışmaq istəyirəm. Deyirlər ki, şəhərin öz-özünü idarə etməsi üçün layihə hazırlanır, bunun üçün komissiya təyin edilməsi nəzərdə tutulur.

ALTINCI FƏSİL

Cemma ilə Ovod Lunq-Arno ilə dinməz-söyləməz gedirdilər. Görünür Ovod həddindən artıq boşboğazlıq etdiyindən sözü qurtarmışdı. Rikkardonun evindən çıxandan sonra bircə kəlmə də danışmamışdı, Cemma da buna ürəkdən sevinirdi. Ovodla bir yerdə olmaq ona həmişə ağır gəlirdi – bu ağırlığı bu gün daha artıq hiss edirdi.

Birdən o dayanıb Cemmaya sarı döndü:

- Siz yorulmamışsınız ki?
- Xeyr. Nəcə?
- Bu gün axşam çox məşğul deyilsiniz ki?
- Xeyr.
- Mən sizdən xüsusi bir iltifat göstərməni – mənimlə bir az gəzmenizi xahiş etmək istədim.
- Hara gedək?
- Elə belə gəzək, sizin ürəyiniz hara istəsə, ora.
- Bu haradan sizin ağılnıza gəldi?

- Mən bunu izah edə bilmərəm. Bunu izah etmək çox çətindir. Ancaq sizdən çox xahiş edirəm.

Ovod başını qaldırıb Cemmaya baxdı. Onun gözlərindəki ifadə Cemmaı heyretə saldı.

Cemma mülayim bir ifadə ilə dedi:

- Siz çox pərişansınız.

Ovod ilgəyinə sancdığı çiçəkdən bir ləçək qoparıb didməyə başladı. Bu, ona kimi xatırladı? O da barmaqları ilə gül ləçəklərini belə əsəbi halda tez-tez didirdi.

Ovod əllərinə baxa-baxa güclə eşidiləcək bir səsle dedi:

- Mənim ürəyim ağrıyır. Mən bu gün tək qalmaq istəmirəm. Mənimlə gedərsinizmi?

- Əlbəttə gedərəm. Amma bizə getsək yaxşı olmazmı?

- Yox, gedək, restoranda nahar edək. Sinyoriya meydanında bir restoran var, xahiş edirəm, rədd etməyin, siz söz verdiniz.

Onlar restorana getdilər. Ovod nahar gətirdi, amma özü çox az yedi.

O susurdu, gah çörəyi xırdalayır, gah da süfrənin saçaqlarını bururdu.

Cemma özünü çox narahat hiss edirdi. Gəldiyinə peşman olmuşdu. Bu sakitlik onu sıxırdı. Ovod sanki onun burada olduğunu da unutmuşdu: o belə bir adamla boş-boş söhbətə də başlamaq istəmirdi. Nəhayət, Cemmaya baxaraq heç gözənlilmədiyi halda dedi:

- Sirkə getmək istəyirsinizmi?

Cemma təəccüblə ona baxdı.

Cavab verməmişdi ki, Ovod yenə soruşdu:

- Siz heç sirk tamaşaları görmüsünüzmü?

- Yox, görməmişəm. Bu tamaşalar mənə maraqlandırmayıb.

- Nahaq! Bunlar çox maraqlı olur. Mənə elə gəlir ki, bu tamaşaları görmədən xalqın həyatını öyrənmək olmaz.

Köçəri sirk öz çadırını şəhər darvazasından bayırda qurmuşdu. Ovodla Cemma ora yaxınlaşanda skripkaların zəhlətökən səsi, təbil gumbultuları tamaşanın başladığını xəbər verdi.

Tamaşa çox bəsit idi. Bütün truppa – bir neçə kloundan, məzhəkəçidən, akrobatdan, halqa içindən tullanan atlıdan, bəzək-düzək vurulmuş kolombinadan, bir də cansıxıcı və axmaq-axmaq zarafatlar edən qozbeldən ibarətdi. Zarafatlar, ümumiyyətlə öz kobudluğu ilə həqarətli deyildi, ancaq onlar, adi həyatda çox-çox təkrar olunduğundan bayağılaşmış, zəhlətökən ibarələrdi; ümumiyyətlə, bütün oyunlarda dözülməz

bir bayağılıq vardı. Camaat toskanalılara xas olan bir nəzakətlə gülür, oyunçuları alqışlayırdı. Lakin onları ən çox əyləndirən qozbelin oyunları idi. Cemma onun bu oyunlarında nə məzəli, nə də gülməli bir şey görürdü. Onun oyunları bir sıra kobud, çirkin əzilib-büzülməkdən ibarətdi. Camaat ona öcəşirdi, uşaqları çiyinlərinə qoyub bu "kifir adamı" onlara göstərirdilər.

Ovod çadırın ağac dayacağına söykəni birməqədər durmuşdu. Cemma ona sarı dönərək soruşdu:

– Sinyor Rivares, siz burada maraqlı nə görürsünüz? Mənə elə gəlir ki...

Cemma onun üzünü görüb birdən susdu: bu vaxta qədər o, insan sifətində belə dərin, belə ümitsiz bir ifadə görməmişdi: yalnız bunu Livornoda, bağ qapısı yanında Montanellinin üzündə görmüşdü.

Budur, klounlardan biri qozbelə bir dürtmə vurdu. Qozbel havada mayallaq vurub, yumaq kimi, yöndəmsiz halda, diyirlənə-diyirlənə meydana çıxdı. Sonra iki kloun arasında söhbət başlandı. Ovod yuxudan ayılmış kimi qımıldandı.

– Gedək, – dedi, – bəlkə siz yenə baxmaq istəyirsiniz? Mən getməyi üstün tuturam.

Çadırdan çıxıb, kölgəli yaşıllıq içindən keçərək çaya sarı getdilər. Onlar bir neçə dəqiqə susdu.

Ovod soruşdu:

– Tamaşa xoşunuza gəldimi?

– Çox ağır tamaşa idi, bəzən də adamı lap iyrendirirdi.

– Nə iyrendirirdi?

– O əzilib-büzülmələr. Bunlar çox biabırçı idi. Heç birində məzəli bir şey yox idi.

– Siz qozbeli deyirsiniz?

Cemma Ovodun şikəstliyini xatırladan hər şeyə həssaslıq göstərdiyini bilirdi, buna görə tamaşanın qozbelə aid olan hissəsindən daha az danışmaq istəyirdi. Lakin indi Ovod özü bunu soruşurdu.

– Bəli, hamısından pisi bu idi, – deyərək onun sözünü təsdiq etdi.

– Axı camaatı da elə hər şeydən çox əyləndirən bu idi.

– Doğrudur, buna da ancaq təəssüf etmək lazımdır.

– Niyə? Ona görə ki, bunda kobud zövqlərin tələbi nəzərdə tutulur?

– Y-yox. Bütün tamaşada kobud zövqlərin tələbi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin buna rəhmsizlik də əlavə edilmişdi.

Ovod gülümsədi:

– Rəhmsizlik? Qozbelə qarşı?

– Mən demək istəyirəm ki... O özü, əlbəttə, buna tamamilə sakit baxır. Atlı üçün tullanmalar, aktrisa üçün kolombina rolu qazanc mənbəyi olduğu kimi, bu əzilib-büzülmələr də onun üçün qazanc mənbəyidir. Ancaq adam ona baxanda qəlbində bir ağırlıq hiss edir. Onun rolu adamı alçaltdan bir roldur: bu rolda insan ləyaqəti tapdalanır...

– Yəqin ki, onun bu rolda gördüyü həqarətlər – truppayı girməmişdən əvvəl gördüyü həqarətlərdən çox deyil. Bizim hər birimizin insanlıq ləyaqəti onsuz da müxtəlif yollarda tapdalanır...

– Bu doğrudur. Amma burda... Mənim deyəcəyim söz bəlkə də sizə mənasız görünəcək, lakin mənə, insan bədənini müqəddəs olmalıdır, insan bədəninə istehza ediləndə, onu qəsdən eybəcər şəkllə salanda mən dözə bilmirəm.

– İnsan bədənini! Bəs insan qəlbi?

Ovod birdən dayandı, əlini sahil küçəsinin daş sürəhisinə söykəyib, Cemma'nın düz gözləri içinə baxdı, ondan cavab gözlədi.

Cemma da dayandı, təəccüblə ona baxaraq dedi:

– Bəs insan qəlbi?

Ovod sərt bir hərəkətlə qollarını açıb sözüne davam etdi:

– Yoxsa bu vaxta qədər heç sizin ağılınıza gəlmirdi ki, bu zavallı klounun da, bir parça əyri-üyrü ağac kötüyünə oxşayan bədəninə zorla yerləşdirilmiş canlı insan qəlbi var? Siz ki, hər şeyə belə həssassınız, sizin ki belə gülünc, zımqırovlu paltar geyindirilmiş bir bədənə yazığınız gəlir, lakin necə olur ki, onun zavallı qəlbini yaddan çıxarırsınız, – elə bil qəlb ki, onun müdafiəsiz qalan çılpalığını gizlətmək üçün heç məzhəkəsi bəzək-düzəyi də yoxdur! Bir düşünün: onun bu çılpaq qəlbi soyuqdan üşüyür, hamının gözü qabağında utanıb xəcalət çəkir, tamaşaçıların istehzası onu bir qamçı kimi parçalayır, onların gülüşü, odda qızarmış dəmir kimi onları yandırır! Bir düşünün, o, aciz-aciz ətrafdakı dağlara, daşlara baxır, bu dağlar nə üçün yerindən qopub onun üstünə tökülmür, onu bu əzab verən insanların əlindən xilas etmir, bu daşların nə üçün ona yazığı gəlmir, niyə uçub onu öz altında basdırmır! O, siçovullara da həsəd edir: çünki siçovulların yer altında yuvası var, qaçıb orada gizlənə bilirlər! Bunu da unutmayın ki, qəlbin axı dili yoxdur, səsi yoxdur, o çıxıra bilmir. O gərəklə səbir etsin, səbir etsin... Mən boş-boş şeylər danışram... Siz niyə gülmürsünüz? Məzəli söhbətlər sizə təsir etməirmi?

Cemna bir söz deməyib geriye döndü, sahil küçəsi ilə yavaş-yavaş getməyə başladı. Onlar gəzməyə çıxandan bəri Cemmanın heç ağlına da gəlməmişdi ki, Ovodun keçirdiyi bu anlaşılmaz həyəcanın bəlkə də köçəri sirkə bir əlaqəsi var; indi Ovodun birdən-birə belə odlu-odlu danışması Cemmanın qarşısında onun daxili aləminin qaranlıq bir güşə-sini işıqlandırdı, onun Ovoda yazığı gəldi, ona təsəlli üçün, birçə kəlmə də deməyə söz tapmadı. Ovod suya baxa-baxa onun yanında gedirdi.

Birdən o, Cemmaya şübhəli nəzərlə baxıb dedi:

– Mən istəyirəm siz başa düşəsiniz ki, indi bu saat mənim burada söylədiklərimin hamısı uydurmadır. Mənim bir zəif cəhətim var: o da xəyala qapılmaqdır. Mən bunların ciddi bir şey kimi qəbul edilməsini heç xoşlamıram.

Cemna yenə dinmədi. Onlar dinməz-söyləməz gedirdilər. Uffitsi darvazaları yanından keçəndə Ovod yolun o biri tərəfinə yönəldi, konkarelləri yanında yumurlanıb qalmış qara bir şeyə sarı əyildi.

– Bala, sənə nə olub? – Cemna birdən onun səsindəki yumşaqlığa təəccüb etdi. – Niyə evinizə getmirsən?

Yumurlanmış şey qımıldandı, iniltili bir səsle yavaşdan nəsə dedi. Cemna onlara yaxınlaşdı, qorxuya düşmüş balaca bir heyvan kimi yol üstündə büzülüb qalmış, altı yaşlı, cındır paltarlı, çirkli bir uşaq gördü. Ovod əyilib əli ilə onun dağınıqsaçlı başını sığallayırdı.

Ovod onun səsini yaxşı eşitmək üçün daha artıq əyilərək soruşdu:

– Nə olub? Sən gərək evinizə gedib yatasan. Balaca uşaqların gecə vaxtı küçədə nə işi var? Sən lap donmusan. Əlini ver görüm, qorxma! Eviniz hardadır?

Ovod uşağın əlindən yapışıb qaldırmaq istədi, uşaq bərkdən ağlaya-ağlaya yenə də yerə oturdu.

Ovod onun qabağında diz çökərək soruşdu:

– Niyə ağlayırsan, niyə?

Uşağın çiyini və gödəkcəsi qana bulaşmışdı.

Ovod mehriban bir səsle dedi:

– De görüm, nə olub axı? Yıxılmısan? Yox? Səni döyüblər? Kim döyüb?

– Əmim.

– Əmin haçan döyüb?

– Bu gün səhər. Sərxoş idi, mən də... mən də...

– Sən də bu vaxt onun əlinə düşməsən. Eləmi? Bala, adam ki sərxoş oldu, ondan gərək uzaq olasan. Sərxoş adam belədir. Sinyora, bu tifili biz neyləyək? Bala, işığa gedək, işıqda sən çiyinə baxım. Boy-numu qucaqla, qorxma. Bax, belə.

Uşağı qucağına alıb küçədən keçdi, gətirib daş sürəhinin üstünə qoydu. Cibindən bıçaq çıxarıb, uşağın başını döşünə söykəyərək, cəld bir hərəkətlə gödəkcəsinin qolunu cırdı. Cemna uşağın əzilmiş qolunu tutmuşdu. Onun çiyini çox bərk əzilmişdi, şişmişdi, qolunda dərin yara vardı.

Ovod gödəkcəsinin qolu toxunmasın deyərək, yaylığı ilə yarayı bağlaya-bağlaya dedi:

– Bu boyda tifili də döymək olar? O səni nə ilə vurdu?

– Belle. Mən ondan soldo¹ istədim ki, gedib dükandan bir az polenta² alım, o da məni belle vurdu.

Ovodun bədəni gizlədirdi; sonra mülayim bir səsle soruşdu:

– Çox incitdi?

– O məni belle vurdu, mən də qaçdım. Ona görə qaçdım ki, o məni vurdu.

– O vaxtdan heç bir şey yeməmişən?

Uşaq cavab vermək əvəzinə hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Ovod onu sürəhinin üstündən götürdü.

– Heç nə olmaz, heç nə olmaz, biz sənənin yarayı sağaldırıq. Görəsən haradan karet tapaq. Qorxuram ki, hamısı teatrın qabağında ola: bu gün orada tamaşa var. Sinyora, sizi də bu vəziyyətdə şəhəri gözdzirmək yaxşı deyil, ancaq...

– Mən də mütləq sizinlə gedəcəyəm. Bəlkə sizə kömək lazım oldu. Siz onu qucağımızda uzağa apara bilərsinizmi? O ağır deyil ki?

– Yox. Narahat olmayın!

Ancaq teatrın qabağında bir neçə karet tapdılar. Onların da hamısının müştərisi vardı. Tamaşa qurtarmışdı, adamlar teatrdan çıxdılar. Zittanın adı divara vurulmuş afişalarda iri hərflərlə yazılmışdı. O, baletdə iştirak edirdi. Ovod Cemmadan bir az gözləməsini xahiş edib, artistlər çıxan qapıya yaxınlaşdı, xidmətçilərdən birinə müraciət edərək soruşdu:

– Madam Renni gedibmi?

¹ Soldo – xırda qara pul

² Polenta – sıyığa oxşar xalq yeməyi

Xidmətçi, yaxşı geyinmiş bir cənabın qucağında küçə uşağı tutdu-
ğuna təəccüblə baxdı:

– Yox, cənab. Deyəsən madam Renni getməyə hazırlaşır. Bu, onun
karetidir. Budur, özü də gəlir.

Zitta cavan bir süvari zabitinin qoluna girib, ona söykənə-söykənə
pillekəndən düşürdü. O, bal paltar üstündən çiyinə atdığı tünd-qırmızı
məxmər plaşda çox gözəl görünürdü; yan tərəfindən də dəvəquşu lələ-
yindən düzəldilmiş iri bir yelpik asılmışdı. Qapıya çatanda dayandı,
qolunu tez zabitin qolundan çıxarıb, heyrətlə Ovoda yaxınlaşdı:

– Feliçə, nə olub?

– Mən bu uşağı yoldan tapmışam. Onu bərk döyüblər, özü də acdır.
Uşağı mümkün qədər evə tez çatdırmaq lazımdır; ancaq karet tapa bil-
mədim, gerek bunu sizin karetde aparam.

– Feliçə, yoxsa siz bu dilənçini evə aparmaq istəyirsiniz? Polis
dalınca adam göndərin, qoy gəlib onu yetimxanaya aparsınlar, ya da
ayrı bir yere. Şəhərin bütün səfillərini evə apara bilmərik ki!

Ovod sözünə davam etdi:

– Uşaq yaralıdır. Sabah onu yetimxanaya göndərmək olar. Ancaq
indi evə aparıb yedirtmək lazımdır.

Zitta iyrendiyini bildiren bir ifadə ilə üz-gözünü turşutdu:

– Bir baxın, o, başını sizin sinəsinə söykəyib. Siz buna necə dözə
bilirsiniz: gör o, necə çikrlidir!

Rivares qəzəblə ona baxıb dedi:

– O acdır. Yoxsa siz bunun nə demək olduğunu başa düşmürsünüz?

Cemma sözə qarışdı:

– Sinyor Rivares, mənim mənzilim bu yaxındadır. Uşağı aparacaq ora.
Siz karet tapmasanız, mən onu bu gecə evimdə saxlaram.

Rivares cəld Cemmaya sarı döndü:

– Siz buna razısınız?

– Əlbəttə. Madam Renni, axşamınız xeyir.

Qaraçı soyuq bir əda ilə ona baş əydi, çiyinlərini acıqlı-acıqlı çəkərək,
yənə də zabitin qoluna girdi, paltarının etəyini qaldırdı, nazlana-
nazlana onların qabağundan keçib, əlindən almaq istədikləri karetinə
sarı getdi.

Karetin qapısı qabağında dayanıb dedi:

– Sinyor Rivares, karetini sizin və uşağın dalınca göndərərəm.

– Yaxşı, mən deyim hara göndərmək lazımdır. – Rivares sürücüyə
yaxınlaşıb ünvanı ona verdi, yənə də Cemmanın yanına qayıtdı.

Ketti yatmamışdı, xanımını gözləyirdi. Uşağın başına gələn hadisəni
eşidən kimi tez yüyürüb isti su və yaranı bağlamaq üçün lazımı şeylər
gətirməyə getdi. Ovod uşağı stulda oturtdu, özü də onun qabağında diz
çökərək cırıq paltarını əynindən çıxartdı, yarasını yıyub bağladı, sonra
da çimdərək isti adyala bürüdü. Bu vaxt Cemma əlində podnos içəri girdi.

Bu qərribə xırdaca məxluqu görəndə gülümseyib soruşdu:

– İndi sizin xəstənizi yedizdirmək olarmı?

Ovod ayağa qalxdı, uşağın əynindən çıxan cır-cındırı yığışdırıb
bürmələdi.

– Deyəsən biz sizin otağınızda yaman nizamsızlıq əmələ gətirdik.
Gerek bunun hamısı yandırılın. Sabah mən təzə paltar alaram. Sinyora,
sizdə bir azca konyak olarmı? Bir neçə qurtum uşağa vermək lazımdır.
Mənə də, icazə versəniz, gedib əllərimi yuyaram.

Uşaq yeyən kimi, Ovodun qucağında, başını onun sinəsinə qoyub
yatdı. Cemma otağı səliqəyə salmaq üçün Kettiyə kömək elədi, sonra
yənə stolun yanında oturdu.

– Sinyor Rivares, siz də yeyin, sonra gedərsiniz. Axı bu gün siz nahar
eləmədiniz; indi çox gecdir, gedib harada yeyəcəksiniz?

– Məmnuniyyətlə bir stəkan ingilissayağı çay içərəm. Sizi bu qədər
narahat etdiyimə görə xəcalət çəkirəm.

– Eybi yoxdur. Uşağı divanın üstünə qoyun. O, sizi yorar. Ancaq bir
azca dayanın, qoyun balışın üstünə döşəkağı salın. Siz nə etmək fikrin-
dəsiniz?

– Sabahmı? Gerek axtaram, görəəm, bunun əmisindən başqa ayrı bir
adamı varmı. Olmasa, gerek madam Renninin məsləhətinə qulaq asam,
aparıb yetimxanaya verəəm. Bəlkə də bunun canını o müsibətdən qurtar-
maq üçün boynuna daş bağlayıb çaya atmaq lazımdır. Ancaq bu, mənim
başına iş açar. Yazıq, yatdı. Bədbəxt tifil! Küçədəki pişiklərdən də
kəməksizdir!

Ketti podnosda yemək gətirəndə, uşaq gözlərini açıb təəccüblə
etrafına baxdı. Ovodu görəndə, dərhal ona öz təbii hamisi kimi baxaraq,
divandan sürüşüb düşdü, büründüyü iri adyala dolaşa-dolaşa gəlib yanın-
da oturdu. İndi o özünə gəlmişdi, sual verə bilərdi. Ovodun bir parça
pirojna tutduğu şikəst əlini göstərərək soruşdu:

– Bu nədir?

– Bu? Pirojnadır. Sən də istəyirsən? Sən çox yemisen, bəsindir... Özüm, sabaha kimi gözlə.

– Yox ey, bu! – Uşaq əlini uzadıb Ovodun kəsik barmaqlarına; əlindəki çapıq yerinə toxundu. Ovod dərhal əlini aşağı saldı.

– Hə, bunu soruşursan?.. Bu da sənin çiyindəki kimi bir şeydir. Məni də elə bir adam vurub ki, o məndən güclü idi.

– Yəqin bərk ağrıdı?

– Bilmirəm, yadımda deyil; hər halda bir çox başqa şeylərdən bərk ağrıtmadı. İndi daha get yat, gecdir.

Karet gələndə uşaq bərk yatmışdı. Ovod onu üsulluca qucağına alıb pilləkəndən aşağı endi. Sonra qapı ağzında dayanıb Cemmayaya dedi:

– Siz bu gün mənim üçün mərhəmətli bir mələk oldunuz. Ancaq bu bizim sonralar könlümüz istədiyi qədər dalaşmağımıza mane olmayacaq.

– Mən qətiyyənlə heç kəslə dalaşmaq istəmirəm.

– Eləmi? Amma mən istərdim. Həyat bunsuz dözülməz bir şey olardı. Yaxşı məqsəd üçün dalaşmaq – həyatın cəvheridir. Bu, hətta, sirkdəki tamaşadan da yaxşıdır.

Bu sözləri deyə-deyə, yatmış uşağı qucağında ehtiyatla tutaraq pilləkəndən düşdü.

YEDDİNCİ FƏSİL

Martini yanvarın ilk günlərində ədəbiyyat komitəsinin aylıq iclasını çağırmaq üçün komitenin üzvlərinə dəvətnamə göndərdi; Ovoddan qarışıq xətlə yazılmış belə bir qısa cavab aldı: “Çox təəssüf edirəm, gələ bilməyəcəyəm”. Bu sözlər Martinini acıqlandırdı, çünki dəvətnamənin üstündə: “Çox mühüm məsələ var” sözləri yazılmışdı. İşə belə münasibət ona dikbaşlıq kimi göründü. Bundan başqa, üç məktub da alınmışdı, məktublarda çox pis xəbərlər vardı. Hələ üstəlik şər qüleyi əsirdi. Buna görə Martinin ovqatı təlx idi. İclasda doktor Rikkardo soruşanda ki: “Bəs Rivares hanı?” Martini ona acıqlı-acıqlı belə cavab verdi:

– Rivares gəlməyib. Görünür, özünə daha maraqlı bir iş tapıb, buna görə gələ bilmir, daha doğrusu – gəlmək istəmir.

Qallı əsəbi halda dedi:

– Martini, siz bütün Florensiyada ən qərəzkar adamsınız. Bir adam sizin xoşunuza gəlmirsə, o, nə eləsə sizə mütləq pis görünür. Rivares xəstədir, o, necə gələ bilər?

– Sizə kim deyib ki, o xəstədir?

– Yoxsa siz bilmirsiniz? Bu gün dörd gündür ki, yataqdan qalxmır.

– Nə olub ki?

– Bilmirəm nə olub. Hətta, mənimlə təyin etdiyi görüşü də cümə axşamına keçirmişdir. Dünən onun yanına getdim, mənə dedilər ki, xəstədir, heç kəsi qəbul eləyə bilmir. Mən elə bildim ki, Rikkardo onun yanındadır.

– Mən bilmirdim. Bu gün axşam ora gedəcəyəm, bəlkə ona bir şey lazımdır?

Ertəsi gün Rikkardo yorğun və rəngi qaçmış halda Cemmanın yanına gəldi. Cemma oturub yeknəsəq bir səslə rəqəmləri oxuyur, Martini də bir əlində optik şüşə, o biri əlində ucu nazik yonulmuş bir karandaş, deyilən rəqəmləri xırda xətlə kitab səhifəsinə yazırdı. Cemma Rikkardoya dayanıb gözləməsini işarə ilə bildirdi: şifrə yazan adamın əlini saxlamaq olmazdı. Rikkardo onun yanında, divanda oturdu, elə o saat da yorğun halda əsnədi: bərk yuxusu gəlirdi.

Cemmanın səsi, maşın səsi kimi, eyni ahənglə yenə də eşidilməyə başladı:

– İki, dörd; üç, yeddi; altı, bir; üç, beş; dörd, bir; səkkiz, dörd; yeddi, iki; beş, bir. Çezare, burada cümlə qurtarır.

Cemma dayandığı yerdə kağıza sancaq sancıb Rikkardoya tərəf döndü:

– Xoş gördük, doktor. Siz nə yorğun görünürsünüz! Olmaya kefiniz yoxdur?

– Yox, bir şey olmayıb, ancaq çox yorğunam. Rivaresin yanında çox ağır bir gecə keçirdim.

– Rivaresin?

– Bəli. Bütün gecəni onun yanında idim, indi də gərək xəstəxanaya gedəm. Sizin yanınıza bir şey üçün gəlmişəm: siz elə bir adam tanıyırsınız ki, bu bir neçə günü onun yanında qala bilsin?.. Onun vəziyyəti çox ağırdır. Mən, əlbəttə, əlimdən gələni edəcəyəm. Ancaq indi bu saat mənim vaxtım yoxdur, o da yanında xidmətçi qadının qoyulmasını qətiyyənlə istəmir.

– Ona nə olub?

– Onunku, heç şübhəsiz, əsəbilikdən baş verən xəstəlikdir; lakin xəstəliyin başlıca səbəbi – köhnə yarasıdır, – vaxtında üstünə düşüb sağaltmayıblar. O çox düşkün haldadır. Yəqin Cənubi Amerikada, müharibədə

yaralanmışdır: yarasını da lazımcısa sağaltmayıblar. Təəccüblü burasıdır ki, o necə olub ki, ölməyib, sağ qalıb! O vaxtdan bəri onda daimi iltihablaşma var, bu da get-gedə kəskinləşir, hər xırda bir şey onda çox şiddətli ağrılar əmələ gətirə bilər.

– Bu təhlükəlidir?

– Y-yox... Belə hallarda ən təhlükəli şey budur ki, xəstə ağrının təsirindən başını itirib zəhər içə bilər.

– Deməli, onda elə bərk ağrılar olur?

– Çox şiddətli! Mən təəccüb edirəm ki, buna necə davam gətirir. Axırda gecə tiryək verdim. Ümumiyyətlə, mən əsəbi xəstələrə tiryək vermərəm, ancaq onun ağrısını bir yol tapıb yüngülləşdirmək lazım idi.

– O yəqin ki, çox əsəbidir?

– Çox dedin qoydun! Ancaq iradəsi sarsılmazdır. Heç bilirsiniz sabaha yaxın o mənim başıma nə oyun açdı! Onun nə vaxt xəstələndiyini heç biləniniz varmı? O beş gündür xəstədir, heç kəs də onun yanına getmir, bircə o səfeh ev sahibəsindən başqa: o da elə bərk yatır ki, ev uçub başına tökülə də yuxudan ayılmaz. Lap elə yatmasa da, ondan kömək olmaz.

– Bəs onun rəqqəsəsi hardadır?

– Rivares onu yanına buraxmır; bu çox qərībədir, təsəvvür edirsiniz də! Onu görəndə dəhşətə gəlir. Bu adamı heç anlamaq olmur: o, başdan-başa ziddiyyət içindədir! – Rikkardo saatını çıxartdı, fikrli-fikrli ona baxıb dedi: – mən xəstəxanaya gecikiyəm, ancaq nə etmək olar! Kiçik həkim bir dəfə mənsiz işə başlar. Çox təəssüf ki, Rivaresin xəstələndiyini mənə xəbər verməyiblər: onu bu qədər tək qoymaq olmazdı.

Martini soruşdu:

– Niyə axı adam göndərüb xəstələndiyini heç kəsə bildirməyib? Biz onu tək qoymazdıq – o buna arxayın olmalı idi.

Cemma əlavə etdi:

– Doktor, siz nəhaq yerə bu gün bizim birimizi çağırtdurmamısınız, özünüz təkçə oturub bu qədər zəhmət çəkmişiniz.

– Əzizim, Qallinin dalınca adam göndərmək istədim, bunu deyən kimi Rivares elə acıqlandı ki, dərhal bu fikirdən vaz keçdim. Sonra ondan soruşdum ki, bəs siz kimin gəlməsini istərdiniz, o ürək bir nəzərlə mənə baxdı, əlləri ilə üzünü örtüb dedi: “Onlara deməyin, onlar güləcəklər”. İndi onu belə bir fikir təqib edir, guya hamı ona gülfür. Mən

yənə başa düşə bilmədim ki, niyə o, həmişə ispanca danışır. Xəstələr axı bəzən qərībə şeylər danışrlar.

Cemma soruşdu:

– İndi onun yanında kim var?

– Ev sahibəsindən, bir də qulluqçusundan başqa heç kəs.

Martini dedi:

– Mən bu saat onun yanına gedərəm.

– Sağ ol. Mən də axşam gələrəm. Mənim təlimat vərəqim böyük pəncərənin qabağındakı stolun gözündədir, tiryək də o biri otaqda, rəf-dədir. Yənə onun ağrısı başlasa, bir atım tiryək verərsiniz, artıq yox. Tiryək qabını onu, gözü görəndə qoymayın, sonra birdən ağlına gələr, götürüb qədərindən artıq atar.

Martini xəstənin ala-qaranlıq otağına girəndə, o tez başını çevirib, od kimi yanan əlini Martiniyə uzatdı.

– Martini sizsiniz! O təshih üstündə məni danlamağa gəlmisiniz?

– Yənə əvvəlki kimi danışığına yüngül bir ifadə verməyə çalışdı, lakin buna müvəffəq ola bilmədi. Dünən komitənin iclasını buraxdığım üçün məni məzəmmət etməyin: bir az kefsiz idim, bir də ki...

– Nə olar: gəlməmişiniz-gəlməmişiniz, komitə qaçmır ki! Mən bu saat Rikkardonu gördüm, gəldim ki, bəlkə sizə köməyim deydi.

Birdən Ovodon üzündəki ifadə dəyişdi, laqeyd bir şəkil aldı.

– Ah, siz çox mərhəmətlisiniz. Ancaq nəhaq yerə narahat olmusunuz: mən bir az kefsizləmişəm.

– Mən Rikkardonun da sözündən belə başa düşdüm. O dünən gecə sizin yanınızda olmuşdur, elə deyilmi?

– Təşəkkür edirəm. İndi özümü yaxşı hiss edirəm. Mənə heç bir şey lazım deyil.

– Çox gözəl. Onda mən o biri otaqda oturaram; bəlkə də tək qalmaq sizə daha xoşdur. Qapını bir az aralı qoyaram ki, lazım olanda məni çağıra bilərsiniz.

– Rica edirəm, narahat olmayın. Sizə əmin edirəm ki, mənə heç bir şey lazım deyil. Siz ancaq nəhaq yerə vaxt itirəcəksiniz.

Martini onun sözünü kəsdi:

– Buraxın bu boş söhbəti! Siz axı niyə məni o yan-bu yana azdırırsınız? Yoxsa elə bilirsiniz mənim gözüm yoxdur? Sakit uzanın, çalışın ki, yuxuya gedəsiniz.

Martini yan otağa keçdi, qapını bir az açıq qoyub oturdu, kitab oxumağa başladı. Çox keçmədi ki, xəstənin bir neçə dəfə, narahat halda tərpendiyini eşitdi. Kitabı yerə qoyub qulaq asdı. Bir az sakitlik oldu, sonra yenə xəstənin narahat olduğunu bildiren hərəkətlər başladı, sonra da onun tez-tez və ağır-ağır nəfəs aldığı eşidildi: bu, iniltisini boğmaq üçün dişlərini bir-birinə sıxan adamın nəfəs almasına oxşayırdı. Martini yenə o biri otağa keçdi:

– Rivares, bəlkə bir şey lazımdır?

Cavab gözləmədən xəstənin yatağına yaxınlaşdı. Ovodun rəngi meyit kimi ağarmışdı; o bir az Martiniyə baxıb, dinməz-söyləməz başını yırğaladı.

– Tiryək verimmi? Rikkardo deyirdi ki, ağrısı şiddətlənsə vermək olar.

– Yox. Təşəkkür edirəm, hələ dözə bilərəm. Sonra bəlkə bundan da pis oldu...

Martini çiyinlərini çəkib çarpayının yanında oturdu. Bir saata qədər xəstəni müşahidə etdi; bu bir saat ona əbədiyyət qədər uzun göründü. Sonra yerindən qalxıb tiryək gətirdi.

– Rivares. Axı belə olmaz. Siz dözə bilsəniz də, mən dözə bilmərəm. Dərman atın.

Ovod bircə kəlmə də söz deməyib tiryəki atdı.

Sonra üzünü çevirib gözlərini yumdu. Martini yenə də oturdu. Xəstə get-gedə dərinə və ahəngdar nəfəs alırdı.

Ovod ağrının təsirindən elə əldən düşmüşdü ki, uzun zaman yuxudan ayılmadı. Saatlar gəlib keçdi, amma o tərpenmirdi. Martini bir neçə dəfə ona yaxınlaşıb diqqətlə üzünə baxdı: onda nəfəs almaqdan başqa ayrı heç bir həyat əlaməti yox idi. Bənizi meyit kimi ağarmışdı. Martini bunu görüb qorxuya düşdü. Bəlkə ona tiryəki qədərindən artıq vermişdi? Ovodun şikəst qolu adyalın üstündə idi, Martini onu ayılmaq üçün əlini üsulluca tərpetdi, bu zaman köynəyinin düyməsi açıq qolu yuxarı çəkildi. Ovodun biləyindən tutmuş dirşeyinə kimi, bütün qolunda bir neçə dərin və dəhşətli yara yeri göründü.

Arxa tərəfdən Rikkardonun səsi eşidildi:

– Yaralar təzə olanda yəqin bu qol çox dəhşətli görünürmüş!

– Axır ki, gəlib çıxdınız! Rikkardo, bir baxın, bu nə vaxtdandır yuxuya gedib ayılmır, yoxsa belə də olmalıdır? Ona tiryək verdiyim on saatdır, o vaxtdan bəri heç qımıldanmayıb da.

Rikkardo əylənərək onun nəfəs almasına qulaq asdı.

– Bunun eybi yoxdur, yaxşı nəfəs alır, çox üzgün olduğundandır. Belə bir gecədən sonra səhər açılarda onun ağrısı yenə şiddətlənə bilər. Yəqin ki, bütün gecəni bir adam onun yanında qalacaq, elə deyilmi?

– Qallı qalacaq. Adam göndərmişdi ki, saat onda gələcəyəm.

– İndi saat ona az qalıb... Budur, ayılır! Çalışın ki, xəstəyə tez isti et suyu versinlər... Rivares, sakit olun. Vuruşmaq nə lazım, mən yepiskop deyiləm...

Ovod birdən başını qaldırıb, ürək nəzərlə qarşısına baxdı, tələs-tələs ispanca soruşdu:

– Mən çıxım. Camaatı bir dəqiqə də mənsiz məşğul edin. Mən... Ba! Mən sizi tanımadım, Rikkardo. – Otağı gözəndən keçirib əlini alınə çəkdi, sanki gördüklərinin həqiqət olduğuna şübhə edirdi.

– Martini! Mən elə bilirdim siz çoxdan getmişsiniz! Görünür mən yatmışam...

– Yaman yatmışdınız. Eynən nağıllardakı yatmış gözəl kimi! Onca saat bir üzüstə! İndi siz görək et suyu içəsiniz, sonra yenə də yatasınız.

– On saat! Martini, bu on saatı siz elə burda olmuşunuz?

– Bəli. Mən hələ bir qorxuya da düşmüşdüm: deyirdim, bəlkə sizə qədərindən artıq tiryək vermişəm.

Ovod hiyləgərcəsinə ona baxdı:

– Görünür, bu dəfə sizinki gətirmədi. Mən ölsəydim, sizin komitənin iclasları çox rahat keçərdi! Rikkardo, siz axı nə üçün mənim zəhmətimi çəkirsiniz? Siz Allah, məni rahat buraxın, – bunu eləməyə nə var ki? Hekimlərdən zəhləm gədir.

– Yaxşı da, bunu için, mən də sizdən əl çəkim. Amma bir-iki gündən sonra yenə də gələcəyəm, gəlib sizə baxacağam. Məncə böhran keçib: siz indi daha kef məclisinə gələn ölü kabusunu xatırlatmışsınız.

– Bax, tezliklə mən lap sağalacağam, təşəkkür edirəm. Bu kimdir? Qallı? Elə bil ki, bu gün mənim yanında bütün gözəllik allahlarının yığılacağı olacaq...

– Mən gəldim ki, bütün gecəni sizin yanınızda oturam.

– Lap nahaq. Mənim keşiyimi çəkməyə heç ehtiyac yoxdur. Hamınız gedin evinize! Şiddətli ağrılar başlasa da kömək edə bilməyəcəksiniz. Mən daha tiryək atmayacağam. Bu, bir dəfə yaxşıdır...

Rikkardo:

– Çox təəssüf ki, siz haqlısınız, – dedi. – Amma insanların özündən asılı olmayaraq, həyatda həmişə bunu yerinə yetirmək olmur.

Ovod ona baxıb gülümsədi.

– Qorxmayın. Mən o fikirdə olsaydım, çoxdan elərdim.

Rikkardo soyuq bir ifadə ilə:

– Hər necə olsa da biz sizi tək qoymayacağıq, – dedi. – Qalli, bir dəqiqəliyə o biri otağa keçək, sizə sözüm var. Gecəniz xeyrə qalsın, Rivaress! Sabah gələcəyəm.

Rikkardo getdi. Martini o biri otaqda Qalli ilə söhbət edirdi. Sonra o bayır qapıdan çıxanda heyət qapısına bir karetin yaxınlaşdığını eşitdi. Karetdən bir qadının çıxıb bağın içi ilə evə sarı gəldiyini gördü. Bu qadın Zitta idi. Ehtimal ki, tamaşadan qayıdırdı. Martini şlyapasını qaldırıb onu salamladı, yol vermək üçün bir az kənara çəkildi, sonra Poggio Imperiale-yə çıxan qaranlıq bir küçə ilə getməyə başladı. Heç birçə dəqiqə də keçməmişdi ki, yenə heyət qapısının cəftəsi açıldı, kim isə yeyin-yeyin onun dalınca gəlməyə üz qoydu.

Zittanın səsi eşidildi:

– Bir azca dayanın!

Martini dönüb geri baxan kimi Zitta dayandı, əli ilə hasardan yapışdı. Sonra əlini hasarın barmaqlığına toxundura-toxundura, yavaş-yavaş ona yaxınlaşdı. Küçənin başında təkçə birçə fənər yanırdı; Martini fənərdən düşən zəif işıqda gördü ki, Zitta başını aşağı salıb ona sarı gəlir, sanki o nədənsə çəkinir, ya da utanırdı.

Zitta başını qaldırmadan soruşdu:

– Onun halı necədir?

– Səhərkindən çox yaxşıdır. O bütün günü yatmışdır, özü də əvvəlki kimi üzgün görünür. Şiddətli ağrılar deyəsən kəsilib.

– Onun halı çox pis idi?

– Elə pis idi ki, bəlkə bundan da pis ola bilməzdi.

– Mən elə bildim. O, mənim gəlməyimə icazə verməyəndə, bu həmişə o deməkdir ki, onun halı çox pisdir.

– Bu şiddətli ağrılar onda tez-tez olur?

– Nə deyim axı... Belə ağrılar onda hərdən bir olur. Yayda İsveçrədə olanda o, həmişə yaxşı idi, amma qışda, – onda biz Vyanada idik, – dəhşətli ağrılar tutdu. O məni günlərlə öz yanına buraxmadı. Xəstələyəndə istəmir ki, mən onun yanında otum, buna dözə bilmir. Həmişə şiddətli ağrılar başlayacağını hiss edəndə məni bala, ya konserte, ya da cürbəcür bəhanələrlə ayrı yerə göndərirdi, özü qapını kilidləyib otaqda qalardı. Elə olurdu ki, gizlicə gəlib qapısının qabağında oturardım, bəzən də bütün günü oradan ayrılmazdım. O bunu bilsəydi, bərk acıqlanardı.

Bəlkə də bir it onun qapısının qabağında hürsəydi, iti açıb buraxardı, amma mənə yox!

Zitta qərribə, həm də qəmgin və incimiş halda danışdı.

Martini mülayim səsle dedi:

– Mən əminəm ki, onun halı daha pis olmayacaq, doktor Rikkardo işə çox ciddi girişib. Bəlkə də onu tamam sağalda biləcək. Hər halda, müvəqqəti olaraq, onun halını yüngülləşdirmək həmişə mümkündür. Nahaq yerə siz doktorun dalınca dərhal adam göndərməmişsiniz. Gecəniz xeyrə qalsın!

Martini əlini ona uzatdı, lakin o cəld geri çəkildi.

– Mən bilirəm ki, siz heç də onun məşuqəsinin əlini sıxmaq arzusunda deyilsiniz!

Martini karıxmış halda dedi:

– Özünüz bilin.

Zitta ayağını yerə vurub çığıra-çığıra dedi:

– Mən sizə nifrət edirəm! – Onun gözləri od kimi parıladı. – Hamınıza nifrət edirəm! Siz onun yanına siyasətdən danışmağa gəldiniz, bütün gecəni yanında oturmağa, ona dərman verməyə sizə icazə verir, amma mən heç qapının arasından da baxmağa cəsarət etmirəm!.. O sizin nəyinizdir? Siz nə haqla onu əlimdən alırsınız! Mən sizə nifrət edirəm! Nifrət edirəm!.. Nifrət edirəm!

Zitta bunu deyib hönkürtü ilə ağlamağa başladı, yüyürüb bağa girdi, heyət qapısını çırpdı.

Martini qaranlıq küçə ilə yoluna davam edərək öz-özünə dedi: “Bir işə bax! Bu qadın, doğrudan da onu ürəkdən sevir. Çox qərribədir!..”

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Ovod tez sağalırdı. O biri həftə Rikkardo yenə ona dəyməyə gələndə Ovodu yataqda deyil, əynində türk xalası, divanda əyləşmiş gördü. Martini ilə Qalli də orada idi. Ovod havaya çıxmaq istədiyini bildirdi, Rikkardo gülüb dedi ki, yaxşı olmazmı elə bu saat dərə ilə Fyezoleyə gəzməyə gedəsiniz?

Sonra da öcəşmək məqsədi ilə əlavə etdi:

– Ya bəlkə Qrassininin evinə təşrif buyurasınız? Mən əminəm ki, madam Qrassini sizi görəndə çox sevinəcək, xüsusilə indi: bəniziniz belə solmuş, özünüz də belə zəifsiniz.

Ovod heyrətlə əlini-əlinə çırparaq dedi:

– Cənablar, bu mənim heç yadıma düşmürdü. O məni din yolunda əzab çəkən müqəddəs bir italyana bənzədi. Vətənpərvərlikdən dəm vurmağa başlayacaq. Mən gərək rola girib, ona nəql edəm ki, məni yeraltı həbsxanada parça-parça doğradılar, sonra da bu parçaları bir-birinə çox pis yapışdırdılar. Bu zaman mənim nələr hiss etdiyimi o, bütün təfəsilatı ilə bilmək istəyəcək. Rikkardo, siz elə güman edirsiniz ki, o buna inanmayacaq? Lap mərc gələrəm ki, onu hər cür mənasız şeyə inandırmaq olar! Mərc gəlinirsinizmi? Udusam, – hind xəncərimi sizə verərəm, udsam, – sizin kabinetdən spirtə qoyulmuş soliter¹ tələb edəyəm.

– Təşəkkür edəyəm, mənim adam öldürən silahdan xoşum gəlmir.

– Soliter də adam öldürür, ancaq o, xəncər kimi qəşəng deyil.

– Hər halda dostum, mənə xəncər gərək deyil, soliter gərəkdir. Mən axı getməliyəm... Martini, bizim dinclik bilməyən xəstəmiz sizin himayinizdə qalır!

– Bəli... Ancaq saat üç kimi. Mən Qalli ilə San-Miniatoya gedəcəyəm. Nə qədər ki, mən burada olmayacağam – sinyora Bolla gələcək.

Ovod təşvişlə dedi:

– Sinyora Bolla! Yox, Martini mən buna razı deyiləm. Bir xanımın gəlib mənə qulluq etməsinə yol verə bilmərəm. Bir də axı, onu harda qəbul edim? Belə tör-töküntü onun xoşuna gəlməz.

Rikkardo gülə-gülə soruşdu:

– Siz çoxdanmı ədəb-ərkan gözləməyə başlamısınız? Bizim xəstələrə qulluq edən başlıca adamımız sinyora Bolladır. Hələ lap cavan olanda, qısa paltar geyəndə xəstələrə qulluq edərdi, bu işi də bütün şəfqət bacılarından yaxşı görür. Belə tör-töküntü onun xoşuna gəlməz, deyirsiniz? Bəlkə siz cənab Qrassiniləri nəzərdə tutursunuz?.. Deməli, Martini, sinyora Bolla gələcək? Ona heç bir göstəriş-filan lazım deyil... Saat üçün yarısı oldu, vaxtdır, mən gərək gedəm.

Qalli əlində stəkan xəstəyə yaxınlaşdı:

– Rivares, dərman üçün görək!

Ovod xəstəlikdən sağalmağın elə bir dövründə idi ki, bu zaman xəstələr daha artıq səbi olurlar, buna görə də yanlarında oturan, ona can yandıran adamları çox narahat edirlər.

¹ Soliter – insan və heyvan orqanizmində tüfeyli halda yaşayan yaşlı qurd

– Ağrılar ki keçib gedib, daha siz niyə bu zir-zibili mənim boğazıma dürtürsünüz?

– Ona görə dürtürük ki, ağrılar təzədən başlamasın. Yoxsa siz istəyirsiniz ki, sinyora Bolla gələndə şiddətli ağrılar yenidən başlasın, o da sizə qulluq etməli olsun, tiryək versin?

– H-hörmətli cənab! Ağrılar təzədən başlamalıdırsa, başlanacaq... Bu diş ağrısı deyil ki, sizin dərmanlarımızla onu yüngülləşdirmək mümkün olsun. Yanğın söndürməkdə oyuncaq nasoslara nə qədər köməyi olarsa, bu dərmanların da mənim ağrıma bir o qədər köməyi ola bilər. Yaxşı, siz deyən olsun, sizə mane olmayacağam, nə lazımdırsa eləyin.

Ovod stəkanı sol əlinə aldı. Qolundakı yara yerləri – bir az əvvəl onların arasında olan söhbəti Qallinin yadına saldı.

Qalli soruşdu:

– Yaxşı, axı siz harada belə yaralanmışınız? Müharibədəmi?

– Bir az əvvəl sizə demədimmi, məni qaranlıq mağaraya salmışdılar və...

– Bunu bilirəm. Ancaq məsələnin bu variantı sinyora Qrassinini əyləndirmək üçündür... Zarafat bir yana, yoxsa bu Braziliya müharibəsində olmuşdur?

– Bəli, bir az müharibədə olmuşdur, bir az da vəhşi yerlərdə ov edəyəndə... həm orda, həm burda.

– Hə, elmi ekspedisiyaya çıxanda? Görünür bu, həyatınızın coşqun bir dövrünə təsadüf etmişdir?

Ovod etinasız halda dedi:

– Məlum şeydir, vəhşi ölkələrdə sərgüzəştə yaşamamaq olmaz. Bunu da demək lazımdır ki, həmin sərgüzəştlər çox vaxt adamın xoşuna gələn sərgüzəştlərdən olmur.

– Mən heç təsəvvür edə bilmirəm: necə olub ki, siz bu qədər yaralanmışınız... bu, olsa-olsa ancaq heyvanlarla çarpışanda ola bilər. Məsələn, sizin sol qolunuzdakı yaraları deyirəm.

– Hə, bu pələng ovuna çıxanda olmuşdu. Bilirsinizmi, gülləni atdım... Qapı döyüldü.

– Martini, otaqda hər şey səliqəyə salınmışdır? Yaxşı. Onda, rica edəyəm, qapını açın... Siz çox mərhəmətlisiniz, sinyora... Ayağa qalxmadığım üçün məni bağışlayın.

– Heç qalxmamaq da lazım deyil. Mən sizin yanınıza görüşə gəlməmişəm. Çezare, mən qəsdən tez gəldim: dedim bəlkə siz tələsirsiniz.

– Yox, tələsmirəm, mənim hələ on beş dəqiqə vaxtım var. İcazə verin, sizin plaşınızı o biri otağa aparım. Səbəti də ora aparmaq olarmı?

– Olar, ancaq üsulluca götürün, içində yumurta var. Özü də lap təze yumurtadır: Ketti səhər onları Monte-Olivetodan gətirib. Orada qızıl-gül də var: bayram gülüdür, sizin üçün gətirmişəm, sinyor Rivares! Mən bilərəm, sizin güldən çox xoşunuz gəlir.

Sinyora Bolla stolun yanında oturdu, güllərin saplağını kəsib vazaya qoydu.

Qalli yenə də bayaqkı söhbətə qayıtdı.

– Rivares, siz axı pələngdən danışmağa başladınız, yarımçıq qaldı. Onun axırı necə oldu?

– Hə, yadıma düşdü! Sinyora, Qalli məndən Cənubi Amerikadan danışmağı xahiş etmişdi, mən də ona qolumun niyə belə didik-didik olmasından söhbət açmışdım. Bu əhvalat Peruda olmuşdu. Pələng ovuna gedəndə çayı piyada keçməli olduq; sonra pələngə rast gələndə mən nişan alıb atdım; tüfəng açılmadı, heç demə, barıt çaydan keçəndə islanıbmiş. Məlum şeydir ki, pələng də dayanıb mənim təzədən tüfəngi doldurmağımı gözləmədi: nəticəsi də bu oldu.

– Söz yox, yaxşı əhvalatdır!

– Ancaq bu təsəvvür edildiyi qədər də dehşətli bir şey deyil. Əlbəttə, çox şeylər olurdu. Bəzən bundan da pis olurdu, ancaq keçirdiyimiz həyat ümumiyyətlə, çox maraqlı idi. Məsələn, ilan ovuna çıxmaq özü...

Ovod Argentina müharibəsindən, Braziliya ekspedisiyasından, vəhşi adamlara rast gəlməsindən, yırtıcı heyvanlar ovuna getməsindən bir çox lətifə danışdı. Qalli ona uşaq kimi maraqla qulaq asırdı, elə bil ki, ona nağıl danışdırlar: tez-tez də Ovodun sözünü kəsir, ondan yeni təfəsilatlar tələb edirdi. O, bütün neapollular kimi, tez müteəssir olan bir adamdı, həm də bütün fəvqəladə şeyləri xoşlardı. Cemma da toxuduğu şeyi səbətdən çıxartdı, barmaqlarını cəld tərpedə-tərpedə, gözünü işindən ayırmadan diqqətlə qulaq asmağa başladı. Martini qaşqabağını tökərək, oturduğu yerdə qurcalanırdı. Ona elə gəlirdi ki, Ovodun danışığında gopçuluq və təkəbbür vardır. Martini, şiddətli ağrılara mərdcəsinə davam gətirən bir adamın qarşısında qeyri-ixtiyari olaraq baş əysə də (bir həftə əvvəl o özü bunun şahidi olmuşdu) yenə də Ovodu sevmirdi: Ovodun gördüyü işlər, həm də bu işləri necə görməsi onun xoşuna gəlmirdi.

Qalli sadələvh bir adam qibtəsi ilə köksünü ötürərək dedi:

– Bax, həyat belə olar. Siz nə üçün Braziliyanı tərk etdiniz, – mən buna təəccüb edirəm! Yəqin ki, Braziliyadan sonra başqa ölkələr sizi darıxdırar.

– Mənim həyatımın ən xoşbəxt illəri, Peruda və Ekvadorda keçirdiyim illərdir. Bura, doğrudan da, çox gözəl ölkədir. Hərçənd o yerlər, xüsusilə Ekvadorun sahil tərəfləri, çox istidir, amma adam ələcsiz qalanda istər-istəməz istiyə də adət edir. Lakin təbiətinin zənginliyi, gözəlliyi heç vəsfə gələn şey deyil!

Qalli dedi:

– Məni vəhşi ölkələrin təbii gözəlliyindən daha çox oradakı tam azad həyat cəlb edir. Orada insan, doğrudan da, özünü bir şəxsiyyət kimi dərk edər, insan ləyaqətini lazımınca hiss edə bilər, lakin bizim cansıxıcı şəhərlərimizdə bu mümkün deyil...

Ovod onunla razılaşdı:

– Elədir, ancaq...

Cemma gözünü işdən ayıraraq Ovoda baxdı. O, birdən bərk qızardı, sözünü bitirə bilmədi.

Qalli təşvişlə soruşdu:

– Yoxsa yenə ağrılar başlayır?

– Yox, yox, eybi yoxdur, əhəmiyyət verməyin... Martini, siz gedirsiniz?

– Bəli, Qalli, sonra gecikərik.

Cemma onların ardınca otaqdan çıxdı; çox keçmədi ki, yumurta çalınmış bir stəkan süd gətirdi.

Mülayim səslə, lakin təkidlə dedi:

– Bunu için. – Sonra yenə də əl işinə başladı.

Ovod dinməz-söyləməz südü içdi.

Yarım saata qədər hər ikisi susdu. Nəhayət, Ovod yavaşca onu səslədi:

– Sinyora Bolla!

Cemma ona baxdı. Ovod barmaqları ilə adyalın qırağını didir, başını yuxarı qaldırmırdı.

– Deyin görüm, indi bu saat onlara danışdığım şeylərə siz inanmadınız ki?

Cemma sakitcə dedi:

– Mən bir an da şübhə etmirdim ki, siz bunları özünüzdən uydurursunuz.

– Siz yanılmamısınız. Mən yalan deyirdim.

– Müharibə haqqında söylədiklərinizi də?

– Dediklərimin hamısı! Mən o müharibədə iştirak etməmişəm. O ki qaldı ekspedisiya... Orada, düzdür, mənəm başıma bəzi əhvalatlar gəldi, bu barədə söylədiklərimin çoxusu doğrudur. Ancaq yaralanmağımın səbəbi tamamilə başqa şeydir. Siz mənə bir yalanımı tutdunuz, yerdə qalanlarını da açıb özüm deyə bilərəm.

Cemma soruşdu:

– Belə uydurmalara vaxt sərf etməyin nahaq olduğunu sizə aydın deyilmi? Məncə, buna vaxt itirməyin heç mənası yoxdur.

– Bəs mən nə etməli idim? İngilislərin belə bir atalar sözü var: “Sual vermə, onda sənə yalan deməzlər”. Adamları elə salmaq mənə zərər qədər də ləzzət vermir, ancaq məndən soruşanda ki, sən niyə şikəst olmusan, onda mən bir söz deməliyəm, ya yox? Belə olanda, istər-istəməz gerek yalan deyəsən. İş ki, qaldı yalana, bunu da gerek elə deyəsən ki, inandırıcı olsun.

– Yoxsa sizə Qallini, ya başqa birisini əyləndirmək, doğru deməkdən vacibdir?

– Doğru deməkdən... – Ovod adyaldan qopardığı saçağı əlində tutaraq, diqqətlə Cemmaya baxdı. – Siz istəyirsiniz ki, mən bu cənablara doğrusunu söyləyim? Onlara doğrusunu söyləməkdənsə, mən dilimi kəsərəm! – Sonra həyəcanla əlavə etdi: – Mən hələ bu həqiqəti heç kəsə deməmişəm, ancaq istəsəniz sizə deyərəm.

Cemma əlindəki işi dizləri üstünə qoydu. Bu kobud, sirt verməyən adamın öz ürəyini – çox az tanıdığı və görünür, xoşlamadığı bir qadına açıb söyləmək qərarına gəlməsində nəse acınacaqlı bir şey vardı.

Cemma xeyli susduqdan sonra Ovoda baxdı. Ovod divanın qabağında qoyulan stola dirseklənmişdi, şikəst əli ilə gözlerini örtərək oturmuşdu. Cemma gördü ki, onun şikəst əlinin barmaqları çox gərginləşmişdir, biləyinə yaxın yara yeri də tez-tez səyriyir. Durub Ovoda yaxınlaşdı, yavaşca onu adı ilə çağırırdı. Ovod diksinərək başını qaldırdı. Kəkələyə-kəkələyə, sanki özünü təmizə çıxarmaq üçün dedi:

– Bu mənə ya-yadımdan çıxmışdı. Mən bunu sizə danışmaq istəyirdim.

– Sərgüzəştimi, ya... ya... bunu necə deyim, heç bilmirəm, – yaralandığınızı o bədbəxt hadisə haqqındamı? Bunları xatırlamaq sizin üçün çox ağırsa...

– Nəyi xatırlamaq? Məni necə şil-küt eləyiblər, onumu? Ancaq o bədbəxt hadisə deyildi, bu belle vurulan zərbədən olub.

Cemma heç bir şey başa düşməyib, təəccüblə ona baxdı. Ovod saçını alından geri atdı, – bu zaman əlinin titrədiyi aydınca görünürdü, gülüm-səyərək Cemmaya baxdı.

– Siz niyə oturmursunuz? Zəhmət çəkin, özünüze kreslo gətirib oturun. Çox təəssüf ki, mən bunu edə bilmirəm. Bilirsiniz, mən bu əhvalatı xatırlayanda qeyri-ixtiyari olaraq belə fikirləşirəm: öz-özümə deyirəm ki, o zaman Rikkardo mənə müalicə etsəydi, mən onun üçün nadir ələ düşən çox qiymətli bir əşya olardım. Axı onun əsil cərrah kimi, sınımış sür-sümükdən çox xoşu gəlir: onda mənə bədənimdə sına bilən nə varsa, hamısı sındırılmışdı, bircə boynumdan başqa.

Cemma mülayim bir səsle əlavə etdi:

– Bir də sizin mərdliyinizdən başqa. Bəlkə bunu xatırlamaq da sizin üçün ağırdır?

Ovod başını yırğaladı:

– Yox, sonra mərdliyim də sür-sümüyüm kimi düzəldi. Lakin onda mərdliyim çini fincan kimi sındırılmışdı. Başıma gələn hadisələrdən də ən dəhşətli bu, bu idi. Bəli, mən belle zərbədən danışmağa başlamışdım. Bu hadisə Limada oldu... görüm nə vaxt... qoyun yadıma salım... hə, on üç il bundan əvvəl... Bayaq dedim ki, Peru gözəl ölkədir – əgər yaşamağa imkanın olsa; kimin ki cibində bircə qəpiyi də yoxdur, özü də gedib ora düşüb, onun üçün Peruda heç bir gözəl şey yoxdur; mən də belə idim. Mən əvvəl Argentinaya, sonra da Çiliyə getdim. Bütün ölkəni avara-avara dolaşdım, özümə iş tapmadım, az qalmışdım ki, acından ölüm. Sonra maı-qara daşıyan bir gəmidə müvəqqəti olaraq fəaliyyət etdim, bu gəmi ilə Valparansodan Limaya gəldim. Bu şəhərdə də özümə iş tapa bilmədim; doklara getdim. Bunlar Kalyadadır, bəlkə də siz bilirsiniz. Bütün liman şəhərlərində, matroslar yaşayan ucqar məhəllələr olur. Burada qumarxanalardan birində xidmətçi oldum. Mən həm aşpaz, həm marker¹ olmalı idim, həm də matroslara, onların arvadlarına qulluq etməli idim. Hələ bundan başqa bir çox ayrı işlər də var idi. Bu çox da ürəkaçan bir qulluq deyildi, amma belə bir iş tapdığuma da sevindirirdim. Heç olmasa qarnım tox idi, adam üzü görürdüm, adam səsi eşirdirdim. Bunlar necə adamdı – bu ayrı məsələ, bununla işimiz yoxdur.

¹ Marker – biliyard oyununun hesabını aparan adam

Siz bəlkə deyəsiniz ki, belə bir qumarxanaya düşməklə mənim halım bir qədər yaxşılaşmış olardı. Bundan qabaq məni sarı qızdırma tutmuşdu: uzun zaman tək başıma yarıcuq bir komada yığılıb qalmışdım. Bu vəziyyətdən sonra tək qalanda dəhşət duyurdum. Bir gün gecə mənə dedilər ki, sərxoş bir matrosu qovub bayıra çıxarım: o çox şuluqluq salırdı. Matros gəmidən bu gün sahile çıxmışdı, pullarının hamısını udumuşdu, özünün də ovqatı təlx idi. Mən, aydın məsələdir ki, əmri yerinə yetirməli idim, yoxsa işdən qovacaqdılar, acından öləcəkdim. Bu adam məndən ikiqat güclü idi: mənim ancaq iyirmi yaşım vardı, qızdırmadan sonra daha da zəifləmişdim, pişik balasına dönmüşdüm. Bir də ki, onun əlində bel vardı. – Ovod dayanıb gözücü Cemmaya baxdı. – Görünür o məni öldürmək istəyirdi; lakin xalis yerli matros olduğundan, başladığı işi elə pis gördü ki, mən başdan-ayağa şil-küt olsam da, yenə sağ qaldım.

– Bəs başqaları nə edirdi? Niyə işə qarışmırdılar? Yoxsa sərxoş bir matrosdan qorxurdular?

Ovod Cemmaya baxıb qəhqəhə ilə güldü.

– Başqaları?! Qumarxana sahibi və müştərilərimi? Onlar insan deyildi, ordan-burdan yığılan zir-zibildi... Mən onların nökrəri idim, onların xüsusi malı idim. Onlar dövrə vurub durmuşdular, bizə tamaşa edib ləzzət alırdılar. Orada belə şeylərə – əylənmək üçün yaxşı bir vasitə kimi baxırlar. Bu, döyülən adamdan başqa, hamı üçün maraqlı idi.

Cemmanın əti ürpeşdi.

– Bunun axırı nə oldu.

– Mən bunu deyə bilmərəm, çünki belə bir vürhəvurdan sonra adam adətən bir neçə gün heç bir şey bilmir. Sonra məlum oldu ki, yaxında bir gəmi həkimi varmış, bizə tamaşa edənlər görəndə ki, mən ölməmişəm, onun dalınca adam göndərirlər. Həkim də gəlib birtəhər məni yamayıb-quraşdırıb. Rikkardo belə hesab edir ki, bu işi o pis görüb. Bəlkə də o, bir peşəkar paxıllığı ilə bu sözü deyir. Xülasə, huşum özümə gələndə, yerli əhalidən olan bir qarı, xristian mərhəməti göstərüb, məni öz daxmasına apardı. Bu xristian mərhəməti sözü çox qərribə səslənir, elə deyilmi? İndiki kimi yadımdadır; o qarı büzüşüb bir bucaqda oturardı, qara çubuq çəkib yerə tüpürərdi, yavaşdan öz-özünü ilə danışardı. Rəhmətli bir qarı idi; mənə təsəlli verib deyirdi ki, burda rahat ölə bilərsən, heç kəs sənə dəyib-dolaşmaz. Amma mən yaman tərsəm, bu qərara gəldim ki, ölməyim, yaşayım. Ölümün caynağından qurtarmaq da çox çətin

şey imiş. İndi hərdən mənə elə gəlir ki, bu mənasız şeymiş, bundan ötrü çalışmaq lazım deyilmiş. Bu qarının çox böyük səbri varmış. Mən onun yanında... görüm yadıma düşəcəkmni... dörd ay qaldım. Bu müddətdə yataqdan qalxa bilmədim: gah dəli kimi sayıqlayırdım, gah da qulağı ağrıyan ayı kimi acıqlanırdım. Bədənimdəki ağrılar çox şiddətli idi, bir də ki, uşaqlıqdan erköyün böyümüşdüm,

– Sonra nə oldu?

– Sonra... birtəhər sağalıb qarının daxmasından getdim! Elə zənn etməyin ki, vasvasılıq edib, bu yazıq arvadın qonaqpərestliyindən sui-istifadə etməmək üçün getdim! Yox! Ona görə getdim ki, daha bu daxmada qala bilmirdim. Siz indicə mənim mərdliyimdən danışırıdınız. Onda məni görseydiniz! Şiddətli ağrılar hər gün axşamçağı, hava qaralanda başlayırdı. Günortadan sonra yerimə uzanıb günün get-gedə əyilməsinə dəhşətlə baxırdım... Siz bunu başa düşə bilməzsiniz! Mən indi də günün batmasına sakit baxa bilmirəm.

O bir neçə dəqiqə susdu.

– Sonra özümə bir iş tapmaq ümidilə ölkəni dolaşmağa başladım. Limada daha qala bilmədim. Orada qalsaydım, dəli olardım. Gəlib Kuskoya çıxdım, orada... bu olub-keçmiş əhvalatları axı mən niyə danışırım, burada maraqlı bir şey yoxdur.

Cemma başını qaldırıb ciddi və mənalı bir nəzərlə ona baxdı:

– Belə danışmayın, sizdən çox xahiş edirəm.

Ovod bir qədər susduqdan sonra soruşdu:

– Daha sonra nələrdən danışmağın mənası varmı?

– Əgər.. əgər istəyirsinizsə... Qorxuram bu xatirələr sizə əzab verə.

– Siz elə zənn edirsiniz ki, susanda onlar mənə əzab vermir? Onda daha pis olur. Bilirsinizmi, o zaman özümü itirməyim mənə, – başıma gələn müsibətləri xatırlamaqdan daha çox əzab verir.

Cemma tərəddüdlə dedi:

– Əgər mümkünsə, deyin görüm, necə oldu ki, siz iyirmi yaşında belə uzaq ölkələrə gedib çıxdınız?

– Necə olacaq? Evimizdə, vətəndə mənim qarşımda geniş üfüqlər açılmışdı, lakin mən bunları atıb qaçdım.

– Niyə?

Ovod güldü:

– Niyə? Yəqin ona görə ki, mən özümə güvənən axmaq bir uşağamış. Mən çox zəngin bir ailədə böyümüşdüm, məni həddindən

artıq nazlanmışdılar, mənə elə gəlirdi ki, bütün dünya çəhrayı pambıqdan, qəndə tutulmuş badamdan qayrılmışdır. Amma bir gün bildim ki, mənim bütün varlığımın inandığım ən yaxşı dostum məni aldaçmış... Sizə nə oldu? Niyə belə diksindiniz?

– Heç. Rica edirəm, sözlünüzə davam edin.

– Bildim ki, mənə kələk gəlirlər, məni yalan bir şeyə inandırmağa çalışırlar. Mənə aydın olan bu məsələ çox adi bir şey idi, lakin bayaq dediyim kimi, mən cavandım, inanırdım ki, yalan danışan adamlar cəhənnəmə gedəcək. Buna görə də evi buraxıb Cənubi Amerikaya getdim; getdim ki, ya orda məhv olam, ya da özümə yeni həyat quram. Bu işə də necə başlasam yaxşıdır: cibimdə bircə qəpik pulum yox idi, ispanca bir kəlmə də bilmirdim, bərkə-boşa düşmüşəm, hər şeyi hazır görməyə, heç bir şeydən ehtiyac duymamağa adət etmişdim. Nəticədə də xalis cəhənnəmə düşdüm; bu, doğrudan da cəhənnəmdi. Bu da məni təsəvvürümdə yaratdığım dini etiqadlardan xilas etdi. Düprenin ekspedisiyası gələndə çox ağır vəziyyətdə idim, onlar məni bu vəziyyətdən dartıb çıxartdılar. Bu hadisə evdən qaçdığımından beş il sonra olmuşdu.

– Beş il sonra?! Bu dəhşətdir! Bəs sizin dostlarınız yox idi?

– Dostlarım? – Ovod ona sarı çevrilib əsəbi halda dedi: – Mənim heç vaxt dostum olmayıb... – Bir az sonra əlavə etdi: – Bu dediklərimi olduğu kimi başa düşməyin. Etiraf edirəm ki, öz keçmişimi həddindən artıq qaranlıq təsvir etdim. Əslində o matros öz damğasını mənə vurmuyunca, dolanacağım il yarım çox da pis keçmədi: cavandım, kifayət qədər gücüm vardı, çətinlikdən çox bacarıqla çıxıb bilirdim. Ancaq o hadisədən sonra daha özümə iş tapa bilmədim. Bir şeyə təəccüb etməmək olmur: bacarıqlı ellərdə belə necə mükəmməl bir alət ola bilərmiş! Şikəst adamı da, əlbəttə, heç kəs işə götürməz.

– Bəs siz nə edirdiniz?

– Nə bacarırdımsa onu. Bir zaman şəkər plantasiyalarında işləyən zencilərin buyruğunu yerinə yetirərdim. Ancaq nəzarətçilər həmişə məni qovurdular. Axsadığım üçün cəld tərpanə bilmirdim, ağır şey də qaldırmağı bacarmırdım. Bundan başqa bədənimdəki iltihablaşma ağrıları da, – heç bilmirəm bu xəstəliyə nə ad vermək lazımdır, – tez-tez özünü hiss etdirirdi... Şəkər plantasiyalarından gümüş mədənlərinə getdim ki, bəlkə orada iş tapam... Bu da bir nəticə vermədi: mədən müdirləri mənə gülürdülər, fəhlələr də gözümçixdiyə salırdılar.

– Niyə?

– Görünür insan təbiəti belədir! Mən ancaq bir əlimlə özümü qoruya bilərəm, – bu da onlar üçün kifayət idi. Axırda avara-avara dolaşmağa başladım, dedim bəlkə girimə bir iş düşdü.

– Avara-avara dolaşmaq? Axsaq ayaqla?

Ovod birdən başını qaldırıb ona baxdı, nəse demək istədi, deyə bilmədi.

Sonra yazıq-yazıq gülümsəyərək dedi:

– Mən... mən ac idim.

Cemna başını azca yana çevirdi, əlini çənəsinə qoyub dirsəkləndi.

Ovod bir neçə dəqiqədən sonra yenə sözə başladı, danışdıqca da səsi alçalırdı.

– O qədər avara-sərgərdan dolaşdım ki, axırda çaşbaş qaldım. Yenə də iş tapa bilmədim. Ekvadora getdim, orada daha pis oldu. Hərdən düşəndə qab-qacaq lehimləyirdim, – mən yaxşı tənəkeçiyəm, – ya da başqa xırda-para iş düşürdü. Elə də olurdu ki, gedib donuz damı təmizləyirdim, bəzən də... bunları bir-bir sadalamağın nə mənası... Bir gün...

Ovodun qarayanız, zərif əli birdən yumruq halında düyünləndi. Cemna təşvişlə ona baxırdı, gördü ki, Ovodun gicgahındakı damar tez-tez qeyri-müntəzəm vurur. Əyilib mehribanca onun əlindən tutdu:

– Daha bəsdir, danışmayın; bunu olub-keçənləri çox ağırdır.

Ovod tərəddüdlə onun əlinə baxdı, başını yırğalayaraq, qəti bir səsle sözlünə davam etdi.

– Bir gün köçəri bir sirkə rast gəldim. Sizinlə bərabər sirkə getmişdik ha, yadıңызdadırmı? Elə bir sirkə idi, ancaq ondan da pis, ondan da bayağı idi. Proqramda, əlbəttə, öküz döyüşü də vardı. Sirkə truppası gecələmək üçün böyük yolun kənarına düşmüşdü. Mən onların çadırına yaxınlaşıb sədəqə istədim. Hava yaman isti idi. Aclıq məni lap əldən salmışdı, elə çadırın ağzında özümə gedib yıxılmışam. O zaman mən, möhkəm korset bağlamış institut qızları kimi, tez-tez özümə gedirdim. Məni çadırın içinə aparıb araş verdilər, doyunca yedirdilər, səhəriyə də təklif etdilər ki...

O susdu.

– Onlara cırdan, ya qozbel, ya da eybəcər bir adam lazımdır ki, tamaşaçıları əyləndirmək üçün ona narınc qabığı da ata bilsinlər. Siz onda qozbeli gördünüzmü? İki il mən də elə qozbel oldum. Xırda-para bezi oyunlar çıxartmağı öyrəndim. Ancaq mən hələ lazımı qədər eybəcər deyildim. Buna da əlac tapdılar: dalıma yumru bir şey qoyub məni qozbel elədilər, axsaq ayağımdan, şikəst qolumdan da mümkün qədər

istifadə etməyə çalışdılar. Tamaşaçılar çox da elə tələbkar deyildi: az şeyle kifayətlənirdilər, ancaq bunu istəyirdilər ki, incitmək, əzab vermək üçün onlara canlı bir məxluq versinlər. Geydiyim mezhəkeçi pal-tarı mənim bağışlayacağım təsiri tamamladı. Birçə çətinlik burasında idi ki, tez-tez xəstələnirdim, belə olanda səhnəyə çıxma bilmirdim. Elə olurdu ki, truppanın başçısı, halım pis olanda da səhnəyə çıxmağımı tələb edirdi, mənə elə gəlirdi ki, tamaşaçılar ən çox belə axşamlarda həzz alırdı. Yadımdadır, bir gün bədənimdə şiddətli ağrılar başlamışdı. Mən səhnəyə çıxdım, tamaşa verilən yerdə birdən özümə gedib yıxıldım. Özümə gələndə gördüm ki, bütün tamaşaçılar ətrafıma toplaşmışlar: hamısı da çığırır, nəre çəkir, üstümə şey atırdılar...

– Bədir! Mən daha qulaq asa bilmirəm!.. Siz Allah, bədir!

Ovod astadan dedi:

– Gör mən nə sarsağam!

Cemma pəncərənin qabağına getdi, üzünü döndərmədən bir neçə dəqiqə orada durdu. Çevriləndə gördü ki, Ovod yenə də oturub, stola dirsəklənmiş, əli ilə gözlerini örtmüşdür. Sanki Cemmanın burada olduğunu unutmuşdu. Cemma gəlib onunla üz-büz əyləşdi. Xeyli susduqdan sonra yavaşca dedi:

– Mən sizdən bir şey soruşmaq istəyirəm...

Ovod tərpənmədən soruşdu:

– Nə?

– Niyə siz özünüzü öldürmədiniz?

Ovod təəccüblə ona baxdı.

– Mən sizdən bu sualı gözləməzdim. Bəs mənim işim?

– Sizin işiniz?.. Hə başa düşürəm! Siz indicə öz qorxaqlığınızdan danışdınız. Siz ki, bu qədər dəhşətdən sonra yenə öz işinizdən əl çəkməmişiniz, onda ən mərd adamsınız – mənim gördüyüm adamların ən mərdi!

Ovod yenə də əli ilə gözlerini örtüdü, Cemmanın əlini bərk-bərk sıxaraq öz əlində saxladı. Yenə xeyli susdular.

Bu zaman bağdan aydın və təravətli zil qadın səsi, sonra da şən fransız neğməsi eşidildi:

Eh, Pierrot! Danse, Pierrot

Danse un peu, mon pauvre Jeannot!¹

¹ Ey, Pyero! Oyna, Pyero! Jannonun dostu, oyna bir!

Ovod ilk sözləri eşidən kimi boğuq-boğuq inildəyərək kreslonun arxasına söykəndi. Cemma onun əlini əlinə alıb bərk-bərk sıxdı, – ağır cərrahiyyə əməliyyatı zamanı adamın əlini belə sıxırlar.

Neğmə səsi kəsildi, bağdan gülüş və alqış səsləri eşidildi. Ovod yaralanmış heyvan kimi, Cemmaya baxıb asta-asta dedi:

– Oxuyan Zittadır, yanındakı da zabıt dostlarıdır. Mən xəstələndə birinci gecə, Rikkardodan əvvəl, yanıma gəlmək istədi. O, mənə toxunsaydı, lap dəli olardım.

Cemma mülayim bir səsle dedi:

– O axı sizə iztirab verdiyini bilmir, heç bunu güman da etmir.

Ovodun əti ürpeşdi:

– O da mələz qadınlar kimidir. Biz dilənçi uşaqla məşğul olanda onun sifəti yadıңызdadırımı? Güləndə bütün mələz qadınların sifəti belə olur.

Bağdan yenə də qəhqəhə səsi ucaldı. Cemma qalxıb pəncərəni açdı. Zitta yolun ortasında durmuşdu, başına qəşəng bir şərf örtmüşdü, yuxarı qaldırığı əlində bir dəstə bənövşə tutmuşdu: üç nəfər cavan süvari zabiti bu bənövşəni əldə etməyə çalışırdı.

Cemma dedi:

– Madam Renni!

Zitta tutuldu. Cemmaya sarı döndü, şübhəli bir nəzərlə ona baxıb soruşdu:

– Sizə nə lazımdır, xanım?

– Olmazmı, sizin dostlarınız bir az yavaş danışsınlar? Sinyor Rivares çox kefsizdir.

Zitta bənövşəni yerə atıb zabitlərə sarı döndü:

– Allez – vus en, vous membetz, messiurs!¹

Sonra bağdan çıxdı. Cemma pəncərəni örtüdü. Ovoda sarı dönüb dedi:

– Getdilər.

– Sağ olun! Sizi narahat etdiyimə çox təəssüf edərim.

– Bu nə narahatlıqdır ki...

Ovod dərhal onun səsində tərəddüd olduğunu hiss etdi.

– Sinyora Bolla, siz sözüünüzü qurtarmadınız. Fikrinizdə nəse bir şey qaldı.

– Adam başqasının fikrində nələr olduğunu düşünsə, onda gerek onun fikrini bilse də inciməsin. Əlbəttə, mən gerek bu məsələyə qarışmayam, ancaq bir şeyi başa düşə bilmirəm...

¹ Cənablar, çıxın gedin, siz mənim zəhləmi tökdünüz!

– Mənim madam Renniyə olan nifrətimi?

– Yox, mən başa düşə bilmirəm ki, siz ona belə nifrət etdiyiniz halda onunla necə oturub-dura bilərsiniz? Mən elə gəlir ki, bu, onun üçün həm bir qadın kimi təhqirdir, həm də...

– Bir qadın kimi? – Ovod qəhqəhə ilə güldü. – Siz ona qadın deyirsiniz?

– Bu, heç yaxşı deyil! Başqalarının yanında, xüsusilə başqa bir qadının yanında onun barəsində belə deməyə sizin haqqınız yoxdur.

Ovod uzanmış halda pəncərədən batan günəşə baxırdı. Cemma pərdələri saldı, pəncərəni örtüdü ki, o, günəşin batmasına baxmasın, sonra da o biri pəncərənin qabağındakı balaca stolun yanında oturub, yenə nəşə toxumağa başladı.

Bir az sonra soruşdu:

– Lampanı yandırdımı?

Ovod başını yırğaladı.

Hava qaralanda, toxumaq mümkün olmayanda Cemma əlindəki işi büküb səbətə qoydu. Bir qədər əllərini dizləri üstünə qoyub xəstəyə baxdı. Xəstə tərponmirdi. Tutqun axşam işığı onun üzünə düşərək, sifətindəki sərt, qəti və istehzal ifadəni yumşaldı, dodaqları ətrafındakı qırıqları daha artıq nəzərə çarpdırırdı.

Cemmanın atası Arturun xatirəsi üçün daşdan xaç abidə qoydurmuşdu, abidənin də üstünə bu sözlər yazılmışdı:

“Bütün dalğalar, fırtınalar mənim üstümdən keçdi”.

İndi həmin ohvalat Cemmanın yadına düşdü.

Onlar bir saat dinib-danışmadılar. Axırda Cemma yerindən qalxıb yavaşca otaqdan çıxdı. Yanan lampamı gətirib qapı ağzında dayandı, fikirləşdi ki, bəlkə Ovod yatmışdır. Lakin lampanın işığı Ovodun üzünə düşən kimi o, Cemmaya sarı çevrildi.

Cemma dedi:

– Sizo qəhvə hazırlamışam.

– Qoyun qalsın, xahiş edirəm, bura gəlin.

Ovod Cemmanın əllərindən tutdu:

– Mən sizin dediyiniz sözləri düşünürdüm. Siz tamamilə haqlısınız: tutduğum iş yaxşı deyil. Bunu da bilin ki, adam sevbə biləcəyi qadına həmişə rast gəlmir: nə qədər ağır müsibətlər görmüşəm! Qorxuram...

– Qorxursunuz?



– Qaranlıqdan qorxuram. Bəzən gecələr tək qala bilmirəm. Yanımda hiss olunacaq bir şey, canlı bir şey olmalıdır. Oradakı zülmət... yox, yox, bu o deyil. Bu ancaq oyuncaq bir cəhənnəmdir. Məsələ daxili zülmət-dədir: orada nə ağlamaq, nə diş qıcırması var, ancaq susmaq... susmaq...

Ovodon gözləri daha da açıldı. O yenidən danışıma kimi, Cemma kırımış oturub güclə nəfəs alırdı.

– Bunlar sizə bir xəyal kimi görünür, elə deyilmi? Siz məni başa düşə bilmirsiniz? Bu, daha yaxşı. Mən bunu demək istəyirəm ki, tək yaşamış olsaydım, yəqin ki, deli olardım. Məni çox da elə ciddi mühakimə etməyin: bəlkə də sizə elə gəlir ki, mən qaba bir heyvanam, yox, elə deyil.

– Mən sizi mühakimə edə bilmərəm. Mən sizin qədər əzab çəkməmişəm. Lakin mən də çox müsibətlər görmüşəm, ancaq başqa şəkildə, mənə elə gəlir ki, hətta əminəm ki, adam ancaq qorxu altında amansız, ədalətsiz bir iş tutsa, sonra çox peşman olur. Bundan başqa, siz çox mətanətlisiniz. Mən sizin yerinizdə olsaydım, tamam ruhdan düşərdim, taleyə lənət elərdim, ölərdim.

Ovod hələ də onun əllərini öz əlində tutmuşdu.

Birdən yavaşca dedi:

– Deyin görüm, siz ömrünüzdə, bircə dəfə də olsa, amansız iş tutmusunuzmu?

Cemna cavab vermədi, lakin başı aşağı əyildi, iki damla göz yaşları Ovodon əlləri üstünə düşdü.

Ovod onun əlini sıxa-sıxa pıçıldayaraq hərərlə dedi:

– Deyin! Deyin! Mən ki başıma gələn əhvalatı sizə dedim.

– Beli... bir dəfə, çox-çox bundan əvvəl, amansız bir iş tutdum. Dünyada hamıdan çox sevdiyim bir adamla pis rəftar etdim.

Ovodon əlləri titrəyirdi, lakin Cemmanın əllərini buraxmırdı.

Cemna sözüne davam etdi:

– O, bizim yoldaşımız idi. Mən onun barəsində polis idarəsi tərəfindən uydurulmuş bir böhtana, kobud, dəhşətli bir yalana inandım. Mən onu işimizə xəyanət edən bir adam bilib üzünə bir şillə vurdum... Elə o gün də o özünü suya atıb öldürdü. İki gündən sonra eşitdim ki, onun heç bir təqsiri yox imiş... Belə bir xətiyə, bəlkə də, sizin xətiyələrinizdən heç yüngül deyil... Mən məmnuniyyətlə bir əlimin kəsilməsinə razı olardım, əgər bu tutduğum işi düzəltmək mümkün olsaydı.

Ovodon gözləri parıldıadı. Cemna əvvəllər onun baxışında belə parıltı görməmişdi.

Ovod birdən əyilib onun əlini öpdü.

Cemna qorxaraq əlini geri dartdı, yalvarıcı bir səsle dedi:

– Bu nədir! Bir də belə şey etməyin. Mən iztirab çəkərəm.

– Bəs sizin öldürdüyünüz adam iztirab çəkmirdimi?

– Mənim öldürdüyüm adam... Ah, budur, Çezare gəlir... Mən... mən gərək gedəm...

Martini otağa girəndə Ovodu tək gördü. Onun qabağında bir fincan içilməmiş qəhvə vardı.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Ovod bir neçə gün sonra ictimai kitabxananın qiraət zalına girib, kardinal Montanellinin moizələr məcmuəsini istədi. Onun bənizi hələ də solğundu, özü də əvvəlkindən daha çox axsayırdı. Yanaşı stollardan birinin arxasında Rikkardo oturmuşdu, o, başını qaldırıb Ovoda baxdı. Ovodu çox istəyirdi, ancaq onun bir xasiyyəti – düşmənlərini qərribə bir şəxsi edavətlə təqib etməsi xoşuna gəlmirdi.

Rikkardo təəssüflə soruşdu:

– Siz yenə də o, bədbəxt kardinala qarşı yeni hücum hazırlayırsınız?

– Niyə axı, əzizim, siz h-h-həmişə insanların p-p-pis niyyətdə olduğunu zənn edirsiniz? Bu heç də xristiana yaraşan bir hərəkət deyil. Mən ye-ye-ni qəzet üçün müasir ilahiyyat haqqında məqalə yazmaq istəyirəm.

– Hansı yeni qəzet üçün? – Rikkardo narazı halda qaşlarını çatdı.

Mətbuat haqqında yeni qanun verilməyi gözlənilirdi, müxalifət də yeni bir radikal qəzet nəşr etməklə şəhəri heyrətə salmağa hazırlaşdı, qəzetin nəşr edilməsi sirri hamıya məlum idi, amma rəsmi olaraq bu hələ gizli saxlanılırdı. – Bu qəzetin adı, əlbəttə, ya “Şarlatan”, ya da “Kilsə xəbərləri” olacaq.

– Rivares, yavaş danışın, başqalarına mane oluruq.

– Onda siz tibb elminə qayıdın, qoy mən ilahiyyatla məşğul olum. Mən sizə sınımış sümükləri düzəltməyə mane olmuram, hərçənd bu barədə sizdən çox bilirəm.

Ovod moizeləri diqqətlə oxumağa başladı. Kitabxanaçılardan biri ona yaxınlaşıb dedi:

– Sinyor Rivares, əgər səhv etməmişəm, siz Amazonka çayının qollarını tədqiq edən Dूपre ekspedisiyasının üzvü olmusunuz. Lütfən bizə bu barədə bəzi məlumat verərsinizmi? Bir xanım bu ekspedisiyanın materiallarını istəyirdi, onlar da tərs kimi cildlənməyə verilmişdir.

– Ona nə kimi məlumat lazımdır?

– Ona ancaq ekspedisiyanın hansı ildə yola düşdüyü, nə vaxt ekvator-dan keçib getdiyi lazımdır.

– Ekspedisiya Parisdən 1837-ci ilin payızında çıxmışdı. Kvitodan 1838-ci ilin aprel ayında keçmişdir. Biz üç il Braziliyada qaldıq, sonra Rioya getdik, Parisə 1841-ci ilin yayında qayıtdıq. O xanıma ayrı-ayrı kəşflərin də tarixi lazımdır?

– Xeyr, lazım deyil. Təşəkkür edirəm. Onun istədiyi ancaq budur. Mən illəri yazdım. Beppo, rica edirəm, bu vərəqi aparıb sinyora Bollaya verin. Bir daha sizə təşəkkür edirəm, sinyor Rivares! Sizi narahat etdim, bağışlayın.

Ovod stolun arxasına söykənərək, qaşları sualedici bir şəkildə çatıldı. Bu rəqəmlər onun nəyinə lazımdır? Ekspedisiyanın hansı ildə ekvator-dan keçdiyini niyə bilmək istəyir?..

Cemma məlumatı alıb evə getdi. Aprel, 1838, Artur 1833-cü ilin mayında ölmüşdür. Beş il...

Beş il... Sonra o yaşadığı “Qəşəng evdən, inandığı bir adamdan, bu adamın onu aldatmasından” danışdı... Onu aldatmış, sonra da bunun üstü açılmış...

Cemma əllərini başına qoyub barmaqlarını daraqladı. Ah, yox, bu dəlilikdir... Yox, bu ola bilməz, bu mənasız şeydir... Bir də ki, o zaman bütün limanı diqqətlə axtardılar!..

Beş il... O matros onu... onda heç iyirmi bir yaş yox imiş. Deməli, evlərindən qaçanda on doqquz yaş varmış. O axı: “İl yarım...” dedi. Bəs bu mavi gözler, həmişə hərəkət edən barmaqlar onda hardandır? Montanelliyə qarşı o, belə ədavət bəsləyir? Beş il... beş il...

Arturun özünü suya atıb öldürdüyünü yəqin bilsəydi, o zaman cəsədini görmüş olsaydı!.. Ah, onda bəlkə də bu köhnə yara sağalardı, bu

keçmiş xatirələr ona əzab verməzdi... Bəlkə də iyirmi ildən sonra, keçmişə dəhşətlə baxmağa adət edərdi...

Tutduğu işin fikri onun bütün gəncliyini zəhərləmişdi. Günlərlə, aylarla, illərlə peşmançılıq iblisi ilə inadla mübarizə etmişdi. O, həmişə dönə-dönə, öz-özünə “mənim işim gələcəkdədir” demişdi. Keçmişin dəhşətli kabusu qarşısında həmişə gözlerini qapamış, qulaqlarını tıxamışdı. Lakin qabaran dəniz sularının apardığı o adamın surəti günlərlə, aylarla, illərlə onu təqib etmişdi. Onun qəlbində həmişə: “Artur öldü! Arturu mən öldürdüm!” fəryadı qopmuşdu. Bəzən ona elə gəlirdi ki, bu yük həddindən artıq ağırdır, onu daşımağa çəkməyə qalmamışdır.

Lakin indi bu eziyyəti bir daha hiss etmək üçün ömrünün yarısını verərdi. “Onu mən öldürdüm” fikrinin verdiyi əzaba o, adət etmişdi. Bu fikrin təzyiqi altında uzun zaman iztirab çəkdiyindən daha yığıla bilməzdi. Bəlkə də o öz hərəkətilə Arturu suya atmışdı, amma... Cemma stulda oturub əlləri ilə üzünü örtüdü. Bir təsəvvür edin: Arturun ölüm kabusu onun bütün ömrünü zülmətə qərş etmişdir! Ah, Arturu o ölümdən daha dəhşətli şeylərə deyil, ancaq ölümə sövq etmiş olsaydı!

Cemmanın fikri ağır-ağır əzab içində Ovodun keçmiş həyatının dəhşətlərindən keçib getdi. Bu dəhşətlər Cemmanın təsəvvüründə lap aydın canlandı, sanki bunları özü görmüşdü, həmin müsibətlər onun başına gəlmişdi: bu insan qəlbini acizliyi, ölümdən daha pis olan təhqirlər, təklilik dəhşəti, ara vermədən həyatını didib-gəmirən, uzun zaman davam edən ölüm iztirabları... çirkli daxmanı o elə aydın təsəvvür etdi ki, sanki onunla bərabər o özü orada olmuşdu, onunla bir yerdə gümüş mədənlərində, qəhvə plantasiyalarında, mənfur köçəri sirkində əzab çəkmişdi.

Köçəri sirk... Yox, o, heç qılmasa bunu fikrindən çıxarmalıdır. Adam oturub bunu düşünsə dəli olar.

Yazı stolunun balaca siyirtməsini çəkdi. Orada Cemmanın özünə aid bir neçə çox qiymətli əşya vardı... Bunları məhv etməyə ürəyi gəlməmişdi. O, əhəmiyyətsiz, sentimental əşyaları saxlamağı xoşlamırdı: lakin bəzi əşyaları, bir xatirə kimi, qoruyub saxlamışdı: bu, “mən”liyin zəif cəhətinə güzəştə getməsi idi, – o bunu həmişə özündən rədd etməyə çalışırdı.

Əşyaları stolun siyirtməsindən bir-bir çıxartmağa başladı: bunlar da – Covanninin ilk məktubu, ölümkən əlində qalan çiçək, uşağının bir çəngə saçı, atasının qəbri üstündən götürdüyü saralmış yarpaq idi. Siyirtmənin dibində Arturun on yaşında çəkirdiyi balaca bir şəkli vardı: bütün

şekillərdən qalan yalnız bu idi. Cemmanın əlində şəkil, stulda oturdu, şəkildəki gözəl uşaq başına o qədər baxdı ki, axırda Arturun öz surəti gözləri önündə canlandı. Arturun üzünü indi necə aydın görürdü! Nazik, əsəbi dodaqlar, ciddi, iri gözlər, üzündəki mələkcəsinə təmiz ifadə, – bunlar Cemmanın hafizəsinə elə həkk olunmuşdu ki, elə bil o, dünən ölmüşdü. Gözlərindən yavaş-yavaş yaş axmağa başladı, şekli görməyə maric oldu.

Ah, belə bir fikir onun ağına haradan gəldi! Çox-çox uzaqda olan belə gözəl bir ruhu – həyatın çirkəbi və kədər ilə bağlı təsəvvür etmək – müqəddəs bir varlığı təhqir etmək deyilmi? Onun sağ qalıb, qəşəng qalstuklu, acıdilli, şübhəli sözlər danışan Ovoda çevrilməsindən yox olması min dəfə yaxşı olardı! Yox! Yox! Bu ancaq mənfur, mənasız bir xülyadır: o nahaq yerə boş-boş uydurmalarla öz kefini pozmuşdur – Artur ölmüşdür!

Qapıdan mülayim bir səs eşidildi:

– Gəlmək olar?

Cemmanın elə diksindi ki, şəkil əlindən yerə düşdü. Ovod axsaya-axsaya gəlib keçdi, şekli yerdən götürüb Cemmaya verdi.

– Siz mənə yaman qorxutdunuz.

– B-b-bağışlayın, rica edirəm. Bəlkə sizə mane oldum?

– Yox, yox! Mən ancaq bezi köhnə əşyaları gözdən keçirirdim.

Cemmanın bir an tərəddüd etdi, sonra şekli ona uzatdı.

– Bu şəkil haqqında nə deyə bilərsiniz?

Ovod şekilə baxdıqca, Cemmanın onun üzünü diqqətlə müşahidə edirdi, sanki onun həyatı bu üzün ifadəsindən asılı idi. Lakin Ovodun üzündə, ona əzab verən suala cavab tapa bilmədi: onun üzündə adi maraqlıdan başqa bir şey görmədi.

Ovod dedi:

– Siz mənə çox çətin sual verdiniz! Şəkilin rəngi solmuşdur, uşaq üzündən bir şey oxumaq ümumiyyətlə, çətindir. Mənə elə gəlir ki, bu tıfıl böyüyəndə bədbəxt olacaq. O ən ağıllı bir iş tutmaq istəyirsə, qoy onda böyüyüb yekə kişi olmaqdan çəkinsin.

– Niyə?

– Onun alt dodağının xəttinə baxın. Bu cür təbiətə malik adamlar üçün iztirab iztirabdır, yalan da yalan. Bu dünyada belə adamlara yer yoxdur. Bura, bütün fikirlərini ancaq öz işlərinə verməyi bacaran adamlar lazımdır.

– Şəkil sizin tanıdığımız bir adama oxşayırmı?

Ovod diqqətlə şekilə baxdı.

– Bəli, oxşayır. Çox qəribədir!.. Bəli, çox oxşayır.

– Kimə oxşayır?

– K-k-kardinal Montanelliyə. Bəlkə o, qüsursuz müqəddəs atanın qardaşı oğlu var. İcazə verin, maraqlanaq, görək bu kimdir?

– Bu mənim dostumun uşaqlıq şeklidir: o gün sizə dediyim adamın...

– Siz öldürdüyünüz adamın?

Cemmanın qeyri-ixtiyari olaraq diksindi. Bu dəhşətli sözü o necə asanlıqla, necə amansızlıqla söylədi!

– Bəli, mənim öldürdüyüm adamın... əgər o, doğrudan da ölübsə...

– Əgər?!

Cemmanın gözlərini onun üzündən ayırmırdı.

– Bəzən buna şübhə edirəm. Onun cəsədi tapılmadı. O da bəlkə sizin kimi evdən qaçıb Cənubi Amerikaya getmişdir...

– Əmin olaq ki, bu belə deyil. Vaxtilə mən az v-v-vuruşmamışam, xəyallar aləminə də bəlkə az adam göndərməmişəm; lakin mənim vicdanımda Cənubi Amerikaya canlı bir məxluq göndərmək məsuliyyəti olsaydı, rahat yata bilməzdim.

Cemmanın öz həyəcanını yatırımaq üçün əllərini bərk-bərk sıxdı, sonra Ovoda yaxınlaşaraq onun sözünü kəsdi:

– Deməli, siz belə düşünürsünüz: o, özünü suya atıb öldürməmişse... bunun əvəzinə, onun başına sizin başınıza gələn müsibətlər gəlmişse, o, heç vaxt evlərinə qayıtmazdı, keçmişini də unutmazdı? Sizcə, o, bunları heç yaddan çıxarmazdı? Unutmayın ki, bu da mənə çox baha başa gəlmişdir. Bir baxın!

Cemmanın alına düşən qalın saçını geri atdı: onun qara saçları arasında bir çəngə ağ saç göründü.

Onlar xeyli susdu.

Ovod ağır-ağır dedi:

– Mən elə düşünürəm ki, ölümlərin ölü kimi qalması yaxşıdır. Unutmaq – çətin şeydir. Mən sizin ölüb getmiş dostunuzun yerinə olsaydım, yənə də ölü q-q-qalardım.

Cemmanın şekli yənə siyirtməyə qoydu, siyirtməni açarla bağladı.

– Mən gəlmişəm ki, sizinlə, əgər mümkünsə, qeyri-rəsmi olaraq, kiçik bir iş haqqında danışsam: ağıma gələn bir plan haqqında.

Cemmanın stulunu stola yaxın çəkib oturdu.

– Siz mətbuat haqqında veriləcək qanun barəsində nə düşünürsünüz?
– Mən o barədə nə düşünürəm? Düşünürəm ki, onun faydası az olacaq: ancaq heç nədənsə, yenə bu da bir şeydir.

– Şübhəsiz. Deməli, siz cənab liberallardan burada nəşr etmək istədikləri yeni qəzetlərdən birində işləmək istəyirsiniz?

– Bəli, – dedi, – mən düşünürəm ki, bu işlə məşğul olum. Həmişə yeni bir qəzet buraxanda xeyli iş olur: mətbəə işi, işin təşkili, qəzetlərin yayılması və...

– Siz bu qayda ilə öz mənəvi qüvvənizi hələ uzun zaman boş-boşuna məhv edəcəksiniz?

– Məhv etmək niyə?

– Çünki buna başqa ad vermək olmaz. Siz axı çox yaxşı bilirsiniz ki, sizin ağılız, sizinlə işləyən kişilərin çoxunun ağılından çox–çox üstündür. Siz bütün işləri öz əlinizdə saxladığınız halda, onlara imkan verirsiniz ki, sizi, bütün qara işləri görən bir köləyə döndərsinlər. Əqli iş gələndə Qrassini ilə Qalli sizinlə müqayisədə ancaq məktəblidirlər, amma siz oturub əsil bir korrektor kimi onların səhvini düzəldirsiniz.

– Əvvəla, mən bütün vaxtımı korrektor işinə sərf etmirəm, ikincisi də, mənə elə gəlir ki, siz mənim qabiliyyətimi həddindən artıq şişirdirsiniz.

– Məncə siz, qüvvətli, sağlam zəkaya maliksiniz, bu çox əhəmiyyətli bir şeydir. Komitənin bütün o yorucu iclaslarında siz həmişə orada iştirak edənlərin məntiqindəki zəif cəhətləri meydana çıxarırsınız.

– Mən öz vəzifəmdən tamamilə razıyam. Mənim gördüyüm iş bəlkə də elə bir əhəmiyyətli iş deyil, axı hər kəs bacardığı işi görür.

– Sinyora Bolla, biz sizinlə elə sahələrə əl atmışıq ki, təzədən durub kompliment və təvazökarlıq oyunu ilə əylənməyə ehtiyacımız yoxdur. Mənim sualıma dəqiq cavab verin: siz beyninizin işini elə şeylərə sərf edirsiniz ki, bunu sizdən ağılca çox–çox aşağı səviyyədə duran adamlar da edə bilər, – bu, belə deyilmi?

– Əgər siz belə təkidlə cavab gözləyirsinizsə, onda bəli, sizin dediyiniz müəyyən dərəcədə doğrudur.

– Bəs onda niyə axı buna yol verirsiniz?

– Ona görə ki, mən bu məsələdə acizəm.

– Acizsiniz! Niyə?

Cemmanın məzəmmətlə ona baxdı:

– Bu yaxşı deyil... bəfə təkidlə cavab tələb etmək.

– Hər halda siz mənə deyin: niyə?

– Yaxşı, deyim. Əgər sizə cavab verməliyəmsə, onda deyim: ona görə ki, mənim bütün həyatım şil–küt olmuşdur. İndi əsil işə başlamağa mənim qüvvəm yoxdur. Mən ancaq inqilabın qara fəhləsi olmağa, lap adi partiya işi görməyə yarayıram. Həmin işi heç olmasa yaxşı görə bilərəm. Hər halda bu işi bir adam görməlidir.

– Bəli, məlum şeydir ki, bu işi bir adam görməlidir, amma həmişə eyni adam yox axı!

– Mənim bacardığım iş elə bəlkə də budur.

Ovod yarı qapanmış göz qapaqları arasından nüfuz edilməz, qərribə bir nəzərlə ona baxdı. Cemmanın başını qaldırdı.

– Biz əvvəlki mövqeyimizə qayıdaq, – bizim söhbətimiz iş barəsində olmalıdır. O işi ki, mən görə bilirdim, sizi əmin edirəm: o barədə mənimlə danışmaq faydasızdır. Bunu indi daha görə bilmərəm. Ancaq, bəlkə də, planınızı ətraflı müzakirə etməyə kömək etdim. Planınız nədən ibarətdir?

– Siz sözünüzü bundan başlayırsınız ki, “mənə iş təklif etmək faydasızdır”, sonra da soruşursunuz ki, “sizin təklifiniz nədir?” Mənim planım tələb edir ki, siz ancaq fikirlə deyil, işlə də mənə kömək edəsiniz.

– Deyin görüm, sizin bu dostlarınıza inanmaq olarmı?

– Siz əvvəl deyən görüm, Venesiyadakı üsyan planı haqqında bir şey eşitmisinizmi?

– Mənim elə eşitdiyim ancaq üsyan planlarıdır, sanfedistlərin hazırladığı qiyamdır... Amnistiyadan sonra ancaq bundan danışirlər. Mən həm ona, həm də o birisinə şübhə edəyəm.

– Bir çox hallarda mən də. Lakin indi mən avstriyalılara qarşı ciddi üsyana hazırlıqdan danışırıram. Bütün əyalət buna hazırlaşır. Papa vilayətində gənclər hazırlaşirlər ki, gizlicə sərhədi keçib, könüllü olaraq üsyançılara qoşulsunlar... Romanyadan dostlarım mənə xəbər verir ki...

Cemmanın sözünü kəsdi:

– Deyin görüm, bu nə işdir, sonra da danışarıq. Buna lap arxayın-sınızımı?

– Bəli. Onları şəxsən tanıyıram, onlarla bir yerdə işləmişəm də.

– Başqa sözlə: onlar da sizin üzv olduğunuz təşkilatın üzvüdürlərmi? Mənim bu işə şübhə ilə baxdığımı əfv edin, mən həmişə gizli təşkilatlardan alınan məlumatlara bir qədər şübhə edəyəm. Mənə elə gəlir ki, adət etmək...

Ovod srt trzd soruşdu:

– Sizə kim deyib ki, mən hansı bir tkilatınsa zvym?

– Heç kim, özüm duymuam.

– Elə-! – Ovod stolun arxasına sykndi, qaqabaını tkrk ona baxdı. Bir az susduqdan sonra əlavə etdi: – Siz hmi laqdar olduğunuz adamların xüsusi işlərini duyursunuz?

– ox vaxt. Mən müşahidə edə bilirəm, həm də faktları laqlndirmy adət etmim. Bunu sizə ona görə deyrm ki, bir y bilmyimi istmynd mənimlə ehtiyatlı olun.

– Mən sizin bilmyinizin heç də əleyhinə deyiləm, anca i bununla qurtarsın. Əminəm ki, sizin bu duyduunuz yi sizden...

Cemma, tqir olunmuş kimi, tccbl başını qaldırıb birdən dedi:

– Məncə bu söz lap yersizdir.

– lbtt, bilirəm ki, siz kənar adamlara heç bir y demrsiniz, amma partiya zvlrin bəlkə də...

– Partiya faktlara əsaslanır, mənim şəxsi duyularıma ve xyallarıma yox! z-zlynd aydındır; mən bu barədə heç kəslə danışmamışam.

– Təşəkkür edirəm, siz, bəlkə, hansı təşkilatın zv olduğunu da bilirsiniz?

– Mən minm ki, belə aıq danımaım sizi tqir eləməz, siz özünüz bu shbti baladınız, – mən qlben inanıram ki, bu təşkilat “Xəncərlilər” təşkilatı deyil.

– Siz ney əsasən buna minsiniz?

– Ona görə ki, siz bundan daha yaxşı i yarırırsınız.

– Biz hmi gördüyümüz iden daha yaxşı i yarırıq. Sizin sözünüzü sizə qaytarıram. Mən “Xəncərlilər” təşkilatının deyil, “Qırmızı-quraqıllar” təşkilatının zvym. Bunlar o birilərdən daha tmkinlidir, z işlərinə də daha ciddi yanaırtar.

– Siz i deyəndə adam öldürməyi nəzərdə tutursunuz?

– Elə onu da. Xncr də zne görə çox faydalı şeydir; anca o zaman faydalı olur ki, bütün i yaxşı təşkil edilmiş təşviqata əsaslanır. Elə o məsələdə mən “Xəncərlilər”l razılamıram. Onlar elə fikirleir ki, xəncər bu dünyadakı bütün yaramazlıqları aradan qaldıra biler. Anca hamısını yox.

– Doğrudan da siz çox ciddi inanırırsınız ki, xncrl bir işi yoluna qoymaq olar?

Ovod tccbl ona baxdı.

Cemma szne davam etdi:

– lbtt, xncrl komitənin qarsında duran bir mncni, yeni aılı bir casusu, ya aaq bir məmuru aradan götürmək olar, lakin bunun nəticəsində vvlkndn daha pis bir şərait əmələ glmzmi – bu hələ aydın deyil. Hər dəfə yeni adamın öldürülməsi polis məmurlarını daha da azınladırır, xalqı daha çox zorakılığa, amansız olmağa öyrədir: bu qayda ilə yeni vəziyyət cəmiyyət üçün köhnə vəziyyətdən daha az lvrili olur.

– Bes, sizc, inqilab ba verəndə neçə olur? Yoxsa siz elə düşünürsünüz ki, xalq onda grk zorakılığa yrmsin? Müharibə – müharibədir.

– Aıq inqilab – bu, ayrı məsələdir. İnqilab xalqın həyatında bir hadisədir, biz bu zaman gələcək sadtimiz üçün qurbanlar veririk. Əlbəttə, inqilab olanda dtli şeylər də olur: hər bir inqilab üçün bu, zəruridir. Anca bunlar ayrı-ayrı faktlardan ibarət – müstəsna bir vaxtın müstəsna təfsilatı olacaq. Əlbəttə, gr, sizc, inqilabının mdi höküməti bəzi güzəştlərə gtmy məcbur etməkdən ibarət isə, onda gizli təşkilat ve xəncər sizin üçün n yaxşı bir mübarizə aləti ola bilər: bütün hkmtlrin bundan artıq qorxduqları y yoxdur! Lakin mən ayrı cr düşünürəm: məncə, hökümətin öhdəsindən glmk hələ z-zlynd bir md deyil, anca md doğru aparn bir vasitədir, bizim başlıca mdmiz – insanın insana olan münasibətini dyimkdr; əgər siz də belə dnrsnzs, onda i başqa cür girimlisiniz. Cahil adamları qana öyrətməklə, siz insan həyatının qiymətini artırırsınız.

– Bes dinin qiymətini?

– Başa dmrm.

Ovod gülümsədi.

– Cəmiyyətdəki bütün bdbxtliklrin səbəbini təyin etmək məsələsində bizim ryimiz başqa-başqadır. Siz bunun səbəbini – insan həyatına lazımi qiymət verilmmsində görürsünüz.

– Daha doğrusu, insan şəxsiyyətinin müqəddəs olmasını başa dmmkd.

– Bunu istədiyiniz kilde deyə bilərsiniz. Mənim fikrimc, bizim ddymz belanın ve sehvlerimiz başlıca səbəbi – din adlandırılan xstlikddir.

– Siz müəyyən bir dinimi nəzərdə tutursunuz?

– Yox, yox! Bu, ancaq zahiri əlamətlər məsələsidir. Xəstəlik özü – əqlin dini istiqamətindən, onun özünə mütləq bir büt yaratmaq ehtiyacından, bu yaradılan şeyin Allah dərəcəsinə qaldırılmasından, onun qarşısında diz çökməkdən, ona səcdə etməkdən meydana çıxır. Siz, əlbəttə, mənimlə razı deyilsiniz. Siz elə zənn edirsiniz ki, mən də bəziləri kimi adam öldürməyə – alçaqları və memurları aradan qaldırmaq üçün ancaq bir vasitə kimi baxıram; belə düşünməklə siz çox yanılırsınız! Adam öldürmək mənim üçün hər şeydən əvvəl kilsənin nüfuzunu qırmaq, xalqı onun agentlərinə, bütün başqa tüfeylilər kimi baxmağa öyrətməkdən ötrü bir vasitədir, həm də ən yaxşı vasitədir.

– Yaxşı, siz buna müvəffəq olsanız, xalqın qəlbindəki yırtıcı heyvanı oyatsanız, onu kilsənin üstünə qaldırsanız...

– Onda mən elə iş taparam ki, bu iş üçün yaşamaq faydalı olar.

– Siz bir neçə gün əvvəl bu işdən danışmışdınız, eləmi?

– Bəli, danışmışdım.

Cemma diksinib üzünü yana çevirdi.

– Siz məndən bunu gözləmərdiniz?

– Yox, məsələ onda deyil. Mən... deyəsən, sizdən bir az qorxuram.

Cemma yenə də üzünü ona sarı çevirdi, özünə xas olan adi bir işgüzarlıqla dedi:

– Bu faydasız bir mübahisədir. Bizim baxışlarımız bir-birindən çox fərqlidir. Mənə qalırsa, təşviqata, təşviqata və yenə də təşviqata, həm də mümkün olan vaxtda təşkil edilən açıq üsyana inanıram.

– Yenə də mənim planıma qayıdaq. Bu plan qismən təşviqata toxunur, lakin başlıca olaraq üsyana aiddir.

– Doğrudanmı?

– Dedim ki, venesiyalıları müdafiə etmək üçün Romanyaya çoxlu könüllü gəlir. Biz hələ bilmirik üsyan nə vaxt başlanacaq. Bəlkə payızda, ya qışda. Amma könüllülər yayda silahlandırılmalı, yola hazır olmalıdırlar ki, dallarınca adam göndərən kimi düzənliklərə sarı gələ bilsinlər. Mən onlar üçün qaçaqmalçılıq yolu ilə Papa vilayətinə silah və ləvazimat keçirməyi öz öhdəmə götürmüşəm.

– Dayanın görüm. Siz bu camaatla necə işləyə bilərsiniz? Venesiya və Lombardiya inqilabçıları yeni papanın tərəfini saxlayırlar. Onlar mütərəqqi kilsə hərəkatı ilə əl-ələ verib, liberal islahatların tərəfdarıdırlar. Siz ki, kilsənin amansız düşmənsiniz, onlarla necə yola gedirsiniz?

Ovod çiyinlərini çəkdi.

– Onların cır-cındırdan qayrılmış bəbə ilə əylənmələrindən mənə nə? Mənə lazım olan budur ki, onlar öz işini yerinə yetirsinlər! Doğrudur, onlar papanı əldə əsas tutacaqlar, lakin istər-istəməz üsyan yoluna dönəcəklər, – onda papanın əldə əsas tutulmasının nə əhəmiyyəti var? Hər ağacla it vurmaq olar, hər döyüş çağırışı da yaxşıdır – əgər onunla xalqı avstriyalıların üstünə qaldırmaq mümkün olsa...

– Siz məndən nə kimi iş gözləyirsiniz?

– Başlıca olaraq, silahı sərhəddən keçirmək üçün mənə kömək edəsiniz.

– Mən bunu necə edə bilərəm?

– Bunu siz hamıdan yaxşı edə bilərsiniz. Mən İngiltərədən silah almağa hazırlaşırım: bu silahı gətirib yerinə çatdırmaq üçün qarşıda bir çox çətinliklər var. Silahı Papa vilayətinin heç bir limanına aparmaq mümkün deyil: onu Toskanaya gətirmək, ordan da Apennin dağlarından keçirmək lazımdır.

– Onda sizin qarşınızda bir sərhəd əvəzinə iki sərhəd olacaq!

– Doğrudur, ancaq bütün başqa yollar təhlükəlidir: böyük bir yükü, çox az alver olan bir limandan gizli bir yolla keçirmək mümkün deyil. Yük gəlib Toskanada bizim əlimizə keçsə, mən onu Papa vilayətinin sərhədindən keçirməyi öz öhdəmə götürürəm. Mənim yoldaşlarım dağlarda hər cığıra bələddir, silahı da gizlətmək üçün yerləri çoxdur. Yük dənizlə Livornoya gətiriləcək, əsas çətinlik də elə burdadır. Mənim oradakı qaçaqmalçılarla əlaqəm yoxdur, sizin yəqin ki var.

– Qoyun beş dəqiqə fikirləşim. Ola bilsin ki, bu işdə mənim sizə köməyim deydi. Ancaq bu bərdə danışmaq üçün sizə bir sual vermək istəyirəm: siz mənə söz verə bilərsiniz ki, bu iş xəncər zərbəsilə, ya başqa bir zorakılıqla əlaqədar deyil?

– Əlbəttə! Aydın məsələdir: sizin mənfi əlaqə bəslədiyiniz bir işdə iştirak etməyinizi sizə təklif etməzdim.

– Sizə qəti cavab olaraq nə lazımdır?

– İşə ləngitməyək: fikirləşmək üçün sizə iki-üç gün vaxt verə bilərəm.

– Şənbə günü axşam sizin boş vaxtınız olarmı?

– Bu saat deyim... bu gün cümə axşamı... bəli, olar.

– Onda gəlin bizə. O vaxta qədər sizin təklifiniz bərdə fikirləşib qəti cavab verərəm.

Cemma bazar günü Madzini partiyasının Florensiya şöbəsinə xəbər göndərdi ki, mən xüsusi bir siyasi işə girişmək istəyirəm, buna görə, indiyədək partiya qarşısında yerinə yetirməyə məsul olduğum işlə bir neçə ay məşğul ola bilməyəcəyəm.

Komitədə buna bir qədər təəccüb etdilər, amma heç kəs etiraz etmədi. Bir neçə il idi ki, partiyada onu yaxşı tanıyırdılar, bilirdilər ki, ona hər barədə arxayın olmaq mümkündür. Komite üzvləri bu qərara gəldilər ki, əgər sinyora Bolla qəfildən başqa bir işə qədəm qoyursa, demək buna əsaslı bir səbəb var.

Martiniyə isə açıq dedi ki, Ovoda bir "sərhəd işində" kömək etmək istəyirəm. O əvvəlcədən öz köhnə dostu ilə müəyyən qədər açıq olmağa söz vermişdi.

Onlar Cemmanın eyvanında oturub, uzaqda, qırmızı taxtapuşlar üstündən görünən Fyezole dağının zirvəsinə baxırdılar. Martini xeyli susduqdan sonra yerindən qalxdı, əllərini cibinə qoyub fit çala-çala otaqda gəzişməyə başladı: bu, adətən onun həyəcanlı olduğunu göstərirdi. Cemma bir neçə dəqiqə ona baxdıqdan sonra dedi:

– Çezare, bilirəm, mənim bu işə girişməyim sizin heç xoşunuza gəlmir. Çox təəssüf edirəm ki, bu, sizi kədərləndirir, lakin mən özüm lazım bildiyim kimi hərəkət etməliyəm.

Martini tutqun halda cavab verdi:

– Məni həyəcanlandıran – sizin girişdiyiniz, uğrunda mübarizə apardığımız iş deyil. Mən o barədə heç bir şey bilmirəm, zənnimcə, siz ki, o işdə iştirak etməyə razılıq vermişiniz, – o yaxşı iş olmalıdır. Amma mən sizin işləmək istədiyiniz adama etibar edə bilmirəm.

– Yəqin siz onu başa düşmürsünüz. Mən də onu, yaxşı tanıyana kimi, başa düşmürdüm. O, ideal bir adam deyil, lakin sizin düşündüyünüzdən çox-çox yaxşıdır.

– Belkə də. – Bir az da eyvanda gəzişdikdən sonra birdən Cemmanın qarşısında dayandı.

– Cemma, razı olmayın! Nə qədər ki, gec deyil – razı olmayın! Qoymayın o adam sizi öz işinə cəlb etsin – sonra buna peşman olacaqsınız.

Cemma mülayim səsle dedi:

– Çezare, siz dediyinizi heç düşünmürsünüz? Heç kəs məni heç bir işə cəlb etmir. Mən bunu əvvəlcədən lazımınca fikirləşmişəm, tamamilə müstəqil olaraq bu qərara gəlmişəm. Bilirəm, Rivaresin şəxsiyyətindən sizin xoşunuz gəlir, lakin biz şəxsiyyətdən deyil, siyasi işdən danışırıq.

– Cemma, razı olmayın! O, qorxulu adamdır, o öz fikrini gizləyən amansız bir adamdır, o, hər şey eləyə bilər... bir də ki, o sizi sevir.

Cemma geri çəkildi.

– Çezare, belə bir şey sizin ağılınıza hardan gəldi?

Martini sözünü bir daha təkrar etdi:

– O sizi sevir, Cemma, ondan özünü qoruyun!

– Mənim əzizim Çezare, mən ondan uzaqda dura bilmərəm, nə üçün dura bilmədiyimi də sizə izah edə bilmərəm. Biz bir-birimizə bağlıyıq, bunu biz özümüz etməmişik, bunu qırmaq da bizdən asılı deyil.

Martini yorğun bir səsle dedi:

– Sizin ki əlaqəniz belə möhkəmdir – onda daha mənim deməyə sözüm yoxdur.

Martini, çox mühüm bir işi olduğunu bəhanə edərək, çıxıb getdi, bir neçə saat palçıqlı küçədə gəzdi. O axşam dünya ona çox qaranlıq görünürdü.

ONUNCU FƏSİL

Ovud fevralın ortalarında Livornoya getdi. Cemma orada Ovodu gəmi agenti olan, liberal dünyagörüşlü gənc bir ingilislə tanış etdi: Cemma da, əri də hələ İngiltərədə bu adamla tanış idilər. O, bir neçə dəfə Florensiya radikallarına, az da olsa, kömək etmişdi, böhranlı vəziyyət əmələ gələndə onlara borc pul verir, partiya məktubları üçün öz firmasının ünvanından istifadə etməyə etiraz etmirdi və s. Lakin bunları Cemmanın bir dostu kimi, həmişə onun vasitəsilə edirdi.

Cemma partiya intizamına uyğun olaraq, bu əlaqədən, öz mülahizəsinə görə, istədiyi kimi istifadə edə bilərdi. Lakin bu tanışlıq indi də işə yaradımı, bu aydın deyildi. Partiyaya rəğbət bəsləyən bir əcnəbdən – Siciliyadan göndərilən məktublar üçün öz ünvanını verməsini, ya kontorundakı seyfə bir sənədi saxlamasını xahiş etmək bir başqa, üsyan üçün qaçaqmalçılıq yolu ilə silah gətirməsini təklif etmək isə bir başqa... Cemma onun razı olacağına çox az ümid edirdi.

Ovoda dedi:

– Siz bir təşəbbüs edin, görün nə olur: ancaq deyəsən bundan bir şey çıxmıyacaq. Siz onun yanına mənim tövsiyəmlə gəlib beş yüz skudio¹ istəseydiniz, o dərhal verərdi; çox səxavətli adamdır. Lazım olsaydı,

¹ Skudio – İtaliyada gümüş pul

bəlkə pasportunu da sizə verərdi, ya da öz zirzəmisində qaçmış bir adamı da gizlədərdi. Amma siz onunla silahdan söz açsanız, o, təəccüblə sizə baxar, bizim hər ikimizi dəli hesab elər.

– Bəlkə o mənə başqa bir yol göstərə, ya da bu işə kömək etmək istəyən matroslarla tanış edə... Hər halda demək lazımdır.

...Ayın axırında Ovod Cemmanın yanına gəldi; o, həmişəki kimi səliqəli geyinməmişdi: Cemma dərhal onun üzündən yaxşı xəbərle gəldiyini bildi.

– Axır ki, gəlib çıxdınız! Deyirdim, bəlkə sizin başınıza bir iş gəlib.

– Mən məktub yazmağın təhlükəli olduğunu düşünürdüm, tez qayıda bilmədim.

– Yoxsa indəcə gəlmisiniz?

– Lap bu saat. Sizin yanınıza ona görə gəldim ki, deyim işlər yoluna qoyulmuşdur.

– Siz demək istəyirsiniz ki, Bayley kömək etməyə razılıq vermişdir?

– Köməkdən də çox. O, bütün işi öz öhdəsinə götürdü: malları qablaşdırmağı da, yola salmağı da – hər şeyi! Onun şeriki və yaxın dostu Vilyams yükün Sauthempton dan yola salınmasına şəxsən nəzarət edəcək, Bayley də Livornoda yükü gömrükxanadan keçirəcək. Buna görə də mən gecikdim, elə o zaman Vilyams Sauthempton a yola düşürdü, mən də onunla bərabər Genuyaya kimi getdim.

– Yolda hər şeyi hərtərəfli müzakirə etmək üçün?

– Bəli, biz çox danışdıq: axırda dəniz məni elə tutdu, elə bir hala saldı ki, danışmaq qabiliyyətini də itirdim.

Bir zaman Cemmanın atası onları gəmidə dəniz seyrinə çıxartmışdı, onda Arturu dəniz tutmuşdu, Cemma onu xatırlayaraq tez soruşdu:

– Dəniz sizi bərk tutur?

– Çox bərk. Bu qədər ki, mən dənizlə səyahətə çıxmışam – yenə də tutur. Genuyada gəmiyə yük vuranda biz danışmış məsələni aydınlaşdırma bildik. Siz, yəqin Vilyamsı tanıyırsınız. Çox yaxşı oğlandır, ağıllı, dərəkəlidir, ona tam inanmaq olar. Bayley də bu cəhətdən heç ondan geri qalmır, ikisi də artıq-əskik danışmamağı bacarırlar. İndi nə etdiyimi sizə müfəssəl danışım.

Ovod evinə qayıdanda gün çoxdan batmışdı, bağ divarından sallanan, çiçəklənmiş purus japonica tutqun görünürdü. O, ağacdən bir neçə budaq qoparıb evə apardı. Qapını açıb kabinetə girəndə, Zitta stuldan qalxıb ona sarı yüyürdü.

– Ah, Feliçe, mən elə bilirdim ki, siz daha heç qayıtmayacaqsınız! Ovod əvvəl istədi ki, ondan nə üçün kabinetə girdiyini kəskin bir ifadə ilə soruşsun, lakin üç həftədən bəri Zittanı görmədiyini xatırlayaraq, elini ona sarı uzatdı və bir az soyuq halda dedi:

– Axşamın xeyir, Zitta! Necəsən!

Zitta üzünü ona yaxınlaşdırdı: görünür Ovodun onu öpməsini istəyirdi. Lakin Ovod onun yanından ötüb keçdi, özünü elə göstərdi ki, guya Zittanın nə istədiyini başa düşmədi, vazanı götürdü, çiçəkləri qoymaq istədi. Elə bu anda qapı taybatay açıldı, yekə bir it otağa cumub, sevincindən Ovodun ətrafında atıla-atıla hümməyə, zingildəməyə başladı. Ovod çiçəkləri yerə qoyub, iti sığalladı.

– Şeytan, köhnə dost, sənə?! Budur, mən də gəldim! Pəncəni ver!

Zitta sərt və acıqlı bir nəzərlə ona baxdı.

Sonra soyuq bir halda soruşdu:

– Nahar eləmək istəyirsen? Mən öz evimdə xörək bişirtirmişəm, – yazmışdın ki, bu gün axşam gələcəyəm.

Ovod cəld ona sarı döndü:

– Ç–çox təəssüf edirəm, sən nahaq məni gözləmişən. Bir az gedim özümü səliqəyə salım, bu saat gəlirəm. B–bəlkə bu çiçəkləri suya qoyasan?

Ovod Zittanın yemək otağına girəndə gördü ki, Zitta ayna qabağında durub, çiçəkli bir budağı korsajına sancır, – görünür özünü şən göstərmək istəyirdi. Zitta bir kiçik dəstə qırmızı qonçə ilə ona yaxınlaşıb dedi:

– Qoy bu gülləri döşünə sancım.

Ovod yemək yeyərkən var qüvvəsi ilə çalışırdı ki, Zitta ilə mehriban olsun: onunla gülməli söhbət edirdi. Zitta da ürəkden gülümsəyərək danışdı. Onun bu sevinci Ovodu bir qədər kəxdirdi. Ovod, Zittanın özünə ruhen yaxın olan dostları, tanışları arasında ayrıca bir həyat sürməsinə adət etmişdi. Hələ indiyə kimi onun heç ağına gəlməmişdi ki, Zitta onsuz danıxa bilər. Lakin Ovodun gəlişindən bu qədər sevinməsi göstərirdi ki, yəqin o, doğrudan da, danıxmış.

Zitta soruşdu:

– Eyvanda qəhvə içmək istəyirsenmi? Hava elə yaxşıdır ki!

– İstəyirəm. Sənin gitaranı götürürəm, bəlkə bir şey oxudum.

Ovod adətən onun oxumasını çox da bəyənirdi, çox nadir hallarda ondan oxumasını xahiş edirdi.

Eyvanda, divar dibində enli bir skamya vardı. Ovod künc tərəfdə oturdu: oradan təpələrə gözəl bir mənzərə açılırdı. Zitta divarın qırağına

çıxıb, ayaqlarını skamyanın üstünə qoydu, çardağın sütununa söykəndi. Mənzərənin gözəlliyi onu çox da maraqlandırmırdı. Ovoda baxmağı daha artıq xoşlayırdı.

Zitta:

– Papiros ver, – dedi. – Sən gedəndən bəri heç papiros çəkməmişəm.

– Güzəl fikirdir: birçə elə papirosun da olsaydı, lap xoşbəxt olardım.

Zitta əyilərək ciddi bir nəzərlə ona baxdı.

– Sən doğrudanmı xoşbəxtsən?

– Niyə də xoşbəxt olmayım? Yaxşıca yemək yedim, qarşımda Avropanın ən gözəl mənzərəsi, bu saat qəhvə hazır olacaq, sonra da macar xalq mahnısını dinləyəcəyəm. Heç bir şey mənə vicdan əzabı vermir, mədəm də saz, bundan artıq nə arzu etmək olar?

– Mən bilərəm sən yenə nə istəyirsən.

– Nə istəyirəm?

– Bax, bunu! – Zitta ona balaca bir qutu uzatdı.

– Qəndə tutulmuş badam! – Sonra məzəmmətlə əlavə etdi: – Niyə bunu papirosdan qabaq demədin?

– Papirosdan qabaq, ay uşaqsan ha! Sən onu papirosdan sonra da yeyə bilərsən. Bu da qəhvə!

Ovod təşəxxüslə, həm də qaymaq yeyən pişik kimi, qəhvədən ləzzətlə qurtum-qurtum içir, qəndə tutulmuş badamdan yeyirdi.

Sonra dalğın halda dedi:

– Livornodakı o dadsız qəhvədən sonra belə dadlı qəhvə içmək çox xoşdur!

– Buna görə də yaxşısı budur, həmişə evdə qal.

– Mümkün deyil... sabah yenə gedirəm.

Zittanın üzündəki təbəssüm söndü.

– Sabah? Niyə? Hara?

– Ayrı-ayrı yerlərə, işim var.

Ovod Cemina ilə söhbət edərək bu qərara gəlmişdi ki, silahları aparmaq, qaçaqmalçılarla əlaqəyə girişmək üçün Apennine özü getsin. Silahı Papa vilayətinin sərhədindən keçirmək təhlükəli idi, lakin işin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması üçün bu, zəruri idi.

Zitta ah çəkib dedi:

– Həmişə iş! – Sonra da soruşdu:

– Gec gələcəksən?

– Yox, iki, ya bəlkə üç həftədən sonra.

Zitta duruxa-duruxa soruşdu:

– Yenə o iş üçün?

– Hansı “iş”?

– O iş ki, sən həmişə çalışırsan, özünü də öldürürsən, yenə həmin siyasət?

– Bəli, bunun siyasətlə bir qədər əlaqəsi var.

Zitta papirosunu atdı:

– Sən indi mənə aldadırsan. Sən təhlükə qarşısındasan.

Ovod ağır-ağır dedi:

– Mən birbaşa cəhənnəmə gedəcəyəm. Bəlkə orada sənə dostların var, bu sarmaşığı budağından onlara göndərmək istəyirsən? Daha bunları niyə qırıb-tökürsən?

Zitta çardağın sütunlarına sarılmış sarmaşığı yarpaqlarını hiddətlə qopardı: sonra əlindəki yarpaqları yerə çırpıb dedi:

– Sən təhlükə qarşısındasan, mənə demək istəmirsən. Elə bilirsen ki, mənimlə ancaq zarafat etmək olar. Hələ səni bu yaxınlarda boğazından da asarlar, mənimlə heç vidalaşa da bilməzsən. Bu ardi-arası kəsilməyən siyasət mənim zəhləmi töküüb.

Ovod esnəyə-esnəyə dedi:

– M-mənim də. Yaxşısı budur gəl başqa şeydən danışaq. Ya bəlkə bir şey oxuyasan?

– Yaxşı, oxuyum. Gitaranı bura ver. Nə oxuyum?

– İtirilmiş at balladasını oxu. Sən bu mahnını çox yaxşı oxuyursan.

Zitta qədim macar balladasını oxumağa başladı. Balladada deyilirdi ki, bir nəfərin əvvəl atı, sonra evi, ən axırda da sevgilisi əlindən çıxır, o da: “Ən böyük itki Moxaç çölündə oldu” deyərək öz-özünə təsəlli verir. Bu, Ovodun çox xoşladığı nəğmə idi. Havanın qəribəliyi, faciəli olması, neqəratın qəmgin təsəllisi hər bir incə musiqidən daha çox onun xoşuna gəlirdi.

Zitta öz səsindən çox xoşlanırdı. Onun səsi gur və aydın idi – o xoşbəxt olmaq ehtirası ilə çırpınaraq oxuyurdu. O italyan, slavyan, alman nəğmələrini yaxşı oxuya bilməyə de, macar xalq nəğmələrini çox gözəl oxuyurdu.

Ovod ağzını açaraq, heyretlə ona baxa-baxa qulaq asırdı. Zitta hələ indiyə qədər belə yaxşı oxumamışdı, lakin son misranı oxuyanda birdən səsi titrədi.

– “Ah, nə fərqi var, – hər şey əldən getdi...”

Nəğməni kəsərək hönkürtü ilə ağladı, üzünü sarmaşiq yarpaqları arasında gizlətdi.

– Zitta! – Ovod yerindən qalxaraq, gitaramı onun əlindən aldı. – Nə oldu?

Zitta əlləri ilə üzünü örtərək, bədəni əsə-əsə, hönkür-hönkür ağlayırdı. Ovod əlini onun çiyinə toxundurub, mehribanca dedi:

– Nə oldu axı, de görüm?

Zitta ağlaya-ağlaya geri çəkildi:

– Əl çək məndən! Əl çək!

Ovod sakitcə öz yerinə qayıtdı, onun ağlayıb qurtarmasını gözlədi. Birdən Zitta Ovodun qarşısında diz çökdü, qollarını açaraq ona sarıldı:

– Feliçə, getmə, getmə!

Ovod onun əllərini üsulluca özündən kenar edərək dedi:

– Bu barədə biz sonra danışarıq. Əvvəl mənə de görüm sənə nə olubdu, nədən qorxdun?

Zitta yavaşca başını yırğaladı.

– Yoxsa səni incitdim?

– Yox. – O əlini boğazına apardı.

– Bəs nə oldu axı?

– Səni öldürəcəklər. Sənin yanına gələn adamlardan biri deyirdi ki, sən təhlükə qarşındasan, – mən bunu eşitdim. Amma mən soruşanda, sən mənə ələ salıb gülürsən.

Ovod bir qədər susduqdan sonra dedi:

– Əzizim, sən məsələni çox şişirdirsən. Əlbəttə, bir gün mənə öldürəcəklər. İnqilabçıların axırı budur! Ancaq mənim indi öldürüləcəyimi güman etməyin heç bir əsası yoxdur. Mən başqalarından artıq təhlükə qarşısında deyiləm.

– Başqaları? Onlar mənim nəyimə gərəkdir?! Sən mənə sevmiş olsaydın, mənə belə nigaran qoyub getməzdin. Gecələr yata bilmirəm, qorxuram ki, səni tutarlar, yuxuda da mənə ələ gelir ki, səni öldürüblər. Sən mənim bəremdə bu it barəsində düşündüyün qədər də düşünürsən.

Ovod yerindən qalxıb yavaş-yavaş eyvanın o biri başına getdi. Belə bir vəziyyətlə qarşılaşacağını o heç gözləməirdi, buna hazır deyildi, bilmirdi ona nə cavab versin. Bəli, Cemma haqlı imiş: o, ağılsızlıq edib ələ bir iş tutmuşdu ki, indi bunu düzəltmək çox çətin olacaqdı.

Ovod Zittanın yanına qayıdıb dedi:

– Gəl oturaq sakitcə danışaq. Biz deyəsən, bir-birimizi yaxşı başa düşmürük. Mən sənin doğrudan da, narahat olduğumu bilsəydim, əlbəttə,

gülməzdim. De görüm, səni narahat edən nədir? Əgər bir anlaşılmazlıq varsa, onu aydınlaşdırırıq.

– Aydınlaşdırılmalı bir şey yoxdur, mən görürəm ki, sən mənə heç sevmirsən.

– Əzizim, gəl lap açıq danışaq, bu, yaxşı olar. Mən həmişə çalışmışam ki, sənə ilə olan rəftarımda vicdanla hərəkət edim, yəqin ki, heç vaxt səni aldatmamışam, o barədə ki...

– Bəli, sən mənimlə həmişə açıq olmusan. Sən mənə düşkün bir qadın hesab edirsən, ələ bir qadın ki, sənə qədər kimi istəsə, onunla yaxınlıq edə bilermiş. Sən bunu heç vaxt gizlətməmişən... Sən həmişə bunu demisən...

– Zitta, sən nə danışarsan? Belə şey mənim heç ağıma da gəlməyib, mən heç deməmişəm ki...

Zitta şıltaqcasına bir ifadə ilə sözünü təkrar etdi:

– Sən mənə heç sevməmişən...

– Doğrudur, mən səni heç sevməmişəm. Ancaq qulaq as, gör nə deyirəm, mənə məzəmmət eləmə.

– Mən səni məzəmmət eləmirəm. Mən...

– Bir dəqiqə dayan. Gör nə demək istəyirəm. Mən heç bir şərti əxlaqa inanmıram, onun tələbini də yerinə yetirmirəm. Mən kişi ilə qadın arasındakı münasibəti şəxsi dostluqdan ya qeyri-dostluqdan asılı bir şey hesab edirəm...

Zitta sərt bir qəhqəhə ilə onun sözünü kəsdi:

– Puldan da.

Ovod qaşqabağını tökərək bir anlığa susdu:

– Bəli, elədir. Məsələnin ələ pis cəhəti də bundadır, ancaq inan: mən bilsəm ki, sənin xoşuna gəlmirəm – heç də sənin vəziyyətdən istifadə edib, səni yanımda saxlamaram, mən ömrümdə heç bir qadınla belə rəftar etməmişəm, heç bir qadına – ona olan hisslərim haqqında yalan deməmişəm; inan ki, mən doğru deyirəm. – Ovod bir az dayandı, Zitta danışmadı, o, yene sözünə davam elədi. – Mən ələ düşünürdüm ki, əgər adam təksə, öz yanında bir qadının olmasına ehtiyacı hiss edirsə, xoşuna gələn bir qadın taparsa, həm də bu qadının xoşuna gələrsə, – onda həmin adamın ixtiyarı var, bu qadınla daha möhkəm əlaqəyə girişmədən, onu minnətdarlıqla qəbul etsin. Bu məsələdə ya qadın, ya da kişi tərəfdən haqsızlığa, yalana, ya həqarətə yol verilmirsə, – mən belə

bir əlaqədə pis bir cəhət görmürəm. Sənin başqa kişilərlə olan əvvəlki əlaqələrin barədə mən fikirləşməmişəm. Ancaq onu bilərəm ki, bizim əlaqəmiz – nə mənim, nə də sənin üçün ağır bir yük deyil, ağır bir yük olan kimi onu pozmağa hər ikimiz sərbəstik. Əgər mən yanılmışamsa, əgər sən buna başqa cür baxırsansa, onda...

Ovod yene susdu.

Zitta ona baxmadan pıçıldadı:

– Onda?

– Onda mən sənin barədə haqsızlıq etmişəm, bu da məni çox kədərləndirir. Ancaq bunu başqa bir niyyətlə etməmişəm.

– “Kədərləndirir?”, “Başqa bir niyyətlə?” Feliçe, sən daşsan, nəsen? Yoxsa sən ömründə heç qadın sevməmişən? Görmürsən mən səni sevirəm?

Bu sözləri eşidərkən Ovodun qəlbində birdən nəse titrədi. Ona: “Mən səni sevirəm” deyilən gündən gör nə qədər keçmişdir! Zitta birdən yerindən qalxıb onu qucaqladı.

– Feliçe, gəl mənimlə bir yerdə çıxıb gedək, bu dəhşətli ölkədən gedək! Bu adamlardan, bu siyasətdən uzaqlaşaq! Bunlar bizim nəyimizə gərəkdir? Çıxıb gedək, xoşbəxt olaq! Cənubi Amerikaya gedək, – sən əvvəl də orada yaşamısan...

Ovod keçmiş xatirələrin doğurduğu dəhşəti duyaraq, yene də özünü ələ aldı. Zittanın əllərini boynundan götürüb bərk-bərk sıxdı.

– Zitta, başa düş, gör nə deyirəm. Mən səni sevmirəm, sevsəydim də səninlə getməzdim. İtaliyada mənim işim var, yoldaşlarım var.

Zitta ümitsiz halda çıxıraraq dedi:

– Bir də bir adam var, onu məndən çox istəyirsən. Ah, bu saat mən səni öldürərdim! Sən yoldaşların haqqında düşünürsən, mən bilərəm kimin haqqında düşünürsən!

Ovod dedi:

– Yavaş danış, sən həyəcan içindəsən, olmayan bir şeyi təsəvvür edirsən.

– Sən elə bilirsən sinyora Bollanı deyirəm? Məni aldatmaq o qədər də asan deyil. Onunla sən ancaq siyasətdən danışırısan. Sən onu da mənim kimi az sevirən. Sən ancaq kardinalı düşünürsən.

Ovod diksindi, qeyri-ixtiyari olaraq təkrar etdi:

– Kardinalı?

– Bəli, payızda burada moizə oxuyan kardinal Montanellini! Onun kareti keçib gedəndə mən sənin üzündəki dəyişikliyi görmədimmi?! Sənin rəngin bu yaylıq kimi ağappaqdı. Onun adını çəkən kimi indi də yarpaq kimi əsirsən.

– Sən bilirsən nə danışırısan! Mən kardinala nifrət edirəm. O mənim ən qəddar düşmənimdir...

– Düşmənin olsa da, sən onu dünyada hamıdan çox istəyirsən. Mənim üzümə bax, belə deyilsə, onda de ki, bu yalandır.

Ovod dönüb başa baxdı. Zitta gizlin-gizlin ona göz qoyurdu. Tutduğu işdən özü dəhşətə gəlirdi. Ovodun susmasında nəse bir qəribəlik vardı. Axırda Zitta, qorxmuş uşaq kimi, yavaş-yavaş ona yaxınlaşdı, çəkine-çəkine penceyinin qolunu dartdı. Ovod ona sarı dönüb dedi:

– Bu, doğrudur.

ON BİRİNCİ FƏSİL

– M-mən onunla dağlarda görüşə bilmərəmmi? Brizigella mənim üçün təhlükəli bir yerdir.

– Romanyanın hər yeri sizin üçün təhlükəlidir. Amma indi Brizigella bütün başqa yerlərdən daha az qorxuludur.

– Niyə?

– Bu saat deyim. O göy gödəkcəli adam qoy sizin üzünüzü görməsin. O, qorxulu adamdır... Bəli, yamanca tufan idi. Çoxdandı üzümlüklərin belə viran olduğu görünməmişdi.

Ovod qollarını stolun üstünə uzatdı, yorulub əldən düşmüş, ya da çox içmiş bir adam kimi, başını üzünə qoydu. İçəri giren göy gödəkcəli adam iti bir nəzərlə otağı gözədən keçirdi, şərab içə-içə məhsuldan danışan iki fermer, bir də, başını qolları üstünə qoyub yatan bir dağlı gördü. Belə hallara Marradi kimi kiçik kəndlərin meyxanalarında tez-tez rast gəlmək olardı. Göy gödəkcəli adam, görünür, oturub qulaq asmalı bir şey olmadığını qət edərək, şərabını birməfəsə içib, meyxananın küçədən birinci olan, o biri otağına keçdi. Piştaxtaya söykənib meyxana sahibi ilə kənd işləri haqqında tənbel-tənbel danışaraq, bir az ləngidi; danışdıqca arabir gözucu qapı arasından o biri otağa baxırdı. Burada oturan üç fermer yene də şərab içir, yerli ləhcədə havadan danışırtdılar. Ovod heç bir şeydən xəbəri olmayan adam kimi xoruldayırdı.

Axırda, görünür, casus belə bir qərara gəldi: meyhanada ele bir şey yoxdur ki, ondan ötrü dayanıb vaxt itirəsen. İçdiyi şərabın pulunu verib, tənbel-tənbel meyhanadan çıxdı, darısqal küçə ilə ağır-ağır çıxıb getdi.

Ovod əsnəyə-əsnəyə, gəməşə-gəməşə yerindən qalxdı, üst köynə-yinin qolu ilə yuxulu-yuxulu gözlərini sildi.

– Onlar çuğulluq işini pis qurmayıblar. – Cibindən qatlama bıçaq çıxarıb, stolun üstündəki çovdar çörəyindən bir parça kəsdi – Mikele, son vaxtlar onlar deyəsən, sizin lap zəhlənizi töküblər, eləmi?

– Avqust ayındakı ağcaqanad kimi adamın zəhləsini tökürlər, lap ondan da pis! Birce dəqiqə dinclik vermirlər. Hara gedirsən – casusa rast gəlirsən. Dağlara da gedib çıxıblar; övvəllər oralara getməyə cürət etmirdilər, indi dəstə-dəstə o yerləri dolaşırlar – hər dəstədə üç-dörd adam olur. Elə deyilmi, Cino? Buna görə də biz işi elə qurduq ki, siz Dominikino ilə şəhərdə görüşəsiniz.

– Yaxşı, bəs niyə Brizigellada? Sərhəd şəhərləri həmişə casuslarla dolu olur.

– Brizigella bu saat ən əlverişli yerdir. Ora ölkənin hər tərəfindən gələn ziyarətçilərlə doludur.

– Bu axı onların heç yolları üstündə deyil.

– Doğrudur, o bir az Romaya gedən yoldan kənardadır, Şərqdən gələn ziyarətçilərdən çoxu bir qədər yoldan burulub, bura ziyarətə gəlirlər.

– Brizigellada ziyarətə layiq bir şey olduğunu bilmirdim.

– Kardinal ordadır. Yadıңызdadımı, keçən il dekabr ayında o Florensiyaya moizə etməyə gəlmişdi. O, həmin kardinal Montanellidir. Deyirlər ki, onun çox böyük hörməti var.

– Ola bilər. Mən moizəyə qulaq asmağa getmirəm.

– Bilirsinizmi, o, müqəddəslik şöhrəti qazanmışdır.

– Buna o necə müvəffəq ola bilmişdir?

– Bilmirəm. Yəqin müqəddəslik şöhrətini ona görə qazanmışdır ki, aldığıнын hamısını paylayır, amma özü adi bir keşiş kimi ildə dörd-beş yüz skudio ilə yaşayır.

Cino deyilən adam söhbətə qarışdı:

– Bu hələ nədir ki! O pulunu da paylayır, hətta bütün həyatını da verir: kasıblara kömək edir, xəstələrə yaxşı baxılmasına diqqət yetirir, gecə-gündüz onun yanına xahişə gəlirlər. Mikele, keşişləri mən də sənin

kimi xoşlamıram, amma monsinyor Montanelli bizim başqa kardinallara oxşamır.

Mikele dedi:

– Bəli, o hiyləgər adamdan daha çox, müqəddəs adama oxşayır! Hər necə olsa, xalq ondan ötrü dəlidir. Axır vaxtlar ziyarətçilər arasında belə bir adət əmələ gəlib: onun xeyir-duasını almaq üçün Brizigellaya gəlirlər. Dominikino, ucuz xaç və təsbəh satan bir xırdavətçi kimi, ora getmək istəyir. Camaat belə şeyləri xoşlayır: alır, aparıb kardinaldan xahiş edirlər ki, əlini ona toxundursun, balaca uşaqlarını bednəzərdən qorumaq üçün boyunlarına salırlar.

– Bir az dayanın. Mən ora necə getməliyəm? Bir ziyarətçi kimi? Tutaq ki, bu, mənim çox xoşuma gəlir, mən axı Brizigellaya bu şəkildə gedə bilmərəm: məni tutsalar, sizdən də ş-şübhələnlər.

– Sizi tutmazlar: sizin üçün çox gözəl bir paltar var: pasportu da, bütün lazım olan şeyləri də üstündə.

– Bu necə paltardır?

– Qoca bir ispan paltarıdır. O, Syerra dağlarında quldurluq edərdi, sonra tövbə eləmişdi. Bildir Ankondada xəstələnmişdi, bizim dostların birinin ona yazığı gəldi, götürüb öz ticarət gəmisinə apardı! Qocanın Venesiyada dostları varmış, aparıb orada düşürdü. O da bunun əvəzində, öz təşəkkürünü bildirmək üçün, kağızlarını bizə verdi. Bunlar indi lap yerinə düşdü.

– Tövbə eləmiş q-quldur? Bəs polislə işi necə yoluna qoymaq olar?

– Bu barədə hər şey qaydasındadır! O adam bir neçə il bundan qabaq öz cəzasını çəkib qurtarmışdır, o vaxtdan da günahını yumaq üçün müqəddəs yerlərə ziyarətə gedir. O yanılıb öz oğlunu öldürübmiş, ele bilibmiş ki, başqasıdır, bundan çox peşman olur, gedib özünü polislərin əlinə verir.

– O indi çox qocadır?

– Bəli, qocadır. Ağsaçlı parik, ağ saqqal sizi də qocalda bilər. Başqa cəhətdən də bütün zahiri əlamətləri cənən sizinkinə oxşayır.

– Mən Dominikinonu harada görməliyəm?

– Siz yol ayrıcında ziyarətə gedənlərə qoşulursunuz, bunun harada olduğunu xəritədə sizə göstəririk. Deyərsiniz ki, yol gələndə dağlarda azmışam. Şəhərə gələndə camaatla bərabər bazar meydanına gedin, – bu da kardinalın sarayının qabağındadır.

– Deməli, kardinal, müqəddəs də olsa, sarayda yaşayır?

– Sarayın ancaq bir tərəfində. Qalan hissəsini xəstəxana ələyib. Ziyarətə gedənlər gözləyəcək ki, o çıxsın, onlara xeyir-dua versin. Bu zaman Dominikino əlində səbət gəlib sizə deyəcək: “Ata, siz ziyarətçisiniz?” Siz də ona cavab verərsiniz: “Mən zavallı bir günahkaram”. Onda Dominikino səbəti yerə qoyub, qolunun ağzı ilə üzünü silməyə başlayacaq, siz ona bir təsbehe altı soldo¹ təklif edərsiniz.

– Deməli ki, biz o vaxt harada yığışacağımızı görək təyin edək?

– Bəli. Camaat durub kardinala baxana kimi, bunu söyləməyə onun çox vaxtı olacaq. Biz belə bir plan qurmuşuq; əgər bu plan sizin xoşunuza gəlmirsə, onda Dominikinoya xəbər verərik, işi başqa cürə qurarıq.

– Yox, yox, bu, yaxşı plandır. Ancaq çalışın ki, saç-saqqal yaxşı qayrılın.

– Ata, siz ziyarətçisiniz?

Ovod yepiskop sarayının pilləkənində oturmuşdu. Onun bir-birine qarışmış ağ saçı üzünə tökülmüşdü. Verilən sualı eşidib başını qaldırdı, əcnəbi şivə ilə, titrək, xırıltılı səslə şərti cavabı söylədi. Dominikino qayıışı çiyindən endirib, səbəti pilləkənin üstünə qoydu, – səbətə çoxlu xaç və təsbeh vardı.

Bazar meydanında oturan kəndlilərdən və ziyarətçilərdən heç biri onlara əhəmiyyət vermədi, lakin ehtiyat üçün, onlar öz aralarında söhbətə başladılar. Dominikino yerli şivədə, Ovod da əcnəbi sözlər qarışmış pozuq italyan dilində danışırdı.

Sarayın qapısı ağzında duran adamlar çıxırırdılar:

– Müqəddəs ata! Müqəddəs ata gəlir!

– Geri çekilin! Müqəddəs ataya yol verin!

Ovodla Dominikino ayağa qalxdı.

Dominikino Ovodun əlinə, kağıza bükülmüş balaca bir ikona qoyub dedi:

– Atam, bunu da alın, Romaya çatanda mənim əvəzimdə dua edin.

Ovod ikonanı qoymuna qoydu, sonra dönüb kardinala baxdı.

Kardinal pilləkən başında durub camaata xeyir-dua verirdi; onun əynində yaraşlıq yepiskop paltar, başında tünd-qırmızı papaq vardı.

¹ Soldo – qara pul

Sonra yavaş-yavaş pilləkəndən düşməyə başladı. Ziyarətə gələnlər onu hər tərəfdən əhatə edib əlini öpməyə çalışırdılar. Bir çoxu diz üstə çökərək cübbəsinin etəyini öpürdü.

– Allahın amanında, mənim övladlarım!

Ovod bu canlı, ahəngdar səsi eşidəndə başını elə aşağı saldı ki, ağ saçı üzünə töküldü. Dominikino onun əlindəki əsanın titrədiyini görüb heyretlə öz-özünə dedi: “Nə mahir aktyordur!”

Yaxında duran bir arvad əyilib pilləkəndən öz uşağını götürdü.

– Gedək, – dedi, – Çekko İsa peyğəmbər uşaqlara xeyir-dua verən kimi, müqəddəs ata da sənə xeyir-dua versin.

Ovod bir addım qabağa keçib dayandı. Həyat nə amansızdır! Bütün bu yad adamlar, uzaqdan gələn bu ziyarətçilər, ətraf dağlardan axışmış gələn camaat ona yaxınlaşa bilər, onunla danışa bilər... O, indi öz əlini uşaqların başına qoyacaq... Bu kəndli uşağına indi “əzizim” də deyəcək, necə ki, vaxt ilə ona demişdi...

Ovod yenə pilləkəndə oturdu, onu görməmək üçün üzünü yana çevirdi. Ah, bir yer olsaydı, o, qaçıb gizlənerdi, onun səsini eşitməmək üçün qulaqlarını tıxayardı! Bu elə şeydi ki, insan qəlbi buna tab gətirə bilməz... ona bu qədər yaxın olasan... əlini uzatsan o, əziz əllərə toxuna biləsən... o əllər ki...

Ovod mülayim bir səs eşitdi:

– İstəyirsiniz gəlin bizdə qızının, dostum! Deyəsən, soyuqdan lap titrəyirsiniz.

Ovodun ürəyi sanki dayandı. Bir an heç bir şey dərk etmədi, yalnız qanın sürətlə ürəyinə dolduğunu və bunun ağrıdığını hiss etdi, sanki indicə sinəsi partlayacaqdı; sonra qanı qıcıqlayıcı və qızgın dalğalarla bütün bədəninə yayıldı. Montanelli əlini mehribanlıqla onun çiyinə toxundurdu. Ovod birdən bunu duydu.

– Sizin başımıza böyük müsibətlər gəlib. Bəlkə sizə kömək edə bildim?

Ovod başını yırğaladı.

– Siz ziyarətçisiniz?

– Mən zavallı bir günahkaram.

Montanellinin verdiyi sualın təsadüfi olaraq parolun sualı ilə düz gəlməsi Ovod üçün xilasedici bir saman çöpü oldu: o ümitsizlik içində bundan bərk-bərk yapışdı. Qeyri-şüuri olaraq suala parolla cavab verdi.

Kardinalın üsulluca toxunan əli sanki onun çiyinini yandırdı; bütün bədəni titrədi.

Kardinal bir qədər də əyilərək dedi:

– Bəlkə mənimlə təkləkdə danışmaq istəyirsiniz? Əgər sizə kömək edə bilsəm...

Nəhayət, Ovod Montanellinin düz gözlərinin içinə baxmağı qət etdi. O özünü ələ almağa başlayırdı.

– Bunun heç bir faydası olmaz; dərdimə kömək edə bilməzsiniz.

Polis məmuru camaat arasından çıxıb özünü qabağa verdi:

– İşə qarışdığım üçün məni bağışlayın, müqəddəs ata! Mənə ələ gəlir ki, bu qocanın ağılı yerindən oynayıb, o, tamamilə zərərsiz bir adamdır, kağızları da qaydasındadır, buna görə də biz ona dəymirik. O, ağır bir cinayət üstündə katorqa cəzasına məhkum edilmişdi, indi tövbə etməklə öz günahını bağışlatmaq istəyir.

Ovod başını yavaş-yavaş yırğalayaraq polis məmurunun sözlərini təkrar etdi:

– Ağır cinayət üstündə...

– Sağ ol, kapitan. Lütfən, bir az kənara çəkilin. Dostum, həmişə türəkdən tövbə edən adama kömək etmək olar. Bu axşam yanıma gəlsinizmi?

– Öz oğlunun ölümündə müqəssir olan bir adamı müqəddəs ata qəbul etmək istərimi? – Sual dikbaşlıqla verilmişdi. Montanelli diksinərək büzüşdü, sanki soyuq külək əsmişdi. Sonra tənənəli bir ifadə ilə dedi:

– Mən sizi heç bir şeydə müqəssir edə bilmərəm, Allah günahınızdan keçsin! Onun nəzərində biz hamımız eyni dərəcədə günahkarıq, bizim möminliyimiz isə çirkli bir cır-cındıra bənzər. Mən ona yalvarıram ki, vaxtım çatanda məni qəbul etsin, siz yanıma gəlsəniz, mən də sizi, o məni necə qəbul edəcəksə, ələ qəbul edərem.

Ovod birdən ehtirasla əlini qabağa uzatdı:

– Qulaq asın! – dedi. – Siz də, hamınız qulaq asın, xristianlar! Birisinin aman-zaman birçə oğlu olarsa, bu oğul da onu seversə, ona inanarsa, qanı onun qanından, canı onun canından olarsa, əgər atası onu yalan və hiylə toruna salarsa, oradan da çıxmaq üçün ölümdən başqa ayrı bir çarə olmazsa, yəni atası öz oğlunu öldürərsə – belə bir adam bu dünyada, ya da o dünyada yaxşı qarşılaşacağına ümid edə bilərimi? Mən işlədiyim

günah üçün Allahın və insanların qarşısında tövbə etdim. İnsanların mənə verdiyi cəzanı çəkib qurtardım, onlar da məni azad etdi. Ancaq Allah mənə nə vaxt: “Bəsdir!” deyəcək? Kimin xeyir-duası onun lənətini mənim üstümdən götürəcək? Hansı bir tövbə ilə tutduğum iş bağışlanacaq?

Aralığa dərin bir sükut çökdü. Oraya yığışan adamlar dinməz-söyləməz Montanelliyə baxırdılar; onun döşündəki xaçın titrədiyi görünürdü. Nəhayət o, başını qaldırıb camaata xeyir-duya verdi; bu zaman onun əli azca əsirdi.

– Allah mərhəmətlidir, – dedi, – sən ona penah apar, zira o demişdir: “Qırılmış, möyus olmuş qəlbi rədd etmə!”

Dönüb meydanla getməyə başladı: hər addımında dayanıb bir adamla danışır, ya bir uşağı qucağına götürürdü.

Ovod ələ həmin günün axşamı iclas olacaq evə getdi. Evin ünvanı – Dominikinonun ikonanı bükdüyü kağızda yazılmışdı. Qiyamçıların çoxu orada idi. Ovodu fərəhlə salamladılar: onun bir rəhbər kimi şöhrət qazandığının yenidən sübuta ehtiyacı vardısı, bu, yeni bir sübut idi.

Həkim ona dedi:

– Sizi bir daha görməyimizə çox şadıq, lakin buradan sağ-salamat çıxıb getməyinizə daha artıq şad olarıq. Sizin buraya gəlməyiniz çox təhlükəlidir, mən özüm bunun əleyhinə idim. Bu gün səhər polis siçovullarından heç biri sizi meydanda görmədi ki? Siz buna lap arxayın-sınız mı?

– G-g-görməyinə, əlbəttə, gördülər, ancaq t-tanımadılar. Dominikino hər şeyi çox gözəl düzəltdi. Bəs o hardadır?

– Hələ gəlməyib. Deməli, ayrı bir şey olmadı ki? Kardinal sizə xeyir-dua verdimi?

Qapı ağzında Dominikinonun səsi eşidildi:

– Xeyir-dua? Xeyir-dua nədir? Rivares, milad qutabı kimi, heç göz-lənilməyən hədiyyələrlə adamı heyrətə salır. Sizdə nə qədər istedad varmış – buna təəccüb etməmək olarmı?

Ovod ağır-ağır soruşdu:

– Axı nə olub?

– Sizin mahir bir aktyor olduğunuz heç ağılıma da gəlməzdi. Mən ömrümdə belə gözəl bir oyun görməmişdim. Siz müqəddəs ataya ələ təsir bağışladınız ki, az qala onun gözləri yaşarsın.

– Bu necə oldu? Danışın, Rivares!

Ovod çiyinlərini çəkdi. Onun danışmağa həvəsi yox idi. İclasdakılar yəqin ki, bunu hiss edib, Dominikinoya müraciət etdilər. Dominikino meydanda olan hadisəni söylərkən hamı güldü. Yalnız cavan bir fəhlə ciddiyyətini pozmayaraq qaş-qabaqlı dedi:

– Siz, əlbəttə, öz rolunuzu məharətlə oynadınız, ancaq düzü mən bilmirəm: bu teatr tamaşasının kimə nə xeyri oldu?

Ovod dedi:

– Bunun nə xeyri olduğunu sizə deyim. İndi mən bütün vilayətdə sərbəst gəzə bilərəm, istədiyimi elərəm. Heç kəs mənim şəxsiyyətim barədə şübhələnməz, belə bir şey heç kəsin ağına da gəlməz. Sabah bütün şəhər bugünkü əhvalatı eşidəcək, casus da mənə rast gələndə fikirləşib öz-özünə deyəcək: “Bu, meydanda günahlarını boynuna alıb tövbə eləyən deli Diyeqodur”. Mənə də elə bu lazımdır!

– Bu, doğrudur! Ancaq kardinalı ələ salmaq niyə! Axı o, çox yaxşı adamdır, o belə şeylərə layiq deyil.

Ovod ağır-ağır dedi:

– Mənim özümə də o, yaxşı adam kimi göründü.

Dominikino sözə qarışdı:

– Sandro, nahaq söz danışsən. Burada bizə kardinal-zad lazım deyil. Əgər monsinyor Montanelli Romada təklif edilən yeri qəbul etsəydi, Rivares onu ələ salmazdı.

– Monsinyor Montanelli buradakı işlərini buraxmaq istəmədiyi üçün o, yeri qəbul etmədi.

– Yəqin ki, o, Lambruçinin agentləri tərəfindən zəhərlənmək istəməyib. Onlar Montanellinin əleyhinə nəşə düzəldirlər. Buna heç şübhə yoxdur. Əgər kardinal, xüsusilə Montanelli kimi tanınmış bir kardinal, belə bir cəhənnəm dərəsində qalmağı üstün tutursa, bunun nə demək olduğunu biz bilirik. Elə deyilmi, Rivares?

Ovod papirosundan tüstü halqaları buraxırdı.

– Bəlkə də i-ış “qırılmış, məyus olmuş qəlbədir” deyərək başını geri atdı, tüstü halqalarını buraxmağa başladı.

– Cənablar, işə başlamaq vaxtı deyilmi?

İclasa yığışanlar silahlı qaçaqmalçılıq yolu ilə aparmaq və gizlətmək məsələsini ətraflı müzakirə etməyə başladılar. Ovod çox diqqətlə qulaq asırdı. Düzgün olmayan bir məlumat, ya həddindən artıq cəsəətli bir

plan haqqında mübahisə edənlərin sözünü ara-bir kəskin bir ifadə ilə kəsirdi. Hamı sözünü deyib qurtarandan sonra Ovod bir neçə təklif verdi, təkliflərin də çoxu mübahisəsiz qəbul olundu. İclas bununla da qurtardı. Onlar belə bir qərara gəldilər: Ovod sağ-salamat Toskanaya qayıdana kimi mümkün qədər uzun sürən və polisən diqqətini cəlb edə biləcək yığıncaqlar keçirməsinlər. Saat onu vuranda hamı dağılışıb getdi. Yalnız həkim, Ovod və Dominikino qaldı. Onlar bir neçə xüsusi məsələni müzakirə etmək üçün seçilmişdilər.

Uzun sürən qızgın mübahisə başlandı. Axırda Dominikino saata baxıb dedi:

– On ikinin yarısıdır. Biz daha burada qala bilmərik, sonra birdən gecə keşikçilərinə rast gələrik.

Ovod soruşdu:

– Onlar saat neçədə şəhəri gəzməyə başlayırlar?

– On ikiyə bir az qalanda. Mən istərdim ki, bu vaxt evdə olum. Cordanio, gəcən xeyrə qalsın! Rivares, bir yerdə gedək.

– Mən elə bilirəm ki, tək getmək yaxşıdır, bu, daha qorxusuz olar. Sizi bir daha görə biləcəyəmmi?

– Bəli, Kastel-Bolonyezada görəcəksiniz.

– Mən daha nə cür maskalanacağımı bilmirəm, ancaq parol sizə məlumdur. Siz sabah buradan gedirsiniz?

– Sabah səhər ziyarətçilərlə gedirəm. O birisi gün xəstələnib, bir çobanın daxmasında yatıb qalacağam. Oradan da birbaşa kəsme yolla dağlarla Kastel-Bolonyezaya gedəcəyəm; ora sizdən tez çatacağam. Gecəniz xeyrə qalsın!

Ovod ziyarətçilər üçün gecələmə yerinə çevrilmiş böyük binanın qapısına yaxınlaşanda kilsənin zəng qülləsində saat on ikini vurdu. Yerdə bir çox adam yatmışdı; xorultu səsi gecənin sakitliyində daha bərk eşidilirdi. İçərinin havası çox ağırdı. Ovodun bu ağır havadan öti ürpeşdi: o, geri çəkildi. Burada yatmaq olardımı! Yaxşısı budur, hələ bir qədər gəzsin, sonra axtarib bir talvar, ya ot tayası tapar, o, rahat yatar; ora həm də təmiz olar.

Gözəl, ayılı bir gecə idi. Ovod şəhərin küçələrində avara-avara dolaşmağa başladı. Səhərki hadisə dəhşətli bir yuxu kimi onun xəyalında canlanırdı. İndi o, Dominikinonun Brizigellada iclas çağırması planı ilə razılığa təəssüf edirdi. Əvvəldən bu planın təhlükəli olduğunu söyləseydi,

onlar başqa yer seçərdilər, onda həm onun, həm də Montanellinin bu ağır və güllünc məsxərədən canları qurtarmış olardı!

Padre yaman dəyişib! Amma səsi elə əvvəlki kimidir: həmin bu səslə o vaxtilə... "əzizim" deyərdi...

Küçənin o biri başında gecə keşikçisinin fənəri göründü, Ovod dərhal danışıq, öyrü-üyrü bir dalana buruldu. Bir neçə addım gedəndən sonra birdən kilsə meydanında, yepiskop sarayının sol tərəfinə gəlib çıxdığını gördü. Meydana ay işığı düşmüşdü, heç kəs yox idi. Ovod gördü ki, kilsənin yan qapısı açıqdır. Gecənin bu vaxtında kilsədə kim ola bilərdi. Niyə də ora gedib skamyaların birinin üstündə yatmasın? Üfunətli binaya qayıtmaqdan bu yaxşıdır! Səhər yenə də yavaşca çıxıb gedər. Hətta gəlib onu orada görsələr də, elə bilərlər ki, dəli Diyeqo yəqin kilsənin bir küncündə dua edirmiş, kilsəni bağlayanda onu görməyiblər, o da orada yatıb qalıb.

Bir az qapı ağzında dayanıb qulaq asdı, sonra qıçı axsasa da, səsizcə içəri girdi: o belə səsiz yeriməyi bacarırdı. Ay işığı pəncərələrdən keçərək mərmər döşəmə üstünə zolaq-zolaq düşmüşdü. Xüsusilə məhrab çox işıqlaşmışdı, hər şey orada lap aydın görünürdü. Kardinal Montanelli başı açıq məhrabın qabağında diz çökərək əllərini göyə qaldıraraq dua edirdi.

Ovod qaranlığa çəkildi. Nə qədər ki, Montanelli onu görməyib – o çıxıb getsinmi? Heç, şübhəsiz, bu ən ağıllı, bəlkə də ən mərhəmətli bir hərəkət olardı. Yaxınlaşıb padrenin üzünə bir də baxmaq olar, bu lap zərərsiz bir şeydir. İndi camaat onun başına yığışmayıb, buna görə səhər başladığı o çirkin komediyanı davam etdirməyin heç mənası yoxdur. Kim bilir, bəlkə o, bir daha padreni görməyəcək! Padre onu görməyə də bilər, bunun əhəmiyyəti yoxdur. O özünü sezdirmədən padrenin yanından ötüb keçər, ancaq bircə dəfə onun üzünə baxar, sonra yenə də öz işinə qayıdar.

Daş sütunların kölgəsinə sıxıla-sıxıla üsulluca məhrabın şəbəkəsinə yaxınlaşdı, yan qapının qabağında, taxtın yanında bir anlığa dayandı. Məhrabın kölgəsi onun gizlənməsi üçün kifayətdir; nəfəsini qısaraq qaranlıqda oğrun-oğrun qabağa getdi.

– Mənim yazıq balam! Ah, ilahi! Mənim yazıq balam!

Bu pıçıltıda, bu qırıq-qırıq söylənilən sözlərdə o qədər məyusluq vardı ki, Ovod qeyri-ixtiyari olaraq diksindi. Sonra dəhşətli bir hönkürtü

səsi eşidildi: Montanelli, ağır fiziki ağırlar duyan adam kimi, əllərini ova-ova qovrulurdu. Ovod bunu gördü.

Padrenin belə iztirab çəkdiyini o bilmirdi. O, dəfələrlə dərdli-dərdli, həm də qəti bir inamla öz-özünə demişdi: "Bu bərdə narahət olmağın mənası yoxdur. Onun yarası çoxdan sağalmışdır! Bir çox illər keçəndən sonra bu yarını yenə də gördü: o sağalmamışdı, onun qanı yenə də axırdı... Bu yarını sağaltmaq nə qədər asandı! Bunun üçün o yalnız əlini qaldıraraq deyirdi: "Padre, mən burdayam!"

Cemmanın da başında bir çəngə ağ saçı vardı! Ah, Ovod onu əfv edə bilseydi! Hafizəsinə dərinləndirilmiş o keçmiş xatirələri: sərxoş matrosu, şəkər plantasiyasını, köçəri sirkə yadından çıxara bilseydi! Ah, heç bir başqa əzab buna tay ola bilməzdi: əfv etmək istəyərsən, əfv etməyə çalışsən, lakin bilərsən ki, bu mümkün deyil, əfv edə bilməzsən, buna cəsarət etməzsən...

Nəhayət, Montanelli ayağa qalxıb xaç vurdu, taxtın yanından uzaqlaşdı. Ovod geri çəkilib, özünü kölgəliyə verdi; o, qorxudan titrəyirdi: qorxurdu ki, kardinal onu görə bilər, qəlbinin döyüntüsü onu ələ verər. Sonra bir yüngüllük hiss edərək ah çəkdi: Montanelli lap yaxından keçib getdi, hətta sürməyi kardinal kübbəsi onun üzünə toxundu, amma onu görmədi.

...Görmədi... Ah, o nə elədi! Nə elədi! Bu qiymətli, qısa vaxtdan istifadə etmək üçün bu sonuncu imkandı, lakin bunu əldən verdi... Cəld qabağa çıxıb ay işığı düşən yerə gəldi.

– Padre!

Kilsənin kübbəsi altında səslənən və yavaş-yavaş sönən bu səsdən o özü dəhşətə gəldi: bu anlaşılmaz, sirləndirilmiş dəhşətdi. O yenə də kölgəliyə çəkildi. Montanelli daş sütunların yanında dayanıb qulaq asdı; onun dəhşət dolu gözləri açılıb qalmışdı. Bu sakitliyin nə qədər davam etdiyini Ovod təyin edə bilməzdi. Bəlkə də bu, bir an idi, ya bəlkə bir əbədiyyət idi. Birdən o, yuxudan ayılmış kimi özünə gəldi. Montanelli yırğalanmağa başladı, sanki o, indicə yığılacaqdı, dodaqları da törpənirdi, lakin bircə kəlmə də söz demirdi. Nəhayət, bir pıçıltı eşidildi:

– Artur! Bəli, sular dərinidir...

Ovod qabağa çıxdı.

– Məni əfv edin, müqəddəs ata, elə bildim ki, siz buradakı keşikçilərdəsiniz.

– Ah, sizsiniz, ziyarətçisiniz? – Nəhayət, Montanelli özünə gəldi, lakin onun barmağındakı yaqut qaşlı üzüyün parıltısı titrəyirdi, Ovod bundan bildi ki, onun bədəni hələ də əsir. – Sizin bir şeyə ehtiyacınız varmı, dostum? Daha gecdir, kilsə gecələr bağlanır.

– Əgər mən nalayiq hərəkət etmişəmsə, məni bağışlayın, müqəddəs ata. Baxdım ki, qapı açıqdır, dua eləmək üçün içəri girdim. Gördüm ki, bir keşiş ibadətə, həm də fikrə dalmışdır, – mənə elə gəldi; bu qərara gəldim ki, dayanıb qurtaranda bunu verim ki, təqdis etsin.

Ovod səhər Dominikinodan aldığı balaca qalay xaçı Montanelliyə göstərdi. Montanelli xaçı ondan alıb mehraba yaxınlaşdı, bir anlığa xaçı taxtın üstünə qoydu. Sonra Ovoda qayıtmaq dedi:

– Al, oğlum, qoy qəlbinə təskinlik gəlsin, zira Allah şəfqətli və mərhəmətlidir. Romaya get, orada müqəddəs atadan xahiş elə, sənə xeyir-dua versin. Get, Allah amanında!

Ovod başını əydi, Montanelli ona xeyir-dua verdi. Sonra da ağır-ağır qapıya sarı gəldi.

Montanelli bir əli ilə mehrabın şəbəkəsindən tutub durmuşdu. Birdən o:

– Qulaq as, – dedi. – Romada müqəddəs atadan xeyir-dua aldıqdan sonra, qəlbi müsibətlə dolu olan, Allahın qəzəbinə gəlmiş günahkar bir bəndənin əvəzinə də dua elə.

Ovoda elə gəldi ki, Montanelli bu sözləri göz yaşları ilə dedi: bunu kardinalın səsindən hiss etdi, onun iradəsi sarsıldı. Bu hal bir an da davam etsəydi, o öz-özünə xəyanət etmiş olacaqdı. Birdən köçəri sirk xəyalında canlandı.

– Lakin Allah mənim duamı qəbul edərmə, mən buna layiqmiyəm? Müqəddəs ata, mən onun hüzuruna – heç bir gizli biabırılıqla ləkələnməyən, bundan əzab çəkməyən bir qəlbi, müqəddəs bir həyatı apara bilsəydim...

Montanelli sərt bir hərəkətlə döndü.

– Mən onun hüzuruna ancaq öz qırıq qəlbimi apara bilərəm, – dedi.

Ovod bir neçə gündən sonra karetlə Pistoyadan Florensiyaya qayıtdı. Əvvəl Cemmanın yanına gəldi. Cemma evdə yox idi. “Ona deyərsiniz sabah səhər gələcəyəm”, tapşırığını verib, öz evinə gəldi. Yolda düşünerək öz-özünə dedi: “Yəqin ki, bu dəfə Zitta mənim kabinetimə

hücum etməyəcək”. O, yenə də Zittanın, diş həkiminin polad burğusunun qıjıltısı kimi, əsəblərini didib gəmirən, qısqançılıqla dolu töhmətlərini eşidəcəkdimi, – bu fikir ona dözülməz bir şey kimi görünürdü.

Ovod qapını açanda xidmətçi qadına dedi:

– Axşamın xeyir, Bianka! Bu gün xanım Renni bura gəlmişdimi? Bianka karıxmış halda baxdı.

– Xanım Renni? Yoxsa o qayıdıb gəlib?

Ovod təəccüblə qaşlarını qaldıraraq astanada dayandı:

– Siz nə demək istəyirsiniz?

– Siz gedən kimi o da qəfildən çıxıb gətirdi; heç bir şey də aparmadı. Heç getdiyini də demədi.

– Mən gedən kimi? İki həftə bundan əvvəl?

– Bəli, elə həmin gün. Əşyası da burada nizamsız halda tökülüb qalıb. Bütün qonşular da onun getdiyini deyirlər.

Ovod heç bir söz deməyib, sərt döndü, pilləkənlə aşağı endi və xiyabanla Zittanın yaşadığı evə gətirdi.

Onun otağında hər şey əvvəlki qayda ilə dururdu. Ovodun gətirmiş olduğu hədiyyələr də qoyulduğu yerdə idi. Nə bir məktub, nə də ikicə kölməlik bir kağız görünürdü.

Bianka başını qapıdan içəri salıb dedi:

– Burada bir qarı...

Ovod qəzəblə ona sarı döndü...

– Siz məndən nə istəyirsiniz? Niyə mənim dalımca gəlinirsiniz?

– Bir qarı sizi görmək istəyir.

– Nə istəyir? Deyin ki, m-m-mən onu qəbul edə bilmərəm. Vaxtım yoxdur.

– Siz gedəndən sonra o az qala hər axşam gəlir, hər gələndə də soruşur ki, siz nə vaxt qayıdacaqsınız.

– Soruşun görün nə istəyir. Yox, yaxşısı budur qoy özüm gedim.

Qarı onu dəhlizdə, qapı ağzında gözleyirdi. Əynindəki paltarları çox köhnə idi, qarayanız üzünü qırıq-qırıqdı, başına parlaq güllü, ala-bəzək bir şal örtmüşdü. Ovod dəhlizə girəndə qarı yerindən qalxıb işıldayan qara gözllərlə ona baxdı.

Onu başdan-ayağa diqqətlə süzərək dedi:

– Həmin axsaq sizsiniz? Mən Zitta Renninin tapşırığı ilə sizin yanınıza gəlmişəm.

Ovod kabinetin qapısını açıb qarını içəri buraxdı, özü də onun ardınca içəri girib qapını kip örtüdü ki, Bianka danışığı eşitməsin.

– Buyurun, öyləşin! – İ-ndi deyin görüm siz kimsiniz?

– Mənim kim olub-olmadığının sizə dəxli yoxdur. Mən gəlmişəm sizə deyəm ki, Zitta Renni sizi atıb, mənim oğlumla getdi.

– Sizin... oğlunuzla?

– Bəli, cənab, siz ki, öz sevgilinizi saxlaya bilmədiniz, onda daha şikayətlənmək lazım deyil ki, başqaları onu sizin əlinizdən alıb aparmışdır. Mənim oğlumun damarlarında axan qandır, su qatılmış süd deyil. O, qaraçı qəbiləsindəndir.

– Sən qaraçısan? Deməli, Zitta qayıdıb öz xalqının içinə gedib?

Qarı nifrət və təəccüblə ona baxdı. Görünür, bu xristianları təhqir edəndə də onların hirsələnməyə cəsarəti çatmır.

– Yoxsa elə bilirdiniz sizinlə qalacaqdı?! Siz o xamırdan yoğrulmamısınız! Bizim arvadlar hərdən, ya qızlıq şıltaqlığından, ya da pul üçün özlərini təslim edirlər. Amma qaraçı qanı axırda yenə də onları qaraçı qəbiləsinə qaytarır.

Ovodun üzündəki soyuq və sakit ifadə dəyişmədi.

– O qaraçı köçünə qoşulub getdi, ya elə tək sizin oğlunuzla?

Qarı qəhqəhə ilə güldü:

– Olmaya onun dalınca gedib, onu geri qaytarmaq istəyirsiniz? Çox gecdir! Bunu əvvəldən fikirləşmək lazımdı.

– Yox, mən ancaq həqiqəti bilmək istəyirəm, – əgər bunu mənə desəniz.

Qarı çiyinlərini çəkdi: onun təhqirlərini belə yumşaqlıqla qəbul edən adamı heç təhqir etmək lazım deyildi!

– Həqiqət budur: o gün ki, siz Zittanı atıb getmişdiniz, həmin gün yolda mənim oğluma rast gəlir, onunla bizim dildə danışır. Oğlum görür ki, o, qəşəng paltar geysə də, bizim qəbilənin övladındandır, onun gözəl üzünə vurulur, – özü də bizim kişilər yurulan kimi vurulur! Onu bizim düşərgəyə gətirir. Yazıq qız başına gələn müsibətləri açıb bizə danışdı, özü də elə hönkür-hönkür ağlayırdı ki, adamın ürəyi parçalanırdı. Biz ona bacardığımız qədər təsəlli verdik; o, öz qiymətli paltarını oynindən çıxartdı, bizim qızlar geyinən kimi geyindi, özü də mənim oğlumla ər-arvad kimi yaşamağa razılıq verdi. Mənim oğlum ona deməyəcək ki: “Mən sizi sevmirəm”, “mən başqa işlə məşğulam”. Arvad cavan olanda ona kişi lazımdır, siz axı nə kişisiniz? Gözəl bir qız sizi qucaqlayanda, siz onu heç öpməyi də bacarmırsınız!



Ovod onun sözünü kəsdi:

– Bayaq dediniz ki, siz onun tapşırığı ilə yanıma gəlmisiniz, – o nə tapşırıb?

– Hə, köç gedəndə mən özüm qaldım ki, onun sözlərini gəlib size deyim. Mənə tapşırıb ki, gedib ona deyərsiniz: “Oxumuş adamlar mənim zəhləmi tökdü, onların damarlarında qan çox ağır axır, özləri də boş bir şey üstündə mübahisə eləməyi yaman xoşlayırlar. Mən öz xalqımın içinə, onun azad həyatına qayıdırəm. Ona deyərsiniz ki, mənə qadınam, mən onu sevirdim, buna görə də onun meşuqəsi olmaq istəmədim”. O düzgün iş tutub ki, çıxıb gedib. Qoy bizim qızlar öz gözəllikləri ilə pul qazansınlar. Bundan pis bir şey yoxdur; gözəllik də elə bunun üçündür. Qaraçı qız sizin qəbilədən olan adamı sevməz bilməz.

Ovod ayağa qalxdı.

– Onun mənə demək istədiyi elə budur? Ona deyərsiniz ki, mən onun hərəkətini bəyənirəm, əminəm ki, o, xoşbəxt olacaq. Mənim ona deyəcək sözüm budur. Gecəniz xeyrə qalsın!

Qarı otaqdan çıxdı. Ovod ayaqüstə durmuşdu, tərpenmirdi, həyəət qapısı qanının dalınca örtüləndə o, kreslodada oturub əlləri ilə üzünü örtüdü.

Bu da bir şillə! Bu nə olan işdir: yoxsa onda əvvəlki qürurdan, əvvəlki izzəti-nəfsdən bir qırıq da olsa qalmağa qoymayacaqlar? Axı o, insanın çəkə biləcəyi bütün əzabları çəkmişdir. Onun qəlbinin ən qiymətli hissəsini palçığa atdılar, gəlib-gedən onu tapdaladı. Onun qəlbində elə bir yer qalmamışdır ki, ora başqasının nifrətilə damğalanmamış olsun, başqasının dəhşətli istehzası ilə sınımlanmamış olsun!

İndi, küçədən tapıb gətirdiyi bir qaraçı qızı da, əlinə qamçı alıb, ona yeni zərbə əndirdi.

Qapı dalında Şeytanın qəmli zingiltisi eşidildi. Ovod yerindən qalxıb iti içəri buraxdı. İt həmişəki kimi sevinə-sevinə sahibinin üstünə atıldı, elə o saat da kefinin yaxşı olmadığını duyub sakitləşdi, sahibinin ayaqları yanında xalçanın üstündə uzanıb, soyuq burnunu onun laqeyd əllərinə dayadı.

Bir saatdan sonra Cemma bayır qapıya yaxınlaşdı. Zəngi basdı. Qapını açan olmadı. Bianka Ovodun nahar etmək istəmədiyini görüb, qonşudakı aşpaz qadına dəyməyə getmişdi; qapını bağlamamışdı, dəhlizdə balaca bir çırağ yandırılmışdı. Cemma bir-iki dəqiqə gözlədi, sonra bu qərara gəldi ki, içəri girib ev sahibini axtarsın: Beylindən yeni və mühüm xəbərlər almışdı, bu barədə Ovodla danışmaq istəyirdi.

Kabinetin qapısını döydü, oradan Ovodun səsini eşitdi:

– Bianka, siz həyətdən keçib gedə bilərsiniz. Mənə heç bir şey lazım deyil.

Cemma üsulluca qapını açdı. Otaq qaranlıqdı; dəhlizə qoyulan çırağdan otağa köndələninə bir zolaq işıq düşmüşdü. Cemma Ovodu gördü; o təkə oturub başını aşağı salmışdı, iti də ayaqları yanında yumurlanıb yatmışdı.

Cemma:

– Gələn mənəm, – dedi.

Ovod cəld qalxdı:

– Cemma, Cemma! Ah, mən sizi elə görmək istəyirdim!

Cemma ağzını açıb danışana kimi Ovod onun qarşısında diz çökdü, üzünü paltarının qırçınları arasında gizlətdi. Ovodun bütün bədənini titrəyirdi; bu, göz yaşından da dəhşətli idi...

Cemma sakitcə durmuşdu, dinib-danışmırdı. O, Ovoda heç bir şeylə kömək edə bilməzdi, heç bir şeylə! Ən dəhşətli də bu idi. Ovodun dərində iştirak etmədən, onun qarşısında durmalı, passiv halda onun dərində tamaşa etməli idi... Lakin Ovodu bu əzabdan xilas etmək üçün, böyük bir fərəhlə, özünü ölümə verərdi! Ah, əgər o, Ovod tərəfə əyləməyə cəsarət etsəydi, onu heç olmasa öz bədənini ilə, qarşıda duran, onu təhdid edən bütün müsibətlərdən qorumaq üçün qucaqlayıb bağrına basa bilsəydi! Onda Ovod yenə də onun üçün Artur olardı, bu parlaq işıq Cemmanın həyatında olan bütün qorxunc kölgələri parçalayıb dağıdardı.

Yox, bu mümkün deyil! O hadisəni Artur yadından çıxara biləmi? Onu öz əlləri ilə cəhənnəmə itələyən Cemma özü deyildimi?

Ovod tələsik ayağa qalxıb stolun yanında oturdu, əlləri ilə üzünü örtüb dodaqlarını bərk-bərk çeynəməyə başladı, sanki onları parçalamaq istəyirdi.

Daha bir neçə üzüntülü dəqiqələr keçdi.

Ovod başını qaldıraraq sakitcə dedi:

– Bağışlayın. Mən deyəsən sizi qorxutdum.

Cemma əllərini ona sarı uzatdı:

– Əzizim, indi bizim dostluğumuz elə möhkəmlənməmişdir ki, siz üreyinizin heç olmasa az bir hissəsini açıb mənə söyləyə bilərsiniz. Deyin görüm, sizə əzab verən nədir?

– Ah, bu, mənim ancaq öz dərdimdir. Niyə axı bununla sizə də əzab verirəm?

Cemma onun titrəyən əllərini sakitləşdirmək üçün əllərinə aldı:

– Qulaq asın, görün nə deyirəm. Mən toxunmağa haqqım olmayan məsələyə toxunmazdım. Siz özünü bunları açıb mənə söylədiniz, bunun az bir hissəsi qalmışdır. Sizin bacınız olsaydım, bu deyilməyən az hissəni də açıb mənə deyərdinizmi? Üzünüzdəki maskanı saxlayın – əgər bundan bir təsəlli duyursunuzsa, lakin bunu qəlbinizdən çıxarıb atın. Öz xeyriniz üçün atın!

Ovod başını bir qədər də aşağı eydi.

– Siz gərək mənimlə səbirli olasınız. Qorxuram ki, mənim kimi bir qardaşdan az fərəh duya biləsiniz. Amma siz bilseydiniz ki... Son günlərdə az qalmışdı ki, dəli olum. Bu günlər sanki mənim Cənubi Amerika dastanımın ardı idi. Bilmirəm nədənsə, iblis yenə məni öz təsiri altına almağa başlayır... Onun səsi qırıldı.

Cemma pıçılıyla dedi:

– Qoyun mən də sizin çəkdiyiniz əzabda iştirak edim. Ovodun başı onun əlləri üstünə düşdü.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

BİRİNCİ FƏSİL



onrakı beş həftə Ovodla Cemma üçün gərgin iş nəticəsində yaranmış həyəcanlı bir vəziyyətdə keçdi. Şəxsi işləri haqqında düşünməyə onların nə vaxtı, nə də imkanı vardı. Silahlar, heç bir hadisə baş vermədən, qaçaqmalçılıq yolu ilə Papa vilayətinə gətirilmişdi. Lakin işin daha çətin, daha təhlükəli hissəsi hələ qalırdı: indi həmin silahları mağaralarda, dərələrdə olan gizlin anbarlardan bir neçə yerli mərkəzlərə daşmalı, oradan da ayrı-ayrı kəndlərə aparmalı idilər. Bütün vilayət casusla dolu idi. Ovod Dominikinoya döyüş sursatı hazırlamağı tapşırmışdı; lakin o, Florensiyaya qasid yollayıb, kömək göndərilməsini, ya da vaxtı iki həftə uzatmağı tələb edirdi.

Ovod işin hər necə olur olsun, iyunun ortalarına kimi başa çatdırılmasında israr edirdi, bu, Dominikinonu çox çətin bir vəziyyətdə qoyurdu, ağır yükləri pis yollarla aparmaq asan bir iş deyildi; bir də ki, həmişə casuslardan gizlənmək zərurəti çox əngəllər törədirdi, işi daha da mürəkkəbləşdirirdi.

Dominikino yazırdı: “*Mən Stsilla ilə Xaribda¹ arasındayam. Casusların izimi tapa bilmələrimdən qorxduğum üçün işi çox da tez görməyə cəsarət etmirəm; lakin işi təyin edilən vaxta yerinə yetirmək lazımsa, onda gərək çox da ləng hərəkət etməyəm. Buna görə gərək mənə bacarıqlı bir köməkçi göndərsiniz, ya da venesiyalılara bildirəsiniz ki, bu işi iyulun ilk haftasından tez hazırlayıb qurtara bilməyəcəyik*”.

Ovod Dominikinonun məktubunu Cemmaya verdi.

Cemma diqqətlə məktubu oxumağa, Ovod da qaşlarını çataraq yerə oturub, Cemmanın pişiyinin tüklərini tərsinə tumarlamağa başladı.

¹ Stsilla və Xaribda – yunan mifologiyasında dənizlə səyahətə çıxanları fəlakətə uğradan əjdaha. “Stsilla və Xaribda arasında” ifadəsi bizim “Odlu su arasında” mənasını verir.

Cemna:

– İşlər xarabdır, – dedi. – Çox çətin ki, biz venesiyalıları üç həftə gözləməyə məcbur edə bilək.

– Doğrudur! Bu mənasız fikirdir! Dominikino bunu b-b-başa d-d-düşməli idi. Biz işimizi görə onların işinə uyğunlaşdıraq, onlar bizim işimizə yox.

– Burası da var ki, Dominikinonu da təqsirləndirmək olmaz: görünür o, var qüvvəsi ilə çalışır, amma o şey ki, mümkün deyil, onun öhdəsindən gəlmək olmaz.

– Bəli, təqsir onda deyil. Bəla burasındadır ki, o təkdir. Bizim orada heç olmasa iki məsul işçimiz olmalıdır: biri silah anbarını qorusun, o birisi də yükləri yola salsın. O haqlıdır: ona bacarıqlı bir köməkçi lazımdır.

– Biz ona kimi köməkçi göndərə bilirik? Florensiyada elə bir adam yoxdur ki, göndərək.

– Elə olanda g-görək mən özüm gedəm.

Cemna oturduğu stulun arxasına söykəndi, qaşlarını azca qaldırıraq ona baxdı.

– Yox, belə olmaz. Bu çox təhlükəli bir işdir.

– Ayrı adam t-taa-tapılmasa, təhlükəli də olsa görə gedəm.

– Başqa yol tapmaq lazımdır. Siz ora gedəcəyinizi heç ağılınıza da gətirməyin.

Ovod alt dodağını inadla büzdü.

– Niyə heç ağıma da gətirməyim, – başa d-d-düşürəm?

– Siz bircə deqiqə də olsa sakitcə fikirləşsəniz, bunu başa düşürsünüz. Sizin bura qayıdıb gəlməyinizdən ancaq beş həftə keçmişdir. Polis ziyarətçilər əhvalatı ilə əlaqədar olaraq, bəzi şeylər duymuşdur, indi o, məsələni aydınlaşdırmaq üçün bütün ölkəni araşdırır. Mən bilərəm ki, siz öz zahiri görünüşünüzü çox məharətlə dəyişdirməyi bacarırsınız, ancaq gör nə qədər adam sizi həm Diyeqo, həm də kəndli qiyafəsində görmüşdür. Bir də axı siz nə axsamanızı, nə də üzünüzdəki çapıq yerini dəyişdirə bilərsiniz.

– Dünyada nə ç-ç-çox axsaq adam!

– Doğrudur, ancaq Romanyada axsaq, yanağında qılınc çapığı, sol qolunda sizinki kimi yara yeri, özü qarayanız olduğu halda gözləri mavi adam çox az tapılar.

– Gözləri hesaba almamaq olar: mən onların rəngini belladonna ilə dəyişdirə bilərəm.

– Qalanlarını ki dəyişə bilmərsiniz. Yox, yox, bu, mümkün olan şey deyil! Lap yəqin bilin ki, sizi tutarlar.

– Axı bir a-a-adam görə Dominikinoya kömək eləsin, ya yox?

– İşin belə çətin vaxtında siz elə keçsəniz, bu, lap yaxşı kömək olar! Siz tutulsanız bu, bütün işin məhv olması deməkdir.

Lakin Ovodu inandırmaq asan deyildi. Onların mübahisəsi çox çəkdi, müəyyən bir nəticəyə gələ bilmədilər. Ancaq indi Cemna bu adamın tükənməz bir inada malik olduğunu dərk etməyə başlayırdı. Söhbət az əhəmiyyətli bir məsələ üstündə gətəydi, Cemna nahaq yerə mübahisə etməmək üçün, güzəştə gedərdi. Amma bu məsələdə güzəştə gedə bilməzdi: Cemmaya elə gəlirdi ki, Ovodun Dominikinoya köməyə getməsilə verəcəyi fayda – onun düşə biləcəyi təhlükəyə dəyməzdi. O qeyri-ixtiyarı olaraq belə düşünürdü: Ovodun getmək arzusu – ciddi bir zərurəti dərk etməkdən artıq, xəstəlik dərəcəsinə varan təhlükəyə can atmaq ehtirasından meydana gəlir. Həyatını təhlükəyə atmaq onun üçün adət şəklini almışdı, bu, içki düşkünü olan adamın şəraba meylini xatırladırdı; buna görə Cemna belə hallarda ona mane olmağı zəruri hesab edirdi. Axırda o, gətirdiyi dəlillərlə Ovodu inadkar qərarından döndərə bilmədiyini görüb, son vasitəyə əl atdı:

– Biz hər işdə vicdanla hərəkət etməliyik, – dedi, – hər şeyi öz adı ilə adlandırmalıyıq. Sizi belə inadkarlıq etməyə Dominikinonun düşdüyü çətinlik məcbur etmir, sizi məcbur edən elə bir məhəbbətdir ki...

Ovod qızğın halda onun sözünü kəsdi:

– Bu, doğru deyil! O¹ mənim üçün heç bir şeydir. Onu bundan sonra görməşəm də mənim üçün fərqi yoxdur! – Ovod Cemnanın üzündəki ifadədən sirinini açıldığını duyaraq birdən susdu.

Onların baxışları bir anlığa qarşılaşdı: sonra hər ikisi gözlərini yerə dikdi, lakin heç biri fikirlərindən keçən adamın adını çəkmədi.

Sonra Ovod az qala üzünü pişiyin tükləri arasında gizlədərək yavaşca dedi:

– Mənim xilas etmək istədiyim Dominikino deyil, ancaq mən... mən başa düşürəm ki, oraya köməyə gedən olmasa, bu, bütün işimiz üçün böyük təhlükə olar.

¹ Montanelli nəzərdə tutulur.

Cemna onun kələyinə əhəmiyyət verməyib, sözüne davam etdi, sanki onun sözünü heç kəsməmişdilər:

– Siz təhlükəni xoşladığınız üçün getmək istəyirsiniz. Bir şey sizi heyecanlandıranda – sizə təhlükə lazımdır – xəstələndə tiryək lazım olan kimi...

Ovod sərt dedi:

– Mən tiryək istəmirəm. Başqaları təkid edirdi ki, mənə tiryək versinlər.

– Nə olub, Ketti? Yoxsa gələn var? Mənim başım qarışıqdır, heç kəsi qəbul etmirəm.

– Xanım, budur, miss Rayt göndərmişdir.

Üstünə Papa vilayətinin markası yapıdırılmış və diqqətlə hazırlanmış zərfdə miss Raytın ünvanına məktub göndərilmişdi, lakin miss Rayt məktubu açmamışdı. Cemmanın keçmiş məktəb yoldaşları hələ də Florensiyada yaşayırdılar, çox mühüm məktublar, ehtiyat üçün, çox vaxt onların üstünə göndərilirdi.

Məktubda Apennindəki bir pansionun yay qiymətləri haqqında məlumat verilirdi. Cemna məktubu tez gözdən keçirdi, səhifənin küncündəki iki mürəkkəb ləkəsini göstərərək dedi:

– Bu Mikelenin şərti işaresidir. Məlumat bənövşəyi mürəkkəblə yazılmışdır. Reaktiv yazı stolunun üçüncü siyirtməsindədir, hə, hə, özüdür ki, var.

Ovod məktubu stolun üstünə qoyub nazik bir fırçanı onun səhifələrinə sürtdü. Məktubun əsil məzmunu bənövşəyi mürəkkəblə yazılmış bir sətirdə idi. Ovod stulun arxasına söykenərək qəhqəhə ilə güldü.

Cemna tələsə-tələsə soruşdu!

– Nə olub ki?

Ovod məktubu ona uzatdı.

“Dominikino həbs edilmişdir. Yubanmadan gəlin”.

Cemna məktubu əlindən buraxmadan oturdu, heyrətlə Ovoda baxdı: Cemmanın gözlərində ancaq ümitsizlik ifadə olunurdu.

Nəhayət, Ovod sözləri uzada-uzada istehzalı bir səsle dedi:

– Gördünüz ki! İndi sizə aydın oldu ki: mən gerek gedəm!

Cemna ah çəkərək:

– Bəli aydındır, gerek gedəsiniz, – deyər cavab verdi. – Mən də gerek gedəm.

Ovod cəld bir hərəkət edərək ona baxdı.

– Siz də? Ancaq...

– Əlbəttə, gerek gedəm. Hərçənd burada, Florensiyada heç kəs qalmır, bu, yaxşı deyil, ancaq indi bunun əhəmiyyəti yoxdur, indi orada, iş yerində artıq bir adamın olması vacibdir.

– Orada istənilən qədər adam tapılar.

– İstənilən qədər adam tapılmağına tapılar, ancaq bizə lazımlı adam olmaz, elə adam lazımdır ki, ona tamamilə inanmaq mümkün olsun. İndicə özünüz dediniz ki, orada heç olmasa iki məsul işçi lazımdır. Əgər Dominikino tək başına bu işin öhdəsindən gələ bilməmişsə, siz heç gələ bilməzsiniz. Bir adamın ki, adı sizinki kimi pis çıxmışdır, gizli işə girişmək onun üçün qarşısına maneələr qoyulmuş cıdır kimi bir şeydir. Ona köməkçi lazımdır! Başqalarından daha artıq! Siz elə güman edirsiniz ki, bu işi siz aparacaqsınız, bir də Dominikino, amma indi ikimiz aparacağıq: siz və mən.

Ovod fikrə getdi.

– Bəli, siz haqlısınız, gerek ikimiz də gedək, özü də nə qədər tez getsek, bir o qədər yaxşıdır. Ancaq bir yerdə gedə bilmərik. Mən bu axşam getsəm, siz sabah nahardan sonra karetlə yola düşə bilərsiniz.

– Mən hara getməliyəm?

– Bunu gerek aydınlaşdıraraq. Yaxşı olar ki, mən birbaşa Faentsaya gedəm. Bu gün axşamdan xeyli keçəndən sonra yola düşsəm, Burqoya çataram. Orada qaçaqmalçıların köməyi ilə qiyafəmi dəyişib, dərhal yoluma davam edərdəm.

Cemna həyəcanla qaşlarını çatdı:

– Bilmirəm bunu daha nə cür düzəltmək olar. Buradan belə tələsik getməyiniz sizin üçün çox təhlükəlidir; bir də ki, sizin üçün ayrı bir pal-tar tapmaq məsələsinə gəldikdə... Bu işdə qaçaqmalçılara bel bağlamaq olarmı? Sərhədə çatana kimi dolama yollarla getmək, izinizi itirmək üçün sizə azı üç gün lazımdır.

Ovod gülümsəyərək dedi:

– Sərhədi keçmək təhlükəli deyil. Məni sərhəddə deyil, sərhəddən o tərəfdə tuta bilərlər. Dağlarda mən buradakı kimi, təhlükəsiz bir vəziyyətdə olacağam. Apennində heç bir qaçaqmalçı məni elə verməz. Amma sərhəddən siz necə keçəcəksiniz – bunu heç təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

– Bu, heç də çətin iş deyil! Mən Luiza Raytın pasportunu götürüb yola düşəcəyəm. Romanyada məni heç kəs tanımır, amma sizi hər casus tanıyır.

– Xoşbəxtlikdən, hər qaçaqmalçı da tanıyır.

Cemna saata baxdı.

– Üçün yarısıdır. Bizim ixtiyarımızda ancaq nahardan sonrakı vaxt, bir də axşam qalır.

– Yaxşısı budur, mən bu saat evə gedim, lazımı hazırlıq görüm. Sonra yaxşı bir at taparam. Deməli, mən buradan San-Lorensoya gedəcəyəm. Bu, təhlükəsiz olar.

– At tutmaq heç də təhlükəsiz deyil. At yiyəsi...

– Mən at tutmayacağam. Atı mənə elə bir adam verəcək ki, ona inanmaq olar. O, əvvəllər də mənə belə işlərdə kömək eləmişdi. İki həftədən sonra çoban həmin atı geri götürər. Siz də yaxşı olar ki, gedib Martinini tapasınız, bunları ona söyləyəsiz.

Cemna təəccüblə ona sarı döndü:

– Martinini?!

– Bəli. Siz başqa yol tapmasanız, biz gərək sirmimizi açıb ona deyək.

– Sizin nə demək istədiyinizi yaxşı başa düşə bilmirəm.

– Bizim gərək burada bir adamımız olsun ki, gözlənilməyən bir çətinliyə rast gələsək, ona müraciət edə bilək. Bizim buradakı adamlarımızdan mən hamıdan çox Martiniyə inanıram. Əlbəttə, Rikkardo da bacardığını əsirgəməz, lakin Martiniyə daha çox etibar etmək olar. Siz hər halda onu məndən yaxşı tanıyırsınız. Özünüz həll edin.

– Mən qətiyyətlə nə Martininin iş görəcəyinə, nə də ona tamamilə arxayın ola bilməyimizə şübhə etmirəm. Bir də ki, zənnimcə, o yəqin, bizə hər cür kömək etməyə razılaşar. Ancaq...

Ovod Cemmanın nə demək istədiyini dərhal başa düşdü.

– Cemna, təsəvvür edin ki, sizin yaxşı bir yoldaşınız bərkə düşəndə, ancaq iztirab vərə biləcəyindən qorxaraq sizə müraciət etmir. Siz onun barəsində nə düşüncə bilirsiniz! Deyə bilərsiniz ki, o sizə yaxşı münasibət bəsləyir?

Cemna azca susduqdan sonra dedi:

– Yaxşı, bu saat Kettini onun yanına göndərəm, xahiş edərdim ki, bura gəlsin. İndi özüm pasport üçün Luizanın yanına gedim; o, söz verib ki, nə vaxt pasport lazım olsa gəlib apararsan. Pul məsələsi necə olsun? Bankdan bir qədər pul götürümmü?

– Yox, buna vaxt itirməyin. Məndə bu saat kifayət qədər pul var; ilk vaxtlar bununla yaşaya bilərəm. Sonra mənimki qurtaranda sizinkini xərclərik. Deməli, saat altının yarısında görüşürük. Mən gələndə siz yəqin ki, evdə olacaqsınız?

– Əlbəttə. Mən daha tez qayıdacağam.

Ovod saat altıda qayıtdı, gəlib Cemna ilə Martinini eyvanda oturmuş gördü. O saat başa düşdü ki, onların arasında ağır bir söhbət olmuşdur. Hər ikisinin də üzündə keçirdikləri həyəcanın izi görünürdü. Martini susub durmuşdu, özü də çox qaşqabaqlı idi.

Cemna başını qaldıraraq soruşdu:

– Siz hazırlıq gördünüzmü?

– Bəli, mən sizə yol üçün pul gətirmişəm. Mənim atım gecə saat birdə Ponte Rosso qarovlxanasının yanında olacaq.

– Bu, çox gec deyilmi? Siz gərək səhər açıldandan qabaq, camaat hələ yuxudan ayrılmamış San-Lorensoya çatasınız.

– Mən çatacağam. At yaxşı atdır. Bir də, elə getmək istəyirəm ki, heç kəs mənə görməsin. Mən daha evə qayıtmayacağam. Casus orada, qapı ağzında durub növbə çəkir, elə bilir ki, evdəyəm.

– Bəs necə gəldiniz ki, o sizi görmədi?

– Mətbəxin pəncərəsindən çıxıb, evin dalındakı bağa endim, sonra da divardan aşıb qonşudakı meyvə bağına düşdüm. Buna görə də gecikdim. Hər necə olsa, casusun gözündən yayınmaq lazımdır. At yiyəsi bütün axşamı kabinetimdə oturacaq. O, lampanı yandıranda casus pəncərədəki pərdəyə düşən adam kölgəsini və işığı görəcek, arxayın olacaq ki, evdə oturub yazı yazıram.

– Deməli, siz saat birə kimi burada qalacaqsınız?

– Bəli. İstəmirəm ki, bu gün mənə küçədə görsünlər. Martini, siqar çəkmək istəyirsinizmi? Bilirəm ki, sinyora Bolla buna etiraz eləməz.

– Etiraz eləsəm də, burada olmayacağam. Gərək mətbəxə gedib, xörək hazırlamaqda Kettiyyə kömək edim.

Cemna gedəndən sonra Martini yerindən qalxdı, əllərini belinə qoyub otaqda gəzişməyə başladı. Ovod sakitcə siqar çəkir, pəncərədən küçəyə baxırdı: yağan narın yağış küçəni seyrək duman kimi bürümüşdü.

Martini düz Ovodun qabağında dayanıb gözlerini yerə dikərək dedi:

– Rivares! Siz onu hansı işə cəlb etmək istəyirsiniz?

Ovod siqarı ağzından çıxarıb, havaya çoxlu tüstü buraxdı.

– Bunu o özü həll etmişdir, heç kəs onu heç bir şeyə məcbur etməmişdir.

– Bəli, bəli, bilirəm. Ancaq deyin görüm...

Martini susdu.

– Nə mümkündürsə, hamısını deyərəm.

– Yaxşı, deyin görüm... Mən sizin dağlarda nələrdə edəcəyinizi bütün təfəsilatı ilə yaxşı bilmirəm, – deyin görüm. O, ciddi bir təhlükə qarşısında qalacaqmı?

– Siz həqiqəti bilmək istəyirsiniz?

– Əlbəttə.

– Bəli, qalacaq.

Martini dönüb yenə də gəzişməyə başladı. Sonra yenə dayandı.

– Mən sizə bir sual vermək istəyirəm. Əlbəttə, istəsəniz bu suala cavab verməyə də bilərsiniz, ancaq cavab versəniz düzünü deyin. Siz onu sevirsinizmi?

Ovod diqqətlə siqarın külünü tökdü, sonra yenə çəkməyə başladı.

– Mən sizin susmağınızı sualıma cavab vermək istəmədiyiniz kimi başa düşümmü?

– Yox, elə başa düşməyin, ancaq elə bilirəm ki, mənim də bir şeyi bilməyə haqqım var; niyə siz bunu məndən soruşursunuz?

– Niyə? Pərvədigara! Yoxsa siz özünüzü başa düşürsünüz?

– Hə, eləmi? – Ovod siqareti yerə qoyub diqqətlə Martininin göz-
lərinə baxdı, nəhayət, mülayim səslə ağır-ağır dedi: – Bəli, mən onu sevirəm. Ancaq elə düşünməyin ki, mən öz sevgimi açıb ona demək fikrindəyəm, öz etirafımla onun qəlbini parçalamaq istəyirəm. Ancaq mən...

Ovodun səsi güclə eşidiləcək bir pıçılıya çevrildi. Martini ona daha da yaxınlaşdı:

– Ancaq... siz...

– Ancaq öləcəyəm.

Ovod soyuq və donuq bir nəzərlə qarşısına baxdı: o sanki ölmüşdü: Sonra o, yenə də qərribə, sakit, ölgün bir səslə dedi:

– Sağ qalacağıma zərər qədər də ümidim yoxdur. Mənim yerimə başqası da eyni təhlükə qarşısında qalacaq. Cəmma da bunu yaxşı bilir. Ancaq qaçaqmalçılar onun ələ keçməməsi üçün bacardıqlarını edəcəklər. Onlar bir qədər kobud da olsa, çox yaxşı adamlardır. Mənim boğazım çoxdan kəndirdədir, sərhədi keçəndən sonra mən bu kendiri dartacağam.

– Rivares, siz bununla nə demək istəyirsiniz? Bu iş, əlbəttə, təhlükəli işdir, xüsusilə sizin üçün, mən bunu başa düşürəm, siz sərhədi bir neçə dəfə keçmişiniz, həmişə də sağ-salamat qalmısınız.

– Bəli, bu vaxta qədər belə olmuşdur, ancaq bu dəfə təhlükədən yaxa qurtara bilməyəcəyəm.

– Qulaq asın, Rivares! Siz gerek belə bir hisslə getməyirsiniz. Bu niyyətlə getsəniz, doğrudan da, ələ keçərsiniz. Gəlin sizin yerinizə mən gedim. Mən lazım olan bütün əməli işləri yerinə yetirə bilərəm, siz də ki, dostlarınıza məktub yazıb məsələni izah edərsiniz...

– Həm də öz yerimə sizin öldürülməyinizə yol verərəm? Bəli, bu lap ağıllı iş olardı!

– Məni, çox güman ki, öldürməzlər. Onlar məni az tanıyırlar. Bir də ki, lap elə mən...

Martini dayandı. Ovod diqqətlə ona baxdı.

Martininin qolu yanına düşdü. Sonra çox adi bir halda dedi:

– Məni itirmək, yəqin ki, onun¹ üçün çox da ağır olmaz. Bir də ki, Rivares, bu, ictimai işdir, buna bir çox adama daha çox xeyir vermək mənasında baxmaq lazımdır. Sizin “faydalı iş əmsalınız”, – gerek ki, iqtisadçılar buna belə deyirlər, – bəli, mənimkindən artıqdır. Sizi sevməyim üçün elə bir xüsusi səbəb olmasa da, bunu başa düşmək üçün məndə kifayət qədər ağıl var. Siz məndən gerekli adamsınız; lakin sizin məndən yaxşı olmağınıza mən heç də inanmıram, amma siz məndən çox gerekli adamsınız, buna görə də sizin ölümünüz mənim ölümümdən daha ağır itki olar.

Bu sözləri o elə bir tərzdə deyirdi ki, sanki söhbət birjada səhmlərin qiymətindən gedir. Ovod, soyuqdan üşümüş kimi, titrəyərək ona baxdı.

– Martini, biz mənasız söz danışırıq.

Martini qaşqabağını tökərək dedi:

– Siz, heç şübhəsiz, mənasız söz danışırırsınız.

– Siz də. Siz Allah gəlin Don-Karlos² və markiz Poza³ kimi romantik fədailiyə qapılmayaq. Biz on doqquzuncu əsrdə yaşayıyıq, əgər ölüm elə bir işdirsə ki, mən gerek ona girişəm, onda ölmək lazım gələcəkdir.

¹ Cəmma nəzərdə tutulur.

² Don-Karlos (1545-1568) – İspaniya kralı II Filippin böyük oğlu. Muxalifətçilik üstündə atası tərəfindən həbsə salınmış və orada ölmüşdür. Alman şairi Şiller “Don-Karlos” faciəsində onun surətini vermişdir.

³ Markiz Poza – həmin faciənin əsas surətlərindən biri, azadlıq uğrunda qızgın mübarizə aparmış Flandriyanı zülməndən xilas etməyə çalışmışdır. Don-Karlosun dostu olmuş, onu ölümdən qurtarmaq üçün özünü fəda etmişdir.

– Əgər mənim də işim həyatdırsa, onda yaşamaq lazım gələcəkdir. Nə etmək olar... Rivares, onda siz xoşbəxt adamsınız!

Ovod qısaca dedi:

– Bəli, mənim həmişə bəxtim gətirir.

Onlar bir neçə dəqiqə dinməz-söyləməz siqar çəkdilər. Sonra da getmək məsələsini ətraflı müzakirə etməyə başladılar. Nahardan sonra hər üçü iş bərsində danışdılar: işin bütün mühüm cəhətləri haqqında şortlaşmaq lazımdı. Saat on biri vuranda Martini yerindən qalxıb şlyapasını götürdü.

– Rivares, mən evə gedim, yol plajımı sizin üçün gətirim. Sizi əyninizdəki bu yüngül kostyumda daha tez tanıyarlarsınız, amma plajda tanımazlar. Özüm də bir balaca kəşfiyyatla məşğul olum, evin yan-yörəsində casusların olub-olmadığını da qəti bilmək lazımdır.

– Siz mənimlə qarovulxanaya kimi gedəcəksiniz?

– Bəli, gedəcəyəm. Dalımızca adam gəlib-gəlmədiyini dörd göz iki gözdən yaxşı görür. Mən on ikiyə az qalmış qayıdacağam. Bax, mənsiz getməyin ha! Cemma, yaxşısı budur ki, açarı mən özümle aparım, gələndə daha heç kəsi zəng səsi ilə oyatmayım.

Cemmanın diqqətlə Martini üzünə baxdı və bildi ki, bu bəhanəni o qəsdən uydurmuşdur, məqsədi onları təklikdə qoymaqdır.

– Biz sizinlə sabah danışarıq, – dedi. – Səhərçağı yol hazırlığını qurtardıqdan sonra söhbət etməyə kifayət qədər vaxtımız olacaq.

– Əlbəttə! Vaxtımız çox olacaq. Rivares, sizə iki-üç sual vermək istərdim, yolda qarovulxanaya sarı gedəndə yolda danışarıq. Cemma, Kettini göndərin, gedib yatsın, özünüz də mümkün qədər yavaş danışın. Xudahafiz, saat on ikidə görüşərik.

Martini onlara yüngülcə baş əydi, gülümsəyərək otaqdan çıxdı. Sonra da, sinyora Bollanın yanına gələn qonaqların getdiyini qonşulara bildirmək üçün bayır qapını bərkədən örttdü.

Cemmanın mətbəxə gedib Kettini buraxdı və əlinə podnos geri qayıtdı, – podnosda qəhvə vardı.

– Bir az uzanmaq istərsinizmi? Siz axı, bütün gecəni yatmayacaqsınız?

– Siz yanılırsınız. San-Lorensoda mənə paltar tapılana qədər yatacağam.

– Onda bir fincan qəhvə için. Dayanın, qoyun biskvit gətirim.

Cemmanın bufeti aşağı gözündən biskvit götürmək üçün diz üstə çökdü. Ovod onun çiyini üstündən öyilərək dedi:

– Sizin orada nəyiniz var? Kremli şokolad konfeti, ingilis karameli! Bah, bunlar ki, lap kral dəsgahıdır.

Cemmanın onun sevinc dolu sözlərini eşidərək başını qaldırıb azca gülümsədi.

– Sizin də şirin şeydən xoşunuz gəlir? Mən həmişə bunları Cezare üçün saxlayıram. O, şirniyyat görəndə uşaq kimi sevinir.

– D-doğrudan? Siz sabah onun üçün təzəsini alarsınız, bunları verin mən aparım. Karameli cibimə qoyaram, bu, həyatda itirdiyim bütün sevinclərin mükafatıdır. Ə-ə-əminəm ki, onlar məni edam etməyə aparanda, kiçik bir karameli sormağa imkan verəcəklər.

– Gedim bir qutu tapıb karamelləri qoyum. Onlar çox şirəlidir. Şokoladlı konfetlər də qoyum?

– Yox, onları indi sizinlə bərabər yemək istəyirəm.

– Mənim şokoladdan xoşum gəlmir. Gəlin, ağıllı-başlı əyləşin. Çox güman ki, ikimizdən birini öldürənə kimi, bir daha sakit danışmaq üçün fürsət olmayacaq, həm də...

Ovod yavaşca dedi:

– Onun şokoladdan x-x-xoşu gəlmir. Görünür, hamısını yeyəcəyəm. Bu, elə bil ki, edamdan qabaq verilən axşam yeməyidir, elə deyilmi? Bu gün siz mənim bütün şıltaqlarıma dözməlisiniz. Hər şeydən əvvəl, mən istəyirəm ki, siz bu kreslodan otursunuz, bayaq demişdiniz ki, mən uzana bilərəm, ona görə, mən də burada uzanıram. Bu, çox yaxşıdır.

Ovod Cemmanın ayaqları altında, xalça üstündə uzandı, dirsəklə-nərək onun üzünə baxdı.

– Bəniziniz görün necə qaçıb! Bu ona görədir ki, siz həyata ciddi bir şey kimi baxırsınız, şokoladı xoşlamırsınız.

– Heç olmasa beşcə dəqiqə ciddi olun! Axı, məsələ ölüm-dirim məsələsidir.

– Heç bircə dəqiqə də ciddi olmaq istəmirəm, dostum! Nə həyat, nə də ölüm ciddi olmağa dəyməz.

Ovod Cemmanın əllərini öz əllərinə aldı, barmaqlarının ucu ilə onları sığalladı.

– Mینera¹ kimi elə sərt baxmayın! Bir az da keçsə ağlım, sizin də mənə yazığınız gələr. Mən istərdim ki, sizin üzünüzdə bir daha o

¹ Mینera – qədim Romanın ağıl, elm, incəsənət və peşə hamisi olan ilahə

gözlənilməz, gözəl təbəssümünüzdə görünsün. Yaxşı, yaxşı, daha niyə açıqlanırırsınız, mənim əzizim! Gəlin, iki yaxşı uşaq kimi, biskvitlərimizi yeyək, dalaşmayaq, sabah axı öləcəyik.

Boşqabdan bir şirin biskvit götürüb, düz iki yerə böldü, özü də çalışdı ki, üstündəki şirniyyat bəzəyi lap ortasından parçalansın.

– Qoy bu bizim üçün, yaxşı adamların kilsədən aldıkları təberrük olsun, biz gərək b-b-bir stəkandan şərab da i-i-içək – bəli, bəli, bax belə.

Cemma stəkanı stolun üstünə qoydu.

– Danışmayın, – dedi. Onun səsinə hönkürtü ilə ağlamaq istədiyi duyuldu. Ovod Cemmaya baxdı, yenə də onun əllərini öz əllərinə aldı.

– Yaxşı, bəsdir. Gəlin indi sakitcə oturaq. Bizim birimiz öləndə o bizim bu dəqiqələri xatırlar. Qulaqlarımızda belə zəhlətökən, vızıl-dayan bu hay-küylü dünyanı unudaq, əl-ələ verib öz yolumuza davam edək. Ölümün gizli yeraltı mağaralarına gedək, orada çiçək açmış lələlər içində yatıb qalaq. Səs salmayın! Gəlin lap sakitcə oturaq.

Ovod başını onun dizlərinə söykəyərək üzünü gizlətdi. Cemma Ovoda sarı əyildi, əlini onun başına qoydu. Vaxt keçirdi, dəqiqələr bir-birinin ardınca əbədiyyətə qovuşurdu, lakin onlar dinib-danışmırdılar, sakitcə oturmuşdular.

Nəhayət, Cemma dilləndi:

– Əzizim, on ikiyə az qalıb, – Ovod başını qaldırdı. – Bizim ixtiyarımızda bir neçə dəqiqə qalıb. Martini bu saat gələcək. Bəlkə də biz daha görüşməyəcəyik. Doğrudanmı sizin mənə deyəcək heç bir sözünüz yoxdur?

Ovod ağır-ağır yerindən qalxıb otağın o biri başına getdi. Hər ikisi bir anlığa susdu.

Ovod güclə eşidiləcək bir səslə sözə başladı:

– Mən gərək sizə bunu deyəm. Sizə deyəm ki...

Ovod dayandı, əllərilə üzünü örtüb pəncərənin qabağında oturdu.

Cemma mülayim bir halda dedi:

– Axırda sizin mənə rəhminiz gəldi, ancaq bunun üçün gör sizə nə qədər vaxt lazım oldu...

– Mənə də həyatda az rohm ediblər. Mən əvvəllər elə düşünürdüm ki, sizin üçün fərqi yoxdur.

– İndi daha elə düşünürsünüz ki?

Cemma onun cavabını gözlədi, sonra otağın o biri başına keçib, Ovodun yanında dayandı, pıçıldayaraq dedi:

– Nəhayət, mənə doğrusunu söyləyin. Bir düşünün: mənə deyil, sizi öldürsələr, onda mən bütün ömrüm boyu bilməyəcəyəm ki... yaqın bilməyəcəyəm ki...

Ovod onun əllərini əlləri içinə alıb bərk-bərk sıxdı.

– Əgər mənə öldürsələr... Bilirsinizmi, Cənubi Amerikaya gedəndə... Ah, Martini gəldi!

Ovod diksinərək cəld yerindən qalxıb qapını taybatay açdı. Martini uzunboğaz çəkməsini ayaqaltrıya silirdi.

– Lap vaxtında gəldiniz: d-d-dəqiqəsinə söz ola bilməz! Həmişəki adətiniz üzrə! Siz c-c-canlı xronometrsiniz, Martini! Dediğiniz y-y-yol plaşı budur?

– Bəli, ancaq burada ayrı şeylər də var. Mən çalışdım bunları elə gətirim ki, islanmasın: yağış da elə yağır ki, deyirsən lap novçadan tökür. Qorxuram sizin getməyiniz çətinləşə.

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Küçədə adam-zad yoxdur ki?

– Yoxdur. Bütün casuslar, yaqın ki, yatmağa gediblər. Belə pis havada onların yatmağa getməsi heç təəccüblü də deyil. Cemma, bu, qəhvədirmi? Rivares bu yağışda bayıra çıxmazdan əvvəl isti bir şey içməlidir, yoxsa ona soyuq deyər.

– Bu, südsüz qəhvədir. Özü də tündür. Gedib süd də qaynadım.

Cemma hönkürtü ilə ağlamamaq üçün dişini dişinə, əllərini də bir-birinə bərk-bərk sıxıb mətbəxə getdi. Qayıdıb süd gətirəndə gördü ki, Ovod plaşını geymişdir. Martininin gətirdiyi gön ketrin ipini bağlayır. Ovod ayaqüstə bir fincan qəhvə içib, kənarı enli yol şlyapasını əlinə aldı.

– Martini, deyəsən vaxtdır. Biz, hər ehtimala qarşı qarovulxanaya gedənə kimi bir az hərlənək. Hələlik, sağlıqla qalın, sinyora! Mən sizi cümə günü Forlida görəəcəyəm, – əlbəttə, bir hadisə baş verməsə. Bir azca dayanın: bu da mənim ünvanım.

Qeyd dəftərindən bir vərəq kağız qoparıb, karandaşla bir neçə kəlmə söz yazdı.

Cemma sakit və ölgün halda:

– Məndə ünvanınız var, – dedi.

– V-v-v-var? Eybi yoxdur, hər ehtimala qarşı, bunu da götürün. Gedək, Martini. Səs salmayın. Elə edin ki, qapı cırdımasın.

Onlar üsulluca pilləkəndən düşdülər. Bayır qapı örtüləndə, Cemma otağa qayıtdı. Ovodun verdiyi kağızı qeyri-ixtiyari olaraq açdı. Ünvanın altında bu sözlər yazılmışdı:

“Görüşəndə hamısını sizə söylərəm”.

İKİNCİ FƏSİL

Brizigellada bazar günü idi. Kəndlilər ətraf kəndlərdən axışaraq bazara gəlir, kimi ev quşu və donuz, kimi ağartı, kimi də yarıvəhşi dağ heyvanları gətirirdi. Adamlar gülə-gülə, zarafat edə-edə, ucuz şəkərçörəyi, əncir qurusu, günəbaxan tumu satan alverçilərlə danışa-danışa meydana o baş-bu başa gedirdilər. Gündən qaralmış ayaqyalın uşaqlar yol üstündə, qızmar günəş altında üzüstə uzanmışdılar, anaları ağac altında oturmuşdu; yanlarında da yumurta və yağ səbəti vardı. Montanelli camaatı salamlamaq üçün meydana gəldi.

Montanelli kəndlilərlə danışa-danışa ağır-ağır irəliləyirdi. Onu dərhal bir yığm uşaq hay-küylə dövrəyə aldı, təpələrdən yağdıqları göy zənbəq, lələ və zərif ağ nərgiz güllərindən bağladıqları iri dəstələri ona sarı uzatdılar. Onun yabanı güllərdən xoşu gəlməsi – çox ağıllı adamlara yaraşan zəiflikdən biri idi, bunu hamı bilirdi. Bir başqası onun kimi öz evini ot ilə və başqa bitkilərlə doldursaydı, yəqin ki, ona güldərdilər, lakin “iltifətli kardinalın” bezi qeribəlikləri vardı.

O öz sarayına qayıdanda bazar açıldı. Göy köynəkli axsaq bir adam baraklardan birinə yaxınlaşdı, pozuq italyan dilində limonad istədi; onun sol yanağında çapıq yeri, gözləri üstə tökülən qara gur saçı vardı.

Arvad limonad tökə-tökə tanımadığı adama diqqətlə baxıb dedi:

– Siz görünür bu yerlərdən deyilsiniz.

– Mən Korsikadanam.

– Yəqin, iş axtarırsınız?

– Hə. Bu yaxında ot çalmağa başlayacaqlar. Bir cənab – onun Ravenna ətrafında öz ferması var, – bu günlərdə Bastiyaya gəlmişdi, mənə dedi ki, Ravennanın yaxınlığında iş çoxdur.

– Allah eləsin, Allah eləsin ki, siz özünüze iş tapa bilərsiniz: indi bu yerlərdə dolanacaq çox ağırdır.

– Anacan, Korsikada dolanacaq bundan da pisdir. Bizim kimi kasıb-kusub orada lap acından ölür.

– Siz oradan tək gəlmisiniz?

– Yox, yoldaşım da var. Bax, o qırmızıköynəkli adamla gəlmişəm. Ey, Paolo!

Mikele çağırıldığını eşitdi, əllərini cibinə qoyub tənbel-tənbel onlara sarı gətirdi. O, tanınmamaq üçün başına parik qoysa da, üzəndən əsil korsiki-

kalıya oxşayırdı. Amma Ovod tam mənası ilə Korsika işsiz tipini təcəssüm etdirirdi.

Onlar meydana veyil-veyil dolanmağa başladılar. Mikele fit çalırdı. Ovod da dalındakı ağır yük altında əyilə-əyilə güclə yeriyir, axsaqlığını gözə çarpdirmamaq üçün ayaqlarını sürüyürdü. Onlar bir yoldaşı gözləyirdi; bu adam Ovoddan və Mikeledən mühüm məlumat alıb başqalarına çatdırmalı idi.

Birdən Mikele pıçıldayaraq dedi:

– Bir baxın, o gələn Markonedir: odur ey, tını döndü.

Ovod əyilərək ayaqlarını sürüyə-sürüyə atlıya tərəf getdi.

– Cənab, sizə ot çalan lazımdır? – deyərək kartuzunu əzişdirdi, sonra da əlini üsulluca atın yüyəninə toxundurdu.

Bu, şərti işarə idi. Atlı üzəndən malikanə müdirinə oxşayırdı. O, atdan düşüb cilovu atın belinə atdı.

– Sən nə iş bacara bilərsən?

Ovod kartuzunu əlində əzə-əzə, səsinə dəyişmədən dedi:

– Ot çalmağı, çəpər hörməyi. Gecə saat birdə girdə mağaranın ağzında. Bir araba, iki də yaxşı at lazımdır. Mən mağarada gözləyəcəyəm... Cənab, mən yer qazmağı da bacarıram, bir də...

– Yaxşı, kifayətdir. Mənə ancaq ot çalan lazımdır. Sən heç muzdur-luq eləmişən?

– Bəli, bir dəfə eləmişəm. Nəzərə alın ki, yaxşı silahlanmaq lazımdır. Bəlkə də biz səyyar dəstəyə rast gəldik. Meşə yolu ilə getməyin; başqa tərəfdən gedin, bu, təhlükəsiz olar. Casusa rast gəlsəniz boş-boş danışmağa vaxt itirməyin: o saat güllə ilə vurun... Özümə iş tapa bilsəydim lap sevinərdim.

– Ancaq mənə yaxşı iş bacaran adam lazımdır. Qoca, bu gün xırda pulum yoxdur.

Başdan-başa cır-cındır içində olan qoca bir dilənçi ağır-ağır yeriyərək onlara yaxınlaşdı, sözləri uzada-uzada, yeknəsəq bir səslə yazıq-yazıq dedi:

– Müqəddəs Məryəm xatirinə, bu zavallı kor qocaya rəhminiz gəlsin... Bu saat buradan yox olun, səyyar dəstə gəlir... Müqəddəs Məryəm köməyiniz olsun... Rivares, sizi axtarırlar. İki dəqiqədən sonra onlar burada olacaqlar... Müqəddəs ruhlara sizə kömək olsun... Siz onların sıralarını yarmalı olacaqsınız: hər tərəf casusla doludur, aradan çıxmağa heç ümid yoxdur.

Markone atın cilovunu Ovoda verdi:

– Tez olun! Körpüyə gedin. Atı orada buraxın, özünüz dərdə gizlənin. Bizim hamımızın silahımız var. Mən əminəm ki, onları beş dəqiqə saxlaya bilərik.

– Yox, yox! Mən istəmirəm ki, sizi tutsunlar. Hamınız bir yerdə olun, mənim ardınca nizamla güllə atın. Atlarımıza tərəf gedin, odur, saray artırmasına bağlanmışdır; silahlarınızı hazırlayın. Biz atışa-atışa geri çəkilməyək: mən kartuzumu yerə atanda, siz noxtaları kəsin, yanınızda olan atların üstünə sıçrayın. Yəqin ki, bu qayda ilə hamımız özümüzü meşəyə sala bilərik.

Onlar astadan və çox sakit danışdılar, orada adam olsa da, söhbətin təhlükəli bir məsələ haqqında getdiyini heç güman etməzdi.

Markone atın cilovundan tutub, o biri atların yanına apardı. Ovod bayaqki kimi ayaqlarını sürüyə-sürüyə onun yanınca gedirdi, dilənçi də əlini uzadaraq, yalvara-yalvara onların ardınca irəliləyirdi. Mikele fit çala-çala onlara sarı getdi. Dilənçinin yanından keçəndə, dilənçi ona xəbərdarlıq etdi. Mikele də, heç bir şey olmamış kimi, ağac altında şirin-şirin soğan-pörək yeyən üç kəndliyə yaxınlaşıb, bu yeni xəbəri onlara dedi.

Kəndlilər də dərhal ayağa qalxıb, onların dalınca yola düzeldilər. Bu qayda ilə, heç kəsin diqqətini cəlb etmədən, gedib saray pilləkənlərinin qabağında dayandılar, hamısı da sağ əli ilə cibindəki tapançasını tutmuşdu, çalışdılar ki, artırmaya bağlanan atlardan uzağa getməsinlər.

Ovod astadan, lakin aydın bir səslə dedi:

– Mən işarə etməyincə özünüzü bildirməyin. Bəlkə bizi tanımadılar. Mən güllə atanda siz də atarsınız. Ancaq adamları deyil, atların ayağını nişan alın, onda bizim dalımızca gələ bilməzlər. Özü də növbə ilə atın, üçünüz atın, üçünüz də tapançaları doldurun. Əgər birisi gəlib bizimlə atlarımızın arasında dursa, öldürün. Səmənd at mənim; papağımı yerə atan kimi, kim necə bacarırsa qaçsın, daha durub gözləməsin.

Mikele dedi:

– Budur, gəlirlər.

Ovod dönüb baxdı, üzünə heyrət edən, axmaq, sadələvh bir adam ifadəsi verdi. Alver birdən kəsildi, hamı üzünü dərəcəli küçüyə sarı çevirdi: oradan, atlarını addım-addım sürən on beş silahlı gəlirdi. Onlar izdiham arasından güclə özünə yol açaraq, yavaş-yavaş irəliləyirdilər.

Hər tərəfə qoyulan casuslar olmasaydı, camaat atlılara baxana kimi, bu yeddi qiyamçı lap sakitcə qaçıb gizlənə bilərdi. Mikele Ovoda yaxınlaşdı:

– Elə bu saat çıxıb getməyəkmi?

– Bu mümkün deyil, casuslar bizi hər tərəfdən bürüyüb, biri də mənə tanıdı. Odur, kapitana xəbər vermək üçün adam da göndərdi. Bizim birce qurtuluş yolumuz var – o da atları yaralamaqdır.

– O casus hanı?

– Mən əvvəl onu vuracağam. Hazırsınız? Onlar camaatı yarıb, bizə tərəf gəlirlər. Bu saat hücum edəcəklər.

Kapitan çığırdı:

– Çəkilin yoldan! Müqəddəs atanın adından əmr edirəm: yol verin!

İzdiham qorxmış halda və təəcüblə aralandı, atlılar saray artırmaları qabağında duran bir dəstə adamın üstünə hücum etdi. Ovod buluzası altından tapançasını çıxarıb atdı, lakin o, yaxınlaşmaqda olan atlıları deyil, atlara yaxınlaşan casusu nişan almışdı. Casus yerə sərilirdi; onun körpücük sümüyü sınımışdı. Elə o anda bir-birinin ardınca altı güllə atıldı: qiyamçılar atlarına tərəf geri çəkilməyə başladılar. Atların birinin atı bədrəyib kənara sıçradı. Bir başqasının da atı yaralandığı üçün bərkdən kişneyərək yerə yıxıldı. Vahiməyə düşən izdiham içərisindən çıxarılan qopdu. Sonra da atlı dəstəsinə komandanlıq edən zabitin, o biri səsləri batıran amirane səsi ucaldı. O, ayaqlarını üzəngiyə basıb qalxdı, qılıncını havada oynadaraq bağırdı:

– Uşaqlar bura! Ardınca gəlin!

Birdən yəhərdən sendələyərək arxası üstə yıxıldı. Ovodun atdığı güllə bu dəfə də boşa çıxmadı. Kapitanın qanı mundirindən axıb töküldü: lakin o, atın yalından yapışmış, çox çətinliklə yenə yəhərdə özünü düzəltdi və qəzəblə çığırdı:

– Bu axsaq iblisi diri tuta bilməsəniz, öldürün! Bu Rivaesdir!

Ovod öz dəstəsini çığırdı:

– Hərəniz bir güllə də atın, cəld olun! Sonra qaçın! – Bunu deyib papağını yerə atdı.

Bu sözlər lap vaxtında deyilmişdi: acıqlanmış soldatların qılıncı düz onun başı üstündə idi.

– Silahlarınızı atın! Hamınız!

Kardinal Montanelli bu sözləri ucaqan deyərək, vuruşan dəstələrin arasına cumdu.

90 Bunun da ardınca soldatlardan birinin dəhşətli bağırması eşidildi:

91 – Müqəddəs ata! Aman Allah, sizi öldürərlər!

Montanelli bir addım da irəlilədi, Ovodun tapançasının lüləsi qabağında dayandı.

Qıyamçılardan beşi ata minib dik küçə ilə, başıyuxarı atlarını çapırdılar. Markone yenicə yəhərə sıçramışdı. Atını çapmazdan əvvəl, başçılanın köməyə ehtiyacı olub-olmadığını bilmək üçün, dönüb baxdı. Səmənd at yanında idi. Onların yeddisinin də xilas olması üçün birçə an lazım idi. Lakin tünd qırmızı cübbə geymiş Montanelli qabağa çıxanda, birdən Ovod səndələdi, tapança tutduğu əli yanına düşdü. Bu bir an məsələni həll etdi. Elə o saat Ovodu dövrəyə alıb yerə yıxdılar. Soldatların biri qılıncın yanı ilə onu vurub, tapançasını əlindən aldı. Markone atını mahımladı. Süvarilərin atının ayaq tappılması təpədə, iki addım ondan geridə səslənirdi. Markonenin də qalib ələ düşməsinin heç bir xeyri olmazdı. Markone, ardınca gələn atlıların ən yaxında olanını son güllə ilə vurmaq üçün, atın üstündə döndü, bu zaman Ovodu bir də gördü. Onun üzünü qana bulamışdı. Atlar, soldatlar və casuslar onu tapdalayırdı. Markone qalib gəlmiş tərəfin qəzəbli lənətlərini, kinli təntənə ilə dolu çığırclarını eşidirdi.

Montanelli nələr olduğunu görmürdü: artırmadan uzaqlaşmış, qorxuya düşmüş camaatı sakitləşdirməyə çalışırdı. O, yaralanmış casusa sarı oyləndə, birdən camaat heyəcana gəldi, onu başını qaldırmağa məcbur etdi.

Soldatlar tutduqları əsir qollarını kəndlilə bağlamışdı, bu kəndlilərdən tutub, onu meydanın içi ilə sürüyə-sürüyə aparırdılar. O boğulurdu: ağrıdan üzünü qıpqırmızı qızarmışdı. Kardinala sarı dönüb, solğun dodaqları ilə gülümsəyərək pıçıldadı:

– Müqəddəs ata, təbrik edirəm!..

Beş gün sonra Martini Forliyə gəttdi. Cemmanın poçtı ilə ona bir dəstə çap olunmuş elan göndərmişdi: bu – fəvqəladə bir hadisə baş verdiyindən sən burada olmağın zəruridir, – deməkdi. Martini Ovodla eyvanda olan söhbətini xatırladı, dərhal məsələni başa düşdü. Bütün yolunu öz-özünə deyirdi: yəqin Ovoda heç bir şey olmayıb. Lakin bu bərədə əsaslı surətdə düşündükcə, Ovodun başına bir iş gəldiyinə inanmalı olurdu.

Martini Cemmanın otağına girəndə dedi:

– Mən nə olduğunu duymuşdum. Rivaresi tutublar, eləmi?



– Keçən cümə axşamı, Brizigellada tutublar. O var qüvvəsi ilə özünü müdafiə edirmiş, dəstə rəisini, bir də bir casusu yaralamışdır. Silahlı müqavimət! İş pisdir!

– Onun üçün fərqi yoxdur. Onsuz da elə işlər tutmuşdur ki, atılan artıq bir güllə məsələni az dəyişdirə bilər.

– Sizcə, ona nə edəcəklər?

Cemmanın solğun bənizi daha da ağardı.

– Mən elə düşünürəm ki, oturub bunu gözləməyin mənası yoxdur.

– Sizin fikrinizcə, biz onu azad edə bilərikmi?

– Biz gərək onu azad edək.

Martini üzünü yana çevirdi, əllərini belinə qoyub fit çalmağa başladı. Cemmanın onun düşünməsinə mane olmadı. Özü də fikrə getdi.

Martini bir anlığa var-gəl eləməsinə ara verib soruşdu:

– Siz onu görmüsünüz?

– Yox, görməmişəm. Biz onunla burada gəldiyimiz günün səhəri görüşməli idik.

– Bəli, bəli, yadımdadır. Onu hara salıblar?

– Qalaya. Çoxlu da keşikçi qoyublar; deyirlər ki, əllərinə, ayaqlarına da qandal vurublar.

Martini çiyinlərini çəkdi:

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur, Rivares yaralanmayıbsa, yaxşı bir mişar hər cür qandalın öhdəsindən gələr.

– Deyəsən yaralanıb, ancaq nə dərəcədə yaralı olduğunu bilmirik. Yaxşısı budur ki, Mikele ilə söhbət edin. Rivares tutulanda orada imiş.

– Bəs onda necə olub ki, o, sağ qalıb? Olmaya bərk ayaqda Rivaresi qoyub qaçmışdır?

– Bu onun təqsiri deyil. O heç də başqalarından pis vuruşmayıb, bütün əmrləri də düzgün yerinə yetirib, heç kəs bu əmrlərdən kənara çıxmayıb, bircə Rivaresin özündən başqa... O elə bil ki, birdən onları yaddan çıxarıb, ya da işin son dəqiqəsində səhv eləyib. Çox qərībədir, heç kəs başa düşə bilmir ki, o nə üçün belə hərəkət etmişdir. Dayanın, mən bu saat Mikeleni çağırım gəlsin.

Cemmanın otaqdan çıxdı. Çox keçmədi ki, Mikele və enlikürək, dağlı bir kəndli ilə geri qayıtdı.

– Bu, Markodur, – dedi, – bizim qaçaqmalçılarımızdan biridir. Siz onun barəsində eşitmişiniz. O indicə gəlib, yəqin ki, Mikelenin dediklərinə bəzi şeylər əlavə edə bilər. Mikele, bu, Çezare Martinidir, onun

barəsində mən sizə danışmışam. Siz ona gözünüzle gördüklərinizi söyləyin.

Mikele, qiyamçılarla atlı soldatlar arasında gedən vuruşmanı qısaca danışdı və sözünün axırında dedi:

– Bunun necə olduğunu mən hələ də başa düşə bilmirəm. Biz onun ələ keçəcəyini bilsəydik, heç birimiz oradan getməzdik. O əmrlər verir, daha bizim heç ağılımıza da gəlməzdi ki, o, papağını yerə atandan sonra vuruşma olan yerdə qalacaq, soldatların onu araya almasına imkan verəcək. O, lap öz atının yanında idi, mən onun noxtanı kəsdiyini də gördüm, atını minməmişdən dolu tapançanı öz əlimlə ona verdim. Bəlkə də, axsaq olduğundan, ata minəndə ayağı ilişib, – mənim güman edə bildiyim ancaq budur. Amma yenə də o güllə ata bilərdi.

Markone sözə qarışdı:

– Yox, belə olmadı. O, heç ata minmək istəmirdi. Mən işin necə olduğunu gördüm. Mənim atım tapança səmindən hürküb kənara atılmağa başladı, buna görə də mən hamıdan gec getdim. Ata minib yola düşəndə qayıdıb baxdım ki, görün iş nə yerdədir. Kardinal olmasaydı, o lap rahatca ata minib gərdi.

Cemmanın həyəcanla astadan dedi:

– Elə!

Martini də təəccüblə soruşdu:

– Kardinal?

– Bəli. O, qabağa atıldı. Tapança lüləsinin lap qabağında durdu. Onu görüm, lənətə gəlsin! Rivares yəqin ki, buna görə özünü itirdi, tapança tutduğu əli aşağı endi, o biri əlini də, bax, belə qaldırdı. – Markone sol yumruğunu gözlərinin üstünə qoydu. – Elə bu zaman onlar Rivaresin üstünə tökülmüşdülər.

Mikele:

– Heç bir şey anlaya bilmirəm, – dedi. – Rivares təhlükə qarşısında başını itirsin – bu, heç ağlasığan şey deyil.

Martini dedi:

– Yəqin o, silahsız bir adamı öldürməkdən qorxub, tapançanı aşağı endirib.

Mikele çiyinlərini çəkdi:

– Silahsız adam özünü araya niyə soxur? Dava-davadır. Yaxşı olardı ki, Rivares müqəddəs atamı gülləyə qonaq eləyəydi, amma özünü əl dovşanı kimi onların pəncəsinə verməyəydi. Onda dünyada bir vicdanlı adam çox, bir iblis də az olardı.

Mikeli bıqlarını çeynəyərək üzünü yana çevirdi. O az qalmışdı ki, acığından ağlasın.

Martini dedi:

– Hər necə olubsa, iş olub qurtarıb, durub təzədən bunu müzakirə etmək – boş-boşuna vaxt itirmək deməkdir. İndi bizim qarşımızda bir məsələ durur: onu həbsxanadan qaçıрмаğı necə təşkil edək? Mən elə güman edirəm ki, hamı bu işə girişməyə razıdır.

Mikele hətta, bu yersiz suala cavab verməyi özünə layiq bilmədi; qaçaqmalçı da gülümsədi:

– Mənim doğma qardaşım buna razı olmasaydı, onu öldürürdüm.

– Çox gözəl. Onda işə başlayaq. Hər şeydən əvvəl, sizdə qalanın planı varmı?

Cemma siyirtməni açıb bir neçə vərəq kağız çıxartdı.

– Mən qalanın planını çəkmişəm. Bax, bu qalanın birinci mərtəbəsidir. Bu da aşağı və yuxarı mərtəbələrdir. Bu, istehkamin planıdır. Burada dərəyə gedən yollar var: burada da dağdakı cığırlar, gizli sığınacaqlar, yeraltı yol göstərilir.

– Siz Rivaresin hansı qüllədə olduğunu bilirsinizmi?

– Şorqdəki qüllədədir. Dəmir barmaqlığı olan dəyirmi kamerada, mən bunu planda göstərmişəm.

– Məlumatı haradan almısınız?

– Qalanın “Cırcırma” ləqəbli keşikçi soldatından. O, Cino'nun əmisi oğludur. Cino da bizim adamlardandır.

– Bu işi tez düzəldə bildiniz.

– Gecikmək olmaz. Cino dərhal Brizigellaya getdi: planlardan bezi əvvəlcədən bizdə vardı. Dağdakı gizli sığınacaqların planını Rivares özü düzəldib: görürsünüzmü, onun xəttidir.

– Keşikçi soldatlar kimdir?

– Hələ onlarla tanış ola bilməmişik. “Cırcırma” orada təzə qulluğa girib, öz yoldaşlarını hələ tanımır.

– Cino'dan soruşmaq lazımdır, görək “Cırcırma” özü necə adamdır. Hökumətin niyyəti məlumdurmu? Məhkəmə harada olacaq? Brizigellada, ya Ravennada?

– Bunu hələ biz bilmirik. Leqathğin¹ baş şəhəri Ravenadır. Qanunla mühüm işlərə görə əvvəl oranın məhkəməsində baxılsın. Amma Papa

¹ Leqatlıq – papanın leqat adlanan müvəkkilinin göndərdiyi eparxiya

vilayətində qanunla çox da elə hesablaşmırlar. Bu qanun, hakimiyyət başında duran adamın kefindən asılı olaraq dəyişir.

Mikele sözə qarışdı:

– Siz niyə bu fikirdəsiniz?

– Mən buna əminəm. Brizigella qarnizonunun komandiri polkovnik Ferrari Rivaresin yaraladığı zabitin əmisidir. O, kinli bir heyvandır: düşməndən intiqam almaq fürsətini əldən verməyəcək.

– Sizin fikrinizcə, o, çalışacaq Rivaresi Brizigellada saxlasınlar?

– Mənim fikrimcə o, çalışacaq ki, Rivaresi boğazdan assınlar.

Martini Cemma'ya baxdı. Cemma'nın rəngi çox solğundu, lakin bu sözləri eşitdikdə onun üzündə bir dəyişiklik əmələ gəlmədi. Görünür o, öz-özlüyündə bu fikrə öyrəşmişdi.

Cemma sakitcə dedi:

– Polkovnik Ferrari lazımi rəsmiyyət olmadan öz bildiyini ələyə bilməz. O yəqin ki, çalışacaq Rivaresi hərbi məhkəməyə versinlər, bundan ötrü də bir bəhanə uyduracaq, sonra da özünü təmizə çıxarmaq üçün deyəcək ki, mən bunu şəhərin əmin-amanlığı xatirinə elədim.

– Bəs kardinal? Belə bir qanunsuzluqla o razılaşarmı?

– Hərbi işlərə qarışmağa onun ixtiyarı yoxdur.

– Lakin onun çox böyük nüfuzu var. Polkovnik Ferrari onun razılığı olmadan belə bir işə girişməyə cürət eləməz.

Markone də sözə qarışdı:

– O belə bir işə kardinalın razılığını ala bilməyəcək. Montanelli həmişə hərbi məhkəmənin əleyhinə olub, nə qədər ki, Rivares Brizigelladadır, vəziyyət hələ bir qədər təhlükəli deyil. Kardinal həmişə müqəssir sayılan adamın tərəfini saxlayacaq. Mən ən çox onun Ravennaya aparılmasından qorxuram. Orada Rivares yəqin ki, məhv olar.

Mikele:

– Onun Ravennaya aparılmasına yol verməmək lazımdır, – dedi. – Biz onu yolda qaçıra bilərik. Ancaq buradakı qaladan qaçıрмаq çətin olacaq.

Cemma dedi:

– Mən elə düşünürəm, Rivaresi Ravennaya aparmağı gözləmək nəhaqdır. Biz görə onu Brizigellada azad etməyə çalışaq, bunu ləngitmək olmaz. Çezare, gəlin biz sizinlə bir yerdə qalanın planı ilə məşğul olaq, fikirləşək görə onu necə qaçıra bilərik. Bu bərədə mən bezi şeyləri düşünmüşəm, ancaq bir şey var, onu hələlik həll edə bilmirəm.

Mikele yerindən qalxdı:

– Markone, biz gedək, qoy onlar Rivaresi qaladan qaçırtmaq planını fikirləşsintlər. Mən gerek bu gün Foliyanoya gedəm, sizi də özümlə aparmaq istəyirəm. Vinçenso bizə patron göndərmədi, patronlar üç gün evvel burada olmalı idi.

Onlar gedəndən sonra Martini Cemmaya yaxınlaşdı, dinməz-söyləməz əlini ona uzatdı. Cemma bir anlığa əlini onun əlinin üstünə qoydu.

– Çezare, siz həmişə yaxşı bir dost olmusunuz, həmişə dar macalda mənə kömək etmişiniz. İndi gəlin işdən danışaq.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

– Müqəddəs ata, mən bir daha çox ciddi surətdə sizi əmin edirəm ki, sizin buna razılıq verməməyiniz şəhərin əmin-amanlığını qorxu altına qoyur.

Polkovnik kilsənin yüksək rütbəli xadimi ilə hörmətlə danışmalı idi, buna görə danışığına belə ifadə verməyə çalışırdı, lakin səsində narazılıq duyulurdu. Ona bir yandan qaraciyər xəstəliyi əzab verirdi, bir yandan arvadı onu öz bədxərcliyi ilə talayıb-çapırdı, indi də üç həftə idi ki, onun səbri ağır sınaqdan keçirilirdi. Şəhər əhalisinin əhvali-ruhiyyəsi yaxşı deyildi: narazılıq gün-gündən artırdı, ardi-arası kəsilməyən qiyamlar baş verirdi: bütün vilayət gizli silah anbarı ilə dolu idi. Qarnizon çox zəif idi: onun öz işinə sədaqətli olması da çox şübhəli idi. Bununla bərabər kardinalla da hesablaşmalı idi: o kardinal ki, adyutantla olan şəxsi söhbətdə polkovnik onu: “Uzunqulaq inadkarlığının mücəssəməsi” adlandırmışdı. Bütün bunlar onu az qala ümitsizlik dərəcəsinə gətirib çıxarmışdı. Bir tərəfdən də bu Ovod, bu şər mücəssəməsi, heç bilmək olmur o haradan meydana çıxdı!

Ovod öz işini bundan başladı: polkovnikin sevimli qardaşı oğlunu və casuslardan ən yaxşısını sıradan çıxartdı. Sonra bu “hiyləgər ispan iblis” bütün həbsxana keşikçilərini yoldan azdırdı, istintaq aparən zabıtləri dolaşığa saldı, həbsxananı əyləncə yerinə çevirdi. Budur, o, üç həftədir qaladadır. Brizigella şəhərinin başçıları bilmirlər ki, onunla necə rəftar etsintlər. Dəfələrlə onu istintaq etmişlər, ondan söz almaq üçün hədə-

qorxuya, öyüd-nəsihətə, ağıllarına gələn cürbəcür vasitələrə əl atmışlar, amma iş birçə addım da qabağa getməmişdir. Onu dərhal Ravennaya göndərmək yaxşı olardı – Brizigella başçıları bunu indi başa düşmüşlər. Lakin buraxılan səhvi düzəltmək artıq gec idi. Rivaresin tutulması haqqında leqata yazılı məlumat göndərirkən polkovnik istintaqın şəxsən ona tapşırılmasını, leqatdan, xüsusi bir mərhəmət kimi, xahiş etmişdi. Leqatın lütfkar razılığını aldıqdan sonra, özünü alçaldaraq, düşməndən səviyyəcə aşağıda durduğunu, onun öhdəsindən gələ bilmədiyini etiraf edə bilməzdi.

Belə olduqda, çətinlikdən çıxmaq üçün polkovnikin ağına Rivaresi hərbi məhkəməyə vermək fikri gəldi və buna müvəffəq oldu: Cemma ilə Mikele bunu qabaqcadan duymuşdular. Polkovnik ancaq bu yolla məsələni həll edə bilərdi, lakin kardinal Montanellinin bu işə fitva verməkdən inadla boyun qaçırması – polkovnikin səbir kasasını daşdırmaq üçün son damla oldu.

– Müqəddəs ata, siz bilsəydiniz ki, bu adamdan mən nələr çəkmişəm, köməkçilərım nələr çəkib, onda işə başqa cür baxardınız. Mən çox yaxşı başa düşürəm ki, siz vicdanınızın tələbi ilə etiraz edirsiniz, lakin bu, müstəsna bir tədbir tələb edən müstəsna bir hadisədir.

Montanelli etiraz edərək dedi:

– Məndən ötrü ədalətsizliklə həll edilə bilən heç bir hadisə yoxdur. Adı vətəndaşı gizli hərbi məhkəmədə mühakimə etmək – ədalətsizlikdir və qeyri-qanunidir.

– Müqəddəs ata, bu hadisəni nəzərdən keçirək! Məhbus bir neçə ağır cinayət törətmişdir. O, Savinoya qarşı, bizim hamımızı qəzəbləndirən sui-qəsdə iştirak etmişdir: əgər o Toskanaya qaçmağa müvəffəq olmasaydı, mənşiyor Spinola tərəfindən təyin edilən hərbi səhra məhkəməsi, heç şübhəsiz, onu ya ölüm cəzasına, ya da katorqa işlərinə məhkum edərdi. O vaxtdan bəri də qiyam fikrindən əl çəkməmişdir. Burası da məlumdur ki, o, ölkənin ən zərərli, gizlin cəmiyyətlərindən birinin çox nüfuzlu bir üzvüdür. Məxfi polis agentlərindən azı üç nəfərinin öldürülməsini o özü təşkil etməsə də, buna icazə vermişdir, – bunu güman etməyə çox böyük əsaslar var. İndi onu, Papa vilayətinə qaçaq-malçılıq yolu ilə silah daşıyarkən tutublar. O, hökumət adamlarına silahlı müqavimət göstərmiş, iki nəfəri öz xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən, ağır yaralamışdır. İndi o, şəhərin əmin-amanlığı və təhlükəsizliyi üçün

qorxuludur. Onun hərbi məhkəməyə verilməsini əsaslandırmaq üçün, heç şübhəsiz, bunlar kifayətdir.

Montanelli dedi:

– O adam nə etmiş olsa da, qanunla mühakimə edilməyə haqqı var.

– Müqəddəs ata, bu işi qanun yolu ilə aparmaq üçün xeyli vaxt lazım olacaq, amma indi hər dəqiqə bizim üçün çox qiymətlidir. Bir də ki, mən onun qaçağından qorxuram.

– Əgər onun qaçması mümkün isə, onda keşikçiləri artırmaq sizin işinizdir.

– Müqəddəs ata, mən əlimdən gələn hər şeyi edirəm, mən həbsxana işçilərinə arxayın olmalıyam, amma məhbus sanki bütün keşikçiləri sehirləmişdir. Üç həftə içərisində mən onun keşikçilərinin hamısını dörd dəfə dəyişmişəm, yenə də soldatlar haqqında coza tədbirləri görəbilməyən, ancaq bunun heç bir nəticəsi olmur. Yenə də onun məktublarını içəridən bayıra aparırlar, bayırdan da ona cavab getirirlər, – mən bunun qabağını ala bilmirəm. Axmaqlar! Qanmazlar ona elə vurulmuşlar ki, elə bil o, qadındır!

– Bu çox maraqlıdır, görünür o, fəvqəladə bir adamdır.

– İblisə firıldaqlarda son dərəcə məhərdlidir! Bağışlayın, müqəddəs ata, inanırsınız mı, mən özüm onu istintaq etməyə məcbur olmuşam, çünki bu vəzifəni yerinə yetirən zabit daha tab gətirə bilmir.

– Necə yəni?

– Müqəddəs ata, bunu izah etmək çətindir. Siz birçə dəfə Rivaresin istintaqında olsaydınız, onda görərdiniz ki, o, özünü necə aparır: elə güman etmək olar ki, istintaq aparən zabit canidir, o isə hakim.

– O axı nə eləyə bilər? O, əlbəttə, sizin suallarınıza cavab verməyə bilər, ancaq onun susmaqdan başqa ayrı silahı yoxdur.

– Onun bir də ülgüç kimi iti dili var. Müqəddəs ata, biz hamımız Allahın günahkar bəndəsiyik, bizim çoxumuz vaxtilə səhv etmişdir. Heç kəs istəməz ki, onun bu səhvlərini bütün dünya bilsin. Nə etməli, insan təbiəti belədir. Amma burada iyirmi il əvvəl buraxılan səhvlərin hamısı birdən ortalığa çıxarılır, adamın üzünə çırpılır.

– Yoxsa Rivares istintaq aparən zabitin sirrini açmışdır?

– Bəli. Yazıq oğlan vaxtilə süvari zabiti olanda borca düşüb, polkun kassasından bir az borc pul götürmüşdü...

– Yeni, dövlət pulunu oğurlamışdır?

– Əlbəttə, müqəddəs ata, o çox pis iş tutmuşdur, amma onun dostları dərhal bu pulu yığıb vermiş, işi ört-basdır etmişlər. O yaxşı ailədən idi, o vaxtdan bəri daha heç bir nalayiq iş görməyib. Bir şeyi başa düşə bilmirəm: Rivares haradan bu köhnə biabırçı əhvalatı eşitmişdir? Elə ilk istintaqda bu məsələdən başlamış, həmin zabit rüsvay olmuşdur, özü də ondan kiçik rütbəli adamların yanında! Bunu da edərəkən üzünə elə bir ifadə vermişdir ki, sanki dua oxuyur! İndi bütün leqatlıqda bu barədə danışirlar. Müqəddəs ata, siz birçə dəfə istintaqda olsaydınız, onda, əlbəttə, görərdiniz ki... Ancaq Rivares bunu bilməməlidir. Siz bunları qapı dalından...

Montanelli polkovnikə sarı döndü, üzündə nadir görünən bir ifadə ilə ona baxdı.

– Mən kilsə xidmətçisiyəm, polis agentı deyiləm! – dedi. – Qapı dalından qulaq asmaq mənim vəzifəm dairəsinə daxil deyil.

– Mən... Mən heç bir təhqiredici söz demək istəmədim...

– Mənim fikrimcə, bu məsələnin müzakirəsini davam etdirmək heç bir nəticəyə gətirib çıxarmayacaq. Siz məhbusu yanıma göndərsəniz, mən onunla danışaram.

– Cəsarət edib müqəddəs ataya hörmətlə məsləhət görmək istədim ki, onunla danışmağa heç şey etməsin. O, qətiyyətlə düzələn adam deyil. Nə qədər ki, o, təzə bir hoqqa çıxarmayıb, – qanun maddəsini pozub ondan yaxa qurtarmaq, – həm təhlükəsiz, həm də ağıllı bir hərəkət olardı. Müqəddəs ata, sizin sözlünüzdən sonra mən böyük bir qorxu ilə bu məsələnin üstündə ısrar edə bilmərəm; hər halda, şəhərin əmin-amanlığı üçün bir mənşiyor leqatın qarşısında məsulam...

Montanelli onun sözünü kəsdi:

– Amma mən yepiskopluğumda qanunazidd bir hərəkət olmaması məsələsində Allahın və müqəddəs papanın qarşısında məsulam. Polkovnik, siz dediyinizin üstündə ısrar etsəniz, onda mən kardinallıq imtiyazlarına arxalanmağı özümə vacib biləcəyəm. Mən sülh dövründə bu şəhərdə gizli hərbi məhkəmə qurulmasına yol vermərəm. Mən məhbusu sabah saat onda burada qəbul edəcəyəm, özü də şahidsiz.

Polkovnik narazılıq duyulan bir hörmətlə dedi:

– Müqəddəs ata necə məsləhət bilirsə, elə də olacaqdır.

Sonra donquldana-donquldana öz-özünə: “İnadkarlığa qalanda bunlar ikisi də bir-birinin tayıdır”, – deyib getdi.

Polkovnik dustağın qandalını açıb, saraya aparana kimi, onun kardinala görüşəcəyi haqda heç kəsə bir söz demədi. O öz qardaşı oğluna dedi: "Bu Valaam eşşeyinin müqəddəs övladının qanunla istədiyi kimi rəftar etməsi özü kifayətdir. Bircə elə bu çatışmır ki, soldatlar Rivareslə və onun dostları ilə razılığa gəlib, yolda onu qaçırsınlar".

Qüvvətləndirilmiş mühafizə dəstəsi Ovodu gətirib bir otağa saldı. Montanelli kağızla dolu stolun dalında oturub yazı yazırdı. Birdən Ovodun yadına – vaxtilə keçirdiyi isti yay günü düşdü: o, kabinetdə oturub əlyazmalarını vərəqləyirdi; kabinet də bu otağa çox oxşayırdı. İçəri isti keçməmək üçün onun da pəncərələri örtülmüşdü, küçədə də meyvə satan alverçi "Çiyələk! Çiyələk!" deyə çığırırdı.

Ovod gözləri üstünə düşən saçını qəzəblə geri atıb, üzünə təbəssümlü bir ifadə verdi.

Montanelli başını qaldırıb mühafizə dəstəsinə dedi:

– Siz dəhlizdə gözləyə bilərsiniz.

Serjant yəqin ki, özünü çox pis hiss edərək astadan dedi:

– Müqəddəs ata qoy açıqlanmasın, ancaq polkovnik dustağı çox qorxulu bir adam hesab etdiyindən, belə düşünür ki, yaxşı olar ki...

Montanellinin gözlərində od parıldadı. Lakin o sakit tərzdə təkrar etdi:

– Siz dəhlizdə gözləyə bilərsiniz.

Serjant və soldatlar qorxmuş halda təzim edə-ədə, üzr istəyə-istəyə otaqdan çıxdılar.

Qapı örtüldükdən sonra kardinal dedi:

– Buyurun, əyləşin.

Ovod dinməz-söyləməz oturdu. Montanelli bir az susduqdan sonra dedi:

– Sinyor Rivares, sizə bir neçə sual vermək istəyirəm, onlara cavab versəniz, sizə çox-çox minnətdar olaram.

Ovod gülümsədi:

– İndi mənim ə-ə-əsas məşğuliyyətim v-v-verilən suallara qulaq asmaqdır.

– Və onlara cavab verməməkdir? Mən belə eşitmişəm. Lakin o sualları sizə istintaq aparən məmurular verirdi. Onların vəzifəsi bu idi ki, cavablarınızdan sizə qarşı istifadə etsinlər...

– Bəs müqəddəs atanın sualları?

Kardinal təhqir etmək arzusu sözlərdən çox, sözlərin ifadəsində hiss olunurdu.

Kardinal bunu dərhal başa düşdü. Lakin əvvəlki ciddi, eyni zamanda xoş ifadə onun üzündən silinmədi.

– Mənim suallarım, siz onlara cavab versəniz də, verməseniz də, öz aramızda qalacaq. Onlar siyasi sirlərinizə aid olarsa, siz, əlbəttə, cavab vermərsiniz. Belə olmayanda, mən əminəm ki, biz bir-birimizi qətiyyətlə tanımasaq da, siz bunu şəxsən mənə bir iltifat kimi edərsiniz.

– Mən müqəddəs atanın bütün suallarına cavab verməyə hazırım.

Bu sözləri söyləyərkən onun üzündə görünən ifadə və yüngülcə baş əyməsi, hətta, ən cəsarətli adamı belə xahiş etməkdən çəkindirirdi.

– Hər şeydən əvvəl mənə deyin görüm: sizi silah gətirməkdə təqsirləndirilənlər, siz həmin silahla nə etmək istəyirdiniz?

– S-s-siçovulları öldürmək istəyirdim.

– Nə dəhşətli cavab! Bir-birinin qardaşı olan insanlar sizin əqidənizlə razılığa bilmirsə, onlar sizin nəzərinizdə dönüb siçovul olur?

– O-o-onlardan bəzisi.

Montanelli stulun arxasına söykənib, bir neçə saniyə dustağın üzünə baxdı və birdən soruşdu:

– Sizin o qolunuzdakı nədir?

– Həmin o s-s-siçovulların dişlərinin yeridir.

– Bağışlayın, mən o biri qolunuzu deyirəm: oradakı yara təzədir.

Ovodun nazik və çevik qolu başdan-başa yaralanmışdı, dərisi də soyulmuşdu. O, qolunu qaldırdı. Onun ezilmiş qolu bilək tərəfdən şişmiş və qaralmışdı.

– G-görürsünüz də, mənasız bir şeydir. Müqəddəs atanın mərhəməti sayəsində, – o yenə də yüngülcə baş əydi, – məni tutanda soldatların biri tapdaladı.

Montanelli onun əlini əlinə alıb, qoluna diqqətlə baxdı.

– Bundan axı üç həftə keçib, bəs niyə indi belə pis vəziyyətdədir? Gör necə qızarıb.

– Görünür qandalların ağırlığı çox da elə yaxşı müalicə üsulu olmamışdır.

Kardinal qaşqabağını tökdü:

– Qandalı onlar təzə yaranın üstündən vurublar?

– Ə-ə-əlbəttə, müqəddəs ata! Təzə yara bunun üçün çox əlverişlidir. Köhnə yaralardan nə fayda, onlar ancaq sızıldayacaq. O yaraları bu qayda ilə berk ağrıtmaz olmaz.

Montanelli bir də diqqətlə sualedici nəzərlə Ovoda baxdı, sonra yerindən qalxıb, stolun cərrahiyyə alətləri ilə dolu olan siyirtməsini çəkdi.

– Əlinizi mənə verin, – dedi.

Ovod əlini uzatdı. Onun üzü daş kimi laqeyd idi, Montanelli yaranı yuyub, üsulluca bağladı. Görünür, bu onun vərdiş etdiyi bir işdi.

– Mən həbsxana rəisi ilə qandal barəsində danışaram. İndi yenə də bir sual vermək istəyirəm: siz sonra nə etmək fikrindəsiniz?

– Mənim c-c-cavabım, müqəddəs ata, çox adi bir cavabdır: bacara bilsəm, qaçmaq. Qaçma bilməsəm – ölmək.

– Ölmək niyə?

– Ona görə ki, rəis mənə güllələtməyə müvəffəq olmasa, katorqaya məhkum edəcək, bu mənə yenə də ölümə getirib çıxaracaq. Mənim səhətəmə elə deyil ki, katorqa əzabına tab gətirə bilim.

Montanelli əllərini stola söykəyərək düşünürdü. Ovod onun düşüncəsinə mane olmurdu. O, stulun dalma söykəni gözlərini azca yumdu, əlləri qandaldan açıldığından böyük ləzzət duyurdu.

Montanelli yenə sözə başladı:

– Tutaq ki, siz qaça bildiniz. Onda neylərdiniz?

– Mən bayaq müqəddəs ataya dedim: siçovulları qırardım.

– Siçovulları qırardınız. Deməli, mən sizə indi buradan qaçmağa imkan versəm, – tutaq ki, bu mənim ixtiyarımdadır, – siz öz azadlığınızdən, zorakılığın və qan tökməyin qabağını almaq üçün deyil, ona kömək üçün istifadə edərdiniz.

Divardan İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri asılmışdı. Ovod başını qaldıraraq ona baxdı.

– “Sülh yox, qılınc...”¹. Görürsünüz ki, mən yaxşı bir məclisdəyəm. Mənə qalarsa, tapançanı üstün tuturam.

Kardinal təmkinini pozmadan dedi:

– Sinyor Rivares, mən sizi təhqir etmədim, sizin əqidəniz və dostlarınız haqqında etinasız bir ifadə ilə danışmağı özümə layiq görmədim. Sizin tərəfinizdən də belə bir nəzakət göstəriləcəyinə ümid etməyə mənim haqqım yoxdurmu? Ya bəlkə siz mənə, – ateist bir şəxs centlmen ola bilməz, – deyə düşünməyə vadar etmək istəyirsiniz?

¹ “Sülh yox, qılınc...” – Ovod İsa peyğəmbərin öz şagirdlərinə dediyi bu sözləri istehza ilə yada salır. “Elə fikirləşməyin ki, mən yer üzünə sülh gətirmək üçün gəlmişəm. Mən sülh üçün deyil, qılınc gətirmək üçün gəlmişəm”.

– Mənim l-l-lap yadımdan çıxıb ki, müqəddəs ata centlmenliyi xristianlığın ən ali nemətlərindən biri hesab edir... Sizin Florensiyada etdiyiniz bir moizə yadıma düşdü: siz onda mənimlə, sizin gizli müdafiəçiniz arasında gedən mübahisədən danışdınız.

– Mən elə bu barədə sizinlə danışmaq istəyirdim. Siz bəlkə iltifat buyurub, o zaman mənə qarşı olan qəzəbinizin səbəbini izah edəsiniz? Əgər siz mənə ancaq öz hazırcavablıq oxlarınıza hədəf seçmişdinizsə – bu ayrı məsələ. Sizin siyasi mübarizə üsullarınız – öz işinizdir; bir də ki, biz indi siyasi mübahisəyə girişməmişik. Lakin o zaman mənə elə gəldi ki, sizin mənə qarşı şəxsi bir ədavətiniz var. Əgər bu belə isə, onda deyin görüm: mən sizə bir pislik etmişəmmi, ya belə bir ədavətə yol vermişəmmi, bunu bilsəm çox şad olardım....

Kardinal ona bir pislik etmişdimi?!

Ovod sarıqlı qolunu qaldıraraq boğazına sarı apardı.

Sonra azca gülərək dedi:

– Qoy müqəddəs ata, Şekspiri yadına salsın. Onun pyeslərindən birində belə bir adam var: onun heç kəsə zərəri dəyməyən, xeyirli bir ev heyvanından zəhləsi gedir – bu, erkək pişikdir. Mənim də keşişlərdən, bax, belə zəhləm gedir: cübbəni görəndə d-d-dişim ağrıyır.

– Ah, məsələ ancaq bundan ibarət olsaydı... – Montanelli daha bu barədə danışmağın yersiz olduğunu əli ilə bildirdi. – Hər halda hücum etmək olar, amma faktı təhrif etmək olmaz, – deyə əlavə etdi. – Siz mənim moizəmə cavab verib deyirdiniz ki, guya mən o gizli imza altında gizlənən və mənə müdafiə edən adamın kim olduğunu bilərəm. Bu, düz deyil. Mən sizi qəsdən yalan deməkdə təqsirləndirmirəm, sizin dediyiniz doğru deyildi. Mən hələ indiyə kimi o yazığın adını bilmirəm.

Ovod əvvəl kardinala çox ciddi baxdı, sonra birdən özünü stulun dalına söykəyərək qəhqəhə ilə güldü.

– Ey s-s-s-ancta simplicitas!¹ Onun kim olduğunu necə oldu ki, siz duymadınız? Haçalanmış bir mal dırnağının ləpirini görmədiniz?

Montanelli yerindən qalxdı:

– Deməli, sinyor Rivares, o mübahisənin hər iki hissəni siz yazmışdınız?

Ovod, məsumluq ifadə olunan iri, mavi gözlərilə kardinala baxaraq dedi:

¹ Ey müqəddəs sadəlövhlük!

– Bilirəm, bu, çox pis hərəkət idi. Amma siz bunları deniz ilbizi kimi uddunuz. Mən çox pis iş tutmuşdum, amma bu, çox əyləncəli iş idi.

Montanelli dodağını dişləyərək yenə də oturdu. Söhbətin lap əvvəlindən duymuşdu ki, Ovod onu özündən çıxarmağa çalışır, buna görə hər necə olursa olsun, özünü təmkinli aparmağa çalışırdı. İndi o, polkovnikin açıqlanmağına haqq verirdi. Ovodu hər gün iki saat sorğu-sual edən adamın ağzından söyüş çıxsada, bunu bağışlamaq olar.

Montanelli sakit halda:

– Bu söhbəti kəsək, – dedi. – Mən bu görüşümün əsas səbəbini sizə izah etməliyəm. Bunun səbəbi aşağıdakılardan ibarətdir: burada bir kardinal kimi mənim tutduğum mövqeyə görə, yerli hökumət, sizinlə necə rəftar etmək məsələsinin həllində, mənim rəyimlə hesablaşmalıdır, əlbəttə, əgər mən öz imtiyazlarımdan istifadə etmək istəsəm. Mən bunu ancaq ona görə edirəm ki, sizə qarşı zorakılığa yol verməyim, çünki sizin tərəfinizdən zorakılıq göstərilmədiyi üçün buna ehtiyac olmayacaqdır. Sizi də bura ona görə gətirdirmişəm ki, bilim görüm sizin şikayətiniz var, ya yox. Qandal məsələsini yoluna qoyaram. Bir də ona görə ki, baxım görüm siz necə adamsınız – mənim buna haqqım var.

– Müqəddəs ata, mənim heç bir şeydən şikayətim yoxdur. A la guerre comme a la guerre!¹ Mən məktəbli deyiləm, bilirəm ki, hökumət onun erazisinə qaçaqmalçılıq yolu ilə silah g-g-götürmək üstündə mənim başımı sığallamayacaq. Aydın məsələdir ki, bacardığı qədər bunun qisasını məndən alacaq. O ki, qaldı mənim necə bir adam olmağıma, axı siz bir dəfə mənim öz günahlarımı, bir qədər romantik şəkildə etiraf etdiyimi eşitmisiniz. Yoxsa bu kifayət deyil? Yoxsa siz istəyirsiniz ki, mən bunu bir də təkrar edim?

Montanelli soyuq bir tərzdə dedi:

– Mən sizin sözlünüzü başa düşmürəm.

– Müqəddəs ata yeğin ki, ziyarətə gedən qoca Diyeqonu yaddan çıxarmayıb! – Birdən o, ifadə tərzini dəyişdi, Diyeqonun səsi ilə sözləri uzada-uzada dedi: – Mən zavallı bir günahkaram.

Montanellinin əlindəki karandaş titrədi. O yerindən qalxıb dedi:

– Bu, lap həddini aşdı!

Ovod gülüb başını geri atdı, otaqda gəzişən kardinalı gözllərlə müşahidə etməyə başladı.

Montanelli onun qarşısında dayanıb dedi:

– Sinyor Rivares, siz mənimlə ehlə rəftar etdiniz ki, qadın tərəfindən doğulan heç bir insan ən qəddar düşmənilə də belə rəftar etməz. Siz mənim dərdimə nüfuz etdiniz, sizə yaxın olan adamın əzablarından özünüze oyuncaq və gülməli bir şey qayırdınız. Sizdən bir də xahiş edirəm, deyin görüm; mən sizə bir pislik eləmişəm? Əgər eləməmişəm, bes onda niyə mənimlə belə amansız rəftar etdiniz?

Ovod kreslonun arxasına söykəndi; onun üzündə incə, soyuq və qəribə bir təbəssüm göründü.

– Müqəddəs ata, bu, mənə olduqca g-g-gülməli göründü: siz mənim sözlərimdən ehlə həyəcanlandınız ki... Bir də bunlar mənə bir qədər köçəri sirkə xat-t-ırlatdı...

Montanellinin rəngi ağardı; o üzünü çevirib zəngi çaldı, içəri girən keşikçilərə dedi:

– Dustağı apara bilərsiniz.

Onlar gedəndən sonra Montanelli stolun yanında oturdu; onun bütün bədəni vərdiş etmədiyi qəzəbdən titrəyirdi. Sonra yeparxiyasındakı məhəllə keşikçilərinin göndərdiyi haqq-hesab dəftərlərini götürdü, lakin bir az sonra onları geri itələdi, stola sarı əyilib, əlləriylə üzünü örtüdü. Ovod sanki öz qorxunc kölgəsini burada qoyub getmişdi.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Montanellinin açıqlanması – verdiyi vədi yerinə yetirməyə mane olmadı; dustağın yaralı qollarına qandal vurulmasına ehlə qətiyyətlə etiraz etdi ki, yazıq polkovnik lap başını itirdi, narazı halda əlini yelləyərək, qandalların tamam çıxarılması üçün sərəncam verdi.

O deyinə-deyinə adyutanta deyirdi:

– Kim bilir ki, müqəddəs ata daha nələrə etiraz edəcək. O, balaca bir əl qandalını rəhmsizlik hesab edirsə, yeğin ki, çox keçməz, demir barmaqlıqlar əleyhinə də dava qaldırar, ya da tələb edər ki, mən Rivaresə yeməyə deniz ilbizi və yerdombalanı verim! Mən cavan olanda canı canı idi. Onlarla bir canı kimi rəftar edilərdi. Onda heç kəs xainin oğrudan yaxşı olduğunu deməzdi. Amma indi qiyamçılar dəb düşüb, müqəddəs atanın da, deyəsən, ürəyindəndir ki, bütün bu cür dələduzların işinə rəvac versin.

¹ Mühəribədə – mühəribədə olduğu kimi (*frans.*), yəni şəraitə görə iş gör.

Adyutant əlavə etdi:

– Mən başa düşə bilmirəm, o, niyə bu şeylərə qarışır?! O papa leqatı deyil, onun mülki və hərbi işlərə qarışmağa heç ixtiyarı yoxdur. Qanunla...

– Qanundan danışmağına dəyərmimi! Müqəddəs ata həbsxanaların qapısını açıb, bütün əclaf liberal quldur dəstəsini buraxandan sonra qanuna hörmət gözləmək olmaz! Bu, tamamilə ağılsız bir hərəkətdir! Monsinyor Montanelli də buna görə öz hökmünü göstərir. O, hələ mərhum papanın sağlığında özünü xeyli qabağa vermişdi, indi ən birinci şəxsiyyət olmuşdur. Dərhal yeni papanın qılığına girib, onun sevimişi oldu, indi də ağına gələni eləyir. Mən onunla kəllə-kəlləyə gələ bilərəm?! Bəlkə də o, Vatikandan gizli təlimat alıb, – kim bilir! İndi hər şey baş-ayaq olub. Heç bilinmir, sabah nələr olacaq. Keçmiş zamanlarda adamlar bilirdi ki, nəyə arxalansınlar, amma indi...

...Ovod şiddətli əsəb coşqunluğu içində az qalmışdı özündən getsin, bu vəziyyətdə də qalaya qayıtdı. Montanelli ilə olan görüşdə səbri tükənmişdi. Bu görüş bir an da davam etsəydi, o daha davam gətirə bilməyəcəkdi.

Köçəri sirk haqqında dikbaşlıqla söylədiyi son sözlər – tam ümid-sizlik dəqiqələrində onun ağızından çıxmışdı: bu görüşü hər necə olsa bitirmək lazımdı, çünki bu, beşcə dəqiqə də davam etsəydi, göz yaşları ilə qurtara bilərdi.

Bir neçə saatdan sonra onu yenə də istintaqa çağıranda, o bütün verilən suallara ancaq əsəbi qəhqəhələrlə cavab verdi. Axırda polkovnik səbri tükəndiyindən, daha özünü saxlamayıb söyüşə başlarkən, Ovod elə bərkədən güldü ki, heç ömründə belə gülməmişdi. Bədbəxt polkovnik acığından zəncir çeynəyirdi, itaətdən çıxan dustağı olmazın cəzalar verəcəyi ilə hədələyirdi; axırda o da, Cems Berton kimi belə bir nəticəyə gəldi: bunun üçün bu qədər vaxt itirməyin və əsəbiləşməyin mənası yoxdur, çünki əqli delilləri çox az qavraya bilən adamı, onsuz da, heç bir şeyə inandırmaq olmaz.

Ovodu yenə öz kamerasına apardılar; o, ot döşək üstündə uzandı. Şiddətli həyəcədən sonra onda həmişə tutqun, ümitsiz bir əhvali–ruhiyyə yaranırdı: indi o yenə də bu vəziyyətdə idi. Axşama kimi tərpenmədi, hətta düşünmədi də, eləcə uzanıb qaldı. Səhərki coşqunluqdan sonra o, qərribə, həm də hissiz bir hal keçirirdi; onun öz iztirabı indi ona kənar bir şey kimi görünürdü və sanki ona çoxdan bəri həyatdan məhrum olmuş ağır, biçimsiz bir kütlə kimi təzyiq edirdi. Bir də ki, əslinə qalanda, bu

işlərin necə qurtaracağına nə əhəmiyyəti vardı? Bu vəziyyətdə onun üçün, hiss etməyə qabil olan hər bir məxluq kimi, birçə şeyin əhəmiyyəti vardı: o da, bu dözülməz əzabdan xilas olmaq idi. Lakin bu əzab – şəraitin dəyişməsi, hiss etmək qabiliyyətinin ölməsi ilə qurtaracaqdı, – bu ikinci dərəcəli bir məsələ idi. Bəlkə də qaça biləcəkdi, ya bəlkə onu öldürəcəklər, – ancaq padreni bir daha görməyəcəkdi. Qalan məsələlər mənasız, boş şeydi, nahaq yerə üreyi parçalamaqdı.

Nəzarətçi ona axşam yeməyi gətirdi. Ovod ona ağır, laqeyd bir nəzərlə baxdı:

– Saat neçədir?

– Saat altıdır. Cənab, mən sizə yemək gətirmişəm.

Ovod pis iy verən, bayat, soyumuş xörəyə nifrətlə baxıb üzünü yana çevirdi. O özünü yalnız mənəvi cəhətdən pərişan deyil, fiziki cəhətdən də xəstə hiss edirdi, buna görə, gətirilən xörəyə baxanda onun üreyi bulanırdı.

Soldat tələsə-tələsə dedi:

– Siz yeməseniz xəstələnersiniz. Heç olmasa bir parça çörək yeyin, o sizin kefinizi bir az açar.

Bu sözləri, boşqabdan bir parça islanmış çörək götürərək, qərribə bir ciddiyyətlə dedi. Birdən Ovodda konspiratorluq hissi oyandı: o dərhal başa düşdü ki, çörəkdə nəse gizlədilmişdir.

Etinasız halda:

– Qoyun qalsın, – dedi, – sonra yeyərəm. Qapı açıqdı. Ovod bilirdi ki, onların danışdığı hər sözü pilləkəndə duran serjant eşidir.

Qapı yenidən bağlandı. Qapıdakı deşikdən daha heç kəsin baxmadığına arxayın olduqdan sonra çörəyi götürüb ehtiyatla parçaladı. Çörəyin içindən xırdaca kağıza bükülmüş bir dəstə nazik mişar çıxdı; kağıza bir neçə kəlmə söz yazılmışdı. Kağızı çox diqqətlə hamarlayıb, kameranı azca işıqlandıran çırağa sarı tutdu. Sözlər çox xırda yazılmışdı, kağız elə nazik idi ki, orada yazılan sözləri oxumaq heç də asan deyildi.

“Qapı açıqdır. Aysız gecədir. Pəncərənin barmaqlığını mümkün qədər tez mişarlayın, saat iki ilə üç arasında yeraltı yol ilə gəlin. Biz hazırıq, bəlkə də ayrı fürsət ələ düşmədi”.

Ovod kağızı əlində özdi. Deməli, hər şey hazırdır, o ancaq pəncərənin dəmir barmaqlığını mişarlamalıdır, xoşbəxtliyə bax ki, qandalları açmışlar! Daha onları mişarlamaq lazım deyil, buna artıq vaxt sərf olunmayacaq. Barmaqlıqda mişarlamalı neçə dəmir çubuq var? İki, dörd:

hər birini də iki yerdən mişarlanmaq lazımdır: hamısı səkkiz eləyir. O, cəld olsa bunun öhdəsindən gələr... Cemman ilə Martini bu işi nə tez düzəltilmişlər! Nə tez paltar, pasport, otaq hazırlamışlar! Onlar bunu yerinə yetirmək üçün at kimi işləməli idilər... Amma, yenə də Cemmanın planı qəbul edilmişdir. Ovod öz axmaqlığına güldü: plan onunku idi, ya başqasının, – sanki bunun bir əhəmiyyəti vardı, hər kimin olur olsun, tək yaxşı plan olsun! Eyni zamanda bu, onun üçün çox xoş idi: yeraltı yoldan istifadə etmək ilk dəfə Cemmanın ağına gəldi, yoxsa qaçaqmalçılar kəndir nərdivanla enməyi təklif edirdilər. Cemmanın planı həm çətin, həm də mürəkkəbdi, çətin və mürəkkəb olsa da şərqdəki divarın o biri tərəfində duran keşikçilərin həyatı təhlükə qarşısında olmayacaqdı. Buna görə, bu iki plan ona təqdim olunanda, o tərəddüd etmədən Cemmanın planını qəbul etdi.

Bu plana görə, onlara rəğbət bəsləyən “Circırama” adlı keşikçi firsət düşən kimi, yoldaşlarının xəbəri olmadan, həyətdəki dəmir qapını açmalı, sonra açarı getirib yenə də qarovulxanadakı mismardan asmalı idi: həbsxana həyətidən, sədd altındakı yeraltı yola bu dəmir qapıdan keçib getmək olurdu. Ovod da, həyət qapısının açıq olduğunu bilən kimi, pəncərə barmaqlığını mişarlamalı, sonra da köynəyini parçalayıb şümlərdən kəndir düzəltməli, bu kəndirle həyətin şərqi tərəfdəki divarın üstünə düşməli idi. Hər dəfə keşikçi o biri tərəfə baxanda, divarın üstü ilə iməkləyə-iməkləyə sürünməli, lakin keşikçi bu biri tərəfə baxanda, üzüstə yerə yatıb tərpenməməli idi. Divarın cənub-şərqi tinində kiçik bir qüllə vardı. Qüllənin yarıuçuq divarına sarınmış qalın sarmaşığı onu tamamilə uçulub tökülməkdən saxlayırdı. Divardan tökülmüş daşlar həbsxana həyətidə, qüllənin lap dibində yığılıb qalmışdı. Ovod sarmaşığından yapışa-yapışa bu daşlarla həyətə enməli, sonra da qifilsiz dəmir qapını yavaşca açmalı, səddin altındakı yola bitişən yeraltı tunelə getməli idi. Bir neçə əsr əvvəl bu tunel qalanı yan tərpedə olan qüllə ilə birləşdirirdi. İndi ondan heç kəs istifadə etmirdi, onun bəzi yeri uçulub yolu tutmuşdu. Ancaq qaçaqmalçılar dağın döşündə, çox diqqətlə gizlədilmiş bir deşik olduğunu bilirdilər, bu deşiyi onlar tunelə qədər qazıb açmışdılar. Qadağan edilən malların çox vaxt həftələrlə qala səddinin lap yaxınlığında saxlandığını heç kəs güman etmirdi, gömrülxana məmurları işə gedib gözləri hiddətlə parıldayan, qaraqabaq dağlıların evini çox diqqətlə axtarırdılar. Ovod bu deşikdən dağın döşünə çıxmalı, oradan da müəyyən edilmiş yerə getməli idi. Martini və bir nəfər qaçaqmalçı

onu həmin yerdə gözləyəcəkdilər. Axşam yoxlamasından sonra həyət qapısının qifilini açmaq heç də həmişə mümkün deyildi. Pəncərədən də aydınlıq gecə də enmək olmazdı, çox ehtimal ki, keşikçi görə bilərdi. Deməli, bu gün onun müvəffəqiyyət qazanması üçün hər cür imkan vardı, belə bir fürsəti əldən vermək olmazdı.

Oturub çörək yeməyə başladı; indi heç olmasa çörək onu həbsxana xörəkləri kimi iyrendirmirdi. Qüvvəsini mühafizə etmək üçün bir şey yeməli idi. Sonra bir az yatmaq istədi. Barmaqlığı saat ondan qabaq mişarlamaq olmazdı, bu təhlükəli idi, iş də çox ağır işdi.

Deməli, padre hər halda onun qaçmasına imkan yaratmaq fikrində imiş! Bax, bunu padredən gözləmək olardı. Lakin Ovod buna razı olmazdı. Hər şeyə razı olsa da, buna razı olmazdı! O qaçsa da, yoldaşlarının köməyi ilə qaçmalı idi. Keşişin köməyini qəbul etməyəcəkd.

Nə istidir! Yəqin tufan olacaq! Hava gör necə ağırdır, bürküdür! O, sarıqlı sağ qolunu balış yerinə başının altına qoyub, ot döşək üstə narahat halda çırpınırdı. Sonra da qolunu başının altından götürdü. Qolu elə bil od tutub yanırdı. Gör necə də sanca-sanca ağrıyır! Bütün köhnə yaraları da sızıldamağa başladı... Onlara nə olub?.. Belə də mənasız şey olar! Bu, mütləq havadandır, tufan olacaq, ona görədir! İşə başlamadan əvvəl, o bir az yatıb dincəlməlidir.

Səkkiz dəmir çubuq... hamısı da yoğun, hamısı da möhkəm! O hələ nə qədər mişarlamalıdır! Yəqin ki, az qalıb! Gör nə vaxtdandır mişarlayır, lap çoxdandır, ona görə də qolu ağrıyır... Lap sümüyünə, iliyinə kimi ağrıyır! Amma bu işdən çətin ki, belə ağrı əmələ gəlsin. Axsaq ayağı da qolu kimi sancır... Bu da barmaqlığı mişarlamaqdandır? Cəld ayağa qalxdı. Yox, o, yatmayıbmış. Gözləri açıq ola-ola yuxu görmüş: guya barmaqlığı mişarlayır, amma barmaqlığa heç əl dəyməyib. Budur, pəncərədən görünür, yenə də əvvəlki kimi möhkəmdir. Uzaqda qüllə saati onu vurdu. İşə başlamaq lazımdır.

Qapıdakı deşikdən bayıra baxdı; ona göz qoyan yox idi: döşündə gizlətdiyi mişarlardan birini çıxartdı.

Yox, ona heç bir şey olmayıb – heç bir şey?! Bu ancaq xəyaldır. Böyründəki ağrı mədə pozğunluğundandır, soyuq dəyməyəndir, ya buna oxşar bir şeydir. Üç həftəlik iyirənc həbsxana həyatından, həbsxana havasından sonra belə bir şeyin olması heç də təəccüblü deyil. Bütün bədənində olan bu sancılı ağrılar, nəbzinin tez-tez vurması da qismən əsəbdən, qismən də çox oturmaqdandır. Bəli, bəli, elədir ki, var.

Hamısına səbəb çox oturmaqdır. Bir səfehliyə bax ki, bunu övvəldən düşünməmişdir.

Bir az oturmaq lazımdır. Onda ağrı kəsilir, o da təzədən işə başlar. Bir-iki dəqiqədən sonra hamısı keçib-gedər.

Sakit oturmaq lap pisdir. Oturanda ağrı ona daha çox əzab verir. Dəhşətdən onun rəngi ağardı. Yox, qalxıb işə başlamaq lazımdır. Xəstəliyə görə fikir verməyəsən. Ağrını hiss edib etməmək adamın iradəsindən asılıdır: o, ağrını hiss etmək istəmir, ağrını dayanmağa məcbur edir.

Yenə də ayağa qalxdı, aydın bir səsle dedi:

– Mən xəstə deyiləm. Mənim xəstələnməyə vaxtım yoxdur. Mən görə bu barmaqlığı mişarlayıb qurtaram. Mən xəstələnmə bilmərəm.

Barmaqlığı mişarlamağa başladı.

On birə on beş dəqiqə işləyib, on birin yarısıdır, on birə on beş dəqiqə qalıb... O elə bir ucdan mişarlayırdı... Hər dəfə mişar dəmirə dəyib cingildəyəndə, elə bil kim işə onun bədəninə, beyninə mişarlayırdı. Gülümsəyərək öz-özünə dedi: “Kim tez mişarlanacaq? Mən, ya barmaqlıq?” Dişlərini qıcıyaraq yenə də mişarlamağa başladı.

On ikinin yarısı. O yenə də mişarlayır, lakin onun əli şişmişdir, keyimışdir, mişarı güclə tutur... o dayanıb dincələ bilməz: bu lənətə gəlmiş aləti əlindən yerə qoydumu, bir də götürüb işə başlamağa gücü çatmaz.

Qapının dalından keşikçinin ayaq səsi eşidildi, qapının tininə tüfəng qundağı döydi. Ovod dayandı, mişarı əlindən buraxmadan dönüb baxdı. Yoxsa duyuq düşmüşlər?

Qapıdakı deşikdən atılan balaca, girdə bir şey yerə düşdü. Ovod mişarı kənara qoyub öyildi ki, onu götürsün. Yerə düşən yumurlanmış kağız idi.

Yoxuşdan keçmək nə uzun çəkdi, qara dalğalar da onu hər tərəfdən döyücləyirdi... Onlar necə də qaynaya-qaynaya uğuldayırdı.

– Hə də! O ancaq yerə düşən kağızı götürmək üçün öyilmişdi! Onun başı bir azca hərləndi. Adam öyiləndə başı çox vaxt hərlənir. Bir şey olmayıb. Heç bir şey!

Yumurlanmış kağızı yerdən götürüb işığa apardı, səliqə ilə açdı.

“Hər necə olsa bu gecə gəlin. Sabah “Circirama”-ni başqa yerə aparacaqlar. Bu, bizim son imkanımızdır”.

Bu kağızı da, o biri kağız kimi möhv etdi, mişarı götürüb sört, amansız bir fədakarlıqla yenə işə başladı.



Saat birdir. Üç saatdir ki, əlləşir. Barmaqlığın səkkiz çubuğundan altısı mişarlanıb. İkisi də mişarlansa pəncərədən çıxıb bilər.

Əvvəllər özündən getməsi, bu dəhşətli xəstəlik yadına düşdü. Bu, sonuncu dəfə yeni il ərəfəsində olmuşdu. Vaxtilə keçirdiyi beş gecəni xatırlarkən bütün bədəni titrədi. Lakin onda bu xəstəlik birdən başlamışdı.

Mişar əlindən yerə düşdü: qeyri-təbii bir hərəkətlə əllərini yuxarı qaldırdı, ateist olandan bəri ilk dəfə dua etməyə başladı. Boşluğa üz çevirdi, ayrılıqda heç kəsə, lakin dünyada hər şeyə müraciət edərək, böyük bir fədakarlıqla dua etdi.

"Bu gün yox! Qoy sabah xəstələnim! Hər şeyə dözərəm, – ancaq sabah olsun: bu gün yox!"

Əllərilə gicgahlarını sıxıb, bir az sakit dayandı. Sonra mişarı götürüb yenə də işə girişdi.

İkinin yarısı. Axırncı dəmiri mişarlamağa başladı. Köynəyinin qolu cırılib parça-parça olmuşdu. Dodaqlarında qan göründü, gözlərini qanlı duman bürüdü, tər alından sel kimi axırdı, amma elə hey mişarlayırdı...

Montanelli ancaq səhər açılında yata bildi. Yuxusuz gecənin əzabı onu lap əldən salmışdı. Bir az rahat yatdı. Sonra yuxu görməyə başladı.

Əvvəl bu gördüyü şeylər tutqun, qatmaqarışq xəyallardı: bir-birindən fantastik, qırıq-qırıq surətlər bir-birinə qarışaraq sürətlə ötüb keçirdi. Bu xəyali şeylərdə əzab, mübarizə, ağlasığmayan dəhşət hiss olunurdu. Sonra yuxuda yuxusuz qaldığını görüb; bu, uzun illər boyu onu didib gəmirən, adət etdiyi qorxunc bir yuxu idi. Bunu yuxuda görse də, bu şeyin ilk dəfə yuxusuna girmədiyini dərk edirdi.

Ona elə gəlirdi ki, böyük, boş bir yerdə gəzib dolaşır, uzanıb yatmaq üçün özünə sakit bir yer axtarır. Adamlar hər tərəfdə o yan-bu yana gedib-gəlir, danışır, gülür, çığırır, dua ələyir; kilsə zəngi çalır, cürbəcür metal alətlərə vura-vura səs çıxarırlar. Bu adamlardan kənara çəkilir, bu hay-küyden bir qədər uzaqlaşır, gah yaşıl ot üstündə, gah taxta skamyada, gah da daşın üstündə uzanır. Gözlərini yumur, əllərini gözünün üstünə qoyur ki, işıq mane olmasın, öz-özünə deyir: "İndi yataram". Lakin adamlar yenə bərkdən danışa-danışa, fəryad edə-edə ona yaxınlaşır. Onu öz adı ilə çağırırlar, çığırırlar, ona deyirlər: "Ayılın, tez olun, ayılın, siz bizə lazımsınız!"

Budur, o, böyük bir saraydadır, sarayın dəbdəbə ilə bəzənmiş çoxlu otağı var, otaqlarda çoxlu çarpayı, divan, yumşaq, alçaq taxtlar qoyulmuşdur. Hava qaralır, o öz-özünə deyir: "İndi burada sakit bir yer tapıb doyunca yataram". Qaranlıq bir otaq seçib uzanır, lakin birdən otağa əli lampalı adamlar girir, lampanın gur işığı onun gözünü qamaşdırır, kim isə onun başı üstündə çığırır: "Qalxın, sizi çağırırlar!"

Yerindən qalxır, ölümcül halda yaralanmış heyvan kimi, səndələyə-səndələyə, büdrəyə-büdrəyə otaqdan çıxır. Saat biri vurur, bilir ki, gecə yarı olub. Qiymətli, qısa gecənin yarısı ötüb keçib! İki, üç, dörd, beş... Saat altıda bütün şəhər oyanacaq, sakitlik qurtaracaq.

O biri otağa keçir, çarpayıda uzanmaq istəyəndə, kim isə bəlişdən baş qaldırıb çığırır: "Bu mənim çarpayımdır". O da məyus halda geri çəkilir.

Saatlar bir-birinin ardınca keçib gedir, lakin o elə hey otaqdan otağa, dəhlizdən-dəhlizə, evdən-evə keçir. Budur, səhər açılır. Mənfur dan yeri bozara-bozara, oğrun-oğrun yaxınlaşır. Saat beşi vurur. Gecə ötüb keçdi, o yatıb dincələ bilmədi. Ah, belə dəhşət olar? Yenə birçə gün... birçə gün də!..

Budur, o, ucu-bucağı görünməyən tağlı, alçaq, uzun bir yeraltı dəhlizdədir. Bütün dəhliz ildırım kimi parlaq lampalarla, çilçıraqla işıqlanmışdır. Şəbəkəli tavandan gülüş, şən musiqi və rəqs səsləri gəlir. Yuxarıda, onun başı üstündə, canlı insanlar aləmində, yəqin ki, bayram şənliyidir! Ah, gizlənib yatmaq üçün bir yer tapa bilsəydi! Lap balaca bir yer, qoy lap qəbir olsun! Bunu deyəndə ayağı bir qəbirin kənarına ilişir. Qəbirdən ölüm və kif qoxusu gəlir. Nə olar ki! Təki uzanıb doyunca yata bilsin!

Qledisin çığırması eşidilir:

– Bu, mənim qəbrimdir!

Qledis başını çürümüş kəfəndən çıxarıb qaldırır, bərəlməmiş gözlərlə ona baxır.

O diz çökür, yalvara-yalvara əllərini ona uzadır:

– Qledis! Qledis! Heç olmasa mənə bir az yazığın gəlsin! İcazə ver, mən də ora girim, yanında olan boş yerdə yatım! Mən sənin sevgini istəmirəm. Sənə toxunmayacağam, danışmayacağam. İcazə ver, ancaq sənin yanında uzanıb yatım! Əzizim, çoxdandır yatmıram! Mən daha buna birçə gün də davam gətirə bilmərəm. Işıq qəlbimi yandırır, hay-küy bəynimi toza döndərir. Qledis, icazə ver, sənin qəbrinə girib yatım!

İstəyir ki, onun kəfəni ilə gözlərini örtsün. Qadın geri çəkilir, dəhşətlə çıxır:

– Bu küfrdür! Sən axı keşişsən!

Oradan da çıxıb gedir, çox gəzir, axırda gəlib dəniz sahilinə, son dərəcə işıqlanmış, otsuz, ağacsız, çılpaq bir qayaya çatır. Su həzin-həzin inildəyir, yalvara-yalvara dinclik istəyir.

– Ah, dənizin mənə yazığı gələr. Axı o özü də yorulub əldən düşüb, yata bilmir.

Bu zaman Artur dənizin girdabından çıxıb, bərkdən deyir:

– Dəniz mənimdir!

– Müqəddəs ata, siz xəstələnmişsiniz?

Montanelli o saat yuxudan ayıldı. Qapı döyülürdü. Cəld qalxıb qapını açdı. Montanellini oyatmağa gələn xidmətçi onun üzündəki dəlicəsinə şəfqətliyi görüb dedi:

– Müqəddəs ata, siz xəstələnmişsiniz?

Montanelli əllərini alınına qoydu.

– Yox, yatmışdım, siz məni diksindirdiniz.

– Bağışlayın, müqəddəs ata, hava işıqlananda mənə elə gəldi ki, siz gəzirsiniz, elə bildim ki...

– İndi saat neçədir?

– Saat doqquzdur. Polkovnik gəlib, sizi görmək istəyir. Deyir ki, çox mühüm xəbər gətirmişəm, müqəddəs atanın yuxudan tez durduğunu bildiyimdən...

– O məni aşağıda gözləyir? Bu saat gəlirəm.

Geyinib aşağı düşdü.

Polkovnik dedi:

– Qorxuram ki, belə bir vaxtda müqəddəs atanın yanına gəlməklə qaydanı pozmuş olam.

– Əminəm ki, elə mühüm bir şey olmamışdır.

– Çox mühüm bir hadisə baş vermişdir: Rivares az qala qaçacaqmış.

– Qaçma bilməmişsə, deməli, mühüm bir hadisə baş verməmişdir. Bu necə olub?

– Onu həyətdəki dəmir qapının qabağında tapıblar. Gecə saat üçdə keşikçilər həyəti gəzəndə, soldatlardan birinin ayağı yerdə bir şeyə toxunur. Fənər getirib baxanda görürlər ki, Rivaresdir. O özündən getmiş halda, dəmir qapının lap qabağında, yol üstündə, köndələninə yığılıb

qalıbmış. Elə o saat haray salıblar. Gəlib məni yuxudan oyatdılar. Mən gedib onun kamerasına baxdım, gördüm ki, barmaqlığın dəmir çubuqları mişarlanmış, pəncərədən də, alt paltarından düzəldilmiş kəndir asılmışdır. Rivares bu kəndirle aşağı enmiş, divarın dibi ilə sürünə-sürünə getmişdir. Yeraltı yolun dəmir qapısı açıqdı. Güman etmək olar ki, keşikçilər satılıbmış.

– O həyətdəki qapısının qabağına necə getmişdir? Divarın üstündən yığılıb ezilməmişdir?

– Mən də əvvəl elə düşünürdüm: amma həbsxana həkimi onda heç bir ezilən yer tapmadı. Dünən keşik çəkən soldat deyir ki, axşam Rivaresə yemək gətirəndə o, xəstə idi, heç bir şey yemədi. Bu, ola bilməz. Xəstə bir adamın belə dəmir barmaqlığı mişarlaması, belə bir divarın üstü ilə sürünü-sürünə getməsi mümkün olan şey deyil! Bu, ağıla sığmır!

– O özü bir söz deyirmi?

– Müqəddəs ata, o özündən getmişdir.

– Hələ indiyə kimi ayılmayıb?

– Hər dəfə elə bil ki, bir az ayılır, zarıldaıyır, sonra yenə də huşunu itirir.

– Bu, çox qəribədir. Bəs həkim nə deyir?

– Heç həkim özü də bilmir ki, nə desin. Rivaresin ürəyində heç bir xəstəlik tapa bilmir: ancaq ürək xəstəliyi ilə onun belə bir vəziyyətə düşməsinə izah etmək olar. Hər halda bu xəstəlik necə xəstəlikse, onu lap qaçanda qəfildən tutub. Mənə qalırsa, güman edirəm ki, o Allahın qəzəbinə gəlmişdir.

Montanelli qaşqabağını tökdü.

– İndi siz ona nə etmək istəyirsiniz?

– Bu məsələ yaxın günlərdə həll olunacaq. Hələ ki, bu mənə yaxşıca dərs oldu. Qandalları açmağın, – müqəddəs ata, məni bağışlayın – neticəsi, bax, budur!

Montanelli onun sözünü kəsdi:

– Mən əminəm ki, o nə qədər xəstədir, siz hər halda ona qandal vurmayacaqsınız. Belə bir vəziyyətdə olan adam, çox çətin ki, yenə qaçmağa təşəbbüs eləsin.

Polkovnik gedəndə mızıldana-mızıldana öz-özünə dedi: “Mən çalışaram ki, bu hadisə bir daha baş verməsin. Qoy müqəddəs ata öz sentimental sayıqlamaları ilə lap boğulub partlasın, – mənim üçün bunun

heç əhəmiyyəti yoxdur. Rivares indi lap möhkəm buxovlanıb, o, xəstə olsa da, olmasa da, mən bu qandalı açmayacağam”.

– Bu, axı necə olub? Necə olub ki, lap son dəqiqədə, hər şey hazır olandan sonra, həyət qapısının qabağında özündən gedib? Elə bil kim isə onunla pis bir zarafat edib!

Martini dedi:

– Məncə bunun yeganə bir səbəbi var. O da Rivaresin ürəkkeçmə xəstəliyidir. Gücü çatana qədər bununla mübarizə etmiş, sonra da, həyətə enəndə lap taqətdən düşüb, huşunu itirmişdir.

Markone çubuğunun külünü acıqlı-acıqlı çırparaq dedi:

– Hər necə olubsa, daha iş işdən keçib. Biz daha heç bir şey eləyə bilməyəcəyik. Yazıq!

Martini də yavaşcadan bu sözü təkrar etdi:

– Yazıq! – O özü də birdən başa düşdü ki, Ovodun yoxluğu ilə dünya onun üçün də boşaldı və qaranlıq oldu.

Markone otağın o biri başında tənha oturan Cemmanı gözlərilə göstərərək soruşdu:

– Bəs o, nə fikirdədir? – Cemma əllərini dizləri üstünə qoyub, boşluqlara baxır, qarşısında heç bir şey görmürdü.

– Soruşmamışam. Bu əhvalatı eşidəndən bəri heç danışmır. Yaxşısı budur ki, biz indi onu narahat etməyək.

Cemmanın sanki onların otaqda olduğunu duymurdu. Martini ilə Markone yavaş-yavaş danışdı, elə bil otaqda meyit vardı. Bir neçə dəqiqə sıxıntılı sükut içində keçdi. Markone yerindən qalxıb çubuğunu cibinə qoydu:

– Mən gecə qayıdıb gələrəm, – dedi.

Lakin Martini əlini qaldırıb onu saxladı:

– Getməyin, mənim yenə də sizinlə danışılacaq sözüüm var. – Səsinə daha da alçaldaraq sözüne davam etdi: – Siz bu fikirdəsiniz ki, doğrudan da, daha ümid yeri yoxdur?

– Mən bilmirəm, daha ümid yeri haradan olsun?! Onu qaçıрмаğa ikinci dəfə təşəbbüs etmək mümkün deyil. O öz öhdəsinə düşən işi yerinə yetirəcək qədər sağlam olsa da, biz öz üzərimizə düşən işi yerinə yetirə bilmərik. Qaladakı bütün keşikçiləri dəyişdirirlər, onların bu işdə əli olduğundan şübhələnilir. “Cırcırma” bir daha qalaya düşə bilməyəcək – bunu yəqin bilməlisiniz.

Martini birdən soruşdu:

– Siz necə düşünürsünüz: o, sağalandan sonra, biz keşikçilərin diqqətini cəlb edib, onu azad edə bilərikmi?

– Keşikçilərin diqqətini cəlb etmək? Siz nə demək istəyirsiniz.

– Mənim ağıma belə bir fikir gəlib: Corpus Domini günü¹ mərasim qalanın qabağından keçəndə, mən birdən polkovnikin qabağını kəsib gülləni onun sifətinə çaxaram, onda bütün keşikçilər tökülüb məni tutmaq istəyəcək, böyük bir çaxnaşma düşəcək: bu zaman siz və sizin yoldaşlarınız Rivaresi azad edə bilərsiniz. Mənim bu fikrim hələ heç plan şəklində düşməyib. Bu, indicə ağıma gəldi.

Markone çox ciddi halda dedi:

– Bunu təşkil etmək çox çətindir. Əlbəttə, müvəffəqiyyət qazanmaq üçün bu barədə əsaslı surətdə fikirləşmək lazımdır. Ancaq... – Markone sözünü kəsib Martiniyə baxdı, – bunu düzəltmək lap mümkün olsa da, siz polkovniki güllə ilə vurmağı boynunuza götürürsünüzmi?

– Boynuma götürərəmmi? Siz Cemmaya bir baxın!

Başqa bir sözə daha ehtiyac yox idi. Bununla da nə lazımsa hamısı deyilmişdi. Markone dönüb Cemmaya baxdı.

Söhbət başlandı bəri o, heç yerindən tərpənməmişdi. Onun üzündə ölüm kölgəsindən başqa ayrı heç bir şey yox idi: nə şübhə, nə qorxu, nə də izzət. Ona baxanda qaçaqmalçının gözləri yaşla doldu.

O, eyvanın qapısını açanda dedi:

– Tez olun, Mikele. Ancaq siz ikiniz hələ gücdən düşməmişsiniz. Hələ bir yığın iş qalıb.

Mikele, dalınca da Cino eyvana çıxdı. Mikele:

– Mən hazırım, – dedi. – Mən ancaq sinyoradan soruşmaq istədim ki...

Mikele Cemmanın yanına qayıtmaq istədi. Lakin Martini onun qolundan dartdı:

– Onunla işiniz olmasın. Tək qalsa yaxşıdır.

Sonra Markone əlavə etdi:

– Onu sakit buraxın! Bizim verdiyimiz təsəllinin heç bir köməyi olmayacaq. Allah özü görür ki, bu, bizim hamımız üçün necə ağır müsi-bətdir! O zavallı üçün bu daha da ağırdır.

¹ Corpus Domini günü – katolik kilsəsinin ən təntənəli bayramlarından biri

BEŞİNCİ FƏSİL

Ovod bir həftə çox ağır halda yatıb qaldı. Onun xəstəliyi çox şiddətli idi. Polkovnik də qorxudan lap vəhşiləşmiş, xəstənin qollarına, qıçlarına qandal vurdurmuşdu, hətta onu qayıyla çarpayığı da bağlatmışdı. Qayışlar da o qədər bərk çəkilməmişdi ki, xəstə tərpenəndə ətini kəsirdi. O altı gün, özünə xas olan bir mətənlə, dinməz-söyləməz-buna davam gətirdi, lakin sonra qüruru sarsıldı, az qala ağlayaraq, yalvara-yalvara həbsxana həkimindən tiryək istədi. Həkim ona tiryək verməyə razı oldu, lakin polkovnik bunu eşidəndə "onun nazı ilə oynamağı" qəti surətdə qadağan etdi:

– Siz nədən bilirsiniz ki, ona tiryək lazımdır? Çox ola bilsin ki, bu vaxta qədər özünü bicliyə vurubmuş: yəqin keşikçini yatırmaq, ya da başqa bir fərqləndirmə tədbiri istəyir. Onun əlindən hər nə biclik desən gələr.

Həkim bu sözə gülümsəməyə bilmədi:

– Mən ona bir atım tiryək versəm, bununla keşikçini yatırda bilməz: o ki, qaldı özünü bicliyə vurmaması – bundan da qorxmaq lazım deyil. O, yəqin ki, öləcək.

– Hər necə olsa, mən ona tiryək verilməsinə icazə verə bilmərəm. Əgər o, istəyirsə ki, nazıyla oynasınlar, onda bir az üzüyola olmalıdır. Onun haqqında ciddi tədbir görməyə o, tamamilə layiqdir. Bəlkə də bu, ona dərs olar, pəncərə barmaqlığı ilə ehtiyatlı olmağı ona öyrəder.

Həkim:

– Hər halda qanun dustağa əzab verməyi qadağan edir, – sözlərini deməyi lazım bildi. – Amma bu "ciddi tədbir" əzabdan az fərqlənir.

Polkovnik ona acıqlı-acıqlı cavab verdi:

– Əminəm ki, qanunda tiryək haqqında da heç bir maddə yoxdur.

– Əlbəttə, ixtiyar sizindir, polkovnik. Lakin əminəm ki, heç olmasa, qayışları açmağa icazə verərsiniz. Bunlar lap yersizdir, ancaq onun əzabını artırır. İndi onun qaça bilməsindən qorxmaq lazım deyil. Siz lap onun qandallarını da açsanız, o, heç ayağa qalxa bilməz.

– Həkimlər də başqaları kimi səhv edə bilərlər. Onu mən möhkəm bağlatmışam, elə də qalacaq.

– Onda, heç olmasa əmr edin, qayışları bir az boşaltsınlar. Onları belə möhkəm bağlamaq lap vəhşilikdir!

– Qayışlar necə varsa, elə də qalacaq. Mən də, cənab, sizdən acizənə xahiş edirəm, bir daha mənimlə vəhşilikdən danışmayasınız. Mən bir şey edərəmsə, deməli, buna əsasım var.

Bu qayda ilə yeddinci günün axşamında da Ovodun vəziyyəti yüngülləşmədi. Onun kamerası qabağında keşik çəkən soldat bütün gecə dustağın ürək parçalayan iniltisini eşitdikcə titrəyir və xaç vururdu. Axırda o buna dözə bilmədi.

Səhər saat altıda, hələ öz növbəsini dəyişməmiş qapını yavaşca açıb kameraya girdi. O, həbsxana nizam-intizamını çox ciddi surətdə pozduğunu bilirdi, lakin dustağa dostcasına iki kəlmə söz deyib təsəlli vermək istədi, bunsuz getmək istəmədi.

Ovod çarpayıda uzanıb qalmışdı, tərpenmirdi, gözləri yumulu idi, ağzı bir az açıqdı. Soldat bir an onun başı üstündə dayandı, sonra əyilərək dedi:

– Cənab, sizə bir kömək lazımdırımı? Tez olun, deyin, mənim birçə dəqiqə vaxtım var.

Dustağın gözlərini açıb inildədi:

– Əl çəkin, məni rahat buraxın.

Keşikçi öz yerinə qayıtmamışdı ki, onu yuxu apardı.

On gündən sonra polkovnik yenə saraya getdi, ona dedilər ki, kardinal Pyeve Ottavaya xəstə yanına gedib, axşamdan tez qayıtmayacaq.

Polkovnik axşam nahar edəndə, xidmətçi gəlib dedi:

– Müqəddəs ata sizinlə danışmaq istəyir.

Polkovnik mündirinin səliqəli olub-olmadığını yəqin etmək üçün ötəri güzgüyə baxdı, sonra üzünə ləyaqətli bir ifadə verib, qəbul otağına getdi. Montanelli onu gözləyirdi: oturub, dalgın halda pəncərəyə baxır, barmaqları ilə kreslonun qoltuq ağacını tiqqıldadırdı. Qaşları arasında həyəcanlı olduğunu ifadə edən bir qırıq vardı.

Montanelli polkovnikin nəzakətlə verdiyi salamını sərt kəsdi:

– Mənə dedilər ki, siz bu gün yanıma gəlmişsiniz.

Onun üzündə amirənə bir ifadə göründü: kəndlilərlə belə danışmazdı:

– Yəqin siz də mənim sizinlə danışmaq istədiyim iş üçün gəlməmişsiniz.

– Müqəddəs ata, mən Rivares haqqında danışmaq istəyirəm.

– Mən elə də güman edirdim. Son günlər mən onun barəsində çox fikirləşmişəm. Ancaq bu barədə hələ danışmamışdım əvvəl, mən bir şeyi bilmək istərdim: siz bəlkə mənə yeni bir xəbər vermək istəyirsiniz?

Polkovnik karıxmış halda bıqlarını dartırdı:

– Məsələ burasındadır ki, mən sizin yanınıza bir şeyi bilmək üçün gəlmişdim: gəlmişdim ki, görüm, bəlkə müqəddəs ata mənə bir söz deyəcək. Əgər siz hələ də təklif edilən plana etiraz edirsinizsə, onda mən sizin məsləhətinizi eşitseydim çox şad olardım. Doğrusu, mən bil-mirəm nə eləyim.

– Yoxsa təzə çətinliklər meydana çıxıb?

– Gələn cümə axşamı, iyulun üçündə Corpus Domini bayramıdır, bu bayram gününə qədər məsələ hər necə olsa həll olunmalıdır.

– Bəli, cümə axşamı Corpus Domini bayramıdır; bu doğrudur. Bəs niyə axı məsələ bu günə kimi həll olunmalıdır?

– Müqəddəs ata, bir şey mənə çox pis təsir bağışlayır: elə bil ki, mən sizə müxalif bir mövqe tuturam; lakin cümə axşamına kimi biz Rivaresin əlindən canımızı qurtararaq, mən şəhərin əmin-amanlığı məsuliyyətini öz üzərimə götürə bilmərəm. Müqəddəs ataya məlumdur ki, həmin gün dağlarda yaşayanların çoxu bura gəlir. Çox güman ki, silah gücünə qalanın qapısını açıb, Rivaresi azad etmək üçün təşəbbüs ediləcəkdir. Ancaq buna müvəffəq olmayacaqlar. Mən onları qalanın qapısından silah gücünə qovmalı da olsam, çalışacağam ki, buna mane olum. Həmin gün mütləq belə bir şey olacaq. Romanyanın camaatı qudurğandır, elə ki, bıçaqlar işə düşdü...

– Mənim fikrimcə elə etmək olar ki, iş gəlib bıçağa çıxmasın. Mən həmişə bu fikirdəyəm ki, buranın camaatı ilə bacarıqla rəftar olunsa, çox asanlıqla onların öhdəsindən gəlmək olar. Əlbəttə, əgər romanyalıların ziddinə gedilsə, ya da onlar təhdid edilse, mütləq qarışıqlıq salacaqlar. Rivaresi təzədən azad etmək üçün təşəbbüs ediləcəyinə sizin əsasınız varmı?

– Mən dünən və bu gün səhər öz inanılmış agentlərimdən öyrəndim ki, vilayətdə bir çox qorxulu şeyiələr dolaşır, görünür nəsə pis bir şey hazırlanır. Ancaq bunu ətraflı surətdə öyrənmək mümkün deyil. Biz bunu yaxşı bilsəydik, onda ehtiyat üçün hər cür tədbir görmək asan olardı. İndi mən, bu axırıncı hadisədən sonra, mümkün qədər ehtiyatla hərəkət etməyi daha üstün tuturam.

– Keçən dəfə siz deyirdiniz ki, Rivares bərk xəstədir, – nə tərpenir, nə də danışa bilir. Deməli, indi o, sağalmağa üzrədir?

– Müqəddəs ata, görünür, onun halı indi xeyli yaxşıdır. O, çox bərk xəstə idi, – əlbəttə, əgər özünü bicliyə vurmurdusa... ,

– Bu barədə şübhələnməyə sizin əlinizdə bir dəlil varmı?

– Həkim onun özünü bicliyə vurmadığına lap arxayındır, ancaq mən bunu deməliyəm ki, onun xəstəliyi çox qərribə xəstəlikdir. Hər necə olsa, indi o sağalır, bundan sonra onun öhdəsindən gəlmək daha çətin olacaq.

– O nə edir ki?

Polkovnik qayıqları xatırlayaraq gülümsədi:

– Xoşbəxtlikdən o, heç bir şey edə bilmir. Amma onun rəftarı heç təsəvvürə gələn şey deyil. Dünən səhər onun kamerasına gedib bir neçə sual vermək istədim. Onun halı hələ elə deyildi ki, istintaq üçün mənim yanına gəlsin. Bir də ki, lap sağalana kimi kənar adamlar onu görməyə yaxşıdır. Bu, hətta, təhlükəli bir şey olardı. Elə o saat bir şey uydurardı.

– Deməli, siz onu istintaq etməyə gətiniz?

– Bəli, müqəddəs ata, mən ümid edirdim ki, o, heç olmasa bir az ağıllanmış olar.

Montanelli polkovnikə elə baxdı ki, sanki heç ömründə görmədiyi yeni və murdar bir heyvanı müşahidə edir.

Lakin xoşbəxtlikdən polkovnik bu zaman qılıncının qayığını düzəltdirdi, buna görə də heç bir şey hiss etmədi, sakit bir ifadə ilə sözüne davam etdi:

– Mən heç bir fəvqəladə tədbirə əl atmamışam: ancaq bir az zabitlik göstərməyə məcbur olmuşam; bir də axı bizim həbsxana – hərbi həbsxanadır. Buna görə də mən ümid edirdim ki, bu zabitliyi bir qədər zəiflətmək indi yaxşı nəticə verə bilər. Ona təklif etdim ki, əgər sən ağıllı hərəkət etməyə razılıq versən, mən öz tədbirimi xeyli yüngülləşdirə bilərəm. Müqəddəs ata, sizcə, o mənə nə desə yaxşıdır? Eynən tələyə düşmüş canavar kimi mənə baxdı, sonra sakit halda dedi: “Polkovnik, mənim imkanım yoxdur ki, yerimdən qalxıb sizi boğum, amma mənim dişlərim çox möhkəmdir. Boğazınızı bir az uzaqda tutun”. O vəhşi pişik kimi bir şeydir, yola gələn deyil.

Montanelli də ona sakitcə dedi:

– Bunlar məni zərre qədər də təəccübləndirmir. Mən indi sizə bir sual vermək istəyirəm: siz doğrudan da inanırsınız ki, Rivaresin buradakı həbsxanada qalması vilayətin əmin-amanlığı üçün ciddi bir təhlükədir?

– Müqəddəs ata, lap ürəkdən inanıram.

– Siz bu fikirdesiniz ki, qan tökülməyin qabağını almaq üçün mütləq Corpus Domini gününə kimi, hər necə olsa, Rivaresdən yaxa qurtarmaq lazımdır?

– Mən ancaq əvvəlki sözümü bir daha təkrar edə bilərəm: əgər Rivares cümə axşamı burada olsa, bayram mərasimi vuruşmaz keçməyəcək, özü də lap yəqin ki, çox ciddi bir vuruşma olacaq.

– Sizin fikrinizcə, o, buradan uzaqlaşdırılsa, təhlükənin qabağı alınmış olarmı?

– Onda qarışıqlıq ya heç olmaz, ya da, lap bəd ayaqda, olsa da camaat bir az çığır-bağırar, daş atar, iş də bununla qurtarır gedər. Əgər müqəddəs ata Rivaresdən yaxa qurtarmaq yolunu tapsa, mən işin nizam-intizam cəhətinə cavab verirəm. Belə olmasa, mən ciddi bir hadisənin baş verəcəyini gözləyirəm. Mən əminəm ki, Rivaresi azad etmək üçün yeni bir hazırlıq aparılır, bu işin də mütləq cümə axşamı yerinə yetiriləcəyini gözləmək olar. Lakin cümə axşamı camaat bilsə ki, Rivares qalada yoxdur, onda onu azad etmək planı da öz-özlüyündə pozulub gedər. Amma qarışıqlıq düşsə, biz də hücumu dəf etməli olsaq, camaat da bıçağa əl atsa, onda lap yəqin ki, hava qaralana kimi şəhəri yandıracaqlar.

– Bəs onda siz onu Ravennaya niyə göndərmirsiniz?

– Müqəddəs ata, Allah şahiddir ki, mən bunu məmnuniyyətlə edərdim! Ancaq onda Rivaresi yolda azad etmək təşəbbüsünün qabağını almaq mümkün olmayacaq. Mənim o qədər soldatım yoxdur ki, silahlı hücumu dəf edə bilsin; bütün dağlıların ya bıçağı, ya tüfəngi, ya da buna bənzər bir yarağı var.

– Deməli, siz yenə də Rivaresin hərbi məhkəməyə verilməsində ısrar edirsiniz, istəyirsiniz ki, buna mənim razılığımı alınsınız?

– Bağışlayın, müqəddəs ata, mənim sizdən xahiş etdiyim birçə şeydir: o da qarışıqlığın və qan tökülməsinin qabağını almaq üçün mənə kömək etmək. Doğrudur, polkovnik Freddinin sədrlik etdiyi hərbi səhra məhkəmələri bəzən heç lazım olmadığı halda, sərtlik göstərmiş, bununla da ancaq camaatı sakitləşdirmək əvəzinə, həyəcana getirmişdir. Amma indi hərbi məhkəmə həm ağıllı, həm də, nəticə etibarilə, mərhəmətli bir tədbir olardı. Hərbi məhkəmə qarışıqlığın qabağını alardı; bu qarışıqlıq öz-özlüyündə bir bədbəxtlikdir və yəqin ki, papanın ləğv etdiyi hərbi səhra məhkəməsinin yenidən bərpa edilməsinə imkan verərdi.

Polkovnik böyük bir təntənə ilə öz qısa nitqini qurtarıb, kardinalın cavabını gözləyirdi. O xeyli gözləməli oldu. Verilən cavab onu heyretə saldı, çünki o belə bir cavab gözləməirdi.

– Polkovnik Ferrari, siz Allaha inanırsınız mı?

Polkovnik həyəcədən titrəyən bir səslə mızıldadı:

– Müqəddəs ata!

Montanelli yerindən qalxdı, polkovnikə diqqətlə, həm də sınyacı bir nəzərlə baxa-baxa sualı təkrar etdi:

– Siz Allaha inanırsınız mı?

Polkovnik ayağa qalxdı:

– Müqəddəs ata, mən xristianam və bu vaxta qədər günahlarımı bağışlanmaqdan hələ imtina etməmişəm.

Montanelli döşündəki xaçı qaldırdı.

– Sizin xilasınız uğrunda ölən xaçına and için ki, siz doğru dediniz.

Polkovnik sakitcə dayanıb, şaşqın halda kardinala baxırdı, bilmirdi ki, onlardan hansı dəli olmuşdur: o, ya Montanelli.

Montanelli sözüne davam etdi:

– Siz xahiş etdiniz ki, mən o adamın öldürülməsinə öz razılığımı verim. Əgər vicdanınız sizə icazə verirsə, bu xaçı öpün və bir də mənə deyin ki, qan tökülməyin qabağını almaq üçün siz bundan başqa bir yol bilmirsiniz. Bunu da bilin ki, yalan desəniz, ölməz ruhunuzu məhv etmiş olacaqsınız.

Bir az susdular, sonra polkovnik əyilib xaçı öpdü:

– Mən ayrı bir yol bilmirəm, – dedi.

Montanelli ağır-ağır geri dönüb getmək istədi:

– Sabah mən sizə qəti cavab verərəm. Ancaq gərək əvvəl Rivaresi görə, onunla təklikdə danışsam.

– Müqəddəs ata... sizə məsləhət verməyə mənə icazə verirsinizsə... Mən əminəm ki, siz onu görməyinizə təəssüf edəcəksiniz. Yeri gəlmişkən bunu da deyim ki, o dünən mənə xəbər göndərmişdi, sizi görmək istəyir, ancaq mən buna əhəmiyyət vermədim, çünki...

– Əhəmiyyət vermədiniz? Belə ağır bir vəziyyətdə biri sizə müraciət edir, siz də ona əhəmiyyət vermirsiniz?

– Müqəddəs atanın narazı qalmasına çox təəssüf edirəm. Mən ancaq ona görə sizi narahat etmədim ki, siz onun nalayiq sözlərini eşitməyəsınız. Mən indi Rivaresi lap yaxşı tanıyıram, buna görə də əminəm ki, o sizi doğrudan da, təhqir etmək istəyir. İcazə verin, yeri gəlmişkən

bunu da sizə deyim ki, keşikçi olmadan ona yaxınlaşmaq heç də təhlükəsiz deyil. Hətta, mən onu zərərsiz etmək üçün bəzi tədbirlər – bunu da qeyd edim ki, xeyli yumşaq tədbirlər, – görməyi zəruri hesab etdim...

– Siz, doğrudan da, elə güman edirsiniz ki, heç bir silahı olmayan, üstelik də – onu “zərərsiz etmək üçün xeyli yumşaq tədbirlər gördüyünüz” xəstə bir adama yaxınlaşmaq təhlükəsiz deyil?

Montanelli sakit danışdı, lakin polkovnik onun ifadə tərzində gizli bir nifrət duydu, buna görə acığından üzü qızardı. Sonra da çox soyuq halda dedi:

– Müqəddəs ata, necə lazım bilərsə, elə də hərəkət edə bilər. Mən ancaq sizi onun küfrünü dinləməkdən xilas etmək istəyirdim.

– Bir xristian üçün siz nəyi bədbəxtlik hesab edirsiniz: küfr eşitməyimi, ya ağır vəziyyətdə olan insan – qardaşını atmağımı?

Polkovnik təzim edərək dönüb qalmışdı; onun üzü sanki bir parça ağaca dönmüşdü. Montanellinin rəftarı onu yaman təhqir etmişdi, o da öz narazılığını kəskin surətdə gözü çarpan bir rəsmiyyətlə ifadə edirdi.

– Müqəddəs ata, saat neçədə dustağın yanına getmək istəyir?

– Mən elə bu saat onun yanına gedirəm.

– Müqəddəs ata ixtiyar sahibidir. Ancaq iltifat buyurub bir az göz-leyə bilərsinizmi ki, mən adam göndərim, onu hazırlasınlar?

Polkovnik dərhal rəsmiyyət kürsüsündən cəndi. O istəyirdi ki, Montanelli qayıtları görməsin.

– Təşəkkür edirəm! Mən onu hazırlıqsız-filansız, necə varsa, elə də görmək istəyirəm. Mən birbaşa qalaya gedirəm. Xudahafiz, polkovnik! Sabah səhər mən sizə cavab verərəm.

ALTINCI FƏSİL

Ovod qapının açıldığını eşidib, gözlərini yavaş-yavaş və laqeyd halda qapıya san çevirdi. O elə güman edirdi ki, polkovnik yenə öz sorğu-sual ilə əzab verməyə gəlir. Ensiz pilləkəndən soldatların ayaq səsi, karabinlərin divara dəyməsindən çıxan səs eşidilirdi.

Sonra kim isə hörmətlə dedi:

– Müqəddəs ata, buranın pillələri çox dikdir.

Ovod birdən hoyecanla irəli dartındı; qayıtlar onun ətinə kəsdi, ağrıdan çətinliklə nəfəs alaraq, bütün bədəni büzüşdü.

Montanelli, ardınca da bir serjant və üç keşikçi içəri girdi.



Serjant dedi:

– Müqəddəs ata, iltifat buyurun, bir balaca gözləyin. – Onun səsi azca titrəyirdi. – Bu saat sizə stul getirərlər. Adam göndərmişəm. Bağışlayın, müqəddəs ata, bilsəydik ki, siz gələcəksiniz, biz hər şey hazırlardıq.

– Serjant, heç bir şey hazırlamaq lazım deyil. Zəhmət çəkin, mənə dustaqla tək buraxın. Məni aşağıda gözləyin.

– Baş üstə, müqəddəs ata. Budur, stul da gətirdilər. Necə buyurursunuz: onun yanında qoyummu?

Ovod gözlərini yumub uzanmışdı, lakin Montanellinin ona baxdığını hiss edirdi.

Serjant yenə də dedi:

– Müqəddəs ata, o, deyəsən yatıb.

Ovod bu anda gözlərini açdı.

– Yox, yatmamışam, – dedi.

Soldatlar getmək istəyirdi ki, birdən Montanellinin ağızından həyəcanlı bir səs çıxdı, bu səs onları saxladı.

O dustağa sarı öyilərək qayıqlara baxırdı.

– Kim bu sərəncamı verib?

Serjant təzim etdi:

– Müqəddəs ata, polkovnik belə əmr edib.

Montanelli:

– Sinyor Rivares, mənim bundan xəbərim yox idi, – dedi. Onun səsinde dərin bir hüznə duyulurdu.

Ovodun üzündə ona xas olan sərt bir təbəssüm göründü:

– Mən keçən dəfə müqəddəs ataya dedim: onlar mənim başımı s-s-sığallamayacaqdı, mən bunu onlardan gözləməirdim.

– Serjant, bu sərəncam nə vaxt verilib?

– Müqəddəs ata, o qaçmaq istəyəndən sonra.

– İki həftədən çoxdur, ələmi? Bıçağı getirin, bu saat qayıqları kəsin.

– Bağışlayın, müqəddəs ata, həkim də onları açmaq istəyirdi, ancaq polkovnik Ferrari qoymadı.

– Bu saat bıçağı getirin!

Montanelli səsini qaldırmadı, lakin hirsindən rəngi ağardı. Serjant cibindən qatlama bıçağını çıxartdı, dustağa sarı öyilib, qolları üstündən keçən qayıışı kəsməyə başladı. Lakin bu işi yaxşı ələyə bilmədi, kobud hərəkətilə qayıışı daha berk çəkdi.

Ovod nə qədər dözümlü olsa da, duyduğu ağrıdan sarsılıraq, dodağını dişlədi. Montanelli tez qabağa yeridi.

– Siz bacarmırsınız, bıçağı mənə verin.

– A-a-ah!

Ovod qollarını uzatdı, onun sinəsindən, rahatlandığını göstərən dərin bir ah qopdu. Sonra Montanelli qıçlarının da qayığını kəsdi.

– Serjant, onun qandallarını açın, sonra yanıma gəlin; sizinlə danışmaq istəyirəm.

Montanelli pəncərənin qabağına çəkilib, serjantın qandalları açmasına sakitcə baxmağa başladı. Serjant qandalları açıb Montanelliyə yaxınlaşdı.

– İndi mənə deyən görüm, bu bir neçə gündə nələr olmuşdur?

Serjant Montanellinin yeni sual verməsini gözləmədi: Ovodun xəstənlənməsini, onun haqqında “nizam-intizam tədbirləri” görülməsini, həkimin bu işə qarışmaq istəməsini açıb danışdı. Sonra da əlavə etdi:

– Ancaq müqəddəs ata, mən belə zənn edirəm ki, polkovnik onu ifadə verməyə məcbur etmək üçün qəsdən qayıqları açdırmırdı.

– İfadə?

– Bəli, müqəddəs ata. Üç gün əvvəl polkovnik ona belə bir təklif etdi, mən özüm bunu eşitdim; dedi ki, əgər siz, – serjant bu zaman Ovoda cəld bir nəzər saldım, – suallara cavab verməyə razı olsanız, mən qayıqları açdıraram.

Montanelli yumruğunu hiddətlə pəncərənin qırağına vurdu. Soldatlar təəccüblə bir-birinə baxdı: hələ indiyə kim onlar həlim təbiətli kardinalın acıqlandığını görməmişdilər.

Ovod bu zaman bədənində duyduğu sərbəstlikdən başqa, dünyada hər şeyi, hətta, onların burada olduğunu da unutmuşdu... Onun bütün üzvləri keyimışdi: o lezzətlə qol-qıçını uzadır, o yan-bu yana çevrilirdi.

Kardinal dedi:

– Serjant, indi siz gedə bilərsiniz. Ancaq narahat olmayın, siz nizam-intizamı pozmamısınız: mən sizdən soruşdum, sizin də borcunuz idi: nə olmuşdusa hamısını açıb mənə söyləməli idiniz. Çalışın bizə heç kəs mane olmasın. Qurtarandan sonra yanınıza gələcəyəm.

Soldatlar kameradan çıxıb qapını örtükdən sonra Montanelli pəncərənin qırağında dirsəkləndi, Ovoda duyduğu sərbəstlikdən daha çox lezzət almasına imkan verərək, bir neçə dəqiqə günəşin batmasını seyr etdi.

Nəhayət, pəncərədən uzaqlaşdı, gəlib dustağın uzandıqı ot döşəyinin yanında oturdu.

– Məne dedilər ki, siz təkliddə mənimlə danışmaq istəyirsiniz. Özü-nüzü yaxşı hiss edirsinizsə, onda buyurun danışaq.

Montanelli, qətiyyətlə ona xas olmayan, soyuq, sərt və əmredici bir ifadə ilə danışdı. Nə qədər ki, qayıqlar açılmamışdı, Ovod onun nəzərində ancaq əzab çəkən, incidilən bir məxluq idi. Lakin indi Ovodla olan son söhbəti, bu söhbətin ağır həsrətlə qurtarması onun yadına düşdü.

Ovod başını əlləri üstə qoyaraq kardinala baxdı.

Onun hərəkətində, duruşunda fitri bir zəriflik və gözəllik vardı: nə qədər ki Ovodun üzü kölgədə idi, birisi ona baxsaydı, bu adamın başına ağır müsibətlər gəldiyini heç təsəvvür etməzdi. Lakin başını qaldıranda, batan günəşin işığında onun şaşqın gözləri, solğun bənizi, son günlərdə çəkdiyi əzabın dəhşətli izləri üzündə görünəndə Montanellinin hirsli soyudu.

– Siz görək ki, çox bərk xəstələnmişdiniz. Bunu əvvəldən bilmədiyimə çox təəssüf edirəm. Mən qoymazdım siz belə əzab çəkəsiniz.

Ovod çiyinlərini çəkərək, soyuq bir ifadə ilə dedi:

– Müharibədə işin ağına-bozuna baxmırlar. Müqəddəs ata dustağın qayıqla bağlanmasını, nəzəri olaraq, xristianlıq baxımından qəbul etmir, amma polkovnikdən sizin fikrinizə şərikin olmağı tələb etmək haqsızlıq olardı. O, heç şübhəsiz, öz üzərində bu qayıqların təsirini hiss etməyi arzu etməzdi, – mən də bu məsələyə b–b–belə baxıram. Bu, ancaq ş–ş–şəxsi rahatlıq məsələsidir. Hal-hazırda mən məğlub olmuşam – onda belə olacaq da... Hər halda, müqəddəs ata, gəlib məni yoxlamanız, sizin tərəfinizdən göstərilən böyük bir iltifətdir. Belkə siz bunu da xristianlıq əxlaqı əsasında etmişiniz? Dustağın yanına gəlmək... Əlbəttə, belədir! Mənim lap yadımdan çıxıb. “Kim bunlardan birinə su versə...”¹ və sairə. Bu çox da böyük bir şey deyil, lakin “bunlardan birisi” sizə çox minnətdardır.

Kardinal onun sözünü kəsdi:

– Sinyor Rivares, mən bura öz arzumu deyil, sizin arzunuzla gəlmişəm. Əgər siz indi dediyiniz kimi, “məğlub olmasaydınız”, axırncı söhbətimizdən sonra mən heç də sizinlə danışmazdım. Siz indi iki cəhətdən əlverişli bir vəziyyətdəsiniz: həm dustaqsınız, həm də xəstə; buna görə mən sizin xahişinizi rədd edə bilmədim. İndi deyin görüm: siz doğrudan da, məne bir söz demək fikrindəsiniz, ya məni ona görə çağırtdırmısınız ki, qoca bir adamı ələ salasınız?

¹ İncilin kəlamlarından

Ovod cavab vermədi, üzünü yana çevirib, əli ilə gözlərini örtüdü. Sonra xırıltılı bir səsle dedi:

– Bağışlayın... sizi narahat edirəm. Rica edirəm, məne bir az su verin. Pəncərədə su vardı; Montanelli yerindən qalxıb suyu gətirdi. Dustağa sarı öyilib onu çiyinlərindən qaldırdı, bu zaman hiss etdi ki, Ovodun nəmli, soyuq barmaqları onun əlini mənəgə kimi bərk-bərk sıxdı.

Xəstə pıçıldayaraq dedi:

– Əlinizi məne verin, tez olun... ancaq bir dəqiqəliyə. Bundan ki, bir şey dəyişməyəcək! Ancaq bir dəqiqəliyə!

O, gücdən düşmüş halda, bütün bədənini əsə-əsə, başını Montanellinin çiyinə söykədi.

Montanelli azca susduqdan sonra dedi:

– Su için!

Ovod suyu içdi, sonra gözlərini yumaraq yenə ot döşəyin üstündə uzandı. Montanellinin əli Ovodun yanağına toxunanda ona nə oldu, – o özü də bunu izah edə bilməzdi. Ovod ancaq bir şey duydu: bu, onun heyatında ən dəhşətli bir an idi.

Montanelli stulunu yaxına çəkib oturdu. Ovod meyit kimi yığılıb qalmışdı: onun sifəti uzanmış və göyərmişdi. Bu vəziyyətdə xeyli qaldı. Nəhayət, gözlərini açdı, onun xəyalı baxışı kimi şaşqın baxışları Montanelliyə zilləndi:

– Təşəkkür edirəm, – dedi, – həm də üzr istəyirəm. Siz deyəsən məne sual verdiniz?

– Siz görək danışmayasınız. Məne bir sözünüz varsa, çalışaram, sabah sizin yanınıza gəlirəm.

– Müqəddəs ata, rica edirəm getməyin. Mən lap sağ-salamatam. Mən ancaq son vaxtlar bir az həyəcanlanmışam. Onda da çox vaxt özümü bicliyə vurmuşam: polkovnikdən soruşun, o sizə söylər.

Montanelli sakitcə dedi:

– Mən özüm nəticə çıxarmağı üstün tuturam.

– Polkovnik də. O da bəzən ağıllı görünür. Onun sir-sifətinə baxanda bunu təsəvvür etmək çətindir, amma bəzən onun da ağılına orijinal fikirlər gəlir. Məsələn, keçən cümə, – deyəsən, cümə günü idi: son vaxtlar günləri bir az qarışdırıram, bunun əhəmiyyəti yoxdur, – bəli, keçən cümə mən bir atım tiryək istədim. Bu, lap yaxşı yadımdadır. Amma o bura gəlib dedi ki, mən sizə tiryək verərəm, ancaq bu şərtlə, siz deyəsəniz

gərək h-h-həyəət qapısını kim açıb. Yadımdadır, o dedi ki: “Əgər siz doğrudan da xəstəsinizsə, buna razı olarsınız, razı olmasanız onda mən bunu sizin özünüzi biçliyə vurmağınıza bir d-d-dəlil hesab edəcəyəm...” Mənim hələ bu vaxta qədər h-h-heç ağılıma gəlməyib ki, bu, yaman gülməlidir. Bu, çox ə-ə-əyləncəli bir şeydir.

Birdən o, qulaq batıran bir səsle güldü. Sonra kardinala sarı dönüb, get-gədə daha tez-tez danışmağa başladı, danışdıqca da elə kəkələyirdi ki, sözünü çətinliklə başa düşmək olurdu.

– Siz bunu gülməli bir şey hesab etmirsinizmi? Ə-ə-əlbəttə yox! R-r-ruhanilərdə yumor hissi olmur. Siz hər şeyi f-f-faciənə bir şəkildə qəbul edirsiniz. M-m-məsələn, o zaman kilsədə siz necə təntənəli bir vəziyyətdə idiniz! Yəqin onda mənim z-z-ziyaretçi paltarında çox q-q-qaribə görkəmin varmış! Mən elə z-z-zənn etmirəm ki, siz bu axşam bura nə üçün gəldiyinizin heç gülməli tərəfini də b-b-baş a d-d-düşmürsünüz.

Montanelli yerindən qalxdı:

– Mən gəlmişəm, görüm, siz nə deyəcəksiniz, amma belə görünür ki, çox həyəcanlısınız, buna görə də bu gün danışa bilməyəcəyik. Yaxşısı budur, qoy həkim sizə əvvəlcə elə bir şey versin ki, sakitləşəsiniz, yatıb dincələndən sonra sabah səhər danışarıq.

– Ya-ya-yatıb dincələndən sonra? Müqəddəs ata, siz polkovnikin planına r-r-razılıq v-v-verdikdən sonra mən lap yaxşı ya-ya-yatacağam. Bir qırıq qurğuşun – ç-ç-çox t-t-təsirli yuxu dərmanıdır.

Montanelli dönüb təəccüblə ona baxdı:

– Mən sizi başa düşmürəm.

Ovod yenə qəhqəhə ilə güldü.

– Müqəddəs ata, müqəddəs ata, xristianlığın ən ə-ə-əsas cəhəti – d-d-doğruluqdur! Polkovnik məni hərbi məhkəməyə vermək üçün çox təkidlə sizdən r-r-razılıq almaq istəyir, y-y-yoxsa siz elə z-z-zənn edirsiniz ki, mən b-b-bilmirəm? Müqəddəs ata, d-d-doğrusu, razılıq versəydiniz lap yaxşı olardı, bir də ki, sizin bütün ruhani qardaşlarınız – bütün prelatlar¹ sizin yerinizdə olsaydı, bunu edərdi. Siz bununla ç-ç-çox yaxşı iş görərdiniz, az da ziyan vermiş olardınız! Bu məsələ üstündə siz yuxusuz gecələr keçirirsiniz, sizi əmin edirəm ki, bundan ötrü belə yuxusuz gecələr keçirməyin heç mənası yoxdur.

¹ Prelat – katolik kilsəsində ali mənşəli sahib olan ruhani

Montanelli onun sözünü kəsdi:

– Sizdən xahiş edirəm, gülməyin, deyin görüm, siz bunu haradan bilirsiniz? Bunu sizə kim deyib?

– Y-y-yoxsa polkovnik sizə deməyibmi ki, mən insan deyiləm, i-i-iblisəm? Deməyib? Amma mənə tez-tez deyib. Bəli, mən insanların d-d-düşündüyünü biləcək q-q-qəder i-i-iblisəm. Müqəddəs ata, siz məni ç-ç-çox pis adam hesab edirsiniz; bu saat siz çox i-i-istərdiniz ki, mənimlə nə etmək məsələsini bir başqası həll etmək m-m-məcburiyyətində olaydı, bu q-q-qayda ilə sizin həssas vicdanınız n-n-narahat olmayardı. D-d-düz bilmişəm, elə deyilmi?

Kardinal yenə də onun yanında oturub, çox ciddi bir ifadə ilə dedi:

– Qulaq asın. Siz bunu nə yolla öyrənsəniz də, bu doğrudur. Polkovnik Ferrari dostlarınızın yenə də sizi azad etməyə təşəbbüs göstərməsindən qorxur, bunu qabağını... sizin dediyiniz yol ilə almaq istəyir. Görürsünüzmü, mən sizinlə lap açıq danışaram.

Ovod acı-acı dedi:

– Müqəddəs a-a-ata h-h-həmişə öz doğru danışması ilə t-t-tanınmışdır.

Montanelli sözünü davam etdi:

– Siz, əlbəttə, bilirsiniz ki, qanuna görə, mənim mülki işlərdə səsim yoxdur. Mən leqat deyiləm, yepiskopam. Amma bu mahalda böyük nüfuzum var, özü də güman etmirəm ki, polkovnik mənim razılığım olmadan, belə bir tədbirə əl atmağa cürət etsin. Bu günəcən onun planının qəti əleyhinə olmuşam. İndi o, bir şeylə məni öz fikrimdən döndərməyə çalışır: məni inandırmaq istəyir ki, cümə axşamı camaat bura dini mərasimə gələndə sizi azad etməyə çalışacaqlar, bu, bizim üçün çox ciddi təhlükədir, bu, qan tökülməsinə səbəb ola bilər. Siz qulaq asırsınızmı?

Ovod dalğın halda pəncərəyə baxırdı. Sonra başını döndərərək yorğun səsle dedi:

– Bəli, qulaq asıram.

– Belkə bu söhbət üçün bu gün siz özünüzi lazımi qədər yaxşı hiss etmirsiniz? Sabah səhər gələm yaxşı olmazmı? Məsələ çox ciddidir, buna görə siz gərək ona çox diqqətlə yanaşsınız.

Ovod yenə yorğun halda dedi:

– Mən istərdim ki, bu gün qurtaraq. Mən sizin söylədiyinizin hamısını başa düşürəm.

Montanelli sözüne davam etdi:

– Əgər, doğrudan da, sizin ucbatınızdan qarışıqlıq olacaqsa, bunun da nəticəsində qan töküləcəksə, onda mən polkovnikə etiraz etməklə, üzerimə çox ağır məsuliyyət götürmüş oluram. Həm də, elə zənn edirəm ki, onun sözlərində az da olsa həqiqət var. O biri tərəfdən də, sizə olan şəxsi ədavəti, yəqin ki, bu işə ədalətlə yanaşmağa mane olur, təhlükəni böyütməyə onu vadar edir. Onun çox rəhmsiz olduğunu sübut edən hərəkətlərini gördükdən sonra bu fikir mənə daha artıq düzgün görünür.

Kardinal yerə atılan qayıqlara və qañdallara baxaraq sözüne davam etdi:

– Mənim razılığım – ölüm hökmünü imzalamaq deməkdir. Bunu rədd etmək – günahsız adamların həyatını təhlükə altına qoymaq deməkdir. Bu məsələni çox ciddi fikirləşdim, bütün varlığım ilə çalışdım ki, bir çıxış yolu tapım. Nəhayət, indi qəti qərara gəldim.

– Məni öldürmək və günahsız adamları xilas etmək, eləmi? Bu – rəhmdil bir xristianın çıxara biləcəyi yeganə qərardır. “Sağ əlin səni yoldan çıxarsa...”¹ və sairə. Amma mən heç müqəddəs atanın sağ əli olmaq şərəfinə də layiq deyiləm, hələ sizi təhqir də etmişəm. N-n-nəticə aydındır. Yaxşı, siz bunu belə uzun müqəddimə söyləmədən də deyə bilməzdinizmi?

Ovod, bu məsələyə laqeyd baxan bir adam kimi, özgün-əzgün danışdı: səsində etinasızlıq da duyulurdu, elə bil ki, mübahisə gedən məsələ onun zəhləsini tökmüşdü. Bir an susduqdan sonra dedi:

– Deməli, müqəddəs atanın qərarı bu imiş!

– Yox.

Ovod vəziyyətini dəyişdi, əllərini başının altına qoyub, kirpikləri arasından Montanelliyə baxdı. Kardinal fikrə getmişdi; başı sinəsi üstə əyilmişdi, barmaqları stulun taxta qoltuqluğunu ağır-ağır tiqqıldadırdı. Ovod onun hərəkətinə lap çoxdan, həm də çox yaxşı bələddi!

Nəhayət, başını qaldırıb dedi:

– O şeyi ki, mən qərara almışam, yəqin onu hələ heç kəs eləməyib. Sizin məni görmək istədiyinizi deyəndə, bu qərara gəldim ki, yanınıza gəlim, məsələni açıb deyim, bunun həllini sizin öz öhdənizə buraxım.

– Mənim öhdəmə... buraxasınız?

¹ İncildən götürülmüş sözlər

– Sinyor Rivares, mən sizin yanınıza nə bir kardinal, nə yepiskop, nə də bir hakim kimi gəlmişəm. Bir adam bir adamın yanına necə gəlirsə, mən də sizin yanınıza elə gəlmişəm. Polkovnik sizin azad olunmaq planını mənə söylədi, bu plan sizə məlumdurmu, – bunu açıb söyləməyi mən təklif etmirəm. Mən çox yaxşı başa düşürəm ki, siz bunu bilseniz də, bu sizin öz sirtinizdir, bunu açıb mənə deməyəcəksiniz. Ancaq xahiş edirəm, siz özünüzmə mənim yerimdə təsəvvür edin. Mən qocalmışam, ömrümün axırına az qalıb. Mən istərdim ki, əllərim heç kəsin qanına bulaşmadan qəbrə gedim.

– Müqəddəs ata, indiyə kimi əlləriniz heç kəsin qanına bulaşmayıbdır, tərtəmidir?

Montanellinin rəngi qaçdı, lakin sakitcə sözüne davam etdi:

– Mən bütün ömrüm boyu hər yerdə zorakılığın və rəhmsizliyin əleyhinə olmuşam. Həmişə də, hansı şəkildə olur olsun, ölüm cəzasının ziddinə getmişəm. Əvvəlki hakimiyyət dövründə dəfələrlə, özü də inadla hərbi səhra məhkəməsinin əleyhinə çıxmışam, bunun da üstündə etibardan düşmüşəm. Həyatda malik olduğum bütün nüfuz və təsirimi həmişə, lap bu günədək şəfqət və mərhəmət yolunda işlətməmişəm. Xahiş edirəm, doğru danışmağıma heç olmasa inanın. İndi mənim qabağımda çox çətin bir məsələ durub. Polkovnikin təklifinə razılıq verməməklə, ancaq bir adamın həyatını xilas etməklə, mən şəhərdə qarışıqlıq düşməsinə, bunun da nəticəsində cürbəcür hadisələrin meydana çıxmasına yol verirəm. Bu adam mənim dinimi ələ salmışdır, böhtan və təhqirlərlə şəxsən məni (bunun əlbəttə, əhəmiyyəti yoxdur) təqib etmişdir, əgər onu sağ qoysalar, o öz həyatını şər işlərə sərf edəcək – buna şübhə yoxdur. Bununla belə söhbət insan həyatında gedir.

O bir anlığa susdu, sonra yenə danışmağa başladı:

– Sinyor Rivares, sizin fəaliyyətiniz haqqında nə bilirəmsə, bu, məni sizə pis və zərərli bir adam kimi baxmağa vadar edir. Uzun zaman mən sizi, heç bir şeydən çəkinməyən rəhmsiz, prinsipsiz bir adam hesab etmişəm. Hələ indiyə kimi də qismən bu fikirdəyəm. Amma iki həftədir görürəm ki, siz öz dostlarına sədaqətli olmağı bacaran, mərd adamsınız. Soldatlar arasında böyük hörmət və məhəbbət qazana bildiniz, – bunu hər adam bacarmaz. İndi görürəm ki, sizin haqqınızda düşündüklərim səhvmiş, siz yaxşı adamsınız, özünüzmə göstərmək istədiyiniz kimi deyilsiniz. Mən bu yaxşı adama müraciət edirəm, onu and verirəm, qoy o bütün həqiqəti vicdanla açıb desin, görək: siz mənim yerimdə olsaydınız nə edərdiniz?

– Mən hər halda öz şübhələrimi özüm həll edərdim, bunun məsuliyyətini öz üzərimə götürərdim, daha xristianlar kimi, riyakarlıq, alçaqlıq, qorxaqlıq göstərüb, başqalarının arxasında gizlətməzdim, mənə aid məsələni mənim əvəzimdə həll etməyən onlardan xahiş etməzdim.

Ovod bir az əvvəl özünü laqeydliyə vuraraq, bu məsələ ilə sanki maraqlanmadığını göstərirdi, lakin indi bu qəfil hücumun coşğunluğu və ehtirası bu yalançı laqeydlik ilə tam bir ziddiyyət təşkil edirdi. Sanki o, üzündəki maskanı atmışdı:

Ehtirasla sözüne davam etdi:

– Biz ateistlər bilirik ki, bir adamın qismətinə ağır yük düşmüşsə, o, gerek bu yükü mümkün qədər mərdliklə daşsın. Bu yükün ağırlığına tab gətirməyib yıxılsa, onda, elbəttə, onun özü üçün pis olacaq. Lakin katolik belə bir vəziyyətə düşəndə, feryadla, ah-nalə ilə müqəddəslərə müraciət edir, onlar da kömək edə bilməzsə, öz düşmənlərinin yanına gedir, – o, mütləq başqa bir adam tapır, yükünü onun çiyinə qoyur. Yoxsa sizin dua kitablarınızda, riyakarlıqla dolu bütün dini kitablarınızda belə hallar üçün göstəriş azdır, – hələ bir durub yanıma da gəliniz, nə edəcəyinizi söyləməyi məndən xahiş edirsiniz? Heç belə şey olar?! Mənim çəkdiyim əzab kifayət deyilmi, siz bu məsuliyyəti də mənim üzərimə yixirsiniz? Siz olsa-olsa dinin əsaslarını sarsıdan bir ateisti öldürəcəksiniz, bu da guya çox böyük cinayətmiş!

O dayanıb nəfəsini dərdi, sonra yenə həyəcanla danışmağa başladı:

– Siz hələ rəhmsizlikdən də dem vurursunuz! Siz bu bir neçə dəqiqədə, belə bacarıq işlədib, məni bu qədər incitdiniz, – o – u – u – uzunqulaq heç bir ildə məni bu qədər incidə bilməzdi. Buna onun ağı çatmazdı. Onun əlindən gələn ancaq budur: qayıqları bərk bağlatsın. Elə ki qayıqları daha bərk çəkmək mümkün olmur, – onun bacarığı da bununla qurtarır. Bəlkə belə bir rəhmsizlik hər axmağın əlindən gələr! Amma siz tamam başqa bir şey icad etmişiniz: “İltifat buyurub öz xüsusi ölüm hökmünü qol qoyarsınız? Mənim ürəyim çox yumşaq olduğundan bunu eləyə bilmərəm”. Belə bir şeyi ancaq həlim, başqasının dərdinə qalan bir katolik edə bilər, elə bir katolik ki, həddindən artıq bərk çəkilmiş qayıq görəndə rəngi qaçır. Siz şəfqət mələyi kimi bura gələndə, polkovnikin – “vəhşiliyini” görüb hiddətləndə, mən gerek əsil əzab və işgəncələrin ancaq indi başladığını gözləyəydim! Niyə mənə belə baxırsınız? Məsələ aydındır: razılığınızı polkovnikə çatdırın, sonra da evinizə gedib nahar edin. Bu, elə bir iş deyil ki, ondan ötrü bu qədər zəhmət çəkəsiniz! Sizin polkovnikə deyin: qoy əmr versin – məni ya

güllələsinlər, ya assınlar, ya da nəyi daha münasib bilirlərsə onu eləsinlər... Onlara ləzzət verərsə, lap diri-diri yandırsınlar!.. Ancaq qoy tez qurtarsınlar!

Ovodu tanımaq olmurdu. O, yaman qəzəblənmişdi, titrəyirdi, ağır-ağır nəfəs alırdı, gözlərindən qılgıncılar saçılırdı.

Montanelli ayağa qalxıb dinməz-söyləməz ona baxdı. Arası kəsilməyən bu şiddətli məzəmmətlərdən o, heç bir şey başa düşmürdü, lakin bir şeyi yaxşı bilirdi: bu məzəmmətləri elə bir adam söyləyir ki, onun canını boğazına yığımlar! Bunu başa düşdüyündən bütün bu təhqirləri ona bağışlayırdı.

– Sakit olun. Mən heç də sizə əzab vermək istəməirdim. Öz yükümü sizin üzərinizə yıxmaq fikrində deyildim, – onsuz da sizin öz yükünüz çox ağırdır. İndiyə qədər mən heç kəslə belə rəftar etməmişəm...

Ovod çıxırdı:

– Bu yalandır! – Onun gözlərindən od saçılırdı. – Bəs yepiskopluq?

– Nə yepiskopluq?

– Hə, bunu yaddan çıxarmısınız? Yaddan çıxarmağa nə var! “Artur, əgər sən istəyirsənsə, onda deyim ki, mən gedə bilmərəm...” Onda sizin əvəzinizə məsələni mən həll etməli idim, – onda mənim on doqquz yaşım vardı! Bu həm biabırçı, həm də gülünc bir şeydi!

– Dayanın! – Montanellinin sinosindən dəhşətli bir çığırtı qopdu, əllərini qaldırıb başını sıxdı.

Sonra qolları yanına düşdü, ağır-ağır gedib pəncərənin qırağında oturdu, bir əliylə dəmir barmaqlıqdan yapışdı, alnını ora söykədi. Ovod titrəyə-titrəyə onun hərəkətlərini izləyirdi.

Bir az keçdi. Montanelli ayağa qalxıb Ovoda yaxınlaşdı.

Onun dodaqları tabaşir kimi ağappaqdı:

– Rica edirəm, məni bağışlayın. – O həmişəki sakitliyini saxlamaq üçün gücü çatdıqca öz-özü ilə mübarizə edirdi. – Mən indi gerek buradan gedəm. Mən özümü yaxşı hiss etməirəm.

Montanellinin bədəni tir-tir əsirdi, sanki onu isitmə tutmuşdu. Ovodun hirsli o saat soyudu.

– Padre, yoxsa başa düşmürsünüz?

Montanelli geriye çəkilərək yerində donub qaldı. Sonra pıçıldadı:

– Ancaq bu yox! İlahi, nə istəyirsən elə, ancaq bu olmasın! Əgər dəli olursansa...

Ovod dirşəyi üstə qalxıb, qocanın titrəyən əllərini əlləri içinə aldı.

– Padre, yoxsa başa düşmürsünüz: mən suda boğulmamışam!

Ovodun tutduğu əllər birdən soyudu. Aralığa qəbir sükutu çökdü. Sonra Montanelli diz üstə çöküb, üzünü, bir az əvvəl düşməni olan adamın sinəsinə qoydu.

Montanelli başını qaldıranda gün batmışdı: onun son şefeqləri qərb üföqlərində söndü. Ata ilə oğul zaman və məkan, həyat və ölüm məfhumunu unutmuşdu; onlar hətta, düşmən olduqlarını da yaddan çıxarmışdılar.

Montanelli pıçıldaya-pıçıldaya dedi:

– Artur, doğrudan sənən? Qayıdıb yanıma gəlmisən? Təzədən dirilmisən?

Ovod:

– Dirilmişəm, – deyərək onun sözünü təkrar etdi və bütün bədəni sarsıldı.

O, anasının qucağında yatan xəstə uşaq kimi, başını Montanellinin əlləri üstünə qoydu.

– Sən qayıdıb gəldin... nəhayət gəldin!

Ovod dərinədən ah çəkdi.

– Bəli, qayıdıb gəldim: siz indi gərək mənimlə ya mübarizə edəsiniz, ya mənə öldürəsiniz.

– Sus, əzizim! İndi bunun nə mənası var! Biz qaranlıqda yol azmış iki uşaq kimi, bir-birimizi səhv olaraq, xəyal zənn etmişik. İndi bir-birimizi tapdıq, ətrafımız işıqlandı. Mənim yazıq balam, sən necə də dəyişmişən... nə yaman dəyişmişən! Elə bil, əzablar ümmanı içindən keçib gəlmisən, bir zamanlar necə fərəhli idin, şən idin! Artur, doğrudanmı sənən? Mən tez-tez yuxuda görürdüm ki, sən gəlmisən, sonra ayıltırdım, baxırdım ki, sən yoxsan, hər tərəf qaranlıqdır, boşluqdur... İndi mən əmin ola bilərəmmi, yenə ayrılmayacağam, bu gördüklərim də yuxu olmayacaq? Məni inandır ki, bu həqiqətdir, yuxu deyil... Danış görüm, onda başına nə gəldi?

– Bu çox adi bir şey idi. Gedib limanda bir yük gəmisində gizləndim. Cənubi Amerikaya getdim.

– Bəs orada nə oldu?

– Orada o vaxta qədər yaşadım ki, – əgər bunu yaşamaq hesab etmək olarsa, – ta... Axı bunun nəyini danışım... Mənə öyrətdiyiniz fəlsəfədən başqa, ruhani seminariyasından başqa, həyatda çox şeylər gördüm! Siz deyirsiniz ki, mənə yuxuda görürdünüz... Mən də sizi görürdüm...

Ovodun bütün bədəni sarsıldı, səsi qırıldı.

Sonra yenə səsi qırıla-qırıla dedi:

– O zaman mən Ekvadorda, yeraltı mədənlərdə işləyirdim.

– Mədən qazmaçısı idin?

– Yox, mədən qazmaçısının xidmətçisi idim. Çinli kulilər¹ ilə bir yerdə rastımıza düşən hər cür iş görürdik. Özümüz də mədənlərin lap ağzında tikilmiş baraklarda yatırıdık. Mən onda da, indiki kimi, bu dəhşətli xəstəlikdən çox əziyyət çəkirdim. Bütün günü od kimi qızmar günəş altında daş daşıyırdım. Bir gün gecə mənə deyəsən qara basırdı. Lap açıqca gördüm ki, siz qapını açıb içəri girdiniz. Əlinizdə İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsviri vardı, bu, orada, divarda asılmış təsvirə oxşayırdı. Siz dua edə-edə gəlib lap yanımdan keçdiniz, lakin başınızı çevirib mənə baxmadınız. Mən çıxırıb sizdən kömək istədim, dedim ki, mənə ya zəhər, ya da bıçaq verin, elə bir şey verin ki, mənə bu əzabdan qurtarsın, yoxsa mən dəli olacağam. Amma siz... Ah!

Bir əli ilə gözlerini yumdu: o biri əli hələ də Montanellinin əlində idi.

Üzünüdəki ifadədən gördüm ki, siz mənə dediklərimi eşitməmişsiniz: amma heç dönüb mənə sarı baxmadınız da. Yenə də dua edirdiniz. Duanı qurtaranda İsa peyğəmbərin çarxına çəkilmiş təsvirini öpəndən sonra mənə baxıb pıçıltı ilə dediniz: “Mənə sənə yazığım gəlir, Artur, ancaq mən cürət etməyəm... cürət etməyəm”. Özümə gələndən sonra yenə baraktı, cüzam xəstəliyinə tutulmuş kuliləri gördüm, məsələni başa düşdüm. Mənə aydın oldu ki, sizin üçün göylərin mərhəmətini qazanmaq – mənə bu cəhənnəmdən xilas etməkdən daha vacibdir. Bu, mənə həmişə yadımda idi. Ancaq indi mənə toxunanda bu yadımdan çıxdı. Mən xəstə idim. Halım perişandı, vaxtilə sizin xatirinizi çox istəyirdim... Lakin indi bizim aramızda müharibədən başqa ayrı heç bir şey ola bilməz: müharibə, müharibə! Niyə mənə əlimdən tutmusunuz? Siz nə qədər ki, Allaha inanırımsız – biz ancaq bir-birimizin düşməni ola bilərik, – siz bunu bilmirsiniz?

Montanelli başını əyərək Ovodun yaralı əlini öpdü:

– Artur, mənə Allaha necə inanmaya bilərəm? Əgər bu dəhşətli illərdə Allaha olan etiqadımı mühafizə edə bilmişəmsə, indi Allah sənə mənə yetirdiyi vaxtda, mən etiqadımı itirə bilərəmmi? Unutma ki, sənə öldürdüyümə inanırdım.

– Bunu siz hələ etməmişiniz, amma edəcəksiniz.

¹ Kuli – hambal, arabaçı, qara fəhle

– Artur!

Bu dəhşət dolu bir fəryad idi; Ovod sanki bunu eşitmedi.

– Gəlin düz danışaq! Yarımçıq olmaq nə lazım! Dərin bir uçurum bizi bir-birimizdən ayırır, bu uçurum üstündən bir-birimizə əl uzatmaq – mümkün deyil. Əgər siz öz etiقادınızdan əl çəke bilmirsinizsə, ya əl çəkmək istəmirsinizsə, qərarınız da budur ki, əl çəkməyəcəksiniz, – İsa peyğəmbərin divardakı çarxıya çəkilmiş təsvirinə bir nəzər saldı, – onda polkovnikin təklifini qəbul edin!

– Qəbul edim?! İlahi!.. Qəbul edim?! Artur, mən axı səni sevirəm! Ovod duyduğu ağrıdan üzünü turşutdu.

– Siz kimi çox sevirsiniz?

Montanelli çox çətinliklə ayağa qalxdı; dəhşət onun qəlbini bürümüşdü, ağır yük kimi bədənini əzirdi. O özünü zəifləmiş, qocalmış, ilk şaxtadan büzüşmüş bir yarpaq kimi hiss edirdi. İndi o, ayılmışdı, hər tərəf qaranlıqdı, boşluqdu.

– Artur, az da olsa mənə yazığın gəlsin!

– Siz öz yalanınızla məni şəkər plantasiyalarında kölə vəziyyətinə salanda, mənə yazığınız gəlmişdi? Bunu sizə deyəndə siz dəhşətdən titrəyirsiniz... Ay yumşaq ürəkli müqəddəs adam! Sizin vur-tut bir oğlunuz olmuşdur! Deyirsiniz ki, səni sevirəm... Yaman da sevirsiniz! Sizin məhəbbətiniz mənə çox baha tamam oldu. Yoxsa siz elə zənn edirsiniz ki, hər şeyi yenə də yoluna qoyarsınız, məni də əvvəlki Artur eləyə bilərsiniz? Elə bir adamı ki, qumarxanalarda qab-qacaq yumuş, saxladıkları heyvanlardan da pis olan fermerlərin tövlələrini təmizləmişdir. Elə bir adamı ki, köçəri sirkdə zıncırovlu kloun, öküz döyüşdürülən meydanda matadorların¹ xidmətçisi və kölesi olmuşdur. Elə bir adam ki, onu yəhərleyib minmək həvəsində olan hər heyvərinin arzusunu yerinə yetirmişdir! Elə bir adamı ki, aclıq çəkmişdir, onu ayaq altına alıb tapdalamışlar, onun üzünə tüpürmüşlər, o əl açıb dilənmiş, kif basmış yemək tör-töküntüsü istəmişdir, lakin bunu da verməmişlər, çünki bu şeyləri yemək itlərin haqqı idi! Ah, mən nə üçün bunları sizə deyirəm! Sizin sayənizdə başıma gələn müsibətləri saymaqla qurtarmaz. İndi də durub mənə məhəbbətinizdən dəm vurursunuz! Bu, çox böyük bir məhəbbətim? Bu məhəbbətdə elə qüvvə varmı ki, ondan ötrü öz eti-

¹ Matador (isp.) – döyüşdə öküzə öldürücü zərbə endirən adam

qadınızdən əl çəke biləsiniz? İsa peyğəmbər sizdən ötrü nə etmişdir? O sizdən ötrü nə əziyyət çəkmişdir ki, siz onu məndən çox istəyirsiniz? Siz onu yaralanmış qolları üçün sevirsiniz! Onda mənim qollarıma baxın! Buna da baxın, buna da, buna da...

Ovod köyneyini cırıb, bədənindəki yara yerlərini göstərdi.

– Padre, haqqına qalsa, sizin qəlbiniz mənim olmalıdır! Padre, elə bir əzab yoxdur ki, mən onu sizin sayənizdə çəkməmiş olam! Siz mənim başıma nələr gəldiyini bilsəydiniz... Amma mən yenə ölmək istəmirəm! Mən hər şeyə dözmüşəm, öz qəlbimi səbirlə möhkəmlətməmişəm; çünki yenə də həyata qayıtmaq, yenə də sizin Allahınıza müharibə elan etmək istəyirdim! Bu məqsəd mənim üçün siper idi: mən dəlilik və ikinci dəfə ölüm qarşısında qalanda bununla öz qəlbimi müdafiə edirdim. Budur, indi mən həyata qayıtmışam, yenə də altı saat çarxıxdan qalan, ölən, sonra da yenidən dirilən adamı öz qarşımda görürəm. İndi siz mənə nə deyəcəksiniz? Nə edəcəksiniz?

Onun səsi qırıldı. Montanelli qımıldanmırdı, sanki o stul üstünə qoyulmuş daş heykəl, ya bir meyit idi. Ovodun qəlbindən qopan bu coşqun fəryadı eşidərkən, Montanellinin bədənini azca titrəmiş, özəlöləri qamçı zərbəsinə tutulmuş kimi, yığılmışdı. Amma indi lap sakit oturmuşdu.

Ortalığa uzun və sıxıntılı bir sükut çökdü. Nəhayət, Montanelli ölgün bir səsle dərddli-dərddli dedi:

– Artur, fikrini açıq söylə. Məni qorxudursan, fikirlərim qarşır, səni başa düşə bilmirəm. Məndən nə istəyirsən?

Ovod, xəyal kimi görünən solğun üzünü ona çevirdi:

– Mən heç nə istəmirəm. Kim başqasının məhəbbətini zorla tələb edir? Siz ikimizdən birimizi, hansımız qiymətliyə, onu seçməkdə azadsınız. Onu çox istəyirsinizsə, onu seçin.

Montanelli yorğun halda:

– Mən səni başa düşə bilmirəm, – dedi. – Mən niyə seçməliyəm! Axı keçmiş dəyişməz olmaz.

– Siz bizim ikimizdən birimizi seçməlisiniz. Məni istəyirsinizsə, onda boynunuzdakı o xaçı çıxarın, başqa bir aləmə çıxıb gedək. Mənim dostlarım yenə də məni azad etməyə çalışırlar, onlar sizin köməyinizlə bunu daha asanlıqla edə bilərlər. Biz sərhədi keçib, təhlükədən tamam azad olandan sonra, mənim sizin oğlunuz olduğumu camaat qabağında

etiraf edin. Əgər mənə istəmirsinizsə, dininiz sizə məndən daha qiymətlidirsə, onda polkovnikin yanına gedin, deyin ki, mən razıyam. Özü də indi gedin, bu saat, mənə də sizi görmək əzabından xilas edin. Onsuz da əzabım az deyil.

Montanelli başını qaldırdı. İndi o, Arturu anlamağa başlayırdı. O taqətdən düşdü, bədəni titrəməyə başladı.

– Mən, əlbəttə, sənə dostlarınla əlaqəyə girişərəm. Amma sənə ilə gedə bilmərəm. Mən axı keşişəm.

– Mən keşisdən kömək qəbul etməyəcəyəm! Padre, güzəştə getdiyim bəsdir! Çəkdiyim əzab da bəsdir! Ya siz məndən ötrü kilsədən əl çəkməlisiniz, ya da məndən əl çəkməlisiniz!

– Artur, mən səndən necə ayrılı bilərəm?! Mən səndən necə ayrılı bilərəm?!

– Onda kilsədən ayrılın. İkisindən birini seçin. Məhəbbətinizi bizim aramızda bölüşdürməyin: yarısını mənə, yarısını kilsəyə verməyi mənə təklif etməyin! Mən kilsə süfrəsində qalan tör-töküntünü istəmirəm.

– Artur, Artur, yoxsa sən mənim ürəyimi parçalamaq istəyirsən? Yoxsa, istəyirsən mən dəli olum?

Ovod əlini divara vuraraq bir daha təkrar etdi:

– İkimizdən birini seçin!

Montanelli sinəsində gizlətdiyi kiçik bir medalyon çıxartdı, medalyondan əzilmiş və sürtülmüş bir kağız götürdü.

– Bir buna bax!

“*Mən sizə bir Allah kimi inanırdım, amma siz mənə həmişə yalan demisiniz*”.

Ovod gülüb kağızı ona qayıtdı.

– Adam on doqquz yaşında nə qərribə olurmuş! Çəkilə bir şeyi parçalamaq ona çox asan görünürmüş! Bu indi də asandır, ancaq indi mən özüm çəkilə altına düşmüşəm. Siz aldatmağa hələ çox adam taparsınız, onlar da heç bunu başa düşməz.

– Kim bilir, sənə yerində mən olsaydım, bəlkə mən özüm də belə amansız olardım: ancaq, Artur, sənə tələb etdiyini mən eləyə bilmərəm, mən ancaq bacardığımı eləyə bilərəm. Mən sənə qaçırda bilərəm, amma sən təhlükədən uzaq olanda, mənim başıma dağlarda bədbəxt hadisə gələcək, ya da yanılib yuxu dərmanı əvəzinə başqa bir şey atacağam, – indi sən bunlardan birini seç. Bu səni kifayətləndirirmi? Mənim

edə biləcəyim ancaq budur! Bu, böyük günahdır, ancaq ümid edirəm ki, o mənə bağışlar. O, mərhəmətlidir...

Ovodun sinəsindən iniltili bir fəryad qopdu, qolları ümitsiz halda yanına düşdü.

– Ah, heç belə şey olar?! Mən nə etmişəm ki, siz mənim barəmdə belə düşünürsünüz? Sizin nə haqqınız var ki... Elə bil sizdən qisas almaq istəyirəm. Mən ancaq sizi xilas etmək istəyirəm, siz bunu başa düşürsünüzmü? Mənim sizə dərin məhəbbətim var, yoxsa siz bunu heç başa düşməyəcəksiniz?

Montanellinin əllərini tutdu, göz yaş tökə-tökə, onun əllərini odlu odlu öpməyə başladı.

– Padre, gedək burdan! Bu meyit kimi cansız aləmlə, bu səhvlər, yanlışlıqlar aləmlə sizi bağlayan nədir? Axı onlar keçmiş əsrlərin zir-zibilidir! Onlar başdan-başa çürümüşdür, onlardan çürümüş cəmdək qoxusu gəlir! Gedək bu aləmdən, padre, işıq dolu başqa bir aləmə gedək! Padre, biz gənclik və həyatıq, biz əbədi baharıq, biz bəşəriyyətin gələcəyiyik! Səhər yaxınlaşır, padre, yoxsa siz bu işin bir hissəsini öz üzərinizə götürmək, günəşin çıxmasına kömək etmək istəyirsiniz? Ayılın, bu dəhşətli gecə xəyalatını gəlin yadırmızdan çıxaraq! Ayılın, gəlin yəni-dən yaşamağa başlayaq! Padre, mən həmişə sizi sevmişəm, həmişə! Hətta, siz mənə öldürəndə də sevmişəm! Yoxsa, bir də mənə öldürmək istəyirsiniz?

Montanelli məyus-məyus əllərini ovuşdururdu:

– İlahi, mənə rəhmin gəlsin! Artur, sənə gözlərin ananın gözlərinə oxşayır!

Birdən ikisi də susdu. Bu sükut xeyli davam etdi. Onlar bozuntul axşam qaranlığında bir-birinə xeyli baxdı, hər ikisinin qəlbi dəhşət içində donub qaldı.

Montanelli pıçıldayaraq dedi:

– Yənə bir şey söylə. Heç olmasa bir ümid ver.

– Mənim daha söyləyəcək sözüm yoxdur. Mənə həyat ancaq kilsə ilə mübarizə etmək üçün lazımdır. Mən insan deyiləm, bıçağam. Siz mənə həyat verməklə bıçağı təqdis edirsiniz.

Montanelli İsa peyğəmbərin təsvirinə tərəf döndü.

– İlahi! Eşdirsənmi?

Onun səsi dərin bir sükut içində sönüb getdi. Ona cavab verən olmadı. Birdən Ovodun qəlbində istehza iblisi oyandı:

– B-b-bərkdən çıxırın!

Montanelli cəld yerindən qalxdı, elə bil ki, onu vurdular. Bir az sakitcə yerə baxdı. Sonra ot döşəyin qırağında oturdu, əllərilə üzünü örtüb hönkür-hönkür ağladı. Ovodun bütün bədəni titrədi, alnını soyuq tər basdı: bu göz yaşının mənasını başa düşdü.

Montanellinin səsini eşitməmək üçün adyali başına çəkdi. O özündə gümrah, əzəmətli bir həyat eşqi hiss etdiyi halda, ölməli idi – bu müsibət özü onun üçün kifayət deyildimi?!

Lakin Montanellinin səsini eşitməmək mümkün deyildi. Bu hönkürtü onun qulaqlarında səslənir, beynini əzirdi, göz yaşları onun barmaqlarından süzülür, damcı-damcı düşürdü.

Sonra Montanellinin hönkürtüsü kəsildi, ovunmuş uşaq kimi yaylığı ilə gözlərini silməyə başladı. Ayağa duranda yaylıq dizləri üstündən sürüşüb yerə düşdü.

– Danışmağın mənası yoxdur, mənə başa düşürsənmi?

Ovod itaətkarlıq və tutqun halda dedi:

– Bəli, başa düşürəm. Bu, sizin təqsiriniz deyil.

Montanelli ona sarı döndü. Araya çöken sükut qəbir sükutundan da qorxunc idi; bu qəbir onların biri üçün qazılacaqdı.

Onlar zorla ayrılmış, keçə bilmədikləri hasar dalından baxan iki aşiq kimi, dinib-danışmadan baxışırıldı.

Ovod onun baxışlarına davam gətirə bilməyib, başını aşağı saldı. Birdən geri çəkilib əllərilə üzünü örtüdü: Montanelli başa düşdü ki, Arturun bu hərəkəti ona “get” deyir.

O dönüb kameradan çıxdı.

Az sonra Ovod cəld yerindən qalxdı:

– Mən buna tab gətirə bilmərəm! Padre qayıt! Qayıt!

Qapı bağlı idi. O öz kamerasının divarlarını ağır-ağır xeyli gözəndən keçirdi, başa düşdü ki, hər şey bitmişdir.

Həyətdə bütün gecəni yaşıl otlar xışıldadı: bu otlar bir qədər sonra bel ilə öz kökündən – ana qoynundan qoparılaçaq, solacaqdı, – bu, onların nəsibi idi. Məhbus da bütün gecəni qaranlıq kamerada təkbaşına hönkür-hönkür ağladı...

Çərşənbə axşamı səhər hərbi məhkəmə oldu.

O çox davam etmədi, özü də lap adi bir şəkildə keçdi. Bu ancaq iyirmi dəqiqə davam edən bir rəsmiyyət idi. Buna çox vaxt sərf etməyin heç mənası da yox idi. Müttəhimi müdafiə etməyə icazə verilməmişdi. Şahid sifətilə ancaq yaralanmış casus, zabit, bir neçə soldat çıxıb danışdı. Məhkəmənin qərarı qabaqcadan qət olunmuşdu. Montanelli, polkovnikin əldə etmək istədiyi razılığı yazıb göndərmişdi. Hakimlər – polkovnik Ferrari, yerli süvari qoşun mayoru, iki nəfər İsveçrə qvardiyası zabiti işi ancaq başa çatdırmalı idi. İttihamnamə oxundu. Şahidlər ifadə verdilər. İttihamnaməyə qol çəkib, lazımı təntənə ilə müttəhimə oxudular. Ovod sakitcə qulaq asdı. Sonra ondan, qəbul edilən rəsmiyyətə görə, bəlkə bir söz demək istədiyini soruşdular, o, ancaq səbirsiz halda əlini yellədi. Montanellinin yerə düşən yaylığı onun qoynunda idi. Bu yaylığı o döno-döno öpmüş, gecəni canlı bir şey kimi, ona baxıb ağlamışdı. İndi onun üzünü solğundu, gözlərinin ətrafında hələ də göz yaşlarının izləri görünürdü. “Güllələnsin” sözü, görünür, ona az təsir etmişdi. Bu sözü eşidəndə onun ancaq göz bəbəkləri genişləndi, ayrı heç bir hərəkət görünmədi.

Bütün rəsmiyyət qurtardıqdan sonra polkovnik əmr etdi:

– Onu kameraya aparın.

Görünür serjant gördüyü səhnəyə güclə tab getirirdi: Ovod tərpenmirdi. Serjant onun çiyinə toxundu. Ovod diksinən kimi oldu, dönüb serjanta baxdı:

– He, he! Bu mənim yadımdan çıxıb.

Serjant dustaqla otaqdan çıxırdı ki, polkovnik onu çağırırdı:

– Dayanın, serjant! Mənim ona sözüüm var.

Ovod yerindən tərpenmirdi, sanki polkovnikin səsi gedib ona çatmırdı.

– Bəlkə sizin öz dostlarınıza, ya qohum-əqrəbanıza deyiləsi sözlünüz var? Zənnimcə, sizin qohum-əqrəbanız var.

Ovod cavab vermədi.

– Fikirləşin, mənə, ya da keşişə deyün. Mən buna diqqətlə yanaşaram. Yaxşısı budur ki, öz tapşırığınızı keşişə deyün. O, bu saat gələcək, bütün gecəni sizin yanınızda qalacaq. Əgər sizin başqa arzumuz da varsa...

Ovod başını qaldırdı:

– Keşişə deyin ki, mən tək qalmaq istəyirəm. Mənim dostlarım yoxdur, heç bir tapşırıqım da yoxdur.

– Siz axı günahlarınızı bağışlatmalısınız.

– Mən ateistəm. Bircə şey istəyirəm: məni rahat buraxın.

Bu sözləri o, qəmgin halda, həm də sakitcə söylədi. Onun səsində nə meydan oxumaq hissi, nə də hiddət duyulurdu. Sözüünü deyib, tələsmədən döndü. Qapı ağzında birdən ayaq saxladı.

– Polkovnik, yadımdan çıxdı sizə deyim. Sizdən bir şey xahiş etmək istəyirəm. Əmr edin, sabah mənim əl-qolumu və gözümü bağlamasınlar. Mən lap sakit duracağam.

Çərşənbə günü səhər tezdən Ovodu heyətə çıxartdılar. İndi onun axsaqlığı əvvəlkindən daha artıq gözə çarpıqdı. O, serjantın qolundan tutaraq duyduğu dəhşətli ağrıdan çox çətinliklə yeriyirdi.

Yorğunluq və itaətkarlıq ifadəsi onun üzündən silinmişdi. Gecənin sakitliyində ona əzab verən dəhşətli vahimələr, qorxunc xəyallar, axirət dünyası haqqında düşüncələr – onları doğuran gecə ilə yox olub getmişdi. Elə ki, gün çıxdı, o öz düşmənləri ilə üz-üzə gəldi, – onda yenə mübarizə ruhu oyandı, indi o heç bir şeydən qorxmurdu.

Divarın qarşısında, hökmü yerinə yetirmək üçün sıra ilə altı soldat durmuşdu. Bu həmin çatlamış, yarıuçuq və sarmaşiq bürümüş divardı ki, Ovod qaçmaq istərkən, gecə bu divardan heyətə düşmüşdü. Sıra ilə durmuş əli tüfəngli soldatlar aqlamamaq üçün güclə özlərini saxlayırdılar. Onlar Ovodu öldürməli idilər, – bircə elə bu fikir onlara, təsəvvürə gəlməyəcək dərəcədə dəhşətli görünürdü. Ovod öz hazırcavablığı və tikanlı sözlərilə, ara verməyən gülüşü ilə, başqalarına sirayət edən mərdliyi ilə onların sıxıntılı, yeknəsəq həyatına gün işığı kimi daxil olmuşdu; indi onun öldürülməsi – onlar üçün günün günorta çağında günəşin sönməsi kimi bir şeydir.

Heyətdə, böyük əncir ağacının altında bir qəbir qazılmışdı. Gecə onu əmrə itaət edən adamlar, göz yaşı tökə-tökə qazmışdılar. Ovod qəbrin yanından keçəndə gülümsəyib, bu qaranlıq çuxura, yanındakı solğun otlara baxdı, təzə qazılmış torpağın qoxusunu sinəsinə çəkərək dərin-dən nəfəs aldı.

Serjant ağacın yanında dayandı. Ovod təbəssümlə ətrafına baxdı.

– Serjant, burada dayanım?

Serjant heç bir söz demədi, ancaq başı ilə işarə etdi, sanki boğazı tıxanmışdı: onun heyəti, söyləyəcəyi bircə kəlmə sözdən asılı olsaydı da, bu sözü söyləmək iqtidarında deyildi. Polkovnik özü də, onun qaradaşı oğlu – kapitan da, həkim və keşiş də heyətdə idi.

Onlar ciddi tərzdə qabağa yeridilər, Ovodun gülər gözlərindəki cəsərtli baxışları görüb özlərini itirdilər.

– Xoş gördük, cənablar! Bah, keşiş də səhər tezdən durub gəlib! Kapitan, kefiniz necədir? Bugünkü görüşümüz sizin üçün daha xoşdur, elə deyilmi? Görürəm, sizin qolunuz hələ də sarıqlıdır. Bu ondandır ki, mən düz nişan ala bilməmişdim. Bax, bu qoçaqlar indi öz işlərini daha yaxşı görəcəklər. Elə deyilmi, qardaşlar?

Ovod soldatların tutqun üzünə baxdı.

– Hər halda bu dəfə sarğı lazım olmayacaq. Mənə elə dərddi-dərddi baxmayın! Düz durun, necə sərrast güllə atdığınızı göstərin! Bu yaxında sizin işiniz çox olacaq, heç bilmirəm, onun öhdəsindən necə gələcəksiniz. Qabaqcadan məşq etmək lazımdır.

Keşiş qabağa yeriyib onun sözünü kəsdi. O birilər geri çəkildilər.

– Oğlum, bir neçə dəqiqədən sonra siz, sizi yaradanın hüzurunda olacaqsınız. Tövbə etmək üçün sizin ixtiyarınızda bir an qalır, – yoxsa bu anı da əldən verəcəksiniz? Yalvarıram sizə, bir fikirləşin: adamın günahlarını bağışlatmadan, ürəyi günahla dolu olduğu halda ölməsi dəhşətlidir. Siz Allahın hüzurunda olanda, onda daha tövbə etmək haqqında fikirləşmək gec olacaq. Yoxsa siz onun dergahına zarafat edə-edə yaxınlaşacaqsınız?

– Zarafatla? Mənə elə gəlir ki, xristianlığın bu əxlaq dərsinə sizin və sizin kimilərin ehtiyacı var. Bizim növbəmiz çatanda, biz beş-altı dənə pas atmış tüfəngi deyil, topları işə salacağıq, onda görürsünüz ki, biz necə zarafat edirik.

– Siz topları işə salacaqsınız! Ay bədbəxt! Yoxsa siz necə bir uçurumun kənarında durduğunuzu başa düşmürsünüz?

Ovod çiyini üstündən qaralan qəbrə baxdı:

– Siz elə bilirsiniz ki, məni ora endirəndən sonra həmişəlik mənədən yaxa qurtaracaqsınız? Bəlkə də siz, lap sakit olmaq üçün, qəbrimin üstə daş da yığdırarsınız! Qorxmayın! Sizin qoyduğunuz yerdə mən siçan kimi lap sakitcə yatacağam... bununla belə topları işə salacağıq!

Keşiş ucadan dedi:

– Ey mərhəmətli Allah! Bu bədbəxti bağışla!

Soldatlara komanda verən zabit yoğun səsle dedi:

– Amin! – Polkovniklə qardaşı oğlu xaç vurdu.

Öyüd-nəsihətin heç bir nəticə verməyəcəyi aydındı. Keşiş də daha səy göstərmək istəməyib, başını yırgalaya-yırgalaya, dua oxuya-oxuya konara çəkildi. İşi ləngitmədən, dərhal hazırlıq görüldü, Ovod da, tələb olunduğu kimi, düz durdu, ancaq bir anlığa dönərək, doğmaqda olan günəşin qırmızı və sarı şüalarına baxdı. O yenə də gözlərinin bağlan-mamasını xahiş etdi. Onun üzündə düşməyə meydan oxuyan bir ifadə vardı, bu ifadə polkovniki, istəməsə də, razılıq verməyə məcbur etdi. Lakin soldatların öz vəzifələrini yerinə yetirməsini bu, çox ağırlaşdırıraqdı. Ovod da, kapitan da bunu nəzərə almamışdı.

Ovod gülümsəyərək soldatların gözlərinə baxırdı. Tüfəng onların əlində əsirdi.

Ovod:

– Mən hazırım, – dedi.

Leytenant bir addım irəli çıxdı; həyəcədən titrəyirdi. O indiyə kimi hökmün yerinə yetirilməsi barədə komanda verməmişdi.

– Hazır ol! Nişan al! Ateş!

Ovod azca səndələdi, lakin yıxılmadı. Titrək əllə atılan bir güllə onun üzünü azca yaralamışdı. Bir neçə damla qan ağ qalstukuna düşdü. Bir güllə də, dizdən aşağı qıçına dəymişdi. Bart tüstüsü dağıldandan sonra soldatlar gördü ki, o yenə gülümsəyə-gülümsəyə onların qabağında durub, şikəst əli ilə üzünün qanını silir.

– Bu yaylın atəşi sərrast olmadı, qardaşlar! – Onun aydın səsi, dəhşətdən donub qalmış bədbəxt soldatların qəlbini parçaladı. – Bir də atın!

Soldatlar narazı halda deyindilər. Onlardan hər biri gülləni bu ümidlə yana atmışdı ki, qoy Ovodu öldürən güllə onun əli ilə deyil, yoldaşının əli ilə atılsın.

Budur, ölümə məhkum edilən dustaq yenə ayaqüstə durmuşdur, onlara baxıb gülümsəyir. Bu dəhşətli işi bir də görmək lazımды: onlar edamı ancaq sallaqxanaya döndərdilər. Soldatları dəhşət bürüdü. Onlar tüfənglərini endirib, zabitin qəzəbli söyüşlərinə müti halda qulaq asır, öldürdükleri, lakin hələ də diri qalan adama heyretlə baxırdılar.

Polkovnik yumruğunu onların gözü qabağında oynada-oynada sıraya düzülməyi, tüfəngləri qaldırıb nişan almağı, bu işi tez qurtarmağı hid-dətlə əmr edirdi.

Lakin polkovnik də, soldatlar kimi, lap özünü itirmişdi. İndi o, göz qabağında duran, yıxılmaq istəməyən bu qərribə məxluqa baxmağa cüret etmirdi. Ovod ona müraciət edəndə o, diksinən kimi oldu. Ovodun isteh-zalı səsinə eşidirkən, bütün bədəni sarsıldı.

– Polkovnik, bu gün siz nə bacarıqsız soldatlar gətirmisiniz! Baxaq görək, bəlkə mən onların öhdəsindən daha yaxşı gəldim. Hə, qoçaqlar! Sol cinahdakılar, tüfəngi yuxarı qaldırın! Belə olmaz axı, qardaşlar! Sizin əlinizdəki boru deyil, tüfəngdir. Hamınız nişan aldınız mı? Hə, indi hazır ol!..

Polkovnik özünü qabağa atıb, Ovodun sözünü kəsdi:

– Ateş!

Bu insan qüvvəsi xaricində bir hərəkətdi: adamın öz edamında özü komanda verib, son sözünü söyləməsi ağlasığan şey deyildi.

Yenə də müterəddid, nizamsız yaylın atəşi açıldı: sıraya düzülən soldatlar titrəyə-titrəyə bir yerə toplaşdılar: onlar heyrət və dəhşətlə qabağa baxırdılar. Birisi heç güllə də atmamışdı. O, tüfəngi kənara tulla-dı, yerə yığılıb inildədi: “Mən vura bilmirəm, vura bilmirəm!”

Bart tüstüsü səhər günəşinin parlaq şüaları altında havaya qalxdı, yavaş-yavaş parçalanıb dağıldı. Onlar Ovodun yıxıldığını gördülər, lakin gördülər ki, o hələ diridir. O, can verə-verə yerdə çapalayır, soldatlar və zabitlər heyretlə ona baxırdı. Sonra həkimlə polkovnik çıxıraraq ona sarı cumdu, çünki o bir dizi üstə qalxaraq, yenə soldatların üzünə baxır, yenə də gülürdü.

– Yenə gülləniz boşa çıxdı! Bir də... atın, qardaşlar! Baxın... Əgər bacarmırsınızsa....

Birdən o səndələyərək böyrü üstə yerə yığıldı.

Polkovnik yavaşca soruşdu:

– Öldü?

Həkim diz çökərək, əlini Ovodun qana bulaşmış köynəyi üstünə qoyub mülayim səsle dedi:

– Hə deyəsən... Şükür Allaha!

Polkovnik də onun sözünü təkrar etdi:

– Şükür Allaha! Axır ki, öldü!

Qardaşı oğlu onun qolundan dartdı:

– Kardinal! Darvazanın dalında durub, gəlmək istəyir.

– Nə? O gəlməsin... Onun gəlməsini mən istəmirəm! Keşikçi niyə durub baxır? Müqəddəs ata...

Darvaza taybatay açıldı, yenə bağlandı: Montanelli heyətdə durub, dəhşət dolu gözlərilə özünə baxırdı.

– Müqəddəs ata! Mən sizdən xahiş etməliyəm... Bunu görmək sizin üçün münasib deyil. Edam indicə qurtarıb. Onun bədənini hələ...

Montanelli:

– Mən ona baxmağa gəlmişəm, – dedi.

Bu anda Montanellinin səsi və yerləşisi kapitanı heyrotə saldı: o, yuxuda gözən adama oxşayırdı.

Birdən soldatlardan biri çığırdı:

– Aman Allah!

Polkovnik tez dönüb baxdı:

– Elədir ki, var!

Qana bulaşmış bədən yenə də otun üstündə inildəyərək çırpınmağa başladı.

Həkim əyilib, can verən adamın başını dizləri üstə qoydu və ümitsiz halda çığırdı:

– Tez olun! Tez olun, vəhşilər! Siz Allah öldürün, canı qurtarsın! Daha buna tab gətirmək olmaz!

Qan həkimin əllərindən süzülüb axırdı. O, çapalaya-çapalaya can verən bədənini tutmuşdu, tir-tir əsirdi. Dəhşətdən lap ağılı itirəndə, özünə kömək axtarmaq üçün, dönüb ətrafına baxdı, bu zaman keşikçi onun çiyini üstündən əylərək, əlindeki xaçı can verən adamın dodaqlarına qoydu.

– Allah, sən onun günahından keç...

Ovod həkimin dizinə söykənərək azca qalxdı, geniş açılmış gözlərilə İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilmiş təsvirinə baxdı.

Güllə dəyən sağ əlini, dərin bir səssizlik içində, yavaş-yavaş qaldırıb xaçı itələdi. Onun üzündə güllə yarasının qanlı deşiyi görünürdü.

– Padre, siz... razı qaldınızımı?

Onun başı həkimin qolları üstünə düşdü.

– Müqəddəs ata!

Kardinal yerindən törpönmədiyi üçün Ferrarini bu dəfə bərkəndə dedi:

– Müqəddəs ata!

Montanelli başını qaldırdı:

– O öldü?



– Bəli, müqəddəs ata. Siz buradan getseniz yaxşı olmazmı? Bu dəhşətli bir şeydir.

Montanelli:

– O öldü, – deyib Ovodun üzünə baxdı. – O öldü.

Leytenant pıçıldayaraq nifrətlə dedi:

– Bədəninə altı güllə dəyən adamdan bu, nə gözləyir?

Həkim də pıçıldayaraq ona belə cavab verdi:

– Yəqin qan onu həyəcana gətirmişdir.

Polkovnik əlini Montanellinin əlinin üstünə qoydu:

– Müqəddəs ata... Yaxşı olar ki, siz ona baxmayasınız. Kapellana¹ icazə verin, sizi evinizə ötürsün.

– Hə... Mən gedim.

Montanelli qana bulaşmış bədəndən gözlərini çəkdi, ağır-ağır dönüb yola düzəldi. Keşişlə serjant da onun ardınca getdi. Montanelli darvazanın qabağında dayandı, geri baxdı:

– O öldü...

Bir neçə saatdan sonra Markone təpənin döşündəki kiçik bir eve yaxınlaşdı: o, gəlmişdi Martiniyə desin ki, onun özünü fəda etməsi daha lazım deyil.

Ovodu azad etmək üçün ikinci dəfə plan qurulmuşdu, bütün hazırlıq işləri görüldü qurtarmışdı. Bu plan əvvəlkindən çox-çox sadə idi. Onlar belə qərara gəlmişdilər: sabah səhər dini mərasim qalanın səddi qabağundan keçəndə, Martini camaatın içindən qabağa çıxır, qoltuğundan tapançanı çıxarıb polkovnikin üzünə çaxır. Ümumi bir çaxnaşma əmələ gəlir. Bu zaman iyirmi silahlı adam birdən həbsxana darvazasına hücum edir, içəri girib qülləyə qalxır, açarları zorla keşikçilərdən alıb, Ovodun kamerasına girir, onu özlərilə aparırlar, yolda buna mane olmaq istəyənlərin hamısını öldürürlər, vurub yıxırlar. Onlar özlərini müdafiə edəndə, ikinci bir dəstənin – silahlı qaçaqmalçı dağlılar dəstəsinin geri çəkilməsinə kömək edərək qalanın darvazasından uzaqlaşırırlar, qaçaqmalçı dağlılar da Ovodu dağlara aparıb, etibarlı bir yerdə gizlədirlər.

Kiçik qiyamçılar dəstəsində bu plandan ancaq Cemmanın xəbəri yox idi. Bunu ondan Martininin arzusu ilə gizlətmışdilər. O deyirdi ki: "Cemmanın ürəyi bu şeylərə tab getirməz".

¹ Kapellan – katoliklərdə keşişlərin köməkçisi

Markone həyəət qapısından içəri girəndə, Martini şüşə qapını açdı, onu qarşılamaq üçün eyvana çıxdı.

– Markone, təzə nə xəbər var?

Qaçaqmalçı cavab vermək əvəzinə, həsir şlyapasını gözünün üstünə çəkdi.

Eyvanda oturdular. Heç biri birçə kəlmə də söz demədi. Lakin Martini qaçaqmalçının şlyapasının kənarından, üzündəki ifadəni görüb başa düşdü.

Xeyli susduqdan sonra soruşdu:

– Bu nə vaxt oldu?

Onun səsi özünə, dünya kimi tutqun və qəmgin görünürdü.

– Bu gün dan yeri söküləndə. Mənə serjant dedi. Orada imiş. Hamısını görüb.

Martini başını aşağı dikib, penceyinin qoluna yapışan sapı çırpdı.

O, sabah ölməli idi. İndi bu arzu, batan günəşin qızıl şüalarından yaranan, qaranlıq düşəndə sönən xəyali bir aləm kimi yox oldu.

O, yenə də əvvəlki yeknəsəq aləmə düşdü: o aləmdə yenə Qrassinilər və Qallilər olacaq, sifr ilə yazı yazılacaq, pamfletlər tərtib ediləcək, yoldaşları arasında partiya didişmələri baş verəcək, Avstriya casuslarının alçaq fitnə-fəsadı özünü göstərəcək – bir sözlə, o yenə, çoxdan bəri ürəyini sıxan, köhnə inqilab deyirmanının çarxına qoşulacaq! Eyni zamanda şüurunun dərinliklərində ucsuz-bucaqsız bir boşluq açılmışdı: indi daha bu boşluğu heç bir şeylə doldurmaq mümkün olmayacaq, çünki Ovod yox idi.

Kim isə nəşə soruşdu. Martini başını qaldırdı, o, bir şeyə təəccüb etdi: adam yenə də bir şey üstündə həyəcanlana bilirmiş.

– Nə dediniz?

– Dedim ki, siz bəlkə bunu Cemmaya söyləməyi öz üzərinizə götürdünüz.

Martininin üzündə dəhşətli bir ifadə göründü.

O birdən çığıra-çığıra dedi:

– Mən bu xəbəri ona necə deyə bilərəm? Siz elə bir yolluq deyən ki, gedim onu öldürüm. Ah, bu xəbəri ona necə deyə bilərəm, necə deyə bilərəm?!

Əllərilə üzünü örtüdü. Birdən qaçaqmalçı dıxsındı. Martini bunu görməyə də, hiss etməyə, başını qaldırdı. Cemmanın qapınının ağzında dayanmışdı:

– Çezare, eşitdinizmi? – dedi. – Hər şey bitdi. Onu güllələdilər.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

– Introido ad altare Dei¹ – Montanelli taxtın qabağında durub, ucadan və aydın səsle “Introit” duasını oxuyurdu: keşişlər və başqa ruhanilər onun başına yığılmışdı. Kilsə işıqlı idi, başdan-başa əlvan rənglərlə parıldayırdı. Dua edənlərin paltarından tutmuş, parlaq parçalar və çələnglərlə bəzədilmiş sütunlara kimi, hər şeydən həyat və işıq saçılırdı. Taybatay açılmış qapının üstündən tünd-qırmızı, ağır pərdələr sallanırdı: iyun günəşinin isti şüaları, çöldə al lələlərin ləçəklərindən süzülən kimi içəri süzülürdü. Həmişə ala-qaranlıq içində olan yan mehrablər indi orada duran rahib cəmiyyətləri nümayəndələrinin şamları və məşəlləri ilə işıqlandırılmışdı. Ayrı-ayrı məhəllə kilsələrinin xaçları, ələmləri də burada asılmışdı. Təntənəli mərasim bayraqları qapının yan tərəfinə qoyulmuşdu; onların ucu yerə dəyirdi, zərli qotazları və ağacları isə kilsənin tutqun qübbələri altında par-par parıldayırdı. Pəncərələrin rəngli şüşələrindən düşən işıq kilsə müğənnilərinin ağ cübbələrini əlvan rənglərlə bəzəyir, tünd-qırmızı, narıncı və yaşıl ləkələrlə mehrabın yerinə düşürdü. Taxtın dalında iri zərxara pərdə gün işığında parıldayaraq şəfəq saçırdu. Uzun ağ cübbə geymiş kardinal bu pərdənin qabağında, bəzək-lər, işıqlar içərisində, həyat verilmiş heykəl kimi, sakitcə durmuşdu.

Qayda belə idi ki, təntənəli mərasim günlərində kardinal ancaq ibadət ayinini başlayırdı, amma ibadəti özü aparmırdı. O, Indulgentiam² duasını oxuyub qurtardıqdan sonra yavaş-yavaş yepiskop taxtına sarı getdi. Keşişlərin və başqa ruhanilərin qabağından keçəndə, onlar ikiqat olub baş əydilər.

Konanıklardan biri pıçıldayaraq o birisinə dedi:

– Deyəsən müqəddəs atanın kefi yoxdur, çox qərribə görünür.

İbadət adı qayda ilə davam edirdi. Montanelli şax oturmuşdu. Heç qımıldanmırdı. Gün işığı onun mitrasını³ bəzəyən daşlar və zər işləməli libası üzərində bərk vururdu. Bayram münasibətilə geydiyi ağ cübbəsinin ətəkləri ağ xalça üstünə enmişdi; yüzlərlə şam işığı döşündəki göy yaqutlara düşərək parıldayırdı. Lakin onun sakit-sakit baxan dalgın göz-

¹ “Allahın dərğahında səcdə edək” duasının başlanğıc sözü; “Introit” duanın adıdır.

² Günahların bağışlanması üçün oxunan dua

³ Mitra – zərli-zinətli yepiskop papağı

ləri sönlükdü, günün şüaları gözələrində əks olunmuşdu. “Benedicite pater eminentissime”¹ sözləri eşidiləndə, o, əyilib buxurdanı təqdis etdi.

Müqəddəs təbərrüklər² gətiriləndə o, taxtından qalxıb mehrabın qabağında diz çökdü, sonra ayağa durub öz yerinə getdi. Onun hərəkətlərində qərribə bir yeknəsəqlik vardı. Rəsmi mundir geymiş və polkovnikin arxa tərəfində oturan mayor yarah kapitana sarı dönərək pıçıldadı:

– Qoca kardinal lap əldən düşüb, bu, lap aydın görünür. Bir baxın, o hər şeyi şüursuz ələyir, elə bil ki, nə etdiyini heç dərk eləmir.

Kapitan da pıçıldayaraq ona dedi:

– Qoy olsun, bu, bizim üçün yaxşıdır, yoxsa lənətə gəlmiş amnistiyadan sonra o bizə göz verib, işıq vermirdi.

– Amma hərbi məhkəmə məsələsində güzəştə getdi.

– Hə, çox çətinliklə güzəştə getdi. Belə bir qərara gəlmək üçün ona xeyli vaxt lazım oldu. Amma, nə bürküdüür! Bu mərasim qurtarana kimi bizim hamımızı gün vuracaq. Hayıf ki, kardinal deyilik, kardinal olsaydıq, başımızın üstündə yol uzunlu bəzəkli örtük tutardılar. S-su-sus! Əmim bizə baxır.

İbadət qurtarandan və müqəddəs təbərrüklər mücrüyə, şüşə altına qoyulduqdan sonra ruhanilər geyimlərini dəyişməyə getdilər. Mücrünün təntənəli mərasimdə əldə aparacaqdılar.

Adamlar kilsənin künc-bucağında pıçıldaşırdı. Montanelli hələ də taxtda oturub, donuq gözələrini yerə dikmişdi. Sanki onun taxtı ətrafında insan dənizi coşaraq dalğalanır, bu dalğalar gəlib onun ayaqları altında sakitləşirdi.

Ruhanilər geyimlərini dəyişib qayıtmışdılar, mehrabın yanında dayanıb kardinalın gözləyirdilər, amma o, elə bil, yerində donub qalmışdı. Keşiş əyildi ki, kardinalın mitrasını başından götürsün, mütərəddid halda dedi:

– Müqəddəs ata!

Kardinal dönüb baxdı:

– Siz nə dediniz?

– Mərasimə getməyə gücünüz çatacaqmı, siz buna əminsinizmi?

Günəş yaxıb-yandırır.

– Güneşdən mənə nə?

¹ “Müqəddəs ata, xeyir-dua verin”.

² Çörək və şərbət

Montanelli təmkinlə danışdı. Keşis fikirləşdi ki, bəlkə kardinalın ona acığı tutub.

– Bağışlayın, müqəddəs ata! Mənə elə gəldi ki, xəstəsiniz.

Montanelli cavab verməyib ayağa qalxdı. Taxtın yuxarı pilləsində dayanıb, bayaqki kimi, qərribə bir təmkinlə soruşdu:

– Bu nədir?

Onun uzun, ağ cübbəsinin ətəkləri pillələrdən sallanaraq mehrabın döşəməsinə düşmüşdü.

Barmağını uzadıb, ağ atlas geyimi üzərindəki qırmızı işıq parçasını göstərdi.

– Müqəddəs ata, gün işığıdır, pəncərənin rəngli şüşələrindən düşüb.

– Gün işığı? Gün işığı qırmızı olur?

Pillələrdən düşdü, buxurdanı yavaş-yavaş yelləyərək, mehrabın qabağında diz çökdü. Sonra buxurdanı keşisə verdi. Gün işığı əlvan rənglə onun açıq başına, yuxarı baxan, geniş açılmış gözlərinə düşür, ağ cübbəsində tünd-qırmızı bir rənglə parıldayırdı. Keşislər onun ətrafında cübbəsinin qırışqlarını düzəldirdilər.

Montanelli keşisdən müqəddəs qızıl mücrünü aldı, tontənəli musiqi səsi kəsilənə kimi əllərində saxladı.

Ruhanilər yaxınlaşıb ipək örtüyünü Montanellinin başı üstündə tutdular; keşislər onun sağında və solunda durub, cübbəsinin uzun ətəklərini geri atdılar, şam tutanlar əyilib cübbəsinin ətəklərini yerdən qaldırdılar. Tontənəli mərasimin önündə gedən rahib cəmiyyətləri nümayəndələri kilsənin ortasına çıxıb, iki düz sıra ilə irəliləməyə başladılar.

Montanelli ağ örtük altında, taxtın qabağında sakitcə durmuşdu, müqəddəs təberrük mücrüsünü bərk-bərk əlində tutub, tontənə ilə ötüb keçən mərasimə baxırdı. Adamlar əllərində yanar şam, meşəl, xaç, ölüm və bayraq, iki sətərə düzülüb gedirdi. Onlar mehrabın pillələrindən yavaş-yavaş endilər, çiçəklə bəzədilmiş sütunlar arasından, qaldırılmış tünd-qırmızı qapı pərdəsi altından keçib, gün işığı düşmüş küçəyə çıxdılar. Öndə gedənlərin nəğmə səsi get-gedə zəifləyərək anlaşılmaz bir uğultuya çevrildi: bunun ardınca, onların səsini batıran, yeni-yeni nəğmələr eşidilirdi. Tontənəli mərasim, ucu-bucağı görünməyən bir lent kimi uzanıb gedirdi; kilsə qübbələri altında ayaq səsi xeyli davam etdi.

Ağ kəfən geyimli üzöörtülü məhəllə kilsə üzvləri keçib getdi. Sonra qara paltar geymiş, şəfqət qardaşları göründü. Onların gözü maska

altında parıldayırdı. Onların da ardınca uzun sıralarla – rahiblər, dilənçilik eləyən rahib təşkilatlarının qara başlıqlı, ayağı yalın üzvləri, daha sonra ağ geyimli, sərt simahlı dominikançılar, hərbi və mülki qulluqçular, yerli polis məmurları gəldilər. Polkovnik rəsmi paltar geymişdi, onunla bir yerdə qulluq eləyən zabitlər də burada idilər. Ən axırda iri xaç aparan bir keşis, iki nəfər də şamçı gəlirdi. Onların əlində yanar şam vardı.

Bu adamların keçib getməsi üçün qapı pərdələrini geniş açmışdılar. Montanelli bir anlığa örtük altından, xalça döşənmiş, gün işığı düşmüş küçəni, evlərin bayraq asılmış divarlarını, yola qızılqül atan ağ geyimli uşaqları gördü. Ah, bu qızılqüllər! Onlar necə də qırmızıdır!

Tontənəli mərasim ciddi bir intizamla, ağır-ağır irəliləyirdi. Montanelli xaçlar, ələmlər, bayraqlarla hərəkət edən mərasimi açdı.

O, mehrabın pilləsindən enib, kilsənin ortasına gəldi, orqan səsi gələn eyvanın, sonra da qırmızı qapı pərdələrinin altından keçdi. Ah, bu pərdələr necə də qırmızı idi! Budur, o küçədedir; küçə də o qədər işıqlıdır ki, adamın gözü qamaşır. Qan rəngli qızılqüllər, saysız-hesabsız adamların ayağı altında tapdanan xalça üstünə atılıb qalmışdı, onlar solurdu. Mərasim qapı ağzında bir az dayandı: hökumət nümayəndələri – örtüyü aparan ruhaniləri əvəz etdi, Montanelli də müqəddəs təberrük mücrüsünü əllərində bərk-bərk sıxaraq mərasimlə gedirdi. Müğənnilərin səsi onun ətrafında gah yüksəlir, gah zəifləyirdi, buxurdan bu səsə həm-həng olaraq yellənirdi, insan dənizi dalğalanaraq uğuldayırdı.

Hər tərəf qandır, qan! Onun qarşısında xalça qızıl qan axınıdır, qızılqüllər daşların üstünə sıçramış qan ləkəsidir... Ey mərhəmətli tanrı! Yoxsa sənə hökmündə olan yerlər, göylər qan rənginə boyanmışdır? Yoxsa bunu görmürsən, ey qadir Allah!

Mücrünün içindəki təberrüklərə baxdı. Mücrünün qızıl şüaları arasından, təberrük çörəyindən axan, onun ağ cübbəsinə yavaş-yavaş damcılayan o şey nədir? Buna bənzər o, nə görmüşdü? O da damcılayırdı... yuxarı qaldırılmış bir əldən damcılayırdı... Həbsxana həyətinə otlar tapdandı əzilmişdi, qızarmışdı... tamam qızarmışdı... o qədər qan tökülmüşdü ki... Qan onun yanağından axırdı, güllə dəymiş sağ əlindən damcılayırdı, böyründəki yaradan sel kimi axıb tökülürdü. Saçının da bir hissəsi qana bulaşmışdı... alınına düşən saçı ıslanmışdı, bir-birinə qarışmışdı... əcəl tərəfindən ıslanmışdı... bu, ağır iztirablar təri idi.

Müğənnilərin səsi yenə də yüksəldi, nəğmə səsi eşidildi.

Genitori, genitoque,
Laus ef jubilatio
Salus, honor, virtus quoque
Sii et benedictio!¹

Ah, buna tab getirmək mümkün deyil! İlahi, sən göylərdə də öz taxtında oturub, yer üzündə insanların çəkdiyi əzabı, ölümü seyr edirsən! Yoxsa bu azdır sənə? Yoxsa istəyirsən sənə dua da etsinlər, səni tərifləsinlər də! Bəs insanları xilas etmək üçün İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilən bədəni? İnsanların günahını yumaq üçün İsa peyğəmbərin tökülən qanı? Yoxsa bu, azdır sənə?

Hə, onu bərkdən çağır! Kim bilir, bəlkə də elə yatır!

Sən doğrudanmı yatırsan, mənim عزیز balam, yoxsa bir daha ayılmayacaqsan? Yoxsa qəbir öz şikarını çox qısqançılıqla qoruyur? Ağac altındaki qəbir səni bayıra buraxmaq üçün bir daha açılmayacaq – bir daha səni görməyəcəyəm, mənim istəki balam!

Təntənəli mərasim kilsəyə qayıtdı.

Montanelli içəri girəndə nəgme səsi kəsilmişdi. Rahiblər və keşişlər səssiz-səmirsiz, sıra ilə öz yerlərində diz çökərək, əllərindəki yanan şamı yuxarı qaldırmışdılar. Montanelli onların arasından keçib getdi.

O, bütün səbrini toplayaraq, təntənəli ibadət mərasimini güclə qurtarır, dini ayinləri qeyri-ixtiyari yerinə yetirirdi, bütün bunlar indi onun üçün öz mənasını itirmişdi. Xeyir-dua verdikdən sonra o, yenə taxtın qarşısında diz çöküb, əllərilə üzünü örtüdü. Keşiş bağışlanan günahların siyahısını oxuyub qurtardı, Montanelli onun səsini eşidirdi.

Sonra ayağa qalxdı, əlini uzadaraq hamını sakitliyə dəvət etdi. İbadətə gələnlərin bəziləri özünə yol açaraq qapıya tərəf gedirdi, onlar da geri qayıtdılar.

Kilsədə yüngül və cəld addım səsləri, paltar xışıltısı, pıçılıtlı danışqlar eşidildi: "Müqəddəs ata danışmaq istəyir".

Montanellinin məyyəyətindəki keşişlər təəccüblə bir-birinə baxıb, daha da yaxına gəldilər; onlardan biri pıçılıdaya-pıçılıdaya tez soruşdu:

– Müqəddəs ata camaatla danışmaq istəyir?

¹ Allaha və onun oğluna şükürlər olsun. Yer üzündə xoşbəxtlik, ləyaqət, xeyir-xahlıq və xeyir-dua bərqərar olsun!

Montanelli cavab verməyib, onu əliylə kənara itələdi. Keşişlər pıçılıdaya-pıçılıdaya geri çəkildilər. Belə bir gündə danışmaq adətə, hətta qayda-qanuna zidd idi, lakin kardinalın hüququ onun istədiyi kimi hərəkət etməyə icazə verirdi. Yəqin o, camaata çox mühüm bir şey elan edəcəkdə: ya Romada verilən bir islahatdan, ya da papanın göndərdiyi bir məktubdan danışacaqdı.

Montanelli taxtın pillələri üstündən, ona sarı çevrilən üzlərə, – dəniz kimi dalğalanan insan üzlərinə baxdı. Adamlar böyük bir maraqla gözlərini ona dikmişdilər, lakin Montanelli tərpənmirdi, sakit durmuşdu: əynindəki ağ cübbədə o, bir xəyala bənzəyirdi.

Mərasimi idarə edən astadan dedi:

– Sakit olun!

Dua edenlərin də səsi birdən kəsildi.

Bütün üzlər taxtın pillələri üstündə duran ağ geyimli adama çevrildi, sükut içində kardinalın aydın və təmkinli səsi eşidildi.

– İncildə müqəddəs İohann tərəfindən deyilmişdir: "Zira Allah dünyanı o qədər sevmiş ki, tək birçə oğlunu ona qurban vermişdir, ona görə vermişdir ki, birçə nəfər də mömin məhv olmasın, əbədi bir həyat kəsb etsin". Siz bura, sizin xilasınız uğrunda məhv olan xilaskarın, dünyanın günahlarını öz üzərinə götürən Allah quzusunun, sizin günahlarınızdan ötrü ölə Allah oğlunun bədəni və qanı bayramına yığışmısınız. Siz, təntənəli mərasimlə bu bayrama – sizin uğrunuzda verilən qurbandan dadmağa və bunun üçün Allaha dua etməyə gəlmisiniz. Mən bilərəm ki, siz bu gün səhər xilaskarınızın bədənindən dadmaq üçün bu qonaqlığa gələndə, ürəyiniz sevinclə dolu olmuşdu və sizi xilas etmək üçün ölə Allah oğlu Allahın çəkdiyi əzabları xatırlamısınız. Lakin deyin görüm, sizin hansınız öz oğlunu çarmıxa çəkilməyə verən atanın – Allahın çəkdiyi əzabı düşünmüsünüz? Sizin hansınız, göydəki taxtından Qolqofa¹ baxan atanın çəkdiyi izzətləri xatırlamısınız?

Ey xoştəbiətli adamlar, bu gün təntənəli mərasimə gedirkən mən sizə baxdım, gördüm ki, siz günahlarınızın bağışlanacağına ürəyinizdə şadyanalıq edirsiniz, xilas olmanıza sevinirsiniz! İndi sizdən xahiş edirəm: siz xilas olmanızın nəyin bahasına başa gəldiyini fikirləşin. O, çox

¹ Qolqof – Qüds yaxınlığında kiçik bir dağ. Canilər bu dağda edam edilmişlər. İsa peyğəmbər burada çarmıxa çəkilmişdir.

baha başa gəlmişdir. Onun qiyməti qırmızı yaqutdan da bahadır, çünki o, qanın qiymətidir.

Adamların sıralarında yüngül bir titrəyiş əmələ gəldi. Mehrabda duran keşişlər boyunlarını uzadıb, bir-biri ilə pıçıldamağa başladılar.

Lakin Montanelli sözünü kəsmədi, onlar susdu.

– Ona görə bu gün sizə deyirəm: mən sizə, sizin zəifliyinizə, sizin kədərinizə, yanınızda oynayan körpə uşaqlarınıza baxdım. Mənim onlara çox yazığım gəldi, çünki onlar ölməlidir. Sonra öz əziz oğlumun gözlərinə baxdım, orada onun qanı ilə sizin günahlarınızın bağışlandığını gördüm.

Mən onu əzab içində qoydum, öz yoluma düzəlib getdim.

Günahların bağışlanması, bax budur! O sizdən ötrü öldü, zülmət onu uddu; o öldü, o bir daha dirilməyəcək. O öldü! Daha mənim oğlum yoxdur. Ah, mənim balam, mənim əziz balam!

Onun sinəsindən dərddə bir fəryad qopdu. Qorxuya düşmüş camaat bir əks-səda kimi, onun fəryadına fəryadla cavab verdi. Bütün ruhanilər yerindən qalxdı, keşişlər vəzə yaxınlaşdılar, onun qolundan tutmaq istədilər. Lakin Montanelli onların əlindən sıçrayıb çıxdı, qəzəblənmiş vəhşi heyvan kimi onların gözlərinə baxdı.

Onlar bərkdən və ağır-ağır nəfəs alaraq, geri çəkildilər. Onların üzü tabaşir kimi ağarmışdı. Montanelli yenə də camaata sarı döndü; camaat – üzərindən qaşırğa keçmiş zəmi kimi dalğalanırdı.

– Onu siz öldürdünüz! Onu siz öldürdünüz! Mən də buna yol verdim, çünki sizin ölməyinizi istəmədim. İndi siz yalan münacatlarla, günahkar dualarla yanıma gələndə, mən bu işi tutduğuma peşman oldum. Yaxşı olardı ki, siz də günahlarınızın içində çürüyəydiniz, əbədi lənətə gələydiniz, amma o, sağ qalaydı! Sizin o tauna tutulmuş ürekləriniz nədir ki, onların xilasını üçün belə bir qurban verilsin?

Daha gecdir, gecdir! Mən bərkdən çıxırıram – o, mənim səsimi eşitmir. Mən onun qəbrinin qapısını bərk-bərk döyürəm, o ayılmır. İndi mən səhrada tək qalmışam, gözlərimi bu qanlı torpaqdan ayırıb, əngin səmalara baxıram, – bu qanlı torpaqda mənim gözlərimin işığını basdırıblar. Məni ümitsizlik bürüyür. Mən sizdən ötrü, ey alçaq həşəratlar, sizdən ötrü ondan üz çevirdim!

Alın bu da sizin xilas olmağınız! Alın, götürün onu! Mən onu sizin qabağınıza, mırıldayan köpək sürüsünün qabağına atılan bir parça sümük

kimi atıram! Qonaqlığımızın bahası sizin əvəzinizə verilmişdir. Di itilin gedin, adamyeyən vəhşilər, qanıçen zalımlar, leş gəmiron quzğunlar, gedin yeyin, doyunca yeyin! Bir baxın: odur, taxtın pillələrindən buğlana-buğlana isti qan axır! O qan mənim oğlumun ürəyindən axır, o qan sizdən ötrü axır! Di durmayın, çirkab içində ağnaya-ağnaya onu için, üzgözünüze yaxın! Qapın, götürün o cəsedi, onun üstündə bir-birinizlə boğuşun, onu aşırın... mən rahat buraxın! Budur, sizdən ötrü qurban verilən bədən! Bir baxın, görün ona nə qədər yara vurulmuş, o yaralardan necə qan axır, min-min əzab çəkmiş həyat hələ də o bədəndə çırpınır, o hələ can verir, çapalayır! Di durmayın, götürün onu yeyin!

Montanelli müqəddəs təberrük camını götürüb yuxarı qaldırdı, qolaylanıb yerə çırpdı. Cam daşa deyərək cingildəyəndə, bütün ruhanilər dəstə ilə irəli cumdu, iyirmi əl birdən dəlini tutdu.

Gərgin bir halda susub duran camaat ancaq onda şiddətli, çılgın fəryadlar qoparmağa başladı.

Onlar stulları, skamyaları yıxa-yıxa, bağlı qapıları döyə-döyə, bir-birini itələyərək, pərdələri, çələngləri qopara-qopara, dalğalanan, uğuldayan sel kimi küçüyə axışdılar.

EPILOQ



Cemma, sizi aşağıda bir adam görmək istəyir.

Martini bu sözü təmkinlə dedi: on gün idi ki, onlar bir-biri ilə belə danışmağa verdiş etmişdi.

Onların kədərini bu təmkinli hərəkət, bir də sakit danışmaq ifadə edirdi.

Cemma döşlük taxıb, qollarını çırmalamış, stolun yanında durub, patron qoyulmuş kiçik zərfləri yerbəyer edirdi. Səhər tezdən bu işə başlamışdı, indi gün günorta idi; onun üzündə yorğunluq duyulurdu.

– O kimdir, Çezare? Nə istəyir?

– Əzizim, bilmirəm nə istəyir. Mənə demədi. Sizinlə danışmaq istəyir, xahiş etdi ki, sizə deyim.

Cemma döşlüyü açdı, paltarının qollarını saldı.

– Yaxşı. Nə etmək olar, gərək gedəm. Yəqin casusdur.

– Hər ehtimala qarşı mən yan otaqda olacağam, bir şey olsa mənə çağıra bilərsiniz. Onunla işinizi qurtaran kimi uzanıb dincəlin. Bütün günü ayaq üstəsiniz.

– Yox, yox! İş davam etdirsəm, yaxşıdır.

Cemma pilləkəndən yavaş-yavaş düşürdü. Martini də onun ardınca gedirdi.

Bu, bir neçə gündə Cemma on yaş qocalmışdı. Əvvəllər onun başında güclü görünən ağ tellər indi bir çəngə olmuşdu. Gözlərini də çox vaxt yerdən qaldırmırdı. Qaldıranda da onlarda ifadə olunan dəhşət Martini sarsıdırdı.

Cemma qonaq otağına girəndə orada kobud simalı bir adam gördü: o, əllərini yana salıb, otağın ortasında durmuşdu. Onun bütün siması, duruşu, Cemmaya baxarkən gözlərində duyulan qorxu göstərirdi ki, bu yəqin İsveçrə qvardiyası¹ soldatıdır. Əynində kendli bluzası vardı, özü də, görünür, başqasının idi. O yan-yörəsinə baxırdı, sanki indicə tutulaçağından qorxurdu.

¹ İsveçrə qvardiyası – Papa hökumətinin isveçrəlilərdən muzdlu tutduğu qoşun

Gələn adam pozuq Sürix şivəsində soruşdu:

– Siz almanca danışa bilərsinizmi?

– Bir az. Mənə dedilər ki, mənə görmək istəyirsiniz?

– Siz sinyora Bollasınız? Sizə məktub gətirmişəm.

– Məktub? – Cemma titrəyərək əli ilə stola söykəndi.

– Bax, mən oradakı qarnizonun soldatıyam. – Əli ilə pəncərədən təpənin üstündəki qalanı göstərdi. – Bu məktub keçən həftə edam olunan adamdır. Məktubu gecə yazmışdı, edamdan qabaq. Mən söz verdim ki, onu gətirib sizin özünüze verərəm.

Cemma başını aşağı saldı: Axır ki, o yazdı!..

Soldat sözünü davam edərək dedi:

– Edam olunan adam xahiş etmişdi ki, məktubu sizdən başqa heç kəsə verməyim. Ona görə belə gec gətirdim. Tez gələ bilmədim: mənə göz qoymuşdular. Axırda da bu paltar tapıb geydim, sonra gələ bildim.

Bluzasının qoltuğundan bir kağız çıxartdı. Kağız çirklənmişdi, cırılmışdı, tərən də islanmışdı. Soldat ayağının birini götürüb birini qoyaraq, xeyli dayanıb durdu. Sonra peysərini qaşdı. Cemmaya şübhə ilə baxaraq qorxa-qorxa dedi:

– Siz bunu heç kəsə deməzsiniz ki? Mənim bura gəlməyim – həyatımın bahasına tamam ola bilər.

– Əlbəttə, heç kəsə demərəm. Bir az dayanın.

Soldat getmək istəyirdi ki, Cemma onu saxladı, pul kisəsindən pul çıxartmağa başladı. Təhqir olunmuş soldat geri çəkilib, bir az kobud halda dedi:

– Sizin pulunuz mənə lazım deyil. Mən bunu onun xatiri üçün elədim, o xahiş etmişdi. Mən ondan ötrü daha çox şey edərdim. O mənimlə çox mehribandı, Allah ona rəhmət eləsin.

Soldatın səsi azca titrədi. Cemma bunu hiss eləyərək başını qaldırdı: soldat əynindəki paltarın çirkli qolu ilə yavaş-yavaş gözlərini silirdi.

O astadan sözə davam etdi:

– Biz onu güllələməli idik. Mənim yoldaşlarım, bir də mən... Soldat istəsə də – istəməsə də, rəisin əmrini yerinə yetirməlidir. Biz gülləni yana atdıq... O bizə güldü. Bizə fərsiz dedi. Bir də atmalı olduq... O mənimlə çox mehribandı...

Soldat susdu, otağa sükut çökdü. Sonra yəndəmsiz halda təzim edib otaqdan çıxdı.

Cemmanın vərəqi əlində tutaraq, bir neçə dəqiqə tərpənmədi. Sonra açıq pəncərə qabağında oturub kağızı oxumağa başladı.

Məktub karandaşla çox yığcam xətt ilə yazılmışdı, bezi yerini oxumaq çox çətindi. Lakin ilk iki kəlmə lap aydın oxunurdu. Bu sözlər ingiliscə yazılmışdı:

“Əzizim Cim...”

Sətirlər birdən yayılaraq bir-birinə qarışdı, elə bil ki, onların üstünə duman çökdü. O yenə də Arturu itirdi! Yenə onu itirdi! Uşaqlıq vaxtında deyilən bu adı oxuyanda – itkinin həmişəlik olduğu yenə onun gözləri önündə canlandı, qolları ümitsiz halda yanına düşdü, sanki Arturun üstündəki torpağın ağırlığı onun qəlbine çökdü.

Sonra yenə vərəqi qaldırıb oxumağa başladı:

“Sabah səhər, gün çıxanda mənə güllələyəcəklər; mən sizə hər şeyi deməyi vəd etmişdim, bu vədi indi yerinə yetirməli oldum. Bizim aramızda uzun izahata ehtiyac yoxdur. Uşaq olanda da biz bir-birimizi az sözlə başa düşürdük.

Siz görürsünüz ki, əzizim, vaxtilə mənə vurduğunuz üçün azab çəkməyiniz heç mənası yoxmuş. O, mənim üçün ağır zərbə idi. Sonralar mən çoxlu şapalaqlar yedim. Hamısına da tab gətirdim. Hətta, bəzisinin əvəzini də çıxdım. İndi həbsxanada da mən, bizim uşaq kitabçasında yazılan – kitabın adı yadımdan çıxıb, – “balıq kimi sağam, quyruğumu da yerə çırpıram” Axırncı dəfə çırpıram... Sabah səhər – finita la Commedia¹. Allahlara, bizim üçün etdikləri işlərinə görə, təşəkkür edirik. Bu, az da olsa hər halda işdir. Biz bunun üçün də onlara minnətdar olmalıyıq.

O ki qaldı sabahkı günə, mən istərdim sizin ikiniz də – siz də, Martini də – biləsiniz ki, mən tamamilə xoşbəxtəm, öz vəziyyətimdən də razıyam. Tələdən istəyəcəyim başqa bir şey yoxdur. Bunu Martiniyə də söyləyin: bu mənim son sözümdü. O çox yaxşı adamdır, yaxşı da yoldaşdır... O mənə başa düşər. Əzizim, mən bilirəm ki, sağ qalanlar, sizin hamınız bir-birinizin arxasında möhkəm dayanarsanız, qəti hücum keçsəniz, böyük hadisələrin şahidi olacaqsınız. Uşaq bayram günü sevinə-sevinə öz evlərinə yüyürən kimi, sabah mən də belə bir sevinclə həyatə çıxacağam. Mən öz öhdəmə düşən işi başa çatdırdım, ölüm hökmü də göstərir ki, bu işi vicdanla yerinə yetirmişəm. Onlar mənə

¹ Tamaşa qurtaracaq (ital.).

ona görə öldürürlər ki, məndən qorxurlar. İnsan bundan artıq daha nə arzu edə bilər?

Amma mən bir şeyi də arzu edirəm. Ötümə gedən bir adamın şiltəliq eləməyə haqqı var. Mənim şiltəliqim bundan ibarətdir ki, sizinlə qabaq rastar etməyimin, köhnə təhqirləri unuda bilmədiyimin səbəbini izah edim.

Siz onsuz da bunun səbəbini başa düşürsünüz, amma mən yenə də deyirəm, çünki bu sözləri yazmaq mənim üçün xoşdur. Cemmanın, mən sizi, hələ siz biçimsiz qız olanda, çit paltar geyib siçan quyruğu kimi nazik hörük qoyanda sevirdim. Mən indi də sizi sevirəm. Yadıңызdadır, bir gün sizin əlinizi öpdüm, siz də həzin bir səsle xahiş etdiniz ki, “bir də belə şey eləməyin”. Bilirəm, bu yaxşı hərəkət deyildi, lakin siz bunu əfv etməlisiniz. İndi də sizin adınız yazılan kağızı öpürəm. Belə çıxır ki mən sizi iki dəfə öpmüşəm, ikisində də razılığımı almamışam. Sözüüm bitirdim. Əlvida, mənim əzizim!”

Məktubda imza yox idi, lakin kağızın sonunda, hələ uşaqlıqdan bəri yerdə öyrəndikləri kiçik bir şeir yazılmışdı:

Mən xoşbəxt bir kəpənəyəm,

Yaşasam da, ölsəm də...

Yarım saat sonra Martini otağa girdi. O, illər boyu hissini Cemmadan gizlətməmişdi, indi onun dərddi olduğunu görüb, dayana bilmədi, əlindəki elanı yerə atıb, Cemmanın qucaqladı.

– Cemmanın! Bu nədir? Allah eşqinə! Belə ağlamayın! Siz axı, heç ağlamazdınız! Cemmanın! Cemmanın! Əzizim, mənim sevgilim!

– Eybi yoxdur, Çezare. Sonra sizə danışaram... İndi... mən... mən danışa bilmirəm.

Cemmanın göz yaşından islanmış məktubu tez cibinə qoydu, üzünü gizlətmək üçün qalxıb pəncərədən bayıra baxdı. Martini dodaqlarını dişlədi. O, uzun illərdən bəri, ilk dəfə olaraq, bir məktəbli kimi, öz sirtini açıb demişdi, Cemmanın bunu heç duymadı.

Cemmanın bir az susduqdan sonra dönüb Martiniyə baxdı:

– Bu nədir? Kilsə zəngi çalınır? – dedi. O, yenə də özünü ələ aldı.

– Görünür, kimsə ölüb.

MÜNDƏRİCAT

Martini adi səsle dedi:

– Mən bunu sizə söyləməyə gəlmişdim.

Elanı yerden götürüb Cemmaya verdi. Elan iri hərflərlə, qara haşiye içərisində, tələm-tələsik çap olunmuşdu.

“Bizim çox istədiyimiz yepiskop, müqəddəs ata, kardinal, monsinyor Lorenzo Montanelli Ravennada ürəyinin partlaması nəticəsində qəflətən vəfat etmişdir”.

Cemna Martiniyə baxdı. Martini də çiyinlərini çəkərək, onun tamamlamadığı fikrine belə cavab verdi.

– Siz necə güman edirsiniz, mədonna? Ürək partlaması məgər pis izahatdır. O, başqa izahatlardan heç də pis deyildir.

<i>Redaktordan</i>	4
Birinci hissə	9
İkinci hissə	75
Üçüncü hissə	193
Epiloq	280

ETEL LİLİAN VOYNIÇ

OVOD

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI-2006

Buraxılışa məsul:

Əziz Güllaliyev

Tərtibatçı-rəssam:

Nərgiz Əliyeva

Kompyuter səhifələyicisi:

Ələkbər Kərimov

Korrektorlar:

Elnaz Xəlilqızı

Pərinaz Səmədova

Yığılmağa verilmişdir 11.05.2006. Çapa imzalanmışdır 07.06.2006.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 18. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 72.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.